

A KOLOZSVÁRI EV. REF. COLLEGIUM TÖRTÉNETE

IRTA

TÖRÖK ISTVÁN DR.

KIADJA A COLLEGIUM ELŐLJÁRÓSÁGA

II. KÖTET.



KOLOZSVÁR, 1905
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMÓ INTÉZETE

A tanárok életrajza

1728—1848-ig.



12. Csepregi Turkovics Ferencz.

1728—1758.

Csepregi Turkovics Ferencz, Csepregi Turkovics Mihály kolozsvári professor fia volt. A XVII. század végén születetett. Kolozsvárt tanult, 1717-ben a poetica classis tanítója 1726-ban senior volt. Tanulmányait Franekerában folytatá mintegy három évig, hol a deák, görög, zsidó és arabs nyelveket jól megtanulta Schultens Albert vezetése alatt. „De Keri Ketib” cím alatt egy értekezést adott ki 1725-ben Franekerában E munka értékéről Bod P. csak annyit mond, hogy Csepregi „igen nagy kedvességet nyert vele a tudósok előtt: bizonyosága is lészen az az ő tudományának sok ideig.¹“

Hazatérése után mintegy két évig Bánffy György gr. udvari papja volt. Ez állomásáról kapott meghívást collegiumunkhoz az egyháztörténet, nyelvek és görög régiségek tanítására. 1728. febr. 17-én tartotta beköszöntőjét s foglalta el tanári székét. Tanári működése 30 évre terjedett, azonban jó hirt nem hagyott maga után. Tantárgyait jól értette, legalább Bod Péter és Benkő azt állítják, de a tanításban hanyag volt. Nem tudom, maradhatott volna-e fenn róla oly adat, mely kedvező színben tüntethetné föl egyéniségét, annyi bizonyos, hogy a reá vonatkozó és fennmaradt adatok nagy része mind csak hanyagságáról tanuskodik.

Élete viszonyaiból csak három mozzanat emelhető ki. 1-ször 1735-ben gyanúsították Verestői György collegájával

¹ Szilágyi Sándor „Erdély irodalomtörténete” cz. értekezésében, a Budapesti szemle. VI. k. 1859. 11. és 20. lapján, mindentűtt Csepregi T. Mihálynak tulajdonítja a Cs. F. irodalmi működését.

együtt, hogy arminianus; — 2-szor 1737-ben az elhalt Udvarhelyi Mihály helyébe akarta tételni magát; — 3-szor élete vége felé sokat huzalkodott az iskola előljáróságával és a főconsistoriummal a tanítás elhanyagolása miatt.

A mi az elsőt illeti, az arminianismus vádja Hollandiából csapott át Erdélybe. Ugyanis ez időtájt theologiai harcz ütött ki Hollandia két professora, a gröningai Driessen Antal és a franekerei Venema Hermann theologiai professorok között. Driessen több ízben föllépett Venema ellen, azt állítván róla, hogy arminianus, vagy remonstrans. Sőt szóval és nyomtatásban is azt hirdeté, hogy nemcsak Venemát tartják Belgiumban remonstransnak, hanem hogy Erdélyben titkos tanítványai is vannak, fővábbá hogy az erdélyi egyház előljárói különös figyelmet fordítanak Venema tanítványaira, mivel félnek az általuk terjesztett eretnekségtől. Irt még egyebeket is. Az Erdélyre vonatkozó dolgokban két megnevezett gröningai magyar tanulóra hivatkozott Driessen, Rétyi Istvánra és Szombati Gergelyre. Venema sokáig tűrte Driessen vádaskodásait, de 1733-ban már elhatározta, hogy törvényes eljárással némitja el vádlóját. Ezért levelet irt 1733. decz. 28-án Csepreginek s kérte és fölhatalmazta őt, hogy a superintendens és két tanu által aláírott hivatalos iratot eszközöljön ki, mely tanusítja azt, hogy miatta és állítólagos titkos tanítványai miatt semmi intézkedést nem kellett tenni az erdélyi ref. egyházkerületben.²

Csepregi utána nézett e dolognak annál is inkább, mivel őt is gyanúsították, habár nem egyenesen, mint Venema egykori tanítványát.

Különben a püspök, Bonyhai György már tájékozva volt ekkor az ügy felől. Ugyanis Driessen maga 1734. nov. 8-án levelet intézett hozzá e tárgyban, melyre a püspök 1735. márcz. 14-én válaszolt, kifejezván, hogy a superintendiában semmi gyanúsító felszólalás nem történt Venema ellen. Értesült ezen kívül az ügyről magától Szombati Gergelytől, a ki Gröningából 1734. oct. 31-ről a többek közt ezeket

² Venema levelének és az ügyre vonatkozó többi iratnak másolata az egyházkerületi levéltárban 3—1735. sz. a.

írta: „Driessen Uram minket Erdélyieket a Magnif. Rector előtt lelkünk esmeretére kénszerített, hogy minden személy válogatás nélkül mondanánk meg ő kglmének, ha voltak-e olyan tanítványai T. Venema uramnak Erdélyben, kik felől suspitio lett volna a vallásnak némely ágazataiban és mi a miket hallottunk, kötelességünk szerint megmondottuk; de úgy, hogy senki becsületit, sem magunk lelkünk ismeretit meg ne sértenénk, talán ez iránt akar T. Driessen uram plenius informaltatni T. püspök uram kgdtől“.³

Venema kívánságához képest hivatalosan is állítottak ki egy nyilatkozatot, mely szerint a kolozsvári két professort, Csepregi Ferenczet és Verestói Györgyöt a püspök és három curator jelenlétében megkérdezvén, mindketten kinyilatkoztatták, hogy ők az orthodoxa ecclesiának hivei s Arminius tanáira nem is gondoltak. Driessen hirleléseit az erdélyi arminianismusról alaptalanoknak nyilatkoztatá a püspök és a három curator.

Ezzel úgy látszik befejeződött a vádaskodás, de a gyanakvás még sem szűnt meg teljesen. Midőn 1737-ben Vitringa Aphorismait nyomda alá készítették, a főconsistorium rossz néven vette, hogy a felsőbbek revisiója nélkül cselekedték. 1737. szept. 27-ről Szebenből leiratot intézett Csepregihez és Verestóihoz czimezve s megfeddette őket, hogy a köznyomda (publica typographia) tulajdonához leltározott nyomdai eszközöket külön választották a főgondnokok tudtán kívül.

A Vitringa Aphorismainak fordítására vonatkozólag azt mondja a főconsistorium, hogy a 6-ik kiadás különbözik az előbbiektől. Az 5-ik caput 34., 35. §-ban de generali et speciali decreto Dei oly dogma van, mely az előbbieken nincs meg; ennélfogva Szigethi Gyula István püspök fogja megállapítani, hogy Csepregi melyik kiadást fordítsa. Egyébként rendeli, hogy a 6. kiadásból kinyomatott iveket kössék csomóba s nyomassanak másokat helyettők, melyekben ne legyenek benn a kifogásolt helyek. A nyomtatványt ivenként küldjék a püspökhöz revisióra, nem azért, mintha a nagyhirű theo-

³ Az egyházkerületi levéltárban 5—1737. sz.

logust castigálni akarná valaki, hanem azért, mert az erdélyi ev. ref. egyház sorsa miatt, a vallás békéjének fenntartása érdekében nagyobb vigyázattal kell lenni stb.⁴ Csepregi semmit sem akart kihagyni az eredeti szövegből, de a főconsistorium 1737. november 10-én szigoruan megrendelte, hogy engedelmeskedjék a korábbi utasításnak.⁵ Ugyanezen utasítást még 1737. decz. 15-én is kellett ismételni.⁶

Udvarhelyi Mihály tanár halála után 1737-ben Csepregi óhajtott volna az Udvarhelyi helyébe lépni az egyházi alapra, mivel a Bánffy-féle alapítvány veszélyben forgott,⁷ a menyinyben M.-Vásárhelyt volt elhelyezve s a kamatokat nem fizették.⁸ Csepreginek teljesült kívánsága már 1737. aug. 30-án, s nemsokára látjuk, hogy Verestói György a philosophia és mathesis professora, továbbá Lator Mihály senior, Forrai István contra scriba s Körmendi Ferencz adsector köszönik a főconsistorium consolatióját. Együttal kéri, hogy a Bánffy-féle alapítványra olyan professort tegyen, ki „Tiszteletes Professorainkkal egyenes harmoniát és barátságot kíván tartani és egyszersmind a tanuló ifjuság előtt is solida eruditiojával, serény tanításával és kegyes erkölcselvilágoskodó szövétnak igyekezik lenni.”⁹

Az első 10—15 évben nem fordul elé panasz működése ellen, később többször van szó hanyagságáról; így pld. 1749. márcz. 25-én Bánffy Farkas br. főgondnok azt panaszolja a főconsistoriumban, hogy Csepregi uram teljességgel nem tanít s a gondnokok nem bírnak vele.

1757-ben már nagyon elszomorító adatok merülnek föl hanyagsága miatt. 1757. aug. 28-án a főconsistorium ülésén Bánffy Farkas br. mint elnök terjeszti elő, hogy hír szerint a kolozsvári theologiae professor Csepregi uram, már egy év óta nem tartott egyetlen órát sem, „az juvenus sír és

⁴ A főconsistorium jegyzőkönyve 1710—1742-ig. 24—1737. sz. 554., 555. l.

⁵ A főconsistorium jegyzőkönyve 1710—1742-ig. 20—1737. sz. 559. l.

⁶ A főconsistorium jegyzőkönyve 1710—1742-ig. 35—1737. sz. 570. l.

⁷ Az egyházkerület levéltárában 5—1737. sz.

⁸ Az egyházkerület levéltárában 3—1737. sz.

⁹ Az egyházkerület levéltárában 11—1737. sz.

kesereg, hogy theologicum studium nélkül növi ki a cathalogust". A curatorok figyelmeztették a tanításra, angariáját is elvették, de mindez nem segített semmit. Jó volna más professorról gondoskodni s szigethi prof. Tiszteletes Ormányi uramat meghívni, ki vágyik el Szigethről félfizetésre is.

A határozat szerint Csepregi nagy dorgatoriumot kap hanyagságáért. A curatorokhoz intézett leiratban a főconsistorium helyesli, hogy Csepregitől elvonták fizetését resteskedése miatt; de mivel nem hiszi, hogy ezért megjavítja magát, két heti időt engedett annak elhatározására és kijelentésére: akar-e tanítani, vagy nem? Fölszólítja egyuttal a curatorokat, hogy vigyázzanak teljesíti-e Csepregi kötelességét, s ha nem teljesíti, adják át tárgyát valamelyik professornak, a kinek kedve van reá. Ha ilyen nem akad a professorok között nyilatkoztassák ki, nem óhajtanák-e elhozni a szigethi professort, Ormányi urat? Ha óhajtanák, jelezzék s hívják meg Csepregi félfizetésére, ezen kívül gondoskodjanak szállásáról. — Csepreginek marad félfizetése.¹⁰

Csepregi 1757. szept. 24-én válaszolt s adott reversalist magáról, de a főconsistorium, bár nem bizik benne, mégis fölhívja, hogy ígéretét teljesítse, ha egészsége lesz, s egyuttal figyelmezteti, hogy rövidebben tanítván, két év alatt végezze el a theologicumokat. E leirat szerint máskor is adott reversalist szorgalmáról, de mégis hanyag volt s hoszszadalmasan is tanított.

A kézirataiért halála után folytatott levelezésből kiténik, hogy Csepregi nemcsak hat, hanem kétszer hat esztendeig is hanyag volt s mégis fölvette fizetését; az előjáróság úgy gondolkozott, hogy éppen ezért nem tarthatnak igényt utódai e kéziratokra s ezek a collegium tulajdonai maradnak.¹¹

Csepregi könyveit a collegium vette meg. Kéziratait lefoglalta, de nehezen juthatott hozzá, mert az volt a hire, hogy Viski János bánffi-hunyadi lelkész magához vette. A főconsistoriumnak kellett közbelépni a kéziratok visszaszerzése végett. E kéziratok sorsáról Viski János 1759. jul.

¹⁰ 27—1757. főcons. jkvi sz.

¹¹ 16—1759. egyházker. levéltár és főcons. jkvi sz. 19—1758. és 26—1759. főcons. jkvi sz.

20-án azt írja,¹² hogy mint senior csakugyan ő vette át Csepregi könyveit, de a kéziratok nem voltak közte. A könyvek közül is a magyar könyveket választották ki. Egyébként a kéziratokat nem szokták a könyvekkel együtt megvenni. Mindig külön választják. Vett régebben is a collegium az elhalt professorok utódaitól könyveket, de a kéziratokat nem csatolták hozzájuk. Különben összeszedte a kéziratokat, beküldötte Szathmári P. Zsigmond esperesnek. Ezekhez csatolt sok szép napkeleti kéziratot és Tamerlán historiáját, mely deák nyelven még nem látott napvilágot, maga Csepregi uram sem fejezhette be arab nyelvről latinra való fordítását, pedig holtig fáradozott rajta.

A főconsistorium megnyugodott az ügy ilyen elintézésében. A kéziratok ma is meg vannak könyvtárunkban.

Meghalt 1758. máj. 24-én.¹³ — 1758. júl. 4-dikén Lázár János gr. a főconsistorium nevében a kolozsvári professorokhoz írván, már néhai Csepregiről s széke betöltéséről beszél. A számadások szerint 50 mfrtot adtak Csepregi temetésére.

A curatorok Verestói Györgyöt ajánlják helyébe, s a főconsistorium nevében Lázár János gr. elfogadja annál is inkább, mivel az ifjuság rokonszenvez vele. Megbizza Szathmári P. Zsigmond kolozsvári papot s egyszersmind generalis notariust, hogy iktassa be. Egyuttal candidalasra hivatja föl az ifjuságot a philosophiai és matematikai tanzsékre, még pedig júl. 20-dika előtt, míg ő Szebenben lesz.¹⁴

Csepregi 1737-ben vette feleségül Viski Sárát.¹⁵ Fia, Mihály 12 éves korában halt meg, leánya, Anna, árván maradt. Feleségét 1757. nov. 5-én vesztette el.

Irodalmi működése a fennebb említett értekezésén kívül halotti beszédek írásából állott. Latinsága igen tudományos, de keresett vala; irataiban széleskörű ismereteket árult el. — Halotti beszédei közül a következők jelentek meg nyomtatásban:

¹² Az egyházker. ltárban 26—1759. sz. a Liber expeditionumban.

¹³ Ez adatot Verestói György önéletrajzából vettem. A sirlrat Bod Péternél Tymbaules. 108. l.

¹⁴ A főcons. jkvében 11—1758. sz. a.

¹⁵ Lakodalmi verset írt ez alkalomra Verestói György. Magyar versek. 2. kiad. 1781.

1. Korda Borbála, Teleki Istvánné felett 1728.
2. Sz. Birod. széki gr. Teleki Pál, a kolozsvári collegium főgondnoka felett 1731.
3. Magyarbikali br. Vitéz György felett 1733.
4. Gr. Toroczkai Ágnes, gr. Bánffy Györgyné felett 1733.
5. Wesselényi István felett 1734.
6. Losonczi gr. Bánffy György, Doboka várm. főispánja felett 1735.
7. Gr. Bánffy György felett 1736.
8. Br. Wesselényi Zsuzsánna felett 1739.
9. Wass Dániel felett latin beszédet 1741.
10. Br. Kemény Sámuel, Doboka várm. főispánja és az enyedi collegium curátora felett 1746.
11. Teleki Mihály felett 1745.
12. Bethlen Ádám felett 1748.
13. Teleki Mihály felett 1749.

Ezek tele vannak mindmegannyi értekezésekkel különböző tudományokból és genealogiai táblákkal.

Latin gyászverset írt Coetier Vilmos franekeri akadémiai tanár halála alkalmával, mely megjelent a „Carmina lugubria” című füzet 4—5. lapján. (Franequera 1733. 2r.)

Csepregi sirkövének felirata.

FRANCISCUS JACET HIC NOMEN SI NOSCERE QUAERIS
TSEPREGIUS, NOSTRI LAUSQUE DECUSQUE SOLI.
QUICQUID ARABS, SYRUS, GRAJUS DOCUITQUE LATINUS,
INCLUSUM TENUIT PECTORIS ILLE SINU.
PRAECIPUE AETERNI SANCTISSIMA DOGMATA VERBI
CLAUDIACAES EXCELSO TRADIDIT ORE SCHOLAE.
GRATIA DUM GRAJAE LATIAEQUE POTENTIA LINGVAE
REGNABIT, PHOENIX DACICUS ILLE CLUET.
CONNUBII SARAM VISKI SIBI FOEDERE JUNXIT
BINA SUI CERNENS PIGNORA CHARA TORI.
ANNA VIGET, MICHAEL VITAMQUE LUCEMQUE SUPREMAM
ANTE SUI CLAUSIT TRISTIA FATA PATRIS.
MOX ETIAM CONJUNX PRAEVERTENS MORTE MARITUM
HOC TUMULI REQUIEM CESPITE NACTA SUAM.
PLANDITE FELICES ANIMAE POST LAETA TROPHAEA,
CLANGAT ET IN TERRIS FAMA DECORA TUBIS.

13. Verestói György.

1728—1764.

Verestói György élete java részét collegiumunk szolgálataiban töltötte. Latin nyelven szerkesztett önéletírása alapján, bölcsőjétől sirjáig pontos adataink vannak.¹⁶

Önéletírását így kezdi: „Nagy apám apja, Cséri Verestói István, nemes származású vala, kinek a Balaton mellett fekvő Verestó faluban volt földbirtoka, malma“.

Nagy apja, Cséri Verestói Pál, előbb verestói, azután császári, végre farkasdi lelkész volt, hol életét be is fejezte. Gyermekai voltak Török Erzsébet feleségétől Sámuel, István és János.

Apja, Verestói Sámuel, született Verestó községben 1651. évben, aug. 18-án. Először a verestói, azután a révkomáromi, majd a sárospataki collegiumban tanult. Midőn a sárospataki collegium szétűzött tagjainak egy részét Buzinkai Mihály és Pósházi János professorok Erdélybe vezették, I. Apafi Mihály pedig Gyulafehérvárt helyezte el őket: apja is Gyulafehérvárra jött, ezekkel együtt, már mint togatus tanuló. — Innen Csik-Gyergyó és Kászon székely székek főkapitánya, Daczó János, fia nevelésére hívta meg. Azután pappá lett az udvarhelyszéki szenterzsébeti ecclesiában. Itt 1682-ben, szeptember 21-én feleségül vette Mózes Erzsébetet, Mózes János és Deák Katalin leányát, ki 1665. febr. 4-én született, meghalt Kolozsvárt, a fia házában 1748. márcz. 18-án.

Verestói Sámuel négy helyen volt még pap. Előbb Nagylakon, azután Héderfáján, később Bunban s végül 1694. óta Bonyhán, mely a külküllői egyházmegyében van. 1714-ben ezen egyházmegye jegyzőjévé választották, meghalt 1718-ban s eltemették a gyümölcsösben, mely a templomtól nyugatra fekszik.

Gyermekei voltak: 1. Verestói Sámuel, szül. 1684. jan. 8 án. — 2. Verestói Pál, szül. 1687. febr. 23. — 3. Verestói Mária, szül. 1690. ápr. 3. — 4. Verestói János, szül. 1693.

¹⁶ Genealogia et vita Georgii Verestói. Kézirat a collegium levéltárában.

máj. 14., meghalt gyermekkorában. — 5. Verestói Anna, szül. 1695. márcz. 23. — 6. Verestói György, a későbbi tanár, szül. 1698. jan. 25-én Bonyhán. — 7. Rebeka, szül. 1701. szept. 25. — 8. József, szül. 1704. jan. 11. — 9. II-ik Verestói János, szül. 1707. máj. 10., ki azonnal meghalt. — 10. István, szül. 1709. jul. 16.

Verestói György, midőn ötödik évébe fordult, Endrédi Mihály, bonyhai tanítótól kezdett tanulni. 1710. máj. 21-én, midőn már a grammaticát tanulá, az udvarhelyi iskolába vitték, mely akkor még nem élvezte a collegium nevet. Itt Kibédi Márton volt a magántanítója, ki mind erkölcsaire, mind ismereteire nézve kitűnt mások fölött.¹⁷ 1713. máj. 21. óta a poëtika osztályt s a többi felsőbb osztályokat Kolozsvárt végezte. — A nyilvános leczkék hallgatására 1715. jan. 6-án bocsátották. A collegiumi törvényeket aláírta 1716. ápr. 16-án s ugyanazon héten a tógát (deáki ruhát) is fölvette. — 1718. jun. 28-án választották a rhetorica osztály köztanítójává. Ezen minőségében egy évet szolgált.

1720-ban, szeptember végén el kellett távoznia a collegiumból Csepregi Ferenczcel s egy pár más tanulóval, mert a gondnokok eiőtt beárulták őket, mintha Baczóni Incze Máté ellen összeesküdtek volna. „Isten a tanunk — így szól Verestói — hogy soha ily összeesküvés nem származott tőlünk“. De a gonoszok rágalmai oly hitelle találtak, hogy mindenik vádlottat tizzel degradáltak. Ezek azonban nem akarták elfogadni a büntetést s a collegiumból kiléptek. E közben hirtelen meghalt Remetei János tanár és helyébe meghívták Naszályi Jánost.¹⁸

Verestói György sorsa nem fordult rosszabbra. Legfőbb pártfogója, Bánffii Farkas br. támogatásával a belgiumi akadémiákra indult 1721. jul. 2-án. Utitársai voltak Csepregi Ferencz és Dézsi Ferencz kik vele együtt léptek ki a collegiumból s Franekerába 1721. szept. 21-én együtt érkeztek.

¹⁷ Zágoni Aranka György és Bodoki József tévedésből írták, hogy Marosvásárhelyt tanult.

¹⁸ E részt a következő szavakkal végzi Verestói: „E tragoedia keletkezését, lefolyását másutt bővebben megírom“. — Nem tudom minő írásra czéloz; nem kaptam meg.

A franekeri egyetemen 4 évet töltött, hol egy értekezést nyomatott ki „De Palma Ardente“ cz. a., bejárván eközben a belgiumi akadémiákat és nevezetesebb városokat.

Verestói felsorolja önéletírásában a franekeri egyetem összes tanárait s megjegyzi, hogy négynek kivételével mindeniket hallgatta. E szerint hallgatott jogi, bölcsészeti, theologiai, egyetemes és egyháztörténelmi, philologiai előadásokat; ezen kívül a keleti nyelveket és a zsidó nyelvet tanulta. Az orvosi szakon a boncz- és vegytant hallgatta. Franekerát 1726. szept. 26-án hagyta el hajón Harlingon át Hamburgig. Útitársai voltak Csepregi Ferencz és Tatai János egész Vratislavig. Tatai innen más úton indult Erdély felé. Verestói és Csepregi Bécsen, Magyarországon keresztül érkeztek Kolozsvárra 1727. febr. 2-án. Verestói innen Bánffy Farkas báró udvarába ment, hol szíves fogadásban részesült.

1727. jun. 22-én avatták föl a papi hivatalra. Ez év végén elfogadta a följánlott bonczhidai papságot. 1728. májusában meghalván Naszályi János philosophiae professor, helyébe Verestói Györgyöt hívták meg s augusztus 28-án be is iktatták.

1734. máj. 11-én vette feleségül Incze Zsuzsánnát, Baczoni Incze Máté kolozsvári első pap leányát.

Gyermekei: 1. Erzsébet, szül. 1737. márcz. 13. — 2. György, szül. 1739. febr. 3-án. E születés Magyarországon (in Sylvania) történt, Kraszna vármegye Nagyfalú községében, mert a dühöngő pestis elől ide menekült s Bánffy Farkas br. jótekonyságából részesült ellátásban. — 3. Sámuel, szül. 1743. nov. 22-én. — 4. Zsuzsánna, szül. 1745. decz 27-én. — 5. István, szül. 1749. jan. 5-én.

Első szülött leánya Erzsébet, 4 éves korában kezdte meg az iskolai tanulmányokat magyar nyelven. 1757. jun. 7-én férjhez ment Losonczy Antal Sámuel Kolozsvár város jegyzőjéhez, ki később tanácsossá lett. E házasságból két gyermek származott: Sámuel és Zsuzsánna. Ez utóbbi s az apja elhaltak. Az özvegy 1762. aug. 26-án Pataki Sámuel dr. orvos és collegiumi tanárhoz ment feleségül, de ezen házassága sem tartott sokáig. Betegségét így írja le Verestói: „1763. telén nagy köhögés támadta meg, mely akkor Erdély-

ben ragályként uralkodott. Ezt hurutos köhögés követte, mely erősen megrongálta mellét és folytonosan növekedvén, állandó lázzá fajult (degeneravit in Febrim Continuum, seu non intermittentem). A hurut veszélyes anyagából orbáncz származott, keserves hányással, melynek erőltetése miatt idéttlent szült. . . . Az idéttlen szülés után sem a hurut, sem a láz nem szűnt meg. E bajokból mellhártyalob fejlődött, melyből sorvadás és ennek legmagasabb foka a hectica származott. Meghalt 1763. máj. 30-án.“

György nevű fia 5 éves korában fogott a tanuláshoz. A gymnasiumi osztályokat 1753-ban fejezte be, (akkor hat osztályból állott a gymnasium) s azután a nyilvános előadásokat kezdte hallgatni. A collegium törvényeit 1754. decz. 10-én írta alá, a tógát pedig 1756. jan. 23-án öltötte fel. „Én azt rendeltem neki, hogy mielőtt a tógát felölténé, a görög és zsidó nyelvet oly szorgalmasan tanulja, hogy akkor az Új-Testamentumot görögből az Ó-Testamentumot pedig zsidóból mindenütt latinra fordítani tudja. Ezt meg is tette s szorgalmáról a tóga felöltése napján kitűnő bizonyosságot tett a lelki pásztorok s collegiumi professorok előtt, kiket szándékosan hívtam össze ekkorra s őket e napon meg is vendégeltem. A belgiumi akadémiákra indult 1761. jun. 6-án.“

Sámuel fia szintén 5 éves korában kezdett tanulni. Osztálytanulmányait 1758. decz. 13-án fejezte be. A collegium törvényeit aláírta 1759. decz. 1. A nyilvános leczkék közül különösen a philosophiát, mathesist, theológiát és görög nyelvet hallgatta. Szorgalmasan tanulta a német nyelvet is. 1764. július havában fogott a zsidó nyelv tanulásához. Tógát még nem öltött.

István fiáról röviden szólván, a maga sorsának ismertetésére tér Verestói, a következők szerint: Harmincz egész évig tanította a philosophiát és mathesist; a theologiai tudományok tanítását 1758. szept. 8-án kezdte meg. A theologiai professorságba Wesselényi Ferencz br. iktatta be.

Kevéssel az 1760-ik év kezdete után meghalt Borosnyai Lukács János püspök. Következnie kellett volna utánna Szathmári Pap Zsigmond generalis notariusnak (egyház-

kertületi főjegyzőnek), a kolozs-kalotai egyházmegye seniorának s a kolozsvári ecclesia első papjának. De ez is meghalt u. e. év április 9-én. A főgondnokok Magyar-Igenbe, június 15-re generalis synodust (egyházi közgyűlést) hívtak össze, új püspök és főjegyző választása végett. Ugyanazok azt a szigorú figyelmeztetést adták Verestőinak, hogy el ne maradjon e gyűlésről,¹⁹ mert fontos egyházi ügyben akarnak vele beszélni. Legalább egy nappal előbb jelenjék meg. Az utasításnak engedett s június 15-én megválasztották püspöknek. Megválasztása előtt két világi főgondnok elnökölt: gyalakuti Lázár János gr., a cs. és kir. felség állami és Erdélyország kormányshéki tanácsosa stb., továbbá Bethlen Imre gr., őfelsége kormányshéki tanácsosa. De mihelyt megtörtént a püspökké választás és az eskü letétele, az elnöklést azonnal átvette Verestői.

A második generalis synodust 1761. jun. 7-én Bögöz faluban tartotta; a harmadikat 1762. június 20-án Maros-Sárpatak faluban.

1762. febr. 21-én állították ki Bécsben a királyi megerősítő diplomát, melyet Mária Terézia sajátkezüleg irt alá. „Ez a kormányshékhez küldetett s itt szept. 9-én felolvastatván, a kormányshék két királyi biztost küldött ki Korda György br. és iktári Bethlen Sámuel gr. személyében, hogy a királyné és felséges háza íránt való hűségeskűt tőlem bevegyék. Ugyanazon év szept. 30-án jelentek meg itt Kolozsvárt és ezek jelenlétében ezen hűségeskűt le is tettem. Ezt az ünnepélyességet hármash vendégeskedéssel zártuk be, melyek közül az első boroshendi br. Korda György adta, a másodikat én, a harmadikat iktári gróf Bethlen Sámuel.“

A 4-ik generalis synodust 1763. jun. 19-én Ajtonban tartotta. Előbb Seps-Szent-Györgyre hívta össze, de mivel a shékety határhérség felállítása miatt a shékelyek közt zavarok ütöttek ki, a főconsistorium kényszerítette, hogy Ajtonba hívja a gyűlést. — Az 5-ik generalis synodust Nagy-Enyeden tartotta 1764. jun. 24-én.

¹⁹ 29—1760. főcons. jkvi sz.

Ugyanezen év tavaszán betegeskedni kezdett s ezért Korda György br. és Bánfi Ferencz br. jelenlétében. Püspöki fizetését e lemondás után 200 frttal nevelték.

Fia, Verestói György, a belga akadémiákról hazajött 1764. okt. 7-én.

Eddig tart az Önéletrajz, mely kimerítőnek tekinthető. Hiányzik belőle, hogy 1749-ben az egyházközségi főjegyzőségre őt is jelölték Csepregi Ferenczcel együtt, de akkor Szathmári Pap Zsigmondot választották meg.²⁰ Nem emlékezik meg azon kiküldetésekről, melyekkel a főconsistorium bizta meg, a tantervek, tankönyvek javítása ügyében. Én sem szólok ez utóbbiakról itt, de a tanügyi rovatban kiterjeszkedem rájuk. Verestói György meghalt 1765. márcz. 6-án.

Irodalmi működése köréből csak a „De Palma Ardente” címét említi meg Önéletírásában, pedig különösen sok alkalmi beszéde került nyomtatás alá.

Első értekezésének teljes címe:

Dissertatio philologico-theologica de Palma Ardente ad Exod. Cap. III. vs. 1—5.

Pars prior de litera *palmae ardentis*. Quam adnuente divino numine sub praesidio viri Celeberrimi ac Clarissimi D. Alberti Schultens S. S. Theologiae Doctoris, itemque Linguarum Orientalium ac Philologiae S. Professoris Ordinarii, nec non Concionatoris Academici, publicae disquisitioni subjicit Georgius Verestói Transsilv. Hungarus auctor A. D. v. Maj. CICICCCXXV. H. L. Q. S. Franequerae, Excudit Henricus Halma, Illustr. Frisiae, Ordd. atquae Eorundem typograph. Ordinar. MDCCXXV.

Pars altera: De Mysterio Palmae Ardentis.

Verestói azt akarja bebizonyítani, hogy az égő csipkebokor, melyről Mózes szól, nem csipkebokor, hanem „pálmafa”. Bizonyításait kedvezőleg fogadták Belgiumban, tanuló társa pedig, Csepregi Ferencz, a következő szép üdvözlő magyar verssel magasztalta:

„A mint kevély habja a' Veres Tengernek
Tsapdossa oldalát Midián Földének:

²⁰ 22—1749. főcons. jkvi sz.

Egy nagy hegy közibe szintén a felhőknek
Emeli homlokát dombos tetejének.

Sina ennek neve. Híres az írásban.
Két halmokkal völgyes domboru hátában
Meredek lejtőre görbül oldalában,
Tágas mező fekszik elterjedt allyában.

Itt látta égését Mózes egy Pálmának,
Ostromlotta ezt nagy ereje sok lángnak;
De meg nem sértődött disze ágainak,
Mondja Világszája ezt Tshipke-bokornak.

Szerelmes barátom! Te itt jobban láttál
Tshipke-bokor helyett mert Pálmát találtál,
Egész világ ellen im trombitát fúttál.
Bátran Sina mellé új Pálmát plántáltál.

Igy mondják szállását, a' Féniks Madárnak,
Ki megelevenül porából hamvának.
Ujjá-szüli magát végén halálának,
A' sir lesz bölcsője gyermek napjainak.

E' mikor által él ötszáz esztendőket,
Magas Pálmafának rak tetején fészket,
Hint erre, áloe s káfla füveket,
Gerjeszt körülötte eleven szemeket.

Magát a sebes láng ölébe eresztli,
Illatos ágyában testét megemésztli,
Porrá vált tagjait de majd felébresztli
'S repülésre szárnyát vigan kiterjesztli.

Első megfajtója te vagy e' Mesének,
Kitaláltad tzeiljét a' Bölcs Régiségnek.
Odaért sugára feltekert elmédnek,
Hová még értelme nem hatott senkinek.

Ez álarczás Féniks képe a Krisztusnak,
Ki heves lángja közt ült a Pálmafának,
Midőn választotta Mózeszt szolgájának,
'S a fogoly Izráel szabadítójának.

Mit szólljak, Bölcs Férjfi! dicséretedre már,
A' Versszerző Musák, hogy itt nincsenek, kár,
Kiktől tisztos Fejed Pálmás koszorút vár,
Ezen Irigy Momus ereszsze magát bár.

A' Kardos-Griff előtt Pálmád kedves lészen,
Fényes udvarában jutalmad van készen
Szép Pálmádért, melyet kezedből el-vészen
Zöld-Laurust fel-töröltt homlokodra téssen.

Élly hát 's tündököljék Hírednek fákljája,
Beszéljen nevedről minden Jóknak szája.
Légy oly, mint Pálmafa, Fáknak Királynéja,
Pálmafa, Pálmafa, Fáknak Királynéja.

Csepregin kívül még a következők írtak üdvözlő verseket:

1. Johannes Casparus Kusterus, Berenburgo Anhaltinus.
2. Johannes A. Tatay Pannonia Hungarus.
3. Johannes Sároi Ungarus.
4. A negyedik szintén magyar.

Az első rész Bánffi Farkas bárónak, Verestói legfőbb pártfogójának van ajánlva.

A második részt a következőknek ajánlotta: Kotsi Major István komáromi püspök, szőnyi lelkész, — Schultens Albert a theologia tudora, — Verestói Sámuel, az író testvére.²¹

Verestói György nyomtatásban megjelent
beszédei:

Váradi Zsigmond felett 1730. Kolozsvár. 4r.

Valkai Miklós felett 1730.

Gr. Teleki Pál felett 1731. Kolozsvár, 1732. 4r.

Gyalakuti br. Lázár Anna, br. Korda László özvegye
felett 1735. — Kinyomatott 1736-ban 4r.

Vitéz György felett 1734.

Gr. Bánffi György felett 1736.

Gr. Bethlen István felett 1737.

Br. Wesselényi Zsuzsánna, gr. Teleki Ádámné felett.
Kolozsvár, 1739.

Gr. Rhédei Lászlóné, Toroczkai Mária felett 1738.

Gr. Teleki József felett 1745.

Gr. Bethlen Ádám fölött 1748.

Deák József felett 1748.

²¹ Verestói értékezésének címét, Csepregi üdvözlő versét stb. Nagy Zsigmond tanár közölte a Protestáns Közlöny 1886. évi 138., 139. l.

- Gr. Bánffi Klára, br. Szentkereszti Sámuelné felett 1750. 4r.
 Inczédi József felett 1751.
 Gr. Rhédei Éva, gr. Bethlen György mátkája felett búcsuz-
 tató magyar versek. Kolozsvár, 1751. 4r. és beszéd.
 Gr. Teleki Mihályné, gr. Bethlen Klára felett 1755.
 Br. Bánffi Sámuel felett 1756.
 Gr. Bethlen Klára felett 1757.
 Br. Wesselényi István felett 1758. latin beszéd.
 Kabós Ferencz felett 1759.
 Gr. Rhédei Zsigmond felett 1760.
 Gr. Teleki Mihály felett 1762. Kolozsvár, 1763. 4r.²²
 Verestói György: Magyar versek. 2. kiad. 1781.

Kéziratban maradt munkái:

- K. sz. 51. Explicatio methaphysicae contractae Szamuelis Sz.
 Némethius Descripsit Samuel D. Szönyi 1737. 4^o:
 Czímlap 1 levél. Szöveg 1—460. l.
 K. sz. 85. Tabulae scalarum arithmeticarum pro numeris ab
 unitate ad 1000 naturali serie crescentibus 1740. 8^o:
 Czímlap 1 levél. Szöveg 1—29. és 1—98. l.
 K. sz. 79. Commentarius in logicam Joannis Glaubergii con-
 tractam 4^o: Czímlap 1 levél. Szöveg 1—1339. l.
 K. sz. 52. Problema quaedam chronologica et astronomica
 1753. 4^o: Czímlap 1 levél. Szöveg 1—210. Index.
 3 levél (számozatlan).
 K. sz. 80. Heydelbergai catechesis XIV—XIX. urnapjainak
 magyarázatja. Iratott Ts. J. (Csomós János) által
 Kolozsvárott 1756. 4^o: Czímlap, előszó 2 levél.
 Szöveg 1—762 lap. Tart. 5 levél. A kötés elő-
 lapjai be vannak írva latinul.
 K. sz. 33. Problemata quadam chronologica et astronomica
 in usum tironum conscripta a Georgio Verestoi.
 A. O. R. MDCCCLXI. Czímlap 1 l. Szöveg 213. l.
 K. sz. 78. Heidelbergi catechesis I. XIX. Ur'napjainak ma-
 gyarázatja 4^o: I. k. Czímlap 1. l. Szöveg 1—270.

²² A beszédek címét Jakab Elek közleményeiből vettem. — Magyar
 Könyvszemle. VII, IX. köt.

Az egész kötet előszó. VI—VII. Urnap. Szöveg 1293—1716. — VIII. Urnap. Szöveg 1717—2114. — IX. Urnap. Szöveg 2115 — X — XI. Urnap. Szöveg XII—XIV. Urnap. Szöveg XV — XVI. Urnap. Szöveg XVII — XIX. Urnap. Szöveg

14. Huszti András, első jogtanárunk.

1733—1742.

I. Huszti ifju kora 1733-ig.

Az üldözött emberek sorsa mindig megragadja figyelmünket s érdeklődésünk annál inkább fokozódik irányukban, minél méltatlanabbul sorolják föl az illetőknek hibáit az irodalomban, nemes törekvéseik rovására.

Igy vagyunk Huszti Andrással is, a kiről szivesebben tartották emlékezetben tanári székeről való elűzetését, mint tanári és irodalmi működésének értékét. Kutatásaim azon meggyőződésre vezettek, hogy Huszti András jobb volt a róla elterjedt híreknél, s a következő sorok egy részét ennek igazolására szentelem.

Huszti András családjára és gyermekkorára nem találtam adatokat. Volt ugyan egy nemes Huszti család Felső-Magyarországon, de sem ennek genealogiája, sem a mi Husztinknak ehhez való rokonsága nincs kiderítve.

Teleki Sándor grófhhoz (1735, ápr. 25-én) intézett levelében ezt írja Huszti: „Thomas Huszti, Alexander Huszti, Stephanus Huszti, Sámuel L. Huszti, Andreas Huszti. Én vagyok ez magam, ötödik az Academisansok között, kik a mi városunkból Husztról származván, én előttem mind a négyen celebris emberek voltak tudományukra nézve az hazába és az isten házába, kiknek nevekre a historiákba én rea akadván, erős esküvéssel meg esküdtem az istennek, hogy én is tanulok valamit az istennek dicsőségére és az hazának hasznára. Látván pedig, hogy az hazában lévő

✓
nemességnek fiai leginkább szükölködnek politica és juridica prudentia nélkül, úgy adtam magamat ezekre a tudományokra". Itt is tehát nem mint rokonairól, hanem mint földieiről szól.

Egyik munkájában is csak azt jegyzi meg származásáról, hogy Huszt városából való.²³ A XVII. század végén, vagy a XVIII. elején születhetett. 1714 és 1721 között a nagyenyedi collegiumban tanult. Ezt szintén saját följegyzéséből tudjuk, a menyinyiben az 1714-ben megválasztott Szilágyi Péter nagyenyedi tanár neve után odaveti, hogy ennek kéziratban levő munkáit nagyrészt ő másolta le.²⁴ Hogy 1722 táján Kolozsvárra jött tanulni, ezt két adatból állapíthatjuk meg. Ugyanis egyfelől Udvarhelyi Mihály kolozsvári tanár neve mellett,²⁵ ki 1721-ben foglalta el székét, fölemlíti, hogy 5 évig volt tanítványa; másfelől azt írja, hogy 1727. január 7-én Erdélyből egyenesen az Odera melletti Frankfurtba ment. A széki gróf Telekiekhez intézett memorijében 1725-ben a következőket jelzi:

Az 1719-ben dult pestis miatt az enyedi tanuló ifjuság Szigethi István professzorral együtt Fel-Enyedre vonult. Huszti is ott volt. Teleki Krisztina innen hívta meg tanítóúl fia, Barcsay János mellé. Ámbár tanulása befejezésére határozta magát, mégis engedett a többszöri hívásnak, különösen Vásárhelyi Mihály, szászvárosi pap és Szigethi István professor biztatására. Elment tehát Zalasdra 1719. aug. végén, a még olvasni is alig tudó gyermek mellé. Később növendékével a kolozsvári collegiumba küldték s a Teleki család reá bízta Teleki Sámuel gr. és Dániel Lőrincz nevelését is.

1725-ben papságra szánta magát Huszti s mivel a collegiumban csak egy évet tölthetett még, tanítványairól lemondott, hogy magát annál jobban képezhesse. Ugy látszik, hogy contra, vagy senior-jelölt volt ekkor, mert a mint írja,

²³ De origine, incremento, fatis, et statu hodierno Gymnasiorum Transilvaniensium cz. munkájának 40. lapján.

²⁴ Ugyanott 29. l.

²⁵ Ugyanott 18 l.

a senior académiára készülvén a nyáron, neki sok dolga lesz.²⁶ Két nagyobb tanítványát, Barcsayt és Telekit hajlandó volt megtartani, de a kisebb Dániel Lőrinczet másnak felügyelete alá akarta adni.

Ennyi az, a mit Huszti ifjuságáról tudunk. Egyetemi tanulmányait az Odera melletti Frankfurtban végezte, hol legalább négy évet töltött. Fölmenetele után egy évvel ily című értekezést adott ki: „Dissertatio Theologica de Christo Primogenito“. Francofurti cis Viadrum. 1728. 4-r. Munkáját ajánlotta r. sz. bir. gr. Széki Teleki Pálnak, mint a kolozsvári ref. collegium gondnokának; továbbá pártfogóin kívül Udvarhelyi Mihály kolozsvári, Szigethi Gyula István nagyenyedi professoroknak, Baczoni Incze Máté és Deáki József kolozsvári papoknak, kik közül Szigethi Gy. I. és Deáki József később, mint püspökök szenvedélyes üldözői voltak. — Parentalia cz. a. latin gyászverset írt Teleki Pál gr. halálára 1731-ben.²⁷

Jelentékenyebb műve Husztinak a „De origine, incremento, fatis, et statu hodierno Gymnasiorum Transilvanensium“ című, melyet szintén az Odera melletti Frankfurtban írt és adott ki 1731-ben, az ágostai hitvallás jubilaris évének emlékére.

Jelen volt ő is 1730-ban magyarországi és erdélyi tanuló-társaival a porosz király, Frigyes Vilmos által az Odera melletti Frankfurtba összehívott ünnepélyen, melyen Jablonski Ernest Pál theol. professor s ottani pap tartott emlékbeszédet. E beszéd ébreszté föl benne a vágyat, hogy az erdélyi gymnasiumok történetének megismertetésével rója le háláját a reformatio hazája, Németország iránt, hol annyian gyűjték honfiai közül ismereteiket.

E munkájában a hazai reformatio eredetét bocsátja előre s ennek leírását Lampe után adja, fölhasználván Kapossi Sámuel sárospatak-gyulafehérvári professor kézíratait is.

²⁶ A Nomina Studiosorum 24. lapján az van neve után jegyezve, hogy minden iskolát tisztességét dicséretesen végezte s a Telekiek támogatásával külföldi egyetemekre ment. Neve előtt e jegyzék található: Contra, senior 1724—26.

²⁷ Olthatatlanul tündöklő szövétnék cz. gyászbeszédék végén. Kolozsvár. 1732. 4r.

Tekintve azt, hogy külföldön írta értekezését, elég részletes, elég megbízható a munka, s becsülésre annál is inkább méltó, mert a XVIII. században senki sem írt közintézetekről. Maga Huszti is sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy a professorok nem írnak s nem nyomatnak ki semmit. Midőn az enyedi collegiumról ír, sajnálkozik azon, hogy nincs nyomdája, de úgy gondolja, hogy ha volna, akkor a külföldi akadémiákról hazatérőket lehetne kényszeríteni, állomásaik elfoglalásakor, egy-egy értekezés írására, melyben tudományuk jeleit nyomtatásban mutatnák ki.

Miután röviden leírta a kolozsvári, n.-enyedi és marosvásárhelyi collegiumok történetét, ha nem is élesen, de feltűnőleg fejezi ki nem tetszését a fölött, hogy mindenütt a theologia van előtérbe tolvá. „Ezek azon nevezetesebb intézetek Erdélyben, melyekben a fiatal lelkek részint az egyház javára, részint a polgári rend hasznára közepesen formáltatnak és a melyekből a német akadémiákra is újra meg újra jönnek a tanulók. De miért éppen mind theologusok? Ime ezek az okok: 1. Nincsenek itt más tanulók, csak theoreticus philosophusok és theologusok. Azt látjuk ugyanis a professorok catalogusából, hogy mindazon tantárgyak, melyeket ezen gymnasiumokban elő szoktak adni, úgy vannak elrendezve, hogy a szent ministeriumra, mint egyetlen célra egyenesen irányuljanak, ilyenek a latin, görög, zsidó nyelv és ezek régiségei; a logica, physica és Cartesius elmékedéseiből kiszedetett compendiumok; egyháztörténet, theologia didactica és elenchtica. — 2. Ezek csaknem mindnyájan papok, professorok s iskolaigazgatók gyermekei lévén, bizonyos velők született utánzásnál fogva, elődeik nyomaiba lépnek. — 3. Itthon tanult szónokok, ámbár tudósok és ékesenszólók, mindaddig nincsenek a nép nyéire, mig academicus czimmal, spanyol pálczával (arundine Hispanica instructi), német paláستtal s kucsmával feldíszítve és ily módon a méltósághoz illően nem lépnek elő. — 4. A theologusok nem saját költségükön jelennek meg a külföldi egyetemeken, hanem vagy az előkelők, vagy a nemesek, vagy a polgárok különös támogatása mellett küldetnek ki s ha volnának oly bátor lelkűek, kik más tudományokhoz ragaszkodnának, alig

találnának támogatókra. És ha meg kell vallani a dolog állapotát (távol legyen e mondástól az önhittség), annyi akadémikus és domesticus theologus van itt, hogy közülök alig egy néhányan kapnak papi állomást, "Végül mintegy szemrehányólag a következőket mondja: „Engedjük meg, hogy ezek mindnyájan tudósok s azok is voltak; de az is igaz, hogy mind a régi, mind a jelen korbbeliek kevesen gondolkodnak az utókorról, s legalább valami jelentőségű kötetmunka kinyomatásán kevesen dolgoztak unokáik számára."

Miután a nemzetet a fennebbiek szerint megróttá tulságos theologiai irányáért, áttér Huszti a jogi tudományokra. Nem kutatja a jogi tudományok elhanyagolásának okait, de állítja, hogy a hős magyar nemzetre nézve semmi sem volt károsabb, mint a jogi tudományok elhanyagolása.

„Számüzve voltak ezek — így szól — annyi századon át a magyar nép közül. Nem vitettek be a gymnasiumokba. Még az előkelők gyermekeinek sem adattak elő tudományosan napjainkig! S hogy ne higye senki, mintha én magamat vagy másokat pusztá szavakkal ámitani akarnám, tanuskodjék mellettem br. Köleséri Sámuel levele, melyet a közelebbi évben (1730. márcz. 31.) intézet hozzám." Az idézett levélben dicséri Köleséri Huszti törekvését s különösen kiemeli, hogy a jogtudomány, melyre Huszti fáradhatatlan buzgalmát szentelé, annyira önként ajánlkozik, hogy e hazára nézve semmi nincs szükségesebb, mint az igazi természeti jognak az ifjuság kebelébe oltása. Ez a mondat ragadta meg leginkább Huszti figyelmét, ki a jogi tudományok jelentőségére nézve különben is egy véleményen volt Köleséřivel. Ugy látszik, hogy e véleményét már korábban is hangoztatá, mert munkája 36-ik lapján a Köleséri fennebbi levelére czélozva, így szól: „A báró urnak ezen tanubizonyságát (a jogtudománynak Magyarországon való szükségességéről) az isteni gondviselés adta nekem. Ugyanis már feltámadtak némely árulkodó irigyek, a más derékségének gyűlölői, a haza állapotának nem ismerői, s a kik az egyház bajainak elenyésztetésében semmi tanácsot sem tudnak adni. Ezek (midőn magok semmi dicséretre méltót felmutatni nem tudtak) nem szégyenlették az én jó

A köleséri
átulrás

hirnevem- s törekvéseimre, hazai és külföldi tiszteletre méltó egyének előtt meg nem érdemelt szennyet szorni.“ A balvéleményt melengetőkkel szembe Köleséri levelét teszi, „melyet nemzetünk ősei vajha láthattak, olvashattak s megfontolhattak volna: így talán nem a fegyverekre, hanem inkább a tanácskozás gyakorlására gondoltak volna.“

„Maradjon tehát — így folytatja tovább a XXXIX. §-ban — szilárd, megállapodott és elfogadott az elv, hogy Magyar- és Erdélyországnak semmi sem látszik szükségesebbnek, mint hogy az előkelők, nemesek, polgárok gyermekeit a jogi tudományokra, az állam jóllétének érdekében, a rendek boldogságára, gondosabban oktattassák. Vedd csak el kérlek akármelyik néptől a jogi tudományokat, bizonyára nem fogsz egyebet találni, mint egy fényes nappal tétovázó, belső zavaroktól háborgó, külső ellenségeknek, s minden kellemtelenségeknek kitett tömeget. Ilyenek a tatárok, oláhok, thrákok, görögök s más miveletlen népek. Ámde ha beviszed a jogtudományt az iskolákba, egyetemekbe, hogy bármely nemzet fiatalságának szorgalmasan tanítsák, találni fogsz mivelt, meggondolt, nemes, bátor, boldog, az ellenség bármely méltatlanságának megboszulására kész, alkalmas, tanácscsal és fegyverrel idején fölrüházott embereket. Ilyenek a germanok, gallok, angolok, belgák s más művelt népek virágzó államai. — A mi azon gymnasiumokat illeti, melyekről fennebb áttekintést adtam, mindenki tudja, hogy ezek nem régiek s oly szomorú sorsban részesültek, mely bennök a társadalmi életre, politikai kormányzásra szükséges igen nemes tudományok tanítását meggátolta. A küzködő protesztantismus sorsát mindenki sajnálja. Vajjon ezért a mindennapi bajok előtt meg kell-e hajolnunk? Egyáltalán nem. Ime kész van az alkalom a tisztességes, hasznos és megengedett intézkedésre, hogy t. i. az iskolákat és gymnasiumokat tisztítsák meg a szeméttől; ezeknek állapotát hozzák természetes rendbe, hogy az erkölcsi, jogi, politikai gazdasági stb. tudományokat ezekbe bevezessék. Az előkelők, nemesek és polgárok gyermekeit nem holmi szabálytalan erőlködéssel s nem minden cél nélkül, hanem természetes fokozat szerint, megszakítatlan tanulmányozással ké-

szítsék elő az állam kormányzására, a vármegyék és városok igazgatására."

Végül azon reményét fejezi ki, hogy a haza előkelői és a gymnasiumok curatorai rendelkezni fognak a jogi tudományoknak iskoláinkban való taníttatása felől.

Reményeiben nem is csalatkozott, mert értekezése kibocsátása után két évvel, Bánffy György gr. nagylelkű alapítványával 20.000 forinttal felállították Kolozsvárt a reformatusoknál az első jogi tanszéket. Valószínű, hogy ez adományozásra Huszti-nak is volt befolyása, de ha nem volt volna is, mindig érdekes marad előttünk azon körülmény, hogy ő irodalmi úton igyekezett buzdítólag hatni jogi tanszékek felállítására. Ezért kellett kiemelni értekezésének azon részét, melyben a jogtudomány fontosságáról, taníttatása szükséges voltáról szól.

Egyébiránt Huszti másodszor is indokolja, hogy miért írta munkáját. Az okok között első helyen szerepel az, hogy Bethlen Gábor és felesége Brandenburgi Katalin, mind a gyulafehérvár-enyedi, mind a kolozsvári collegiumok fenntartására sokat áldoztak; második helyen az, hogy Brandenburg fejedelmei az erdélyi prot. ifjak számára alapítványokat tettek s a külföldi fejedelmek közül ezek áldoztak leg többet a magyar protestansok érdekében s ezért illő volt ennek megöröklítése által róni le a hála adóját.

A reformatioról is levén szó, főlemlíti Huszti, hogy Máramaros vármegyében a reformatio tanait az ő névrokona és földije, Luther és Melancton tanítványa, Huszti Tamás hirdette legelőször.

Búcsuszavai befejezése után ígéretet tesz Huszti az iránt is, hogy „De Educandis Personarum Illustrum Liberis“ cz. alatt értekezést fog írni, melyben kimutatja, miként kell a jogi tudományokat Erdély s az előkelő családok fiainak hasznára fordítani. Elkészítette-e ezen értekezését, felolvasta-e valahol, nem tudom, nem akadtam nyomára. De ezen célzás arról tanuskodik, hogy a tanítás módszeréről is akart írni. Lehet, hogy tanári székfoglalója volt, lehet az is, hogy néhány eszméjét az 1742-ben kiadott Jurisprudentia című munkája bevezetésében értékesítette.

Hazatérése idejéről, valamint tanári széke elfoglalása előtt való foglalkozásáról nem tudunk semmit. 1733-ban a kolozsvári ref. collegium negyedik professorául választották a jogi és politikai tudományok tanítására. Lakást egyelőre a collegiumban kapott, fizetésül 100 Rírtot útalnak ki az ecclesiái közös alapból, ezen kívül kapott még 50 véka búzát.²⁸ Tanári széke elfoglalásakor előterjesztést nyújtott be a főconsistoriumhoz, de ez nincs meg a levéltárban.

Husztai tanári működéséről sem naplókban, sem levéltárainkban nem maradt fenn emlék. Így tehát mindaddig nem tudunk tanítása hatásáról szólni, a míg valamely megbízható adat nem kerül elő. De valamit mégis következtethetünk e tekintetben is. Midőn később a papsággal viszályba keveredett, Szigethi Gyula István és Deáki József püspökök egyszer sem vádolják tanítói kötelessége elhanyagolásával. Tekintve azt, hogy a vádaskodás szenvedélyesen folyt, e hallgatásból némi elismerést kell következtetnünk. Elhihető, hogy tanári kötelességét pontosan teljesítette, mert különben szenvedélyes ellenfelei nem mulasztották volna el e téren való hanyagságának fölemlítését. Veszekedő természetéről, a templom kerüléséről, az urvacsora vételének elhanyagolásáról mindnyájan beszélnek, sőt 1737-ben Szigethi Gy. István még azt is szemére veti, hogy irodalmi működése iránt tett ígéreteit nem váltotta be. Pedig éppen ez utóbbi téren, a vele egykorú erdélyi professorok között, bizonyára első helyen állott. Tanárkodása első hat éve alatt írta meg két nagyobb munkáját, melyek ha koruk színvonalán nem is emelkedtek fölül, annyit mégis bizonyítanak, hogy Husztai András, tehetsége szerint, szorgalmasan dolgozott.

1734-ben szept. 2-án azt írja Teleki Sándor grófnak Gernyeszrege,²⁹ hogy magyar nyelven ír egy munkát „De administratione rerum publicarum.“ „A munka sok és mélységes meditatiokkal megyen véghez, mindazáltal semmit sem gondolok némely „simplex“ embereknek injuriájával, hanem isten segedelme velem lévén, ebben az esztendőben

²⁸ Az egyházker. Itárban Sessionis protocol. 1709—1733. 268. l. 20—1733. főcons. jkvi sz.

²⁹ A Teleki grófok levéltárában. Marosvásárhelyt. H 999. sz. a.

elvégzem és mindjárt viszem a Mlgs Groff Ur elibe.“ Egyébiránt e levélben, miután kifejezte örömét a fölött, hogy Teleki Sándor gr. a supremus curatorságot elfogadta, keserűen panaszolta el azon esetet, hogy már a főemberek között is támadt ellensége Teleki Ádám gr. személyében. Továbbá valami segélyt is kért, mivel 100 német frtnyi fizetésén kívül sem bora, sem búzája nem volt.

Husztli nem hiában zörgetett a grófnál, ki a levél szélére rájegyezte, hogy „Ezen Tiszt. professor Husztli uram leveleire favorabiliter kell hová hamarébb válaszolnom és jó akaratallal is kell ő kegyelméhez lennem jószágaimból naturalék dolgából.“ Elhatározását be is váltotta s Husztli 1735. ápril 14-én hálálkodva köszöni meg a gróf két rendbeli levele mellett küldött 30 veder bort és 20 véka búzát.

A fennebb jelzett munka csakugyan elkészült. Címe; Politica, az az Ország és abba lévő Statusok igazgatása, s Conservatiója felől való tudomány. Melyet irt Husztli András. Kolozsváratt. 1734. esztendőben. Kézirat. 4r. 316. l.

E dolgozat nem eredeti. Husztli, mint egyetemi hallgató, lejegyezte volt Heineccius előadásait s itthon ezeket fordította le.

A fordítás egyébiránt nem történt szórúl-szóra. Vannak benne vonatkozások a magyar jogviszonyokra, vannak alkalmazva magyar közmondások. Továbbá a bevezetést, a Politica irodalmát, Husztli kihagyta. Az egész munka kérdésekre és feleletekre van osztva. Tartalma: I. Rész. A Politicának természetéről. II. Az embereknek külömb-külobb statusáról. III. A Politicai nyavalyákról, melyek akármely Statusban élő embereken uralkodnak. IV. A Statusok valóságos boldogságáról közönségesen. V. A Statusok boldogságára, s conservatiójára tartozó eszközökről. 1-ső szakasz. A Prudentiának közönséges reguláiról, melyek különbség nélkül, akármely Statusnak Conservatiójára helyesen alkalmaztatnak. 2-ik szakasz. Az Oeconomiára tartozó prudentiának reguláiról. 3-ik szakasz. A Prudentiának minémü regulái szerint kell a Respublicát in suo statu megtartani. 4-ik szakasz. A Törvény és ítéletek körül forgolódo prudentiának reguláiról. 5. szakasz. A büntetés és jutalom osztogatása

körül forgolódo Prudentiának reguláiról. 6. szak. A Minis-
terek és alább való Magistratusok állapotja körül forgolódo
prudentiának reguláiról. 7. szak. A Kereskedés, pénzverés
és folytatás körül forgolódo prudentiának reguláiról. 8. szak.
A Religio avagy vallás dolga körül meg kívántató pruden-
tiának reguláiról. 9. szak. A Frigykötés és Legatusok dol-
gában elé forduló prudentiának reguláiról. 10. szak. A
Hadakozás és Békesség állapotjára tartozó prudentiának
reguláiról. 11. szak. A Prudentiának minémű regulái szerint
kell a Monarchicus statust és abba a Fejedelmek boldog-
ságát megtartani. 12. szak. A Prudentiának minémű regulái
szerint kell az Aristocratica és Democratica Respublikákat
igazgatni és azokba az Imperánsok statusát megtartani. 13.
szak. A prudentiának minémű regulái szerint kell elkészülni,
micsoda tudományokra, avagy qualitasokra kell szert tenni
és miképen kell magokat viselni az olyan személyeknek, a
kik a Fejedelmek udvarába Ministerségre, Consiliariusságra
vagy egyéb hivatalba eléforduló szolgálatra igyekeznek.

Az egész munka folyékony és a korhoz viszonyítva, jó
magyar irányú. Ha önálló becse nincsen is, legalább magyar-
ságáért és azért figyelemre méltó, mivel arról tanuskodik,
hogy Husztí magyar nyelven tanított.

De szóljunk már két, nyomtatásban megjelent, nagyobb
munkájáról.

II. Husztí munkássága és elítéltetése.

Az első „Ő és új Dácia az az Erdélynek régi és mos-
tani állapotjáról való historia, a melyben elé adattatik ennek
az országnak régi és mostani lakossainak eredete, neve-
kedése és némelyeknek el-enyészése, a magyar királyok,
vajdák és fejedelmek alatt való állapottyával egybe Husztí
András által, melyet mutató táblával meg-bővítvén, a maga
költségén kiadott Diénes Sámuel. Bécsben, 1791-ben.”

E hosszú cím elég részletesen föltárja előttünk e munka
tartalmát. Erdély irodalom-történetében Szilágyi Sándor
ismertette részletesebben.³⁰ Az ő szavait idézi íj. Szinnyei

³⁰ Budapesti Szemle. 1859. VII. k 237. l.

József is.³¹ Szilágyinak igaza van, midőn azt mondja, hogy „egyes tételek kivételével, nevetséges hypothesisok fellátásával írta le az ős Erdélyt“, s nekem nincs okom ellene mondani ítéletének, de valami kevés méltányolni való mégis találók Huszti törekvésében.

Sőt, ha tekintetbe veszem ama kor irodalmi viszonyait, az akkori írók felfogását, még menteni is merem Huszti eljárását. Munkája V-ik része szól „A magyarok birodalmáról Erdélyben.“ Ennek bevezetésében ezeket mondja: „Ézt a Materiát mind a külső Népekből, mind a magunk Nemzetéből származott jeles Historicusok bővségesen kidolgozták; és ma is dolgozzák, de nem Magyar, hanem Deák nyelven; mellyet sem az Asszonyok, sem a Leányok, sem az Ifju Gyermekek nem érthetnek, ámbár az Oskolában tanultanak légyen is. Mellyre nézve talám senki ellen nem vétek, ha én-is szegül végül más nállamnál tudósabb Historicusok írásaiból ezen Magyar nyelven mint egy tarlózó formában le-írt Munkátskámhoz hozzá ragasztandom“ stb. Én e korban, midőn legtöbbben latin nyelven írtak, becsülni tudom, ha valaki magyar nyelven is akarta terjeszteni az ismereteket. A mi a hypothesiseket illeti, ez ama kornak, s bátran mondhatjuk, mintegy száz évig Huszti után, még a későbbi kornak is betegsége volt. Fájlaljuk ugyan, hogy szerzőnk nem emelkedett fölül elődei s kortársai nézetein, de enyhébbé tesszük ítéletünket azon valomásáért, hogy „tarlózó“ munkát végez. Egyébiránt, ha az ős Erdély történetéért, a néprajzokért el is ítéljük Husztit, azt meg kell engednünk, hogy Erdély történetét a fejlődelmek korában, elég világosan, elég helyesen, kevés hibával írta meg. E téren már biztosabb talajon járt. Voltak jó előmunkálatok, s némely helyen Szamosközi kéziratban forgó munkáját is fölhasználta. Szóval, nem végzett egészen áldatlan munkát.

Midőn ily módon röviden mentegetem Husztit, még azt is fölhozom dicséretére, hogy mint a jogtudományok professora, a tárgyával szerves kapcsolatban álló hazai törté-

³¹ Irodalmunk története. 1711—1772-ig 109. l.

nelem tanulmányozásával foglalkozott, s ismereteit bizonyonyosan értékesítette is tanítványira nézve. Ezt a paedagogiai érdemet nem lehet tőle elvitatni.

Feltűnő továbbá e könyvben az, hogy Huszti a magyarokkal rokon népeknek mondja a vogulokat, osztyjakokat, permieket, cseremiszeket, mördvinokat, finneket és a Tomszk város körül lakó barabintzi népeket. A vogulok nyelvéről pedig így nyilatkozik: „A mi a nyelvét illeti ennek a Népnak, mind a számlálásban, mind egyéb szókban a mi magyar nyelvünkhez legközelebb járul.”³² A rokonságot tehát úgy állapítja meg Huszti, a mint ezt ma nyelvészeti alapon tudjuk. Ez adatokat bizonyosan másoktól vette Huszti, mert ő maga sohasem járt keleten, de kitől vette, nem tudom. Strahlenberg Fülöp beszél ugyan nagy általánosságban a hunscythia népek rokonságáról, de a magyarokkal való rokonságról nem vettem észre, hogy említést tenne. Mindenesetre érdekes, hogy Sajnovicsék előtt 30–40 évvel így beszélhet Huszti.

Végül szólanom kell még e munka keletkezésének idejéről. Huszti e munkáját a „Jurisprudentia“ stb. című előtt készítette, a mit egyedül az is eléggé bizonyít, hogy a Jurisprudentiában hivatkozik reá. Minthogy pedig az alább idézett levelek tanúsága szerint a Jurisprudentia már 1737–38-ban készen volt, ennél fogva az „Ő és új Dácia“ 1735–36-ban készülhetett. Így tehát 50 évnél tovább hevert kiadatlanul. A „Magyar Kurír“ szerint 1791. őszén jelent meg.³³ Nem ismertette senki. 1791-ben legalább nem jelent meg semmi.

Ő és új Dáciáról egyfelől az időrend kedvéért, másrészt azért szóltam előbb, mivel a Jurisprudentia ismertetésével Huszti sorsának szomorú fordulata a legszorosabban összefügg.

Huszti András második nagyobb munkájának teljes címe a következő: Jurisprudentia Hungarico Transilvanica. In qua Doctrina Stephani Werbőcii, Illustris quondam jureconsulti

³² 79. l.

³³ 1791. évf. 1369. l.

Transilvano Hungari, in Prologo Decreti, seu Operis Tripartiti contenta, ad Lydium Recte Rationis Lapidem revocatur: ex fontibus suis veris atque originalibus deducitur: justo ac naturali ordine digeritur: clarissime explicatur: ac per Titulos LV. commoda in usum Nobilissimae, Cupidissimaeque Legum Patriarum Juventutis Hungarico Transilvanicae methodo adornatur, auctore Andrea Huszti. Cibinii in Transilvania. 1742. 4r. Az ajánlás és Oratio 21 levél. A szöveg 250 lap.

E munkájában Huszti ép oly melegséggel emeli ki a jogi tudományok fontosságát, mint az erdélyi három gymnasium történetében. Magát a munkát, tudtom szerint, nem ismertette, nem méltatta még senki. És e tisztet én is átengedem a jogtudósoknak, kik szakszerűleg állapíthatják meg a munka irodalmi értékét. Egy állításához azonban, melyet a furcsaságok közé is sorolhatunk, hozzászóllok. Ugyanis a jó Huszti valami újat, eredetit akart mondani s már az ajánlásban hangsúlyozá, hogy a hűbérjog (jus feudale) a hunoktól, a magyarok őseitől származott s azután terjedt el a többi népek között. A X. Titulus alatt aztán (36—44. lapon) a magyar nyelvből magyarázza a hűbérjognak hún vagy magyar eredetét. Ime egy pár magyarázat; A XCV. §-ban előre bocsátván, hogy Európa egyetlen nemzetének tudósai sem tudták megállapítani a Feudum, Vasallus, Valvasor, Felonia, Allodium stb. szók jelentését, hozzáfog a következő §§-ban ezek magyarázatához s így szól: a Feudum magyar szó, mert Föd, Foed, Feod; vagy a mint más népek kiejtik és írják, Feud, gyökeres hún vagy magyar szó, s ugyanazt jelenti, a mit a latinoknál terra, praedium, territorium. Ha a birtokragot a szó végére teszem, lesz Födöm, vagy földem, mi annyi, mint Terra mea, Praedium meum. E philologiának igazsága és alapja abból is kitűnik, hogy a régi királyok katonáiknak bizonyos rész földet, bizonyos praediumot birtoklás végett engedének át, érdemeik s derék-ségük jutalmául. Innen származik az, hogy a praediumok, territoriumok urainak maig is Födes-Ur a neve.

A Vasallus magyar szó, mert Váz (melyet a magyarok úgy hangoztatnak, mint a németek a latin Vas szót) a húnok

nál és magyaroknál ugyanaz, a mi a latinoknál a Vexillum. Al, annyi, mint sub vagy infra. Innen származik a következő összetett magyar szó Vaz-Al-Lyas, vagy Vazalos, a mi egyjelentésű a Vexillifer szóval.

A mi a Valvasor-t illeti, ez is magyar, elrontva ezen három magyar szóból Al-Váz-Ur. Mert a mint előbb mondtam, Al, vagy a mint a nép alsóbb osztálya hangoztatja: Ol, Ual, annyi, mint a latin sub vagy infra. Váz annyi, mint Vexillum militare. Ur, melyet népünk Or-nak hangoztat, egyjelentésű a latin dominus-sal. Valvasor ezek szerint magyar nyelven azt jelenti, a mit a latin Vexillifer militare.

Az idegen nemzetek írói, pld. Strykius a Felonia szó származását sem tudják meghatározni. De hún és magyar nyelven Félen, Félön, Fölön, elszakadást jelent valakitől. Így tehát Felonia, vagy a mint a németek írják Felonay, azt jelenti, a mit a latin discessus, desertio, transfugium, rebellio.

Az allodiumot eladó-ból származtatja Huszti, s végül igyekszik megmagyarázni azt is, hogy Verbőczy miért nem használta ezen szökat. A magyarázat ez: tudta Verbőczy, hogy ezen szók nem latinok, hanem magyarok, ezért hát, midőn a hazai jogot latin nyelven írta meg, a Feudum helyett Jus Possessionarium kifejezést használt, a mi annyi, mint Praedium Territorium Nobile. Így tett a többivel is. Vasallus helyett Dux, Baro, Comes stb. Valvasor Capitaneos et Officiales minores; Felonia helyett Notam infidelitatis szökat és kifejezéseket használt.

Záradékol újolag hangsulyozza Huszti, hogy a góthok és longobardok a húnoktól vették át a hűbérjogot.

Az egész állításra és okoskodásra kimondhatjuk, hogy erőszakolt. Egy ezeréves intézmény származását néhány szómagyarázatból állapítani meg, ez határos a könnyelműséggel. Tudtom szerint nem is akadt utánczója Husztinak s talán czáfolásra sem tartá érdemesnek senki.

Az egész munka kézikönyvnek készült. Magában foglalja a jogi fogalmak meghatározását s azon útasításokat, melyek szerint a törvénykönyveket használni lehet.

Egyébiránt Husztit sem egyik, sem másik munkája, hanem

a Jurisprudentia elé illesztett s az erdélyi magyar ifjúsághoz intézett Oratio tette híressé és egyúttal szerencsétlenné.

Ez előszóban méltatván a jogi tudományok fontosságát és Verböczit, felsorolja azon nevezetesebb írókat, kik Verböczi Tripartitumával foglalkoztak, így pld. Barovius Decius Jánost, Kitionich Jánost, Otrókotsi Fóris Ferenczet, Nyíró Mihályt, Szegedi Jánost, Joni Jánost. Megemlékezik egyúttal azon számos kéziratokról, melyek Erdélyben e tárgyra vonatkozólag közkézen forognak s ígéretet tesz, hogy ezeket Bibliotheca Transilvanica czim alatt ki fogja adni.

Csodálkozását fejezi ki továbbá a felett, hogy a magyar jogtudósok vagy egyáltalán nem, vagy csak kevés figyelemre méltatták a Tripartitum prologusát, melyet ő, éppen ezért, nagyobb mértékben fog méltányolni.

A munka kidolgozásában követett eljárásról tíz pontban ad felvilágosítást s ezeknek végén jelzi, hogy a könyvet Váradi Inczédi József proto-notarius bírálata alá vetette s ennek helyeslése után nyomatta ki.

Oratiojában kinyilatkoztatja, hogy a jogtudomány alapelve a szeretet; mert az isten maga a szeretet. Ezen alapelv különbözik a római jogtudósokétól, a scholasticusokétól, Hobbes, Selden, Thomasius, sőt az ő professora, Heineccus, alapelvétől is. Isten, ki maga a szeretet, soha sem tagadta meg egyetlen tökéletességét sem. A szeretetet sem tagadta meg. Hálátlanok azok, kik azt állítják, hogy az isten öröktől fogva akarta a vétkeket, mert ha az örökké jó és örökké szerető isten a vétkeket akarta volna; a vétek már ennél fogva sem volna vétek. Absurdum az a vélemény is, hogy a bűn isten engedelméből van, mivel a hol engedély van, nincs tilalom; mivel, ha meg kell mondani a dolgot úgy, a hogy áll, a bűn engedélyezését isten a szentírásban sehol sem említi, ellenben a bűn megbocsátását a Jézus Krisztus érdemeért istennek tulajdonítjuk. — A kik azt tanítják, hogy az isten a bűn elkövetésében közreműködik, magát az istent, minden természeti és tételes jog ellenére, a bűn társának, a bűnössel részesnek mondják. Isten ellen cselekesznek azok, kik azt erősítik, hogy az isten nemcsak előre tudja, hanem előre is rendeli el a bűnt stb.

Ezek s ezekhez hasonlóak adtak alkalmat arra, hogy Husztit az egyháziak megtámadják. E támadás nem az igazság, hanem a szenvedély kítöréséből származott, mivel Huszti és a kolozsvári papok, valamint a kolozsvári tanárok között, Husztinak Kolozsvárra jövelele óta, sohasem volt egyetértés. E viszály részleteit alább külön fejezetben sorolom fel s most visszatérek az Oratio miatt folyt tárgyalásokra.

A támadást Huszti ellen Deák József püspök kezdte meg, 1742. febr. 16-án Kolozsvárt kelt s a főconsistoriumhoz intézett levelével, melyben ezeket mondja: „Én távolról is alázatosan insinualom Excellentiáknak és Nagyságtoknak vegye lelkére (mert bizony lelkiismeretben járó dolog) Sz. és Apostoli Vallásunk mocskolására még ez Hazán kívül lévő Vallásunktól különböző Hatalmasságoknak is minéműtágas utat nyitott Jurista Huszti András Uram talám még a Szebeni Prelum alatt levő Prologussának homlokára függesztett Panegyrica Oratioja, vagy a mint egy tudos ember szereti az ilyenekről szollani Zyzenogyrica Oratioja, melyben a Reformatusoknak minden Sententiajokat De Praedestinatione, Providentia, Gratia etc. exsibilállyá, káromollyá, bestelenül traducalllyá, én ezeknek rövid Summáját itt a maga írásiban láttam vala tavaly, de úgy hallom, hogy Szebenbe már nyomtattattyá, ha nem suppressalllyá Excellentiád és az egészsz Méltóságos Consistorium ezt az szomoru consequentiaikat szülő Zizenogyricumot bizony Apostoli sz. religionknak és abban a Méltóságos Consistoriumnak mellyet Isten Jure Principali tett e mai napig ebben a Hazában Ecclesiánk oltalmazására. eltörölhetetlen bestelenségére és szomoru kissebségére szolgál. Én tavaly értettem vala ezeket Méltóságos Curatorunk B. Bánffy Farkas Uram ő Nagysága méltoztatván én velem azt az írást communicálni, de nem hittem s nem gondoltam, hogy Prologusa eleiben függeszsze. Ezért adja-e Excellentiád és Nagyságtok és az egész Mlgs Consistorium azt az Pium Legatumot Beszterczéről ő kegyelmének? Ezért manutenealllyák a Mlgs Fő Curatela ő kegyelmét, hogy articulos et fundamenta fidei nostrae vellicalllyá s mocskollyá ő kegyelme? Én nékem Méltóságos Urak az tetszik, a mit az Idvezítő mond Judás-

nak: Quod vis fac Cito, ha nem tetszik sz. Vallásunk meny-
nyen a kinek nem tetszik az hol jobb accomod vehet. Ezt
penig irom idvezülendő lelkemre, hogy nincsen semmi pri-
vatumom v. ő kegyelme ellen való indulatoskodásom, ő ke-
gyelme a mint tavaly vádol vala engemet, hanem quod facio
sani ex Conscientia et incumbentia Officii Superintendenten-
tialis“³⁴

A főconsistorium a levelet Szebenben, 1742. márcz. 23. olvastatta föl, a Huszti könyvének szétoztását azonnal meg-tiltotta; a Husztitól időközben megérkezett Apologiat elküldötte a püspöknek azon utasítással, hogy ezt és az Oratiot Köpeczi János deési pappal, Vásárhelyi T. István enyedi professzorral és Zágoni széki pappal együtt vizsgálja és bírálja meg, a bennök található heterodoxiat mutassa ki, bizonyítsa be s munkálatát minél hamarább nyujtsa be a főconsistoriumnak.³⁵

A püspök elérte célját, mert Alvinczi Gábor gubernialis secretarius csakugyan lefoglalta Husztinak nyomtatás alól kikerült könyvét. Ez eseményt s ennek következményeit maga Huszti írta le egy kormánysszéki tanácsos urhoz intézett levelében.³⁶ A levélnek idevonatkozó része így hangzik: „Nem igyekeztem pedig írással a nemes Reformata religio kissebbségére avagy romlására, hanem épületire, illustratiojára, tovább való megmaradására, idvességére és boldogulására. És serkenteni akartam, hogy emlékezzenek ama méltóságos váradi püspök Bársony György objectiojára, mely függőben maradt, in Appendice Historiae Diplomaticae pag. 144. Sed Calviniani hodie non profitentur Confessione Helvetica, Ergo neque amplius tolerandi sunt in Hungaria! De nem tudom micsoda buzgóságból félen interpretálván szavaimat s szándékomat és Méltóságos Ur Alvinczi Gábor Uram incitálván Méltóságos Gróf Bethlen

³⁴ E levél eredetije az egyházker. Itárában ad nrum anni 1742. jegy alatt.

³⁵ Főconsistoriumi jkv. 1710—1742-ig. 3—1742. sz. 615. l.

³⁶ Eredetije az Erd. muzeum kéziratárában. (Jos. Comitís Kemény Collectio major Ms. Hist. Tom. XVIII. nro 6.) Kiadta Szabó K. az „Erdélyi Prot. Közlöny“ 1878. évi 2-ik számában.

Adám Urat ő Excellentiáját, hogy én megvetvén a reformatata religio két ellenkező absolutum principiumit, ugymint az absoluta miserecordiát és absoluta severitást, evertalni akarom a reformatata religiót Erdélyben. Mely októl indittatván ő Excellentiája, privata auctoritate, Felséges Királyné Aszszonyunk decretuma ellen, a Méltóságos Regium Gubernium engedelmé s hire nélkül, az én könyvemét delineáltatta Dónát Farkas uram által, az én absentiámban. Mely detentio iránt a Méltóságos Reformatum Consistoriumot alázatos instantiam által requirálván, erre ajánlottam magamat, hogy a miben ő Nagyságok megbotránkoztanak, azt kihagyom a prae-fatiomból, csak ő Nagyságok ne tegyenek olyan nagy kárt nékem, mivel én szegény ember vagyok. De ő Nagyságok azt felelték: Nem lehet azt csak olyan könnyen és szárazon remittálni, hanem publice kell recantálni.“

Husztí könyvét ezután Deáki József püspöknek adták át,³⁷ ki Töke-Vásárhelyi István enyedi, Csepregi Turkovics Ferencz kolozsvári professoroknak, Köpeczi János és Beregszászi Mózes papoknak adta ki megvizsgálás és jelentéstétel végett. Ezek mind a négyen külön-külön adtak be terjedelmes jelentést s véleményt,³⁸ mind a négyen elítélték Husztí felfogását s ezeknek alapján hozott határozatot a dévai zsinat 1742. jún. 11-én. Az ítélet így hangzik:

Deliberatum.

Husztí András, Titularis Kolozsvári Professor nagy és sok gonoszra mind célzó, mind útát nyitó mótelyes Orationak Neve alatt Szebenben imprimáltatott Munkáját a Szent Sinodus Generalis kezéhez vette mind azokkal a szép és böltés Critica Responsiokkal együtt, melyekkel két Tudós Professorink és két Tiszt. Prédikátorink a megemlített heterodoxa Oratiót erőssen castízálták, és mintegy mérges aspisnak fejét megrontották. Melly Oratio és munka ellen emanált

³⁷ Az egyházker. Itárban. Sessionis protoc. III. k. 6. I.

³⁸ E jelentéseket nem találtam meg s ennél fogva nem jelölhettem meg az egyes pontokat, melyeket elítélték. Az idézett Deliberatum csak általánosságban szól.

Crisiseknek olvasására magának a Sz. Generalisnak statim et defacto a sok interveniáló akadályok miatt ideje nem lévén, deputált a maga gremiumából négy Tiszteletes és értelmes Atyafiakat, kik is azon Tiszteletes és Tudos Professori és Prédikatori Atyáinkfiainak rescriptumokat meg olvasván és egymással conferálván, midőn osztán a Sz. Generalisnak is a sok akadályoktól meg szünése lőn, azon mindenik részről való Munkákat a Sz. Generalis is in Publico meg olvasta és ad amussim egyiket a másikkal conferálván revocalta. Minthogy pedig az nyilván constál és a Sz. Generalis is in conscientia agnoscállya, hogy az az Oratio neve alatt imprimáltatott munka minden részeiben nem Oratio, hanem imprecatio és olyan, melly Sz. Apostoli Vallásunknak egész eversiojára igyekező és fegyver; tehát annak Auctort munkájával együtt mind a Sz. Generalis és mind az, valaki Sz. Vallásunknak igaz és valóságos szeretője és betsüliője méltán damnalhattya. Holott a Nemes Hazának is efféle Métélyes Tudománynak meg ujjításáról kemény Articulusa extál Approbat. Constit. Part. I. Tit. I. Art. II. et III. Ugy a Szathmár-Németi Synodusban vivente imo in eadem Synodo Nationali ipso Principe Rákotzio I-mo praesente, Anno 1646. die 10-mo Junii emanatarum Conclusionum Periodo seu Artic. XVII. Efféle tévelygésre utat mutató Tudománynak vagy írása, vagy tanítása meg tiltatik. Azért minthogy a megirt Auctornak is mérges és nagy gonoszra utat mutató tudománya mind a Sz. Irásnak igassága, mind Sz. Vallásunknak a Reformationnak idejétől fogva, nem csak ebben a Hazában, hanem más Országokban, Academiákban és Theologusinktól is mind observáltatott mind taníttatott igassága, nevezetesen az Helvetica Confessio és Hejdelbergai Catechesis ellen vagon. Azért azon Auctornak Munkáját, sem Religionk, sem Sz. Ministeriumunk nem acceptállya, nem patíállya, hanem damnállya, Sz. Irással és Sz. Vallásunkkal ellenkező tévelygésnek tartya; magát pedig az Auctort a Sz. Generalis Synodus, sem Ecclesiánk igaz Tagjának, sem igaz Vallásunk Professorának nem tartya mind addig; valamig azon Munkáját, vagy abban meg irt tévelygésre igazító Opinioját meg nem változtattya és a Sz.

Írásnak igazságával meg nem egyeztetni: sőt ha abban perseverál minden Beneficiumtól is valamelyet eddig a Reform. Méltóságos Supremum Consistorium és a Kolozsvári Reform. Ecclesia annuatim adminisztrált, priválja és a fellyebb fel tett Nemes Haza törvényéhez adstringálja, s nem különben a Szathmár-Németi Nationalis Synodusnak felyebb megjelenteit XVII. Articulusához.

Extradatum e S. Synodo Generali in Déva 11 Junii 1742. celebr. Per Johannem Pelsőczy ejusdem S. S. Gnrlis Juratum Notarium.³⁹

E végzést a püspök a főconsistorium elé Szebenbe vitte, hol junius 17-én felolvasták a megidézett Huszti előtt.

Huszti a végzés felolvasása után előbb szóval röviden, később írásban részletesen tiltakozott. A tiltakozás szavai ezek:

Rationes protestationis:

1. „A deliberatum me non citato, non convicto, nec confesso, ac totum processum, ignorante emanált.

2. Pars parti legem non condit, ergo nec sententiam fert.

3. Causa damnationis specifica nincsen a deliberatumba exprimalva; melynek ott kellene lenni.

4. Ab hominibus passionibus animi laborantibus, et charitatem Christianam pothabentibus, contra Approb. Const. Part. I. Tit. I. Art. 3. concipialtatott.

5. Actor et judex, judex et reus in eadem causa nemo esse potest.

6. Clarissimus Superattendens non est diplomatrice a Principe confirmatus, et quum ego sum Nobilis Hungarus a nemine possum judicari, multo minus condemnari, nisi a iudice autoritate Principis constituto et confirmato.

7. A deliberatum jure publico Regni igen severum, mivel infidelitatis notat intentál.

8. Nem próbáltatott meg, hogy az én praefatióm az Helvetica, Augustana, avagy Catholica Confessioval ellenkeznék.

³⁹ Eredetije az egyházker. ltárban 27--1742. sz. a.

Azért azt kívánom, hogy azon deliberatum ipso jure pro nullo decretaltassék, de reliqua iterum protestatur⁴⁰

A tiltakozás felolvasása után, midőn szóval újból tiltakozott a miatt, hogy távollétében ítelték el, és az ellen, mintha ő a reformata religio ellen írt volna, Huszti így írja le a jelenet tovább folyását: „Akkor a Mélt. Úr Alvinczi Gábor Uram előfordítá, azt mondván: A misericordiát és justitiát a divinum decretum principuminak Kegyelmed nem agnoscalja. Én mondék, hogy nem agnoscalom, mert helytelen consequentiák folynak ki belőllek, hogy Deus erit author peccati, quod est absurdum.

Azután mondának ő Nagyságok: Talám Kegyelmed universalista? És felelek, hogy én a vagyok. Azután ismét mondának: Hiszi Kegyelmed, hogy a Christus mindenekért megholt? És én felelek, hogy igen is hiszem; mert a Confessiók Capite XI., a Catechismusnak pedig Quaestione XXXVII. tanítja, és ott publicé felolvastuk. Melyre Tiszteletes Püspök Deáki Uram azt replicálá: Per universum genus humanum, adeoque totum mundum, Electi intelliguntur. Én arra azt mondám: Electi sunt pars generis humani, sed non universum genus humanum. Azután ő Excellentiája így concludála: Nem kell véllé disputálni, hanem procedáljunk! És én mondék: Causa non cognita, ac non discussa, nem lehet engemet megsententiázni. Azután kiküldöttek a házból.”

Délután azonban ismét behívták s főlészólitották, hogy a megszerkesztett Abjurandi formulát írja alá, mert különben minden javadalmát elveszti. Huszti megtagadta az aláírást, mivel a dordrechti zsinat öt pontját, melyek a praedestinatio tanát egész merevségében teszik kötelezőkké, nem tudta összeegyeztetni lelkiismeretével. Huszti levele szerint Teleki Sándor gr. is egy véleményen volt vele, s biztatta őt, hogy el ne esküdjön a maga hitit, mert ő is úgy hiszi s úgy is tanulta. „Az a dordracumi tudomány rút tudomány.”

Ugy látszik, hogy a Teleki S. gr. álláspontja is bátori-

⁴⁰ E kivonat részletei meg vannak Huszti eredeti tiltakozásában. Egyházker. Itár 31—1742. sz. a. Különben kiadta Szász Domokos az Erdélyi Prot. Közlöny 1878. évi 5. számában. Lásd még Bod P. Historia Hung. Eccl. III. 365. s köv. I.

totta őt s erre támaszkodva, szerkesztette szépen összeállított hitvallását,⁴¹ melyet 1742. jun. 20-án a főconsistoriumban felolvasztatott. Huszti levele szerint a püspök heves támadást intézett e hitvallás ellen, mondván: „Nem kell helyet adni a Huszti articulusainak, mert csupa lutheranus tudomány, hamis tudomány, benne vagyon az universalis gratia“. És a főconsistorium csakugyan nem fogadta el Huszti hitvallását. Huszti pedig, legalább e napon, nem írta alá az Abjurandi formulát. Szakításra még sem került a dolog, mivel a következő napon, — jun. 21-én — meggondolkozott Huszti s aláírta a formulát, oly megjegyzéssel, mely által nem tagadta meg hitvallását. Ennek alapján kezéhez vehette a számára utalványozott 200 frtot. Mi volt e megjegyzés, nem tudjuk. Maga a püspök sem vette észre, mi rejlik benne s csak Huszti figyelmeztetése után értette meg, hogy az aláírásban nincs köszönet. E miatt természetesen újból megkezdődött a harcz, s valószínűleg ennek következtében mozdította el állásától Huszti Andrást a főconsistorium.

A főconsistorium 1742. jun. 29. Bethlen Ferencz grófot és Halmágyi István secretariust küldötte ki, hogy Huszti munkája éléről az Oratiót foglalja le, s magát a munkát szabadítsák föl. Ennélfogva a munka olyan példányai, melyek elé Oratio volt helyezve, nem jöhettek forgalomba s csak úgy maradt meg eredeti alakjában egynehány, hogy Huszti a lefoglalás előtt körülbelől 50 darabot osztott ki ajándékol. — A lefoglalt Oratiók nyomtatási díja 70 frt volt, melyet a főconsistorium csak 1745-ben utalt ki a nyomdásznak.⁴² Ezután az Oratio úgye többé nem foglalkoztatott senkit.

Huszti mélyen elkeserítette a főconsistorium eljárása. Nem akart megnyugodni ítéletében s készült, hogy ügyét a kormányzék elé vigye. Erra mutat Schunn Jakabnak egy erdélyi reformatus főúrhoz intézett levele.⁴³ De ezen szán-

⁴¹ Eredetije az egyházker. ltárban ad nr. 31—1742. sz. a. Határozat: Sessionis protoc. III. 17. l.

⁴² 13—1745. főcons. jkvi sz.

⁴³ Eredetije németül az Erd. muz. kéziratárában Huszti többi iratai mellett. Kiadta Szabó K. az „Erd. Prot. Közlöny“ 1878. évi 4. számában.

dékával mégis fölhagyott. — Az erdélyi ref. egyházkerület levéltárában 1746-ig vannak adatok Husztiról, melyekből azt lehet következtetni, hogy eddig még a ref. egyház kebelében maradt. 1745-ben figyelmeztette Dániel István br. enyedi gondnokot, hogy a mi theologusink elhagyván a helvetica confessiot, az ellen a theologiába heterodoxiát introducáltak, szükséges volna azért azt megvizsgálni stb. A főconsist. Teleki Mihály, Bethlen Ferencz grófokat és Inczédi Józsefet küldvén ki, írásos jelentést kívánt tőlük.⁴⁴

Különben zaklatása még 1745-ben sem szűnt meg egészen. A főconsistorium ez év szept. 21-én Makkfalvi József vallomása alapján írja a püspöknek, hogy Teleki Miklós gr. magához hivatván Makkfalvit és Husztit, az ecclesia nagy megbotrántoztatására, Huszti osztott urvacsorát. Ezért azt kívánja a püspöktől, hogy tartson minél hamarább semi-generalis synodust, idézze oda Makkfalvit és Husztit, s tudományokról és vallásokról examináltassa, esetleg ítélje el, de az ítéletet előbb közölje a főconsistoriummal.⁴⁵ A püspök nem tarthatta meg a kívánt semi-generalis synodust, s az ügy 1746 jun. 15-én a Deésen tartott gener. synodus elé került.⁴⁶ Határozatot azonban most sem hozhattak, mivel a püspök elmulasztotta Huszti megidézését, Makkfalvit pedig nem rendes uton idéztette, ki ezért nem jelent meg. Abban állapodtak tehát meg, hogy a főconsistoriumtól az idézésre nézve instructiot szereznek s a püspök pecsétes levéllel idézi meg őket egy közelebbi semi-generalis synodusra, melyre azonban világiakat is fognak küldeni.

Az ügy további folyásáról nincsenek adatok. Egy dolgot azonban még érdemes megjegyezni. Ugyanis Deáki József püspök, Bethlen Ádám grófhhoz intézett levelében elismeri, hogy Huszti, mint jurista, nem köteles a synodus előtt megjelenni.⁴⁷ Ezzel elismerte azt is, hogy az 1742-diki eljárás

⁴⁴ 4—1745. főcons. jkvi sz. Lásd ezen kívül a 44—1745. főcons. jkvi számot s különösen az ennek alapúl szolgáló irományt.

⁴⁵ Az egyházker. ltárban 44—1745. sz. a. — Session. prot. 185 l.

⁴⁶ Ugyanott 53—1746. sz. a.

⁴⁷ Eredetije ugyanott 53—1745. sz. a.

szintén jogtalan volt. Husztiuk azonban ez már nem használt. Állását elvesztette, kárpótlást semmit sem kapott.

A kath. egyházba való áttérésének idejét nem jegyezték föl az egykoruk. Bod Péter azt írja róla,⁴⁸ hogy hivatala elvesztése után „részségre adta magát, felesége is elhalván, az urak körül udvarokban töltötte idejét, holmi Genealogika Táblákat dolgoztatván a régi levelekből, változtatta vallását is; a római hitre állván, szerettek neki a károlyvári káptalanban Digestor Capituli titulussal szép fizetést; de illetlen, alávaló magaviselése, részegeskedése miatt ott sem maradhatván, ismét az udvarokban kezdett időt tölteni, majd minden rendbeli emberek által megutáltatott. Holt meg 1755. esztendőben“. Élete végén visszakerült Kolozsvárra s itt fejezte be küzdelmeit.⁴⁹ Sírkő nem jelöli hamvait a kolozsvári temetőben.

III. Huszti jellemzése, zaklatása.

Huszti életétől lehetetlen a legmélyebb részvét érzete nélkül megválni. Hosszas tanulás és tanítószkodás után juthatott aunyira, hogy tanulásvágyát a külföldön kielégítse. Mikor kijutott az Odera melletti Frankfurtba, levetközvéen kora előítéletét, követvén szíve, lelke vágyát, a jogi tudományok tanulmányozására szánta életét. Mint akadémikus, megismerteté a külfölddel Erdély három gymnasiumát, de egyuttal elragadtatással szolt a jogi tudományok fontosságáról s azon károkról, melyek e tudomány elhanyagolásából származnak. Midőn hazatért, ifjúi lelkesedéssel kezdett, mint első protestáns jogtanár működni a kolozsvári ref. collegiumban. Fennmaradt kéziratai, nyomtatott munkái, e munkákban érintett tervei arról tanuskodnak, hogy szorgalmasan, jó kedvvel folytonosan dolgozott. De rövid tanári pályáján, mely alig terjedt 8—9 évre, folytonos kisebbitést, bosszantást, zaklatást s végre szenvedélyes, igazságtalan üldözést kellett túrníe. Tanártársai rossz szemmel néztek reá, mint olyanra, a ki szerintök egy szükségtelen új tudomány tanításával foglal-

⁴⁸ Athenas 115. l.

⁴⁹ Bod P. Historia ecclesiast. 524. l. Kézirat az Erd. muz. ltárban.

kozik. A főconsistorium — a mint az adatokból látszik — nem fejezte ki határozottan és írásban, hogy ő egyenrangú a többi professorokkal. Ezek fölhasználták ellene határozatlan helyzetét. Magok között s a kívül világ előtt mindig kisebbnek tüntették föl magoknál. Céljokat el is érték. Ama korban a collegiumot érdeklő leveleket úgy címezték, hogy a szolgálatban levő professorok neveit fől sorolták. Huszti nevét egyetlen-egyen sem láthatjuk. Tanárkodása első évében már, mivel, mivel nem, ellene ingerelték Teleki Ádám grófot, ki meg is mondta neki, hogy haragszik reá.⁵⁰

Ugyanezen évben — 1734-ben — megházasodván, tőrnie kellett a szemrehányásokat egyfelől azért, hogy kath. nőt vett feleségül, másfelől azért, mivel hat hónapra született fia. A kolozs-kalotai esperesség elítélte kihallgatatlanul,⁵¹ mely ítélet alól azonban a főconsistorium fölmentette.⁵² Ezt megelőzőleg nem akarták összeesketni jegyesével, négy hónapig huzták-halasztották s végre is Szentkereszti András falujában történhetett meg 1734. május 4-én. — Fia születése után Bacsoni Incze Máté kolozsvári pap, Udvarhelyi Mihály professor, Pataki István tanácsos és Enyedi István s az ekkori püspök összeegyezték, hogy a főconsistorium előtt tegyék tönkre hirnevét.⁵³

Az apróbb boszantások között szerepel az, hogy állása elfoglalása után két héttel, ablaka alatt felgyújtották a kertet, — Pasquillust irtak ellene, s míg íróját pártfogolták, őt zaklatták.

1737. jan. 3-án kelt levelében egész elkeseredéssel kiált föl: „Eloquar an síleam! Felkiálthatok az orátorral. Elrejtehetném ez hazának valami világosság nélkül való, vastag homálylyal béborított setétes boltjában, és elmondhatnám magam felől, a mit Ovidius magára alkalmaztatott: Barbarus hic ego sum; quia non intelligor ulli. Mielta Németországból haza jöttem, csak olyan voltam, mint a szelektől és vizek-

⁵⁰ Huszti levele a gr. Telekiek ltárában Marosvásárhelyt, H. 999. sz. a.

⁵¹ Huszti levele 1735. ápr. 14-ről. U. o. H. 1090. sz. a.

⁵² Az egyházker. ltárban. Főconsistoriumi acták indexe 1720—1740.

⁵³ Huszti levele 1735. ápr. 22-ről a gr. Telekiek ltárában H. 1001. sz.

nek hajbjaitól hányattatott és süllyedező bárka; avagy az útban felnőtt fűszál, melyet a kinek kell is, a kinek nem kell is, tapod.“

E levélben Teleki Sándor grófnak eléadván sorsát, elszámolja viszontagságait, hogy őt, ámbár egy sor írással sem kérte, a főconsistorium tette Kolozsvárra; de nem fejezte ki írásban a kolozsvári ref. egyház consistoriuma és a professorok előtt az ő állásának jellegét, csak Wesselényi István br. és Szentkereszti András tett, szóval és magánúton, említést effelől a professorok és néhány városi tanácsos előtt.

Igy történhetett meg, hogy a kolozsvári ref. egyház consistoriumába, melynek ma is minden collegiumi professor tagja, nem hívták meg soha; hogy a kolozsvári ref. collegium professorai a tanárok, juratus deákok gyűléseire, törvényes dolgok elintézésére soha sem hívták meg. Sőt Udvarhelyi Mihály azt is megparancsolta, hogy az ünnepenként patronusokhoz menő deákok neki hirt ne tegyenek s vele az ajánló levelet ne irassák alá.

Udvarhelyi Uram többet is tett Huszti szerint. T. i. látván, hogy az urfiak, nemes emberek fiai, a togás deákok számosan látogatják Huszti leczkéit, irigységből annyira kitért, hogy némelyeket alumniájok elvételével, másokat előmenetelők megakadályozásával, haragos és fenyegető beszédekkel tiltott és ijesztett el leczkéitől. „Ha igazat kell szólani, — így folytatá Huszti — Udvarhelyi Uramat a Deákok azért nem igen frequentálták eleitől fogva, hogy ő kglme a Theologiát igen igen simpliciter tanította, s ma is in tanta Evangelii luce, edjűgyű képpen tanítja“.

A kolozsvári consistorium csak egyszer, 1734-ben szolgáltatá ki a főconsistorium által neki rendelt 48 véka búzát, s ő kénytelen volt pénzen vett búzával s kenyérrel táplálni magát. — Az ide való papok elidegenítették Husztitól az ő pártfogóit, a többek között Wesselényi Istvánt, Bánffy György grófot, ki szemtől-szemben így nyilatkozott neki: „Te Huszti menj ki Kolozsvárból, mert meg nem engedem, hogy ott lakjál. Melly parancsolatnak — így folytatja Huszti — lehetetlen volt, hogy engedelmeskedhessem, mert én jure adquirált professor voltam s vagyok Kolozsvárt, az honnan

illegitime engemet senki ki nem kergethet. Mivel mind a város az országé, mind pedig az ország a császáré, én pedig ha szegény vagyok is, a császár országában Nemes ember vagyok“.

Legfájdalmasabb volt Husztira nézve a papok és papnég, a senatorok és senatornég bánásmódja felesége irányában. Ezek sem a templomban nem engedték, hogy abban a székbén üljön, hol a többi professornég és papnég, sem az urvacsorához járulni nem engedték magok előtt vagy közöttük, sőt még temetések alkalmával sem szenvedték magok mellett. Elkeseredésében már készült Huszti, hogy a főconsistorium által szüntettesse meg „ezt a kereszténység nélkül való rendetlenséget“, sőt ha ez nem segítne, a kormányshékhöz akarta felebbezni ügyét.

Panaszolt Huszti az órarend hiányossága miatt is, a mennyiben egyik héten reggel hat órakor, a másikon d. u. 4 órakor, a harmadikon d. u. 2 órakor kell tanítniok.

Panaszol a miatt továbbá, hogy a professorok nyilvános vizsgálatot nem tartanak tanítványaikkal, a mit ő elítél s különösen saját tanítványaira nézve hasznosnak nem tart.

Méltó panasza volt az is, hogy fizetése pontos kiadása felől nem gondoskodtak, s pld. 1737-ben neki magának kellett Beszterczére utaznia, hogy az ottan elhelyezett tőkének kamatjából fizetését felvegye. Ezt is csak személyes ismeretsége által eszközölhette ki.

Huszti panaszkodásai után a főconsistorium 1737. szept. 22-én írt a kolozsvári egyház consistoriumának, hogy az 1733. szept. 13-án kelt végzés értelmében, a collegium és ecclesia közös jövedelmeiből s másunnan rendelt fizetés mellé 50 véka tiszta búzát szolgáltasson ki Husztinak, mert a mily szükséges az ifjuságot előkészíteni az egyházi pályára, éppen oly szükséges a világira is.⁵⁴

E rendelkezés hiában való volt. Huszti 1739-ben újból panaszolt, hogy sem pénzben, sem gabonában nem kapta ki a fenntebbi 50 véka búzát. Kolozsvár városa 1738—39. telén zár alatt állott, Huszti nem mehetett ki a városból

⁵⁴ Főconsist. jkv. 1710—1742-ig. 6—1737. sz. 557. l.

gabonát vásárolni, benn a városban nem könyörült rajta senki s e miatt majdnem éhenhalásra jutott. A főconsistorium most a collegium gondnokait utasította, hogy gondoskodjanak a collegium jövedelmeiből a Huszti fizetése ezen részének pontos kiszolgáltatásáról akár pénzben, akár gabonában s legyen már egyszer biztosítva Huszti fizetése, a főconsistorium pedig meneküljön meg az örökös aggodalomtól.⁵⁵

Huszti kielégítésére vonatkozó további adatot nem találtam.

1737-ben meghalt Udvarhelyi Mihály, egyik kolozsvári professor. Huszti szerette volna az ő helyébe, az ő fizetésébe lépni, hogy fizetése és állása biztosabb legyen. Irt is leveleket ez ügyben a főconsistorium azon tagjaihoz, kiket jóakaróinak tartott,⁵⁶ irt valószínűleg a főconsistoriumhoz is, a collegiumban pedig megnyerte az ifjúság részéről a candidatiot. Mihelyt neszét vette ennek Szigethi Gyula István, ekkori püspök azonnal hosszú levelet intézett a főconsistoriumhoz 1737. decz. 11-én Huszti ellen.⁵⁷ Azt írja ebben, hogy „ha a Mlts. Consistorium a maga autoritásával nem él, hanem az ifjúság kedve után tart, monstrum in cathedra Doctorum suorum incluta societas collocabit“. Korábban nem nyilatkozott részletesen Husztiról, de most, miután szava-hihető emberektől tájékozást nyert, bővebben szólhat, a mint következik:

„Mi, a candidatus, voxal a többeknek praelátus embert, Istent nem félő, (mert se templom, se sacramentum annak nem kell, esztendeig is alig látszik egyszer-kétszer az Isten fiai között) dissolutis moribus, (mert éjjel nappal iszik, nyelvél másokat rágalmaz) illjen embernek, vagy hallottuk, vagy tudjuk is. Ezen kívül indisciplinatusnak, mint ki tetszik abból a menji baja vala mind a Kolozsvári T. consistoriumnak, mind idvezült Pispek Uramnak véle.“ Gyanusítja, hogy nem dolgozott, pedig „nagyokat ígért vala abban a szemtelen Dedicatióban a meljel Dissertatioját Dedicálá a Mélts.

⁵⁵ Főconsist. jkv. 1710–1742-ig. 16–1739. sz. 624. l.

⁵⁶ Eredetije az egyházker. ltárban 6–1737. sz. a.

⁵⁷ Eredetije u. o. 42–1737. sz. a.

Consistoriumnak. Mi nevezetes hasznót tőn? én úgy értem, hogy még csak Diligentiából sem nyert approbatiót.⁵⁸ Summa imprudentianak argumentuma azon Dissertatioja, úgy mint a melyben azokat tette ki minden szem eleibe, a melyeket kívánnánk tsak magunk tudni Collegiumok aetasáról, fundatiojáról⁵⁹ etc. és hogy a vulgus, praecipue adversariorum, ne tudná“. Szól a püspök Husztinak egy másik értekezéséről is, melyet Szentkereszti bárónál írásban látott s mely szerinte „tele vala impudens és a sz. házasság nagy praejudiciumára szolgáló imprudens sophismákkal, a Sz. Ministeriumnak betstelenítésével, authoritásának nem agnoscálásával, contemnalásával“.⁶⁰ Ezekre támaszkodva kimondja a püspök, hogy ilyen ember nem való az Udvarhelyi-féle tanszékbe, mivel jó egyetértésre nem lehet számítani a professorok között. Később egy másik Tractatusról is megemlékezik a püspök s úgy hiszi, hogy „abban is találtatnak valami nem róka, hanem borz nyomok“. Végül a maga és a papság nevében tiltakozik az ifjuság candidatioja ellen, egyszerűen helyteleníti; de ha a választás, mégis Husztira esnék, kívánja, hogy az, elejébe irandó kikötések nélkül meg ne történjék, mert különben ő és a papság ezt az embert nem ismeri el maga közül valónak.

Szigeihi Gyula István később is szívéssen ellenezte Huszti előléptetését. 1738. febr. 10-én kelt levelében⁶¹ azt hangsúlyozza, hogy a tanszék betöltését függőben kell hagyni, el kell mellőzni s az időtől kell várni, habár Huszti nagyon törekszik elnyerésére, az ecclesia pedig nagyon ragaszkodik a jelölthöz. Szerinte függőben lehet hagyni azért is, mert a két ifjú professor (Verestói György és Csepregi Ferencz) három professor órát is betöltheti. A collegiumnak ilyen állapota nem is újság.

A tanszék betöltése csakugyan elmaradt 4 évig s ekkor Huszti Györgyöt választották meg.

⁵⁸ A püspök nem tudta, hogy Huszti a lefolyt négy év alatt már két nagy munkát végzett be: Politicáját, Ő és Új Daciláját.

⁵⁹ Tehát még azért is megrója, a nilért dicsérnie kellene.

⁶⁰ Ez értekezés nem ismeretes előttem.

⁶¹ Eredeti je az egyházker. Itárban 3—1738. sz. a

Záradékul emlékezzünk meg arról, hogy kinek ösztönzése és támogatása mellett végezte Huszti jogi tanulmányait, miképp vélekedett jogi munkájáról s az irodalomtörténetben minő méltatást nyert ez.

Husztinak 1742. jan. 31-én N.-Szebenben kelt leveléből⁶² adhatunk feleletet a két első kérdésre. E levél kíséretében Huszti Jurisprudenciájának egy szépen bekötött példányával kedveskedett Teleki Sándor grófnak. „Megfeleltem most először, — így folytatja levelét — idvezült Milgos. Groff Teleki Pál Úr Instructioja első Punctumának, mely ez volt: Kegyelmed Huszti Uram, Isten jóvoltából fel menvén Aca-demiába a magyar Nemesi Rend Fiai számára tanullyn, Jövendőre nékiek szolgállyn, mert azért tartottam Kgdet. mint jó szófogadó emberséges okos Deákot őt esztendeig magam mellett, hogy Kglmed. experialván a külső dolgokat mellettem, tudjon magának oda fel jó ideat formálni, miképpen kellyen Kgdnek. jövendőre a Nemesi Ifjuságnak szolgálni. És erre a Czélra engemet az idvezült Úr sub Anathemate sui et Mei obligalt.

Nem csaltam meg a Nemes Reformatus Status felőlem való Jó Opinioját . . . hanem most először olly munkát vittem véghez és ollyan könyvet irtam, a minéműt Verbőczi István idejétől fogva két száz tizenkét esztendőök alatt edj Magyar is sem Erdélyben, sem Magyar országban, ki nem tudott dolgozni. Én pedig Isten segedelme által Világosságra bocsátottam. Mellyet a ki meg olvasni méltóztatik, a benne lévő Tudománynak szépségével és Jóságával eléggé bé nem telhetik“.

Szerénytelennek és dicsekvőnek mondhatjuk ugyan e nyilatkozatot, de el kell ismernünk, hogy az irodalom ezen ágát ő kezdte először művelni.

E levél különben arról is tanuskodik, hogy Husztinak volt még egy jogi munkája nyomtatás alá készítve — talán Politicája, melyet fennebb ismertettem, — mert kéri a grófot, hogy a nála levő kéziratot vagy maga nyomassa, vagy hárman Bánffi Zsigmonddal és Naláczi Józseffel. „Mert a

⁶² A Teleki grófok Itárában. H. 1012. sz.

könyv szép és olyan hasznos a Nemesi Rendnek, melynél nem lehet hasznosabb, akár mit irt légyen az Ur Alvinczi Uram felőlle. Az idő rövid és az ember emlékezete megemésztetik a földön mint a rosda. De a Virtus meg marad a könyvekben“.

Irodalmunkban — tudtom szerint — Husztinak csak történelmi munkái vannak ismertetve, a mint fennebb is jeleztem. Az „O és Új Daciát“ Benkő József is használta s úgy nyilatkozott róla, hogy „Dicséretre méltó munka, jóllehet nem teljesen az emlékekből és bizonyságokból van összeállítva“. (Transsilvania II. 478. l.) — Volt Husztinak kéziratban még egy más munkája is „Vajvodae Transilvaniae“ című. Benkő ki akarta adni, de csak készült reá. A kiadás elmaradt, mivel a kéziratot nem egészíthette ki kedve szerint.⁶³

A Jurisprudentiát senki sem ismertette. Katona csak megemlíti;⁶⁴ Szilágyi Sándor szintén;⁶⁵ hasonló képpen tesz ifj. Szinnyi József, kinél valószínűleg sajtóhibából van 1732-re téve;⁶⁶ Horányi lejegyezte a munka rövidített címét;⁶⁷ de szól Husztinak a „Commentarii de rebus Hunnorum“ című, mások által nem említett kéziratáról is, melyet Pray használt és idézett, mert néhány finn szót talált benne, magyar szókkal összehasonlítva.⁶⁸

Talán nem volna érdemellen néhány lapot szentelni a Jurisprudentia ismertetésére.

Legvégül meg kell jegyeznem, hogy Szilágyi Sándor után Szinnyi is 1747-re teszi Huszti elítéltetését s mindketten úgy tüntetik föl, hogy törvénytelen házassága miatt ítéltek el. E tévedést a fennebbiek után kijagázottnak tekintetjük.

Huszti életének van még egy mozzanata, mely elárulja, hogy Kolozsvár polgárságának bizalmát megnyerte. 1740 körül sok visszaélés fordult elé a város kormányzatában,

⁶³ Gr. Mikó Imre. Benkő J. élete. 267. l.

⁶⁴ Hist. Critica XXXIX. 960. l.

⁶⁵ Erdély irodalomtörténete. Budapesti Szemle. 1859. VI. 47. l.

⁶⁶ Irodalmunk története. 1711—1772. 170. l.

⁶⁷ Memoria Hung. III. 695. l.

⁶⁸ U o. II. 189. l.

sőt türhetetlenné vált. Itthon nem tudták orvosolni a visszaéléseket s a királyi kormányshékhéz folyamodtak orvoslásért. A polgárág 1741-ben Huszti András professort bizta meg a fölterjesztés elkészítésével, ki feladatát helyesen oldotta meg. Őszintén feltárta a hibákat. A kir. kormányshék erre a békétlenség kiegyenlítése végett nyomozó biztosokat küldött Kolozsvárra, kik a háborgás lecsillapíttását sikeresen kezdeményezték már 1741-ben.⁶⁹

15. Huszti György.

1741—1767.

Az alábbi sorok Huszti Gy. életének néhány mozzanatát tüntetik föl. Huszti oly időszakban élt, melyben fontosabb tanügyi kérdések nem foglalkoztatták egyházkerületünket. A tanügyi kérdések egyedüli és legélénkebb mozgatója ez idő szerint Ajtai Abód Mihály nagyenyedi tanár volt, ki csaknem haláláig megtartotta vezérszerepét e téren. Huszti különben nem tartozott azon emberek közé, a kik vagy nagy kezdeményezésük, vagy az érvényben levő rendszer pontos végrehajtásával tűnnek ki. Egyszerű munkás ember volt, s kortársai közül Csepregi Ferenczhez, sőt még Verestói Györgyhez képest is szorgalmas tanárnak ismerték.

Ijü koráról, származásáról nem tudunk semmit. Nem lehetett rokon a híres Huszti Andrással, mert semmi vonatkozás sincs levéltárainkban a kettejük közötti rokonságra; pedig, ha máskor nem, akkor, midőn akarata ellen nyugalomba helyezték, említést tettek, vagy tehettek volna róla.

1724. máj. 15-én irta alá az iskolai törvényeket, tehát ekkor deákká lett. 1734-ben ment külföldre, 1735-ben érkezett a leydai egyetemre, hol tanulmányait bevégezte.⁷⁰

Pataki Sámuel dr. önéletirafában annyit említ családi életéről, 1752. táján, hogy Deési Hasszu István kolozsvári aranyművesnek leányát, Sárát vette feleségül. E házasságból

⁶⁹ Jakab Elek. Kolozsvár története. Oklevéltír. II. CCLVII., CCLXX. sz.

⁷⁰ Nánási Pharos H. 38. I.

egy Éva nevű leány származott, ki Enyedi Sámuel kolozsvári óráshoz ment feleségül.

Tanári székét 1741-ben foglalta el. Tanított zsidó és görög nyelvet, zsidó, görög és római régiséget, egyetemes történelmet. Ama kor szokása szerint, kéziratokban állította össze tantárgyait s tanítványaival leíratta.⁷¹

1759—1761-ig a collegium pénztárosa is volt egyszermind.

Tanügyi kérdésekben idősebb kartását, Verestói Györgyöt küldötte ki rendesen a főconsistorium. Mint fentebb is említém kartársainál szorgalmasabb tanár volt. Csepregi nagyon hanyagolta a tanítást, Verestói pedig roppant hoszszadalmasan tanított.

Egyébként tanári működéséről csak 1767-ben emlékeznek meg a fennmaradt iratok. S talán még ezek sem keletkezhetek volna, ha nem kell vala Szathmári Pap Mihálynak, a külföldi egyetemekről ekkor hazatért ifju tanárnak, helyet szerezni a collegiumban. Ez ügyet 1767. febr. 15-én a főconsistoriumban Teleki László gr. hozta szóba, kifejezván, hogy Szathmári érdekében szeretné Huszti Györgyöt, öregsége és mellbetegsége miatt, nyugalomba léptetni. El is határozták az ügy előkészítését.⁷² A collegium gondnokságát valószínűleg értesítették erről, mert 1767. ápr. 1-éről kelt utasításban megrendeli a főconsistorium a gondnokoknak, hogy az előbbi megállapodáshoz képest, szólítsa föl Husztit lemondásra, meghagyván neki egész fizetését, lakását. Hivatkozni kell ez ügyben a Huszti 1767. márcz. 18-iki levelére.

E levelet Huszti azután írta, miután Teleki Sámuel grótól megkapta már a lemondásra felszólító levelet, az ifjuság pedig mozgalmat indított, hogy a főconsistoriumnál kieszközölje Huszti megtartását. Ebben keservesen panaszol, a főconsistorium előtt arról, hogy oly híreket kell hallania, mintha szolgálatra nem volna ereje, pedig ő miatta a köz soha egy órát sem szenvedett. A theologiai tudományokat három év alatt végig tanította. „Csepregi uram 18 esztendő

⁷¹ Eredeti levele az egyházker. ltárban 1767. márcz. 18-ról.

⁷² 7—1767. főcons. jkví sz.

alatt ment által csak egyszer a theologián. Néhai tisztt. püspök Verestói uram hat esztendeig tanítá, de bizony hatod részére sem ment a theologiának.“

Szorgalmát továbbra is igéri; hivatalában való megtartását kéri. „Elsőben azért, hogy kenyerem lehessen, ne vétessék ki számból a kenyér. 2. Azért, hogy portio alá, quartély-tartás, bíró, tizedes pálczája alá ne vettessem, város dolgára, út, gát, etc. csinálására ne hajtassam. 3. Azért, hogy ezen tisztességtől, character-től meg ne fosztassam..... és példa nélkül való Paradigma in Clero nostro ne légyek. De 4. azért, hogy e dicsőséges Theologica Spartamtól való amoveáltatásom által magamnak koporsót ne készítsék.“ Végül oda veti, hogy ha másképp nem lehet nyugalomba lép.⁷³

A collegiumi ifjuság a Huszti érdekében 125 aláírással ellátott kérvényt valószínűleg áprilisben küldötte fel Sárdi János éa Zilahi József nevű követivel a főconsistoriumhoz, mely 1767. máj. 20-diki üléséből⁷⁴ megrovást intéz a tanári karhoz. Elégedetlenségét fejezi ki a fölött, hogy a kolozsvári deákság egy része a főconsistorium határozatának nem engedelmeskedett. Utasítja a professorokat, hogy az ifjuságot a köteles engedelmességre szorítsa. Neheztel a miatt, hogy vigyázatlanok voltak. Nem vették észre, mily fenyegetésekkel hordozták körül szobánként azt a memorialist, melyet a 125 ifju aláírt, miként üldözik azokat, kik nem akartak aláírni. Vagy, ha észrevették, nem tettek semmit megakadályozására. Hogy efféle a jövőben elő ne forduljon, még csak hire se hallassék: mihelyt e levelet veszik, azonnal hívják össze az egész deáki ifjuságot a publicum auditoriumba magok eleibe. E levelet egész terjedelmében olvastassák fel, s az ifjuságot a főconsistorium nevében szigoruan dorgálják meg, figyelmeztessék, hogy effelékbe többé ne elegyedjenek, előljáróikat engedelemmel hallgassák, impertinens magok viseletéért a főconsistorium megkérésére utasítsák, mert különben a főconsistorium szigoru vizsgálatot fog indítani „s annak chorypheussiban az udvarhelyi példát nem hadgya el alunni.“

⁷³ 23—1767. főcons. jkvi sz.

⁷⁴ 39—1767. főcons. jkvi sz.

(1762-ben valami zavargás miatt 20 deákot zárt ki a collegiumból.) A kik nem irtak alá fenyegetődzések után sem, a főconsistorium nevében nyilvánosan meg kell dicsérni.

Ilyen tartalmu leirat ment a gondnokoknak is azon hozzádással, hogy Huszti nyugalmazását hajtsák végre, Szathmári Mihálynak pedig hivatalt adjanak.

E szigorú fellépés után mind a tanári kar, mind az ifjuság igyekezett tisztázni a dolgot. A gondnokok és professorok jelentést tettek, hogy hírek nélkül történt az ifjuság eljárása. A tanári kar azonban megjegyezte, hogy miután megértette a deákság szándékát, mindenképpen meg akarták gátolni folyamodásukat, de a deákok is, Huszti uram is azt felelték számoltató kérdéseikre, hogy nincs semmi illetlenség a dologban, mert csak régi professorok megtartásáért kérelmeznek.

Fölérkezett jun. 17-re az ifjuság levele is, melyben illetlen magaviseletéért alázatosan engedelmet kér s jelenti, hogy a két követőtől elvette az alumniumot, de egyuttal kéri a főconsistorium további jóindulatát irántuk s két követjük iránt, kik külön írásban kértek bocsánatot. Az ifjuságra nézve ez ügy azzal fejeződött be, hogy bocsánatot nyert a főconsistoriumtól.⁷⁵

Ekkorra már Huszti is lemondott. Május 31-én kelt levelében jelenti, hogy május 27-én, midőn a Gen. Synodusra menendő ifjakat meg-disputaltattam volna publice, pleno Auditorio el is bucsuztam nec opinato. Megvallom, mltgs főconsistorium, inkább választottam volna a halált, mint ezt."

A főconsistorium, ígéretéhez képest, egész fizetésében és lakásában meghagyta Husztit, „de az Orient. nyelveket és Antiquitásokat, hogy publice taníthassa, az az ő flge kegyelmes ordinatioja szerint, meg nem engedtetthetik, mert a szerint ő kglme ötödik professor lenne;” de hogy azokat in privatissimo suo Collegio, maga szállásán taníthassa azoknak, a kik frequentalni szeretik, arra facultatit, úgy mindazonáltal, hogy ezen tanítása ő kegyelmének ne legyen az

⁷⁵ 49—1767. főcons. jkvi sz.

* Tehát még e miatt is kellett félni!

ordinar. Professoroknak tanító legalis óráin. Egyébként kitüntetésül a főconsistorium kinevezte Husztit a kolozsvári collegium és egyház domesticus curatorává és pénztárosává.

A tanári szék elhagyása után nem sokáig élt az öreg Huszti, de halála idejét nem tudjuk biztosan.

Husztí György munkái,

1. Dissertatio philologica de linguae Hebraeae synonymis ex origine illustrandis. Quam sub praes. Schultens publico examini proposita informatore Lugd. Batav. 1738.

2. Sacerdos mysticus vir Dei summe reverendus, clarissimus, atque celeberrimus, D. Matthaeus Intze Batzoni: dum viveret, in ecclesia reform. Szigetensi V. D. minister multo dexterrimus: inde in ill. collegio reform. Claudiopolitano primum philosophiae ac philologiae s. mox et s. s. theologiae professor ordin. ac cum maxime rector; denique florentissimae ecclesiae reform. Claudiopolitanae pastor primarius, insimul curator, pietate, prudentia ac modamine in rem omnem sacram conspicuus; ex terris in coelum evocatus; collaudatus a *Georgio Husztí*, in templo majore Claudiopolitano. A. D. 22. septembr. 1742.

3. Halotti oratio, mellyet ama halál ellen való orvossággal, u. m. maga meg-esmerésével és így ídvezítő Jézusában meg-feküűt hitével magának örök életet nyert, romai szent birodalombéli született grof néhai méltóságos Széki Teleki Mihály ur ő nagysága: felséges koronás királyasszonyunk nagy hűségű consiliarius, arany koltos komornik hive, az erdélyi fő exactoratus nagyérdemű praesese, hazánk egyik szeme fénye, ecclesiánk édes atya felett mondott *Husztí György* a kercsesorai szomorú gyászt és keserves szívvét viselő uri háznál, karatson havában V-dik napon Kolozsváratt, Nyomt. S. Pataki József 1749. esztend. 4r.

4. Acus magnetica, azaz Kristus Jézusára, mint északi tsillagára, szüntelen siető és e világ szélvésztes tengerén evező szenteknek az idvesség tsendes rév-partjára egyenes útát mutató mágnessel felkészült hajós-tő, mellyet, néhai tiszteletes tudós Deáki F. József uram: életében a nemes erdélyországi reform. ecclesiák, collegiumok és scholak hü-

séges superintendensek, fő curatorok: a kolosi és kalotaszegi ven. tractusok érdemes seniorok; és a kolozsvári reform. sz. ecclesia dítséretes lelki-pásztora életének egy tsekély magyar oratióban tett le-rajzolásában, ki-beszéltett *Huszt György*, elepedett es vgjan ujjuló sebeket viselő szivvel szent András havának tizen ötödik keserves napján. A kolozsvári reformata Ecclesiának belső templomában Kolozsváratt, S. Pataki Josef által, 1752-dik esztendőben. 4r.

5. Koporsóban égő szövétneke néhai méltóságos lib. baronissa Hadadi Vesselényi Polyxéna ifju uriasszony ónagyságának méltóságos liber baro Magyar-Gerő-Monostori Kemény Simon camerarius ur ő nagyságának, dítséretes virtusokkal fénlő ifju uri férjiunak, a magyar nemzet egyik ékességének, és az Isten háza egyik jeles oszlopának, igen kedves és kelemetes hites párja uri virtussinak: mellyről említett mélt. ifjú uri asszony temetési solemnitásan, alatt járó halotti oratióban szolott *Huszt György*. A kolozsvári belső-farkas-uttzai reform. templomban. 1764. Esztend. juniusnak 3. napján. Kolozsváratt, 1765-dik esztendőben. Nyomtatt. Páldi István által. 4r.

16. Csomós Mihály, jogtanár.

1758—1796.

Csomós János albisi birtokos fia volt. Született 1722-ben. Családja a XVI. század végén tűnik föl, midőn 1594-ben Báthori Zsigmond fejedelem Csomós Istvánnak, a fejedelem iránt tanusított hűségeért, hadi tetteiért Albis, Gelencze, Imetsfalva, Domokosfalva kézdi és orbai székbeli községekben részjóságokat adományozott. — Ettől leszálló egyenes vonalban hárman következnek János néven. A harmadik Jánostól és feleségétől Bartalis Annától származott Csomós Mihály, a későbbi tanár, János, a későbbi deési reform. pap. és Klára.

Csomós Mihály Albisban kezdte elemi tanulmányait, egy évig Kézdivásárhelyen tanult. 1734-ben a kolozsvári ref. collegiumba lépett; az alsóbb osztályokat sikeresen végezte,

1741-ben togatussá lett. Jóraavalóságát bizonyítja az, hogy a tanári kar előbb a zsidó nyelv praesesévé, azután a syntactica osztály köztanítójává, az iskolai törvényszék tagjává s végül a bennlakók vezetőjévé, seniorává tette.⁷⁶

1751-ben, szept. 25-én utlevelet nyert az erdélyi udvari cancellariatól külföldi akadémiákra.⁷⁷ Előbb az Odera melletti Frankfurtba ment s october 2-án iratkozott be.⁷⁸ Itt különösen Uhlius jogtanár előadásait hallgatta. Egy év múlva a leydai egyetemre ment, hol három esztendeig a theológiát Honert és Alberti, a jogot Rücker, Veiss, Scheltinga, a történelmet Oudendorp, a mathesist Muschenbroek, a zsidó és görög nyelvet Schultens és Hemsterhuis professoroktól hallgatta. 1755-ben jött haza s hogy a honi törvénykezés módjával jobban megismerkedjék, a királyi táblán Bánffy Farkas báró elnök mellett másfél évig dolgozott.

A jog professoraitól bizonyítványokat hozott haza, Rücker azt bizonyítja, hogy az egyetemes polgári jogból tartott nyilvános és magánelőadásait Csomós Mihály 3 évig hallgatta oly eredménnyel, hogy a jogtudori czimet és méltóságot, ha körülményei kívánnák, kétség nélkül megérdemelné. Scheltinga előadásait Justinianusról, különösen a Pandectákról egy évig hallgatta oly sikeresen, hogy véleménye szerint bármely állásnak megfelelhethet. Veis András szerint Csomós Mihály mélyen behatolt a természet- és nemzetközi jogba s nagy előhaladást is tett. Tanuskodik erről De jure postliminii cz. értekezése, melyet neki bemutatott. Az ő vezetése alatt tanulta a német és belga közjogot, a hűbéri és egyházjogot. Ha ez ifju visszatér hazájába, akár a közigazgatás, akár az ifjuság tanítása körében, a jogtudomány különböző ágait illetőleg igen hasznos munkát fog végezni.⁷⁹

Tanárúvá választásáról alább bővebben levén szó, itt le-

⁷⁶ Földi hivatalát fáradhatatlan hlvsséggel — — bevégzett albisi *Thomas Mihály* uram. Kolozsvár. 1796. 4r. című gyászirat bevezetésének adatai.

⁷⁷ 246—1751. sz. az országos ltárban.

⁷⁸ Protestáns Szemle. I. évf. 198. l.

⁷⁹ E bizonyítványok ki vannak nyomtatva a „De jure postliminii“ cz. értekezés elején és végén. Könyvtárunkban meg van XLVII. 105. sz. a.

gyen elég annyi, hogy az 1757—58-ik évben kezdte meg működését. 1758. jan. 18-án történt történt meg beiktatása. 1762-ben feleségül vette Dobai Zsuzsánnát, Dobai Zsigmond és Viski Zsuzsanna leányát. Házasságukból két fiu származott: Mihály és József. Az utóbbi 1770-ben elhalt, Mihály Középszolnok vármegye assessora volt apja halálakor. — Csomós Mihály meghalt 1796. febr. 17-én. A gyászjelentés, melyet a collegium adott ki, egyebek közt azt is jelzi, hogy Csomós Mihály egész életében egészséges volt, leszámítva az utolsó néhány napot. — Özvegye 1796. szeptemberéig élvezte férje fizetését.

Édes anyja meghalt 1756. febr. 6-án, apja 1756. ápr. 16-án. Tehát még mindketten láthatták fiokat, miután külföldről hazatért. A hálás fiu sírkövet emeltetett szülőinek az albisi temetőben és Dálnoki Sz. Sándor albisi papnak apja temetésekor elmondott halotti beszédét kinyomtatta 1761-ben Kolozsvárt.

Csomós Mihály 1757. augusztusában kérvényt adott be a főconsistoriumhoz, mellékelt bizonyítványaival igazolta jogi előkészültségét s kifejezván, hogy az ifjúság tanításához volna kedve, állandó alkalmazást kért valamelyik collegiumnál.

A főconsistorium szept. 4-én a kolozsvári ref. collegium gondnokait felszólította, hogy Csomós Mihálynak lakásáról s a szükséges terménybeli javadalomról gondoskodják. 100 mfrt. fizetést a főconsistorium utal ki a beszerzési kamatból addig, míg állandó alapról lehet gondoskodni.⁸⁰ Ez alapon kezdte meg tanári működését Csomós Mihály az 1757/58. év elején. Beiktatása 1758. jan. 18-án történt. A főconsistorium 1758. ápr. 23-án utalta ki a 100 mfrtot⁸¹ a nélkül, hogy professornak nevezné; csak jurisprudentiae cultor jelzővel illeti. 1759. jun. 24-én ismét kiutalják ez összeget Csomós Mihály alázatos kérésére, de már professornak nevezik.

⁸⁰ 28—1757. főconsistoriumi jkvi sz. — A gondnokokhoz intézett leírat szept. 4-én kelt. Nincs tisztázva az a kérdés, hogy Huszti András eltávolítása után tanított-e valaki jogot vagy nem? Az is kérdés tárgya, hogy a jogi tanszéknek miért nincs állandó alapja, holott a Bánffy György-féle alapítvány egy része e célra szolgált?

⁸¹ 6—1758. főcons. jkvi sz.

1762-ben újból kéri a 100 frtot, de nem nyeri meg,⁸² mivel a Bánffi György gr. alapítványának kamatjából 300 frt fizetést élvezett már s így a főconsistorium nem utalhatta ki, sőt némi méltatlankodással írta neki, hogy sok professor szolgál Erdélyben kevesebb fizetésért.

Az 1768/69. évi új tanterv előkészítésében Csomósnak nincs kimutatható része, de a tanterv életbeléptetésekor a jogi tárgyak mellett a magyar történelem tanítását is reá bízták. Bethlen Lajos gr. és Kemény Simon br. gondnokok óhajtották ezt. Bodoki József, a történelem tanára nem akart beleegyezni, szívesen lemondott volna a zsidó nyelv tanításáról s átadta volna a theologia professorának, de a főconsistorium úgy rendelkezett, hogy Csomós tanítsa s e munkájáért kapjon évenként 60 véka búzát.⁸³ Ugy látszik azonban, hogy neki is sok tárgya volt, mert 1774-ben a hazai történelem és a polgári jog tanítását nem tudta befejezni a tanterv szerint.⁸⁴

1790—91-ben végzett tanításáról következőleg ad számot: 1. Délelőtt 9 órától római jogot Justinianus Institutioi szerint. Elvégezte az ismétlésekkel együtt. — 2. Délután 3 órától a hazai történelmet Felmer compendiuma szerint elvégezte az ismétlésekkel együtt. — 3. Tanította privatum az urfiakat, nemeseket és togatus deákokat hazánk törvényeire a Werbőczy Hármass törvénykönyve s az Approbata és Compilata constitutiók szerint. (1791. júl. 17.)⁸⁵

A jog tanításához Pufendorf és Bockelman munkáit használta vezérkönyvekkül.⁸⁶

Tanári működése alatt 1784/85. és 1785/86-ban volt az intézet igazgatója.⁸⁷

Nyomtatásban a következő két dolgozatot adta ki: 1. *Dissertatio juris publici, de jure, quod dicitur postliminii. Quam auxiliante et favente Summo Numine, in Celeber-*

⁸² 60—1762. főcons. jkvi sz.

⁸³ 17. és 64—1768. egyházker. ltári sz.

⁸⁴ 11—1774. főcons. jkvi sz.

⁸⁵ 274—1791. főcons. ltári sz.

⁸⁶ Az egyházker. társban 165—1779. sz.

⁸⁷ 14—1786. coll. ltári sz.

prima Academia Lugduno-Batava, horis subsecivis in schedas coniecit; redux vero in patriam quasi postliminio, ex auctoritate Excelsi Regii in Transsilvania Gubernii revisam, publici juris fecit *Michael Tsomos* Illustris Collegii Reform. Claudiop, professor juris renunciatus. Claudiopoli. Impr. per Stephanum Páldi, Anno 1757. 4r. 66. l. Ajánlotta a következő uraknak: Lázár János gr., Teleki László gr., Bethlen Imre gr., Bánffy Farkas br., Wesselényi Ferencz br., ifj. Bánffy Farkas br., ifj. Kemény Simon br., Teleki József gr., Lázár Imre gr. — 2. Michaelis Tsomos Oratio inauguralis. In qua, ortus, progressus, fataque jurisprudentiae Transsilvanico-Hungaricae inde usque a prima nascentis imperii Hungarici origine, in brevi quasi tabella delineantur. Habita XVIII. Januarii, anno 1758. quum in Illustri Collegio Reformatorum Claudiopolitano ordinarias jurisprudentiae praelectiones auspicaretur. — Claudiopoli. Impress. per Stephanum Páldi, anno 1758. 4r. 24. l. — Ajánlotta id. Bánffy Ferencz br. és Wesselényi István br. főgondnokoknak, Szathmári Pap Zsigmond, Pataki Sámuel dr. és Pataki István gondnokoknak.⁸⁸

17. Pataki Sámuel dr.

1758—1794.

Született 1731. márczius 21-én Deésen; atyja Sámuel előbb deési és szolnok-dobokavármegyei, 1738. óta kolozsvári orvos, a kolozsvári ev. ref. egyház és collegium gondnoka volt, anyja Dálnoki Mária. Elemi és gymnasiumi tanulmányait a kolozsvári ev. ref. collegiumban végezte. 1746. jun. 27-én iratkozott a togatusok közé. 1752-ben a leydai

⁸⁸ Más munkája nem jelent meg nyomtatásban. Szílnyei. Magyar írók élete. II. 416. lapján tévedésből veszi munkái közé a Specimen iuridicum etc. Claudiop. 1761. cz. értekezést, mivel ezt Radnóthfal Nagy Zsigmond írta és adta be a Csomós Mihály elnöksége alatt tartott vizsgálat alkalmával. — Horányi. Nova Memoria Hung. 733. lapján nem tudom honnan veszi azt az adatot, hogy Béla király névtelen jegyzőjének munkáját nyomtatás alá előkészítette.

egyetemre ment,⁸⁹ hol három évig gyarapította ismereteit a physica, mathesis, metaphysica, görög és arab nyelv, egyetemes történet és theologia tanulásával. Itt az orvosi tudományokra is előkészült s aztán 1755-ben az Odera melletti Frankfurtba ment⁹⁰ az orvosi tudományok bővebb tanulmányozása végett, de a porosháború kitörése miatt a következő évben ismét visszatért Belgiumba az utrecht-i egyetemre,⁹¹ hol orvostudori oklevelet nyert 1758. szeptember 11-én.⁹²

Épen jókor végzett arra nézve, hogy állomást nyerhesen a kolozsvári ev. ref. collegiumban, hol Csepregi Ferencz lemondása után a theologia tanítását Verestői György vette át s helyébe tanárt kellett választani.

Az ifjuság a philosophiai professorságra Incze István marosvásárhelyi professort akarta meghívni, csakis őt candidálta.⁹³ A főconsistorium e sz. a. okt. 9-én megírta az ifjuságnak, hogy ne fáradjon ez irányban, mert hiában való. Minthogy pedig ez a candidatio különben is nem a szokott módon, önkéntes szavazás útján történt, hanem félelemből s valakinek érdekében erőszakolva esett meg: a főconsistorium megtehetné, hogy ne bajlódjék tovább a candidatioval s nevezhetne ki professort, de nem akarván szomorítani az ifjuságot, maga jelöl ki három egyént, Szigethi Gy. Sámuelet, Losonczy Fényes Gábort és dr. Pataki uram fiát, Pataki Sámuelet, oly kikötéssei, hogy ezek közül jelöljenek szabályszerűen, a gondnokok jelenlétében, hogy jövőben a főconsistorium elhatározása ne történjék a collegium kárára.

A jelölés megtörtént 1758. nov. 25-én Wesselényi Ferencz br. és Korda György br. gondnokok jelenlétében. Az ifjuság szavazatából Pataki Sámuelre esett 77, Losonczy Gáborra 55, Gyula Szigeti Sámuelre 2 szavazat. A főconsistorium e jelölés alapján 1758. decz. 10-én Pataki Sámuelet a philoso-

⁸⁹ Nánási Steph. *Pharus Hungaricus* 38. I.

⁹⁰ *Protestáns Szemle*. I. 198. I.

⁹¹ *Protestáns Közlöny*, 1885. 220. I. Káli Nagy Elek közlése.

⁹² Az oklevél eredetije Pataki Jenő dr. Hírában Kolozsvárt.

⁹³ *Liber expeditionum*. 16—1758. a főcons. Hírában.

phiae professorságra megválasztottnak nyilvánította s utasította az előljáróságot, hogy hívja meg.⁹⁴

Pataki Sámuel 1759-ben kezdte meg tanári működését. Szokás szerint ő is tartott beköszöntő beszédet, de nyomtatásban nem adta ki. Legalább én nem láttam. Férfi kora legjavára esett a tanterv újítása, melyben neki jelentékeny része volt.

1769. márczius 10-én Páldi Székely István, a collegium nyomdabérlője elhalván, a főconsistorium Pataki Samuelre bízta a nyomda igazgatását. Pataki nagy buzgósággal, fáradtsággal, sőt áldozattal is igyekezett a nyomdát jövedelmezőbbé tenni. Tanári működése mellett ez volt legkedvesebb és legsikeresebb foglalkozása. Szemes, figyelő természete alkalmassá tette e munkakörre, melyben rövid idő alatt szak tekintélylyé vált. 1771. jan. 8-án Bethlen Gábor gr. és Kemény Simon br. azt jelentik a főconsistoriumnak, hogy Pataki Sámuel professor a nyomda felügyeletét hűségesen gyakorolja.⁹⁵ Ugyanezen évben utasítja a főconsistorium a collegium előljáróságát, hogy a nyomda felügyeleteért gondoskodják Patakinak fizetésről.

Orvosi gyakorlatot is folytatott Pataki és így mellékfoglalkozásai nagyon igénybe vették idejét. Valószínűleg ez okból kért engedélyt, hogy maga mellett segédet (lectort) tartihasson. A főconsistorium megengedte, az engedélyt közölte Teleki László gróffal, ki nemcsak szívesen járult hozzá, hanem elismerőleg is nyilatkozott Patakiról, azt írván róla, hogy a szegény közönségre nézve minden tekintetben érdemes és hasznos tagja a társadalomnak, méltó a becsülésre és kívánsága teljesítésére; ha már az isten orvosi tudomány nyal is megáldotta, kár volna elvonni a közönségtől.⁹⁶ Keresett orvos volt, apja nyomába lépett, 1780 óta már mint Kolozsvármegye rendes orvosa szerepelt;⁹⁷ egy pár évig a város főorvosi tisztét is betöltötte.*

⁹⁴ Liber expeditionum 25—1758. a főcons. ltárában.

⁹⁵ Az egyházker. ltárban 9—1771. sz.

⁹⁶ U. o. 148—1776. sz. A levél 1776. máj. 9-én kelt Kercsesorán.

⁹⁷ Szathmári Pap Mihály beszéde Pataki Sára, Incze Mihályné fölött.

* Pataki Jenő dr. közlése.

Tanári működéséről nincsenek följegyzések egy eset kivételével. 1774-ben számbavevén a főconsistorium, hogy a tanárok mennyiben feleltek meg a tanterv követelményeinek, Patakira azt jegyzi meg, hogy nem alkalmazkodott a tantervhez, a practica philosophiából a politicat és a metaphysicának utolsó részeit, a naturalis philosophiát, experimentalis physicát és az applicata mathesist három év alatt nem végezte el. Nincs meg a levéltárban Pataki válasza, de a főconsistorium elfogadta a felhozott akadályokat s arra utasította, hogy az akadályok megszűntével tanítsa el, a mikkel elmaradt.⁹⁸

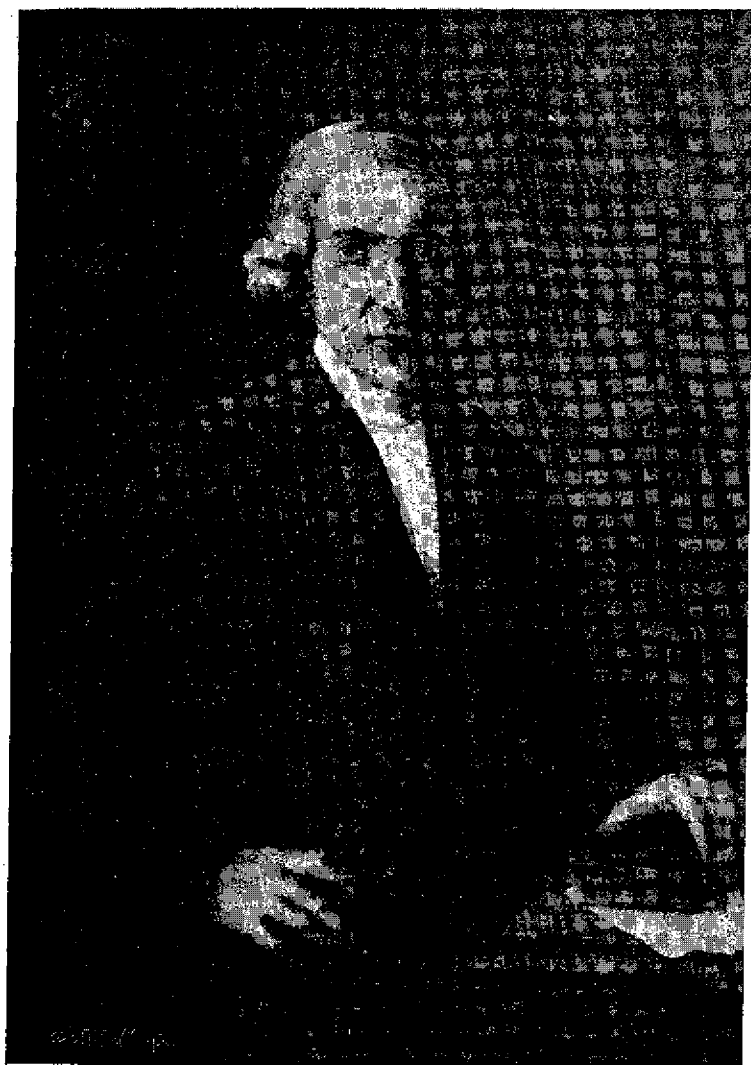
Az 1778-diki iratok közt van működéséről egy összefoglaló jelentés a főconsistoriumhoz. Nincs jelezve a jelentés kelte. Valószínűleg ez szolgált alapul a fennebbi megjegyzésekre; mert 1770-től sorolja föl tanítása menetét. Megtudjuk belőle, hogy a philosophia practica universalist, meg a jus naturae Thümmigius Systemaja s Wolfius Institutioi szerint tanította; Thümmigiust követte az ethicában is. — A physicához Krüger munkáját használta; de latin fordítását hiában várta; mert Kovács József n.-enyedi professor nem készítette el; a hiányt elenyészteti majd, ha ki lesz nyomtatva Krüger.

A mathesisben is a miatt maradt el, mert nincs nyomtatott könyv.

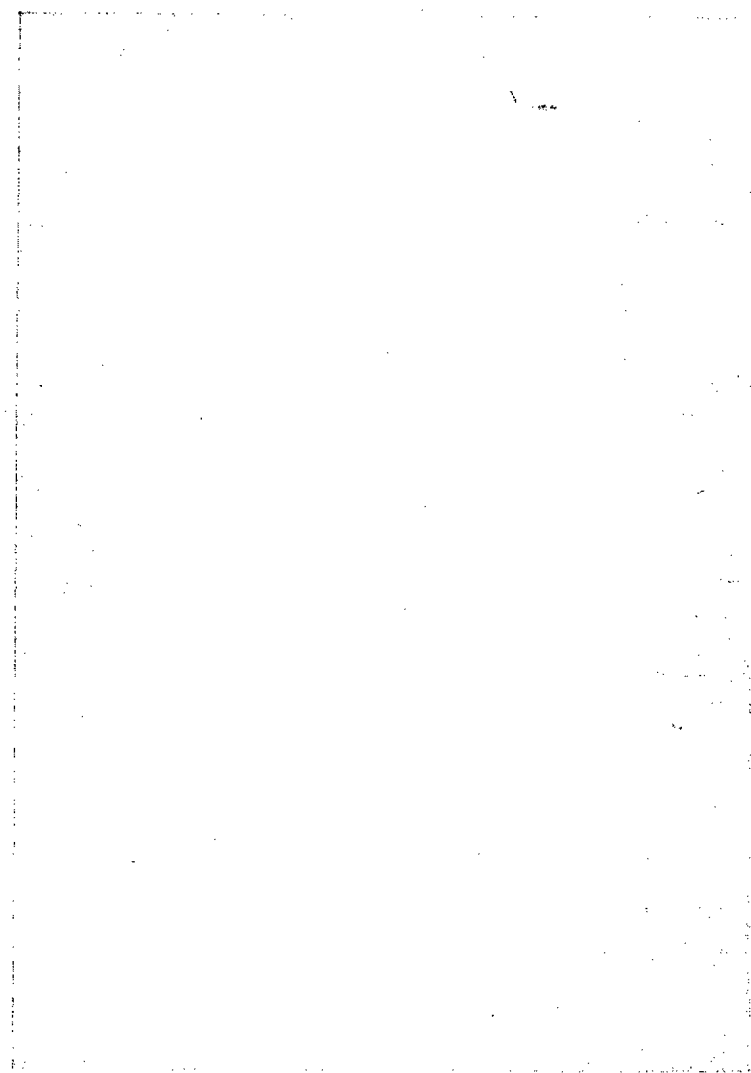
Mit? Mikor tanított? Meddig tartott tanítása? Nem tudja pontosan, nem jegyezte föl; mert nincs reá iskolai utasítás. Nem is lehet annak oly bizonyos mértéket és időt szabni, melyet a körülmények szerint ne lehetne nyújtani, vagy rövidíteni; egyik tárgyat a másik előtt tanítani, vagy hátul tenni a szerint, a mint a deákokra nézve a legszükségesebbnek látszik.

Némely tárgyakat tényleg nem tanított el a lefolyt három év alatt. Okai ezek: a) Az első iskolai évben pestises hír miatt el kellett bocsátni az ifjúságot; mikor összehívták, nem gyűlt össze, csak a nyár elején lehetett tanítani valamit. — b) Nem voltak könyvek. — c) Csak az Isten tudja,

⁹⁸ A főconsistorium 1774. szept. 11-iki gyűlésének jegyzőkönyvéből.



PATAKY SÁMUEL DR.
1731. márcz. 21. — 1804. szept. 10.



mennyi dolga volt a nyomda újraépítésével. — d) Alig lehet úgy beosztani a tárgyakat, hogy mindenikre idő jusson. Sokszor hosszabbra nyúlik, mint gondolnók, kifogyunk az időből. Ha igen röviden tanítjuk, kevés hasznát veszik a tanulók. Ez az új tanterv hibája. — Az akademiakon is az a professorok kötelessége, hogy minden tantárgyat elvégezzenek egy esztendő alatt; de soha, egy professor se végezte el, hanem minden évben elől kezdte. Mondható, hogy csak félig tanította igazán, azon túl majd semmit. Közép utat tartani igen nehéz. — e) Végül megemlíti, hogy a régi orvosok elhunyván, őt kezdték hívni sokfelé, bár nem kereste, sőt kerülte. Tanítás idején csak valami rendkívüli eset és vallásunkon levő nagy patronus betegsége kényszeríthette arra, hogy a városról távozzék, legfennebb, mikor szabad napja volt. De ez sem esett a collegiumnak kárára, be tudná bizonyítani.

Elnézést kér és igéri, hogy az akadályok elhárultával jobban teljesíti kötelességét.⁹⁹

A tudós Benkő Józseffel bizalmas levelezést folytatott. 1775. oct. 8-án Benkő József megköszönvén az olvasás végezt küldött könyveket, Patakitól kér tanácsot, hogy elfogadja-e a fűvészet tanítását a kormány rendeletéből Kolozsvárt.¹⁰⁰ E levelezésből tudjuk, hogy Pataki növénygyűjtéssel is foglalkozott,¹⁰¹ hogy Benkő mindig szívesen értesítette Patakit irodalmi vállalatáról, törekvéseiről,¹⁰² mert a kiadás körül sokat várt tőle.¹⁰³

1784-ben nyugalomba lépett s élete hátralevő részét orvoslással töltötte el, mint Kolozsvármegye főorvosa. Meghalt 1804. szept. 10-én a gyászjelentés szerint. Halotti beszédet szept. 30-án Szilágyi Ferencz tanár mondott fölötte, mely nyomtatásban is megjelent. Az Oratio, mely élete külső külső viszonyait méltatta, valami okból nem került nyomtatás

⁹⁹ Az egyházker. ltárban 165—1779. sz.

¹⁰⁰ Mikó Imre gr. Benkő J. élete 49. l.

¹⁰¹ Mikó Imre gr. Benkő J. élete 57. l.

¹⁰² Mikó Imre gr. Benkő J. élete 81. l.

¹⁰³ Mikó Imre gr. Benkő J. élete. Okirattár. VII., XII., XIII., XV., XVI., XXXVII. sz.

alá Ez az oka, hogy bővebben nem lehet szólni Pataki élet-pályájáról. Szükszavu Méhes Sámuel tanár is, midőn a nagy auditorium felavatásakor a collegium történetén átfutva, Patakiról is megemlékezik. Azt mondja róla, hogy az emberiségnek és a tudománynak barátja volt, a tudományokban az idővel együtt haladott; hazánk nagyjainál való hasznos befolyásával collegiumunknak jelentékeny jótevőket szerzett, nyomdánkat különös buzgósággal gyarapította; e tudós férfiúnak emlékét fenn fogja tartani collegiumunk könyvtárában levő szép könyvgyűjteménye.¹⁰⁴ — Könyveit a collegium vette meg. 1806. nov. 28-án nyugtáványt ad 300 rhírtól, mint a könyvek árának egy részséről.¹⁰⁵

Hegedüs Sámuel 1824. május 9-en „Az igazi orvos“ című halotti beszédében, melyet Pataki Sámuel proto-medicus felett tartott, megemlékezik e halott édes apjáról, Pataki Sámuel professorról is, így szólván: „Én őtet láttam volt, de úgy szólva, csak láttam! hanem a Haza szavából tudom azt, hogy a maga nemében valóságos nagy ember volt, még gedig olyan, a kiben a karakter adott fényt a nagy tudománynak, és tudom azt is, hogy ritka ember az, a kit olyan közönséges szeretet kísérjen a temetőbe, mint őtet. Azt a nagy befolyást, mely volt neki az ország nagyjai előtt, nem egyébre, hanem csak arra fordította, hogy a jó reménységű és érdemes szegény ifjakat, azoknak kegyes segedelme által előmozdította“. (72 l.)

Özvegye meghalt 1816. decz. 3-án.

Irodalmi munkásságának nyomtatott maradványai:

Theses medicae, quas pro gradu doctoratus, summis-que in medicina honoribus eruditorum examini submittit. Trajecti ad Rhenum. 1758. 4r. 12 l.

Temetési oratio gr. Széki Teleki Ádám felett. Kolozsvár. 1775. 4r.

A mostani uralkodó scárlát, forró hideglelés és torok-fájásra nézve szükséges jegyzések a falusiak számokra. Kolozsvár. 1801. 8r. 13 szzatlan levél.

¹⁰⁴ Két beszédek.

— 39. l.

¹⁰⁵ A collegiumi ltárban Positio 300. Litera 51. 1800--1810-ig.

Jegyzetekkel kiegészítette Huszti Andrásnak az erdélyi három collegiumról írott munkáját. A nyomdának 25 évig volt felügyelője s lemondásakor terjedelmes jelentést adott be működéséről a főconsistoriumnak. Erről és több rendbeli javaslatairól a nyomda történetével kapcsolatban van szó. Pataki tagja volt a magyar nyelvemelő társaságnak.¹⁰⁶

18. Bodoki József.

1764—1799.

Bodoki József Rettegen, 1730-ban született. Apja Bodoki Mihály, rettegi ref. pap és a széki egyházmegye jegyzője volt; anyja ernyei Farkas Zsuzsánna.¹⁰⁷ Tanulmányait a kolozsvári ref. collegiumban végezte. Subscribált 1746. november 22-én¹⁰⁸; inductioja 1747. márcz. 28-án történt; oeconomus volt 1747. június, 1748. július és 1749. szeptember havában; a praebitor cz. a. ez van írva róla: „Non utitur pome collegii“. Az adstatióban részt vett először 1749. okt. 30-án, másodszer 1750. márcz. 20. Valedictio cz. a. ez van bevezetve: „Tanquam juvenis doctissimus academias salutavit“.¹⁰⁹ Utlevele 1759. máj. 18-ról van keltezve.¹¹⁰ A leydai egyetemre iratkozott be Nánási szerint 1758-ban;¹¹¹ de ez év itt tévedés. Külföldön három évig tartózkodott. 1764-ben már itthon volt.

1764-ben Verestói György püspök nehezen vagy éppen nem bírta teljesíteni tanári kötelességét elfoglaltsága és gyengélkedése miatt. Május 6-án Korda György br. és Lázár János gr. javaslatára a főconsistorium a kolozsvári gondnokokat megbízza, hogy békésen vegyék rá Verestóit, mondjon le a theologiai tanszékről, léptessék át erre Huszti

¹⁰⁶ Abafi. Figyelő. XVI. 271. l.

¹⁰⁷ Id. Szilágyi Ferencznek kéziratban maradt halotti beszédéből. — Lásd könyvtárunkban a Szilágyi könyvtár 2. sz. kéziratok tokban.

¹⁰⁸ Nomina studiosorum. 41. l.

¹⁰⁹ Senfori napló 6. l. a coll. Itárban.

¹¹⁰ Az országos Itárban 173—1759. sz. Erdélyi cancell. osztály.

¹¹¹ Pharus Hungaricus. 39. l.

Györgyöt, azután a szokott módon jelöltessenek a Huszti György helyére alkalmas egyéneket, de legyenek tekintettel Bodoki Józsefre, mint előttük ismert egyénre.¹¹²

A jelölés ez értelemben meg is történt, de a beiktatás akadályokba ütközött. Korda György br. collegiumi gondnok, 1764. szept. 10-éről keltezve írja Lázár János gr. egyházkerületi főgondnoknak: a főconsistorium megerősítette Bodoki professorságát a Huszti korábbi tanszékén, de a beiktatás nem történhetett meg a gondnokok távolléte miatt. Ő szept. 10-én érkezett Kolozsvárra. Ekkor Wesselényi Ferencz br. hozzámment a két ide való gondnokkal s nemcsak protestált, sőt inhibeált, hogy Bodokit teljességgel be ne iktassuk a következő okokból: 1. a jelölés nem az ő hírével történt; 2. hogy erőszakkal jelölték Bodokit, kényszerítették a deákokat, hogy reá szavazzanak; 3. ő nemcsak gondnok, hanem jóltevő is; 4. a püspök sem volt jelen a jelöléskor. — Azután így folytatja Korda: ha a püspök úr jelen lett volna is a jelöléskor, szava nem lehetett volna a dologhoz, mert érdekelve volt fiáért. Egyébiránt ő javasolta a deákoknak, hogy a mai napon meghívást küldjenek Bodokinak s a gr. úr és a főconsistorium határozata értelmében 22-én iktassuk be, jöllehet Wesselényi Ferencz br. meghagyta az ide való gondnokoknak, hogy Bodokinak ne készítsék elé lakását s be ne bocsássák. Nem tartja elfogadhatónak, hogy a főconsistorium határozatát a Wesselényi kedvéért megsemmisítsék. Azért ír most, hogy 22-ikéig választ kapjon; hasonló értelemben tett jelentést Bánffy Ferencz br. és Bethlen Lajos uraknak is. A professorok mindnyájan óhajtják Bodoki professorságát. Sejtji, hogy Wesselényi ünnepélyes protestatíót akar tenni a beiktatás alkalmával. Várja a választ.

Wesselényi az ő pártfogoltja, Ormányi . . . , érdekében mondott ellene Bodoki beiktatásának, de a főconsistorium szept. 13-án tárgyalván az ügyet, megrendeli a kolozsvári gondnokoknak, hogy Bodokit egy előbbi és a gernyeszegi temetés alkalmával tartott plenum consistoriumban egyhangulag hozott határozat alapján iktassák be, mert a Wesse-

¹¹² 29—1764 főcons. jkvi sz.

lényi Ferencz br. ellenvetései nem olyan természetiek, hogy a főconsistorium rendeletét megváltoztathatnák; Wes-selényi hajoljon meg a többség akarata előtt. Ha valaki a deákok közül a beiktatásnál ellentmondani merne, mint vakmerő ellenszegülőt kell megbüntetni, de végrehajtás előtt az ítéletet terjeszszék a főconsistorium elé.¹¹³ Ily akadályok után mégis elnyerte a philologiai tanszéket Bodoki 1764. őszén s 33 évig töltötte be állását. 1797-ben nyugalomba lépett. A főconsistorium 1797. aug. 20-án utasítja a kolozsvári előjáróságot, hogy Bodoki Józsefnek egész fizetését hagyja meg; Szilágyi Ferencz philologiae professor pedig eddig élvezett fizetését, 500 mfrtot, a főconsistorium felügyelete alatt álló alapítványból fogja kapni; a mellékes járulékokat szolgáltatassa ki a collegium.¹¹⁴

Bodoki 1799. jan. 7-én halt meg. Bodoki János özvegye, Csepregi Anna, kérésére a főconsistorium megrendelte, hogy 1799. jan. 7-től április 7-ig a néhai Bodokit illető 125 mfrtot szolgáltatassa ki a collegium az özvegynek, Szilágyi Ferencz pedig április 8-tól lépjen a rendes fizetés élvezetébe.¹¹⁵

Bodokiban jó munkást nyert az intézet. 1768 és 1769-ben hathatósan közreműködött, mint jegyző, a tanterv készítésére kiküldött bizottságban. A főconsistorium három ízben tüntette ki azzal, hogy a közfőjegyzői hivatal megüresedésekor a jelöltek közé vétette, először 1772-ben Csernátoni Vajda Péterrel és Borosnyai Lukács Simonnal,¹¹⁶ másodszor 1776-ban, midőn Borosnyai lemondott a főjegyzőség-ről, első helyen Bodokit hozta ajánlatba Eperjesi Zsigmonddal és Simon Jánossal,¹¹⁷ harmadszor 1787-ben, midőn a ger-nyeszezi zsinaton Keresztes Mátét választották meg.¹¹⁸

Tanári működéséről nincsenek részletek. A főconsistorium 1774-ben azt írja, hogy deák, görög, zsidó nyelvet és

¹¹³ Az egyházker. ltárban 40—1764. sz.

¹¹⁴ 217—1797. főcons. jkvi sz. — Collegiumi jk. 1798 febr. 10-ről 1. p.

¹¹⁵ Az egyházker. ltárban 16—1799. sz.

¹¹⁶ Az 1772. máj. 28-án tartott ülés jkönyve.

¹¹⁷ 96—1776. főcons. jkvi sz.

¹¹⁸ Bodoia Sámuel. Püspökök élete. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület névkönyve. 1861. 11. l.

egyetemes történelmet is tanított, de hogy az utóbbiból mennyit? nem bizonyos. Római, zsidó és görög régiséget nem tanított. A következő 3 év alatt ezeket vegye elé előbb s igyekezzék a tanterv szerint elvégezni a kiszabott tárgyakat; annál is inkább megteheti ezt, mivel a hazai történelmet a jogtanár tanítja.¹¹⁹

1778. januarius és februarius havában súlyos betegség gyötörte, e miatt sem az egyetemes történelem, sem a zsidó régiségek kiszabott részét el nem végezhetette, pedig a mint jelentésében írja, sokszor ment fel tanítani úgy, hogy sem az egész órát be nem tölthette, sem a maga erejéből haza nem mehetett. Éppen ezért ígérte, hogy a következő évben igyekszik kipótolni a hiányokat.¹²⁰

1765-ben alapított családot, midőn feleségül vette Kolozsvári Sárát, Kolozsvári György senator s később főkirálybíró és Kádár Sára leányát. 33 évig és 6 hónapig éltek együtt. Meghalt 1799. márcz. 8-án, Házasságukból 10 gyermek származott. József és Sámuel politikai pályára léptek; az apa halálakor még három leányka maradt árván: Sára, Klára és Mária. A többiek elhaltak. Rokonai közül életben voltak testvérének, Bodoki Jánosnak özvegye, Csepregi Anna, egyik testvére Bodoki Áron.¹²¹ Eltemették 1799. márcz. 10-én.¹²²

Halotti beszédet tartott fölötté Szilágyi Ferencz, egykori tanítványa, ki ifju korának vezetőjét és bölcs oktatóját tisztelte, a szerény, becsületes, szorgalmas tudóst méltatta Bodokiban, szerinte: „Az erkölcsiség lelke minden tudományoknak, mint a nap a természetnek.” Ezt vallotta Bodoki; a történelmet a szívnek s nemcsak az emlékezetnek tanította. Özv. Bodoki Józsefné 1808. tavaszán halt el, május elsején tartottak fölötté halotti oratiót.¹²³

Bodoki rektora volt a collegiumnak¹²⁴ az 1786/87. 1787/88. 1794/95. 1795/96. és 1796/97. években.

¹¹⁹ Az 1774. szept. 11-én tartott ülés jkönyve.

¹²⁰ Az egyházker. ltárban 165—1779. sz.

¹²¹ Id. Szilágyi Ferencz halotti beszédéből.

¹²² Nyomtatott szomorú jelentése szerint.

¹²³ Nyomtatott szomorú jelentése szerint.

¹²⁴ A coll. ltárban 14—1786. sz.

Nyomtatásban megjelent beszédei:

1. *Verestői György* superintendes felett 1765.
2. *Teleki Pál* grófné, Vay Kata felett 1768.
3. *Teleki Ádám* gróf, generalis felett 1770.
4. Ifj. *Bánffy László* br. felett 1784.

Fordításai:

1. *L'Enfant Jakab*. Az új testamentomi szent irások olvasására való bevezetés, melylyet készített, mostan pedig magyar nyelvre fordított *Bodoki József*. Kolozsvár, 1775. 8r. 10 lev. 493 és 7 l.

2. *Seiler Fridrikh György*. Kisdedek vallása. Mellyeket készített Mostan pedig ezen különös bölcseséggel íratott jeles munkának hasznos voltára nézve német nyelvből magyarra fordíttatott (*Bodoki József* által) Kolozsvár, 1775. 8r. 16 lev. 228 l. és 2 lev.

A baczoni Incze Mihály halálára nyomtatott chartán, 1795-ben, gyászverse jelent meg.

19. Szathmári Pap Mihály.

1767—1812.

Atyja Zsigmond kolozsvári pap, esperes, az erdélyi ev. ref. egyházkerület főjegyzője, később püspöke, anyja Kolozsvári Erzsébet. Született 1737. szept. 28-án Kolozsvárt. — Tanulmányait a kolozsvári ref. collegiumban végezte kitűnő sikerrel, 1755. máj. 7-én subscribált. 1756—1759-ben könyvtárnok volt.¹²⁵ Külföldi akademiákra 1760-ban indult Kendeffi Elek gróffal, előbb Genfben, azután Utrechtben, végül Leydában¹²⁶ hallgatta korának leghíresebb professorait, köztük Schultens Jakabot, ki barátságára is méltatta Szathmárit. 1765-ben hazajött. Előbb a főconsistorium papja volt Szebenben; egymásután hívták meg a deési, keresztori, szőke-

¹²⁵ Apáczai album. 36. l.

¹²⁶ A leydaí egyetemre 1761-ben iratkozott. — Nánási. Pharos H. 39. l.

falvi és szathmári papságra.¹²⁷ 1767. febr. 15-én a főconsistoriumi gyűlésen Teleki László gr. hozta szóba Szathmári ügyét, ki meghívót kapott a szathmári egyházközségbe, de ámbár újólág kapott levelet mégsem kíván odamenni, mert több hivatást érez magában a tanári pályára, mint a papságra, jó volna Kolozsvárra betenni Huszti György helyébe, ki öregsége, mellbeli nehézsége miatt már igen gyengén, minden haszon nélkül és igen ritkán szokott tanítani, az ifjuságnak megsíráthatatlan kárával; helyesen tennék a gondnokok, ha Husztit előkészítnék kellő módon. A főconsistorium ily értelemben határozott azon indoklással, hogy Szathmári mind tehetségére, mind más minősítvényére való tekintetből ajánlható a theologiai tanszékre, ehhez járul az is, hogy a kolozsvári professorok és papság, mint oda való ifjút szívesen fogadják. Megbizta egyúttal Bánff Farkas báró gondnokot, hogy illő módon vegye rá Husztit lemondásra, teljes fizetés mellett; a Szathmári lakásáról és fizetéséről szintén gondoskodjék.

Szathmárit Lázár János gr. is ajánlta Huszti helyébe.¹²⁸ Időközben Huszti is ajánkozott további tanításra; a főconsistorium most Bethlen Lajos gr. és Kemény Simon br. főgondnokokat bizta meg, hogy Husztit lemondásra bírják, meghagyván őt egész fizetésében és lakása élvezetében.¹²⁹

Szathmári megválasztása így is akadályokba ütközött. Az ifjuságnak talán az nem tetszett, hogy a főconsistorium Husztit akarata ellenére kívánta nyugalomba léptetni; e miatt nem jelölte Szathmárit, sőt 125 szavazatot gyűjtött ellene. A főconsistorium tehát újból irt a gondnoki karnak, hogy az ifjuságot ismét hívja össze s a szokott módon jelöltesse, hívja meg Szathmárit. Miután Huszti lemondott, nem volt többé akadály. 1767. jun. 17-én Sárdi János és Szász Márton deákok már megjelennek a főconsistorium előtt Szathmári meghívására.¹³⁰

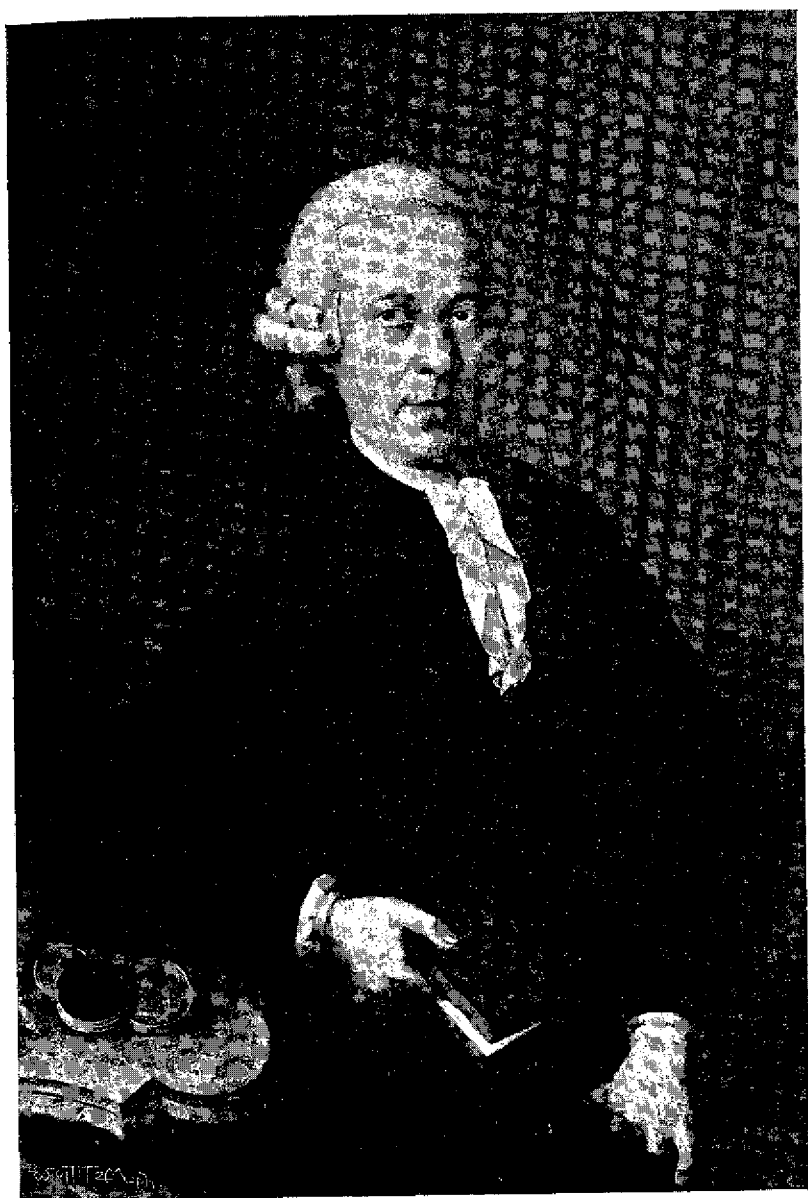
Beiktatása 1767. szept. 28-án, születése napán történt,

¹²⁷ 7—1767. főcons. jkvi sz. a. febr. 15-én van szó a szathmári papságra szóló meghívásról

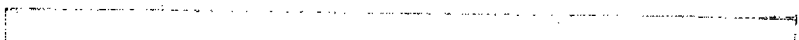
¹²⁸ 22—1767. főcons. jkvi sz.

¹²⁹ Az egyházker. ltárban 23—1767. sz.

¹³⁰ 49—1767. főcons. jkvi sz.



SZATHMÁRI PAP MIHÁLY
1737. szept. 28. — 1812. máj. 31.



midőn: De theologo non orthodoxo, misi et magnanimo
czím alatt tartott beköszöntő beszédet.*

Kitűnő nyelvrésze volt Szathmárinak. 1759-ben magyarra fordította Szigeti Gyula István n.-enyedi theologiae professornak Toroczkai Péter fölött 1724. okt. 29-én tartott oratóióját, kegyes patrona asszonya parancsolatjára;¹³¹ németül, francziául és belga nyelven beszélt; jártas volt az arab, syr, zsidó és görög nyelvekben.

1759-ben Kendeffi Elek gr. ily czímű értekezése után: „Dissertatio Juridica de Tutoribus et Curatoribus“ a következő latin alliteratioval kedveskedett:

Tutelam, Tutor Themidos, Tradendo Tenellam
Tergimnis Tangis Titulls Tu Templa Tonantis!
Turgescisque Tuis Tritavis, Tentisque Tropaeis,
Terpsicores Turbam Tutans Tutamine Tuto.

His Illustrissimo Dissertationis Auctori Literarum Literatorumque
Tutori, litare voluit debuit Michael P. Szathmári, Ill. Coll. Ref. Claud.
Alumn. Bibl.

Korának legkedveltebb egyházi szónoka volt s latinos műveltsége mellett megőrizte anyanyelvének szeretetét. Magyar szónoklataival mélyen meghatotta hallgatóit.

Tanári székét akkor foglalta el, mikor már ismételve hangoztatták a tanterv újításának szükségét. Kartársai közül ő készített tervet a theologiai tárgyak tanítására vonatkozólag. Azonban úgy látszik, hogy e tantervnek is az volt a sorsa, a mi a többinek. Még azok sem tudták végrehajtani, kik maguk készítették. Szathmári sem alkalmazkodott hozzá. 1774-ben azt jegyzi meg a főconsistorium, hogy elmulasztotta az egyháztörténelem és a moralis theologia tanítását, pedig a 4 évi tanfolyam alatt el kellett volna tanítani.¹³² Tizenhat évig tanította egyedül a theologiai tudományokat, tartott vitatkozásokat, mondatott az ifjakkal próba prédicatiokat, vasárnaponként catechesist magyarázott, mikor városiak

* Salamon József. Szathmári Pap Mihály rövid életrajza. 6. l. Az adatok egy részét ez életrajzból veszem.

¹³¹ Kemény József gr. gyűjteménye XIX. k. az Erdélyi Muz. könyvtárában.

¹³² A főcons. 1774. szept. 11-diki ülésének jkönyve.

is megjelentek; otthon a házánál urtiakat és kisasszonyokat tanított; mennyegzők, temetések. ünnepek alkalmával az uraságok nagyobb részt őt hívták. Köz- és magán foglalatosságai annyira megviselték különben is gyenge egészségét, hogy 1783-ban segédet kért maga mellé, saját fizetésének $\frac{2}{3}$ -át áldozván e célra. 1794-ig Sófálvi József volt a segéde, kinek elhalálása után ismét egyedül kellett tanítania. A tanítás megosztása nem volt szerencsés. 1791-ben az előljáróság azt az ohajtását fejezte ki, hogy Szathmári újból lépjen rendes munkakörébe, Sófálvi maradjon meg továbbra is segéd-tanárnak, de az 1791/2-ik évben nem történt változás. Szathmári csak 1792. okt. 21-én intéz levelet és nyújt be tervet az előljárósághoz. Panaszosan említi, hogy midőn kénytelen volt segédet kérni maga mellé, „minden nemzetségek szokása és rendelése ellen“, kényszerült különben is igen kevés fizetésének éppen $\frac{1}{3}$ -részét segédjének átengedni, ámbár akkor éppen már 16 esztendő t szolgált. Sófálvi folytatta az egész theologia facultást azaz 1. Theologicam dogmatico elencticam; 2. historiam ecclesiasticam; 3. theologiam catechetica; 4. theologiam moralem; 5. methodum concionandi. Ő pedig addig folytatta megszabott teendőit, míg a főconsistorium bizonyos terhes munkát bízván rea, a collegiumba való járás alól fölmentette. Ugy tudja, hogy a segédjére bízott részek: az ecclesiastica historia, a catechetica theologia, a methodus concionandi, sőt bizonyos tekintetben a moralis theologia tanítása is szünetelt tiz esztendeig, az ifjuság nagy kárára. Reméli nem parancsolják neki, hogy a collegiumba feljárjon tanítani, midőn a haza erősségére növekedő uri ifjak körül úgy is figyelemre méltatólag szolgál. Azt jelenti továbbá, hogy ha szolgálatát elfogadják és segédje fizetésének terhe alól fölmentik, kész a theologia bármely részét szorgalmasan tanítani a *maga házándól*. Terve a következő volt:

1. Az egyháztörténetet, mely nélkül a dogmaticat senki sem tanulhatja meg jól és a melyet, mivel tiz esztendő alatt nem tanítottak, sokan erősen kívánnak, ebben és a jövő esztendőben isten segedelmével elvégzi.

2. A dogmatica theologia, melynek jó móddal való taní-

tása mind a papságra, mind a tiszta keresztyénységre mul-
hatatlanul szükséges, a másik két esztendő alatt, ha él, a
jó prédicálás módszerével együtt elvégzi.

3. A vitatkozásokra, melyek régóta szünetelnek, a colle-
giumba feljár és elnököl.

4. Vasárnaponként remek prédicatiokat mondat maga
előtt s azokat javítja is.

5. Sófalvi taníthatja akkor a dogmaticat, midőn ő az
egyháztörténetet; a moralist akkor, midőn ő a dogmaticat;
a catecheticat a gyengébbeknek akkor, midőn ő prédicáltat
és módszert tanít. Így minden 4 év alatt jól elvégezhetik
egészen a theologiai tanfolyamot.

E terv azonban csak terv maradt. A tanulság belőle az,
hogy a theologiai tantárgyak tanítását nem végezheti el egy
tanár s mégis így kellett maradnia. Tehát ha időnként egyik-
másik tárgy tanításának szünetelését állapítja meg a főcon-
sistorium, nem a tanárok hanyagságának kell tulajdonítanunk
minden egyes esetben, hanem a tantervnek, mely egy ember
vállaira igen sok terhet rótt.

Sófalvi halála után 1794. szept. 27-én felszólítja az elől-
járóság Szathmárit Veszprémi István gondnok és Méhes
György professor útján, hogy a theologiai tudományok és
az egyháztörténet tanítását vállalja föl ismét egész professori
fizetésével.¹³³ Szathmári eleget is tesz e kívánságnak s műkö-
dését megkezdi 1795. jan. 12-én, a főconsistorium pedig
helyben hagyja az intézkedést.¹³⁴

Sófalvi tizenegy évig segédkezett a theologia tanításában.
E 10—11 év volt Szathmári tudományos és irodalmi műkö-
désének leggazdagabb időszaka. Salamon József előadása
szerint Fogarasi József marosvásárhelyi tanár buzdította
Szathmárit pályakérdések kidolgozására; ő küldte el Szath-
márinak 1783. szept. elején a Teyleriána tudós társaság
következő kérdését: „Qualis fuit ecclesiae Christianae prae-
cipuae orientalis tempore exortus Muhamedis, et an aliquid
is, aut multum etiam contulit ad propagationem eius?”

¹³³ Előljárósági jkönyv 3. p.

¹³⁴ 219—1794. főcons. sz.

A dolgozat deczember elsején, a kitűzött határnapon már Harlemben volt. A 100 aranyos éremre ez értekezést ítélték méltónak, de mégsem kaphatta meg, mert nem csatolt munkájához nevét rejtő jelíges, zárt levelet. Ezért csak az első ezüst érmet nyerte, melyet folyó arany pénzzel pótoltak. A tudós nem a pénz hozatta le, hanem ennek fejében a Gronovius és Graevius *Antiquit. Thesaurus*-át huszonöt kötetben és Petiscus *Lexicon Ant. Rom.* két kötetben szerezte meg s végrendeletében később a collegiumnak hagyta.

Magát az értekezést kiadta a harlemi, Teyler nevével elnevezett theologiai társaság, holland nyelven. A könyv címe ez: *Verhandlingen, raakende den naturlyken en geopenbaarden godsdienst, uitgegeven door Teyler's godgeleerd genootschap. Te Haarlem bej Joh. Enschedé. 1785. nagy 4r.* Az egész munka a 3—86-ik lapokat foglalja el. Utána még három kitüntetett pályamunka következik.

1784-ben a lejdai *Stolpiana fundatio* curatorai e kérdést tűzték ki: „*Qui fit, ut summa religionis Christianae efficacia ad inbuendos virtute animos in paucis eius cultoribus appareat? et quae sint huius mali remedia tam publice, quam privatim sine vi adhibenda?*” A beérkezett 32 értekezés közül a 2-ik jutalomra ítélték érdemesnek a Szathmáriét, megint egy tévedés miatt, mivel a szerző nem tudta, hogy 40 lapnál terjedelmesebb nem lehet a munka. Schultens professor meg is írta neki, hogy egyébként arany éremre lett volna érdemes.

1787-ben a hágai tudós társaság e kérdésére felelt meg: „*An cognitio dogmatum et mysteriorum religionis Christianae eodem nexu, et quidem inseparabili cum exercitio officiorum moralium summae felicitati conjuncta sit?*” Ekkor az ezüst érmet nyerte el. Értekezéseit belga és latin nyelven kinyomatták a hágai tudós társaság 1787. évi kiadványai között a III. kötetben. Az 1788. máj. 19-én kelt oklevél tanúsága szerint e tudós társaság levező tagjául választották.

1790-ben ismét a hágai tudós társaság következő kérdésére pályázott: *Quomodo quantumque conatus adversariorum doctrinae Christianae a prima eius informatione, ac deinceps profuerint augendae ipsius evidentiae et certitu-*

dini? Ez alkalommal a 100 aranyos érmet nyerte el s midőn azt kérdezték tőle; hogy az érmet kívánja-e vagy folyó pénzt? az előbbi választotta.

A Magyar Kurír következőleg emlékezik meg Szathmári kitüntetéséről:¹³⁵

Egy 57 aranyat nyomó olly szép arany-jutalom-pénz érkezék a napokban a Hágai-Tudós-Társaságtól kezünkbe, melynél még soha szebbet nem volt szerentsénk látni. A pénznek egyik oldalán egy borostyán koszorun belől ez vagyon írva: Mich: Pap Szathmári, Nobilio Transyl: Hungarus, in ref. coll. Claudiopolit. Theol: et Hist. Eccl. Professor: Soc. Hag. membrum corresp. meruit. MDCCLXXX. — Ugyanezen lapján a pénznek a koszorun kívül kereken ezen ígék olvastatnak: Proemium Societatis Haganae, pro vindicanda Religione Christiana. A más felén a tudományok Istenasszonya Pallás, kinek feje felett függ a nap, megtámaszkodott egy óltárhoz, melynek oldalán egy kereszt, paísa alatt egy biblia vagyon, és a bibliára sűrűn lőtt nyilaknak ellent vét paízával. Jobb kezével mutat Pallas ezen ígékre: Math: XVI. 16—18. — Ezt a gyönyörű arany-pénzt nyerte vala még tavaly a már nevezett tudós úr, ezen 100 arany jutalomra tett kérdésre való leg-jobb és böltsebb feletével: Mitsoda hasznára lettenek légyen a keresztényi valásnak az üldöztetések? A pénz 57 arany, 43 aranyakat pedig más folyó pénzben fizettenek-ki. Mely nagy diszére légyenek magyar hazánknek és nemzetünknek, az ily tudós hazafiak a külső nemzetek előtt? Kissebbiteném talán érdekeit ezen nagy férfiúnak, ha szükségtelenül azt magyarázném, a mit ki-ki által láthat. Ezen arany-jutalom-pénz elvétellett vala a Bétsi Harmintzadon midőn bé-hozatott, és 24 óráig fogságban lévén ugy adatott kezünkhöz. Éljenek az ilyen pénzt hazánkba bé-hordó nemzetünk gyönyörüségei!

Külföldön dicsőséget szerzett magának, nemzetének; Hollandiából, a két magyar haza világi uraitól elismerést nyert üdvözlő levelekben. Salamon József méltán tesz szemrehányást azért, hogy kartársai — hármát kivéve — sem szó-

¹³⁵ Magyar Kurír. 1791. I. 673. I.

val, sem írásban nem emlékeztek meg róla. Ha rosszul esett ez Szathmárinak, újabb elégtételt nyert, midőn az 1790/1-diki erdélyi országgyűlés megválasztotta az irodalmi bizottság tagjává.¹³⁶ Az országgyűlés első napjaiban, 1790. decz. 26-án, midőn Rall br. generalis, királyi képviselő megérkezett, a főconsistorium parancsolatjából, a kolozsvári belső templomban, alapigétül vevén Szent Dávid 133. zsoltárát, díszes és nagy számu közönség előtt Szathmári mondott nyomtatást érdemlő beszédet.¹³⁷

1791-ben szintén az országgyűlés tünteti ki azzal, hogy a magyar nyelvmivelő társaság alapszabályainak elkészítésére kiküldött bizottság tagjai közé választja.¹³⁸

A főconsistorium szintén igénybe veszi Szathmári tehetségét, tapasztalatait. Az erdélyi collegiumok és egyházak fő- és algonodnokainak szóló utasítások elkészítésére kiküldött bizottságba őt is kinevezi; ebben a jegyzői tisztet viszi, a fogalmazványt ő készíti s a bizottság elfogadja.¹³⁹ Az erdélyi collegiumokban érvényben volt tanterv javítására bizottságot küldvén ki, ebbe is megválasztja Szathmárit, Méhes Györggyel együtt.¹⁴⁰ II. József megparancsolván a Jus Ecclesiasticum kidolgoztatását, e munkával Szathmárit bízta meg a főconsistorium,¹⁴¹ de ő másra kívánta ruháztatni¹⁴² és csak később vállalkozott rá. Nem lehet tudni, befejezte-e munkáját, de nyomtatásban nem jelent meg.

A könyvészetnek és régiségtannak nagy barátja volt; szép könyvtárt szerzett magának; Bod Péter Magyar Athnásának bővítésén fáradozott. 1810-ben „A magyar régiségeknek első vonogatásai” cz. alatt egy eredeti munka megírásához fogott, de nem fejezhette be.¹⁴³

¹³⁶ Az 1790—91. évi 147. tcz.

¹³⁷ Magyar Kurir. I. 114. l. A beszéd tényleg meg is jelent nyomtatásban.

¹³⁸ Országgyűlési jkönyv 368. l.

¹³⁹ Salamon József. 11. l. jegyz.

¹⁴⁰ U. o.

¹⁴¹ U. o.

¹⁴² Az egyházker. ltárban 73—1788. sz.

¹⁴³ Az egyházker. ltárban 155—1788. sz.

Kemény József gr. 1845-ben a „Magyar Athenas“ kiegészítő irataiból körülbelül 100 4r. ívet talált meg özv. Szathmári Zsigmondnénál, Nagyenyeden. Több ív hiányzott belőle, nem lehetett megkapni. Az özvegy azt mondja, hogy néhány évvel előbb megmutatta e kéziratot Salamon József kolozsvári professornak, ki mindenképpen el akarta „csalni“ (az özvegy szavai), hogy maga neve alatt adja ki, gyanakszik, hogy a hiányzó íveket ő vitte el; de az asszony fél Salamontól s nem akarja nyilvánosságra hozni gyanuját.^{143a}

Kemény József e leveleiből nem tűnik ki, hogy megvásárolta e kéziratot az Erdélyi Múzeumnak, bárha 100 forintot szánt rá. „A magyar régiségek első vonogatói“ cz. kéziratot hiában kereste.

Salamon József a zilahi collegiumnak ajándékozta könyveit, kézíratait, mindeniket láttam. Ezek közt semmi sincs Szathmári irataiból. Salamon semmiféle munkájában nem értékesített ily tárgyú iratokat; tehát bátran állíthatjuk, hogy a Szathmáriné gyanuja alaptalan volt.

A külföldi és hazai tudósokkal bő levelezést folytatott. A harderwijki egyetem tanárai 1773-ban tudomására hozták írásbelileg, hogy készek az ő kérésére két honfitársa részére, kik az egyetem látogatására jönnek, évi segélyt nyújtani.¹⁴⁴ 1809. máj. 28-án Eszterházi Nep. János gr., régiségbűvár Szathmárhoz vezette Felix Caronné barnabita papot majlandi theolog. professort, a régi pénzek nagy ismerőjét, ki e látogatás után francia és latin nyelven több levelet intézett hozzá.¹⁴⁵ A más felekezettől látogatók közül még a következőket sorolja föl Salamon J.: Schreyer Norbertus, ki Szathmárinál kedvelte meg a keleti nyelveket, melyeknek később professora lett; Jenovai, Malinovics, Koppi, Gegő piarista atyák, Burján Mihály, Cseresnyés, Keszthelvi, Horvátovics kanonok és Székér Joáchim történetíró. 1795. aug. 3-án látogatta meg Horányi Elek. Magyarországról Zichy,

^{143a} Kemény J. levele Kovács J.-hoz. Élet és Irodalom. 1884. 379. l. Közölte Boros György.

¹⁴⁴ Zoványi Jenő. Irodalomtört. Közl. I. 436. l. Zoványi nem mondja meg, hogy a gondnokok levelét látta-e vagy a Szathmárit.

¹⁴⁵ Salamon J. 13. l.

Pálfi, Rhédei gr. urak tettek látogatást nála. Veszprémi István orvos dr. Horányi Elek és tanuló társa Óri Filep Gábor leveleikkel tartották fenn vele a barátságot.¹⁴⁶ Levelezést folytatott Benkő Józseffel is.¹⁴⁷

1809. július 18-án Teleki József és Cattineli grófok kíséretében Miksa főherczeg látogatta meg numismaticai gyűjteményét s két órai nézegetés után azzal fejezte ki megelégedését, hogy más nap egy köves arany gyűrűvel, 14 régi görög pénzzel, később Eckhel Doctrina Numorum VIII. kötetével ajándékozta meg.

Az egyházkerület főjegyzői hivatalára kétszer jelölték. Először 1787-ben a geryeszegi zsinaton Bodikival együtt,¹⁴⁸ másodszor 1794-ben.¹⁴⁹

1779-ben, Deáki Pál halála után, a kolozsvári consistorium fölterjesztése alapján, a főconsistorium megkínálta a kolozsvári papsággal; nem fogadta el. Miután Borosnyai Simont sem nyerhette meg az egyházközség, ismét Szathmárit kérte, de hiábán.¹⁵⁰

Sófalvi halála után nem sokáig birta egyedül tanítani a theologiai tudományokat. Fia, Zsigmond, 1799-től 1805-ig volt segédje,¹⁵¹ 300 mfrt. fizetésért, melyet a főconsistorium fizetett.¹⁵²

Felesége, Rétyi Csiszér Debora, kivel 1769. jan. 11-én kelt össze, meghalt 1793-ban. E házasságból származott Ágnes, Szöcs András főorvos felesége, Krisztina, Incze Mihály dr. felesége, Anna, Krizbai Dezső Elekné és Zsigmond, vizaknai ref. pap.

Szathmári utolsó éveit nagyon megkeserítette fia sorsa. A szerencsétlen fiatal ember hosszú válópör után elvált feleségétől; ez okozta a tanári állástól való megválását is. 1805. nyarán fiával együtt kellett megválnia a tanárságtól. A

¹⁴⁶ U. o.

¹⁴⁷ Mikó Imre gr. Benkő J. élete 74., 78. l.

¹⁴⁸ Bodola S. Püspökök élete. 1861. 11. l.

¹⁴⁹ 29—1794. főcons. jkvi sz.

¹⁵⁰ Az egyházker. ltárban 40—1779. sz.

¹⁵¹ Salamon J. 12. l.

¹⁵² 82—1799. főcons. jknyvi sz.

főconsistorium 250 mfrt fizetéssel bocsátotta nyugalomba az öreget, de szállását nem hagyta meg. E miatt panaszos fölterjesztést intézett a főhatósághoz 41 évi szolgálatára hivatkozva s kérte szállásában meghagyását, a mint régen Huszti Györggyel, újabban Bodoki Józseffel tette, hogy elhagyott, beteges öreg állapotában legalább egyik gyermekéhez lehessen közel. A főconsistorium 1805. szept. 8 án, tekintettel a kérelmező személyes érdemeire, a 250 mfrt. nyugdíj mellé a szállást is megadta, ámbár ez az ifjuság kárával történik, mert a collegiumban nem fér jól s a rendet sem lehet jól fenntartani.¹⁵³

Szathmári Pap Mihály 1812. elején már súlyos beteg volt, asthma és vízkórság gyötörték. Pünköst első napján magához hivatván négy testvérét, gyermekeit, unokáit, papot is hivatott s övéivel együtt urvacsorát vett. Azután leküzdvén fájdalmait, felállott, kiderült arczczal, hangosan hálát adott az istennek testi és lelki ajándékaiért; kinos nyavalyájára nézve csak béketűrésért és csendes elköltözésért könyörgött istenhez. Áldást kért gyermekeire, véreire, jó barátaira, pártfogóira oly buzgó kifejezésekkel, szívreható beszéddel, hogy a körülötte levők zokogva sirtak. Tizenegy napig élt még. Meghalt 1812. május 31-én. Kolozsvár közönsége valláskülönbség nélkül adta meg neki a végtisztességet. Halotti beszéde tartottak felette: Incze Mihály kolozsvári pap és Szilágyi Ferencz a történelem professora.

Szathmári nyolcz évvel halála előtt készítette el végrendeletét. Irni kezdte 1804. január. havában, bevégezte 1804. márcz. 3-án.¹⁵⁴ E végrendeletre vonatkozólag 1811. febr. 12-ről Pro memoria cz. alatt jegyzi föl, hogy mely könyveit hagyja a collegium könyvtárának.

1. Gronovius görög antiquitasok thesaurusát in fol. XII Tomusban.

2. Graevius római antiquitasok thesaurusát is XII Tomusban.

¹⁵³ Az egyházker. ltárban 169–1805.

¹⁵⁴ E végrendelet pontjainak kivonata Lengyel Dániel jegyzetel közt. L. Dánielné ltárában.

3. A Petiscus Lexiconját II Tomusban, melyeknek árokat nagyobbára nyertem a Teyleriana societástól az elhibázott első praemiumom pótlására. Testalom, hagyom és örököséimről is adattatni kívánom a kolozsvári reformatus nemes collegium bibliothecájának. Halálom után, ha csak valami fatum reája nem szorít. Omen averte Deus!

De ha a szegény fiamnak eltartoztatott fizetése, melyre megszolgált volt ő professorságában, neki igazságtalanul ki nem adattatik, úgy én is ezen rendelkezésemet tökéletesen visszahuzom és mint illik, kárvallott gyermekemnek hagyom.¹⁵⁵

A végrendelet e pontja későn ment teljesedésbe éppen Szathmári Pap Zsigmond miatt, kinek tanári működéséről nincs följegyezve semmi, de jelentés nélkül hagyta oda állását. A főconsistorium 1804. nov. 18-án írja, hogy az előjáróság értesítéséből tudja Szathmári Zsigmond lector professornak hir és engedelem nélkül külföldre menetelét, a mellékelt iratból látja az illetőnek mentségét, de nem fogadhatja el. Utasítja tehát az előjáróságot, hogy hathatós feddésben részesítse Szathmárit; egy negyedévi fizetését vonja el s fordítsa a könyvtár gyarapítására. Egyébként hangsúlyozván, hogy a hivatalbeli személyeknek előjáróiktól kell függni, megrendeli, hogy ha a professorok szünidőn eltávozni akarnak, jelentsék magokat a gondnokoknak s az elmenetelre engedélyt nyervén, a következő diligentiára pontosan jelenjenek meg. A hazából való kimenetelre csak a főconsistorium adhat engedélyt. — A Pro memoriában jelzett kikötést e fizetéselvonás miatt tette Szathmári.

1819. jun. 2-án Szathmári Pap Zsigmond Vizaknáról folyamodik Rhédei Ádám gr. collegiumi főgondnokhoz. E levelében jelzi, hogy hét esztendeig szolgálta a collegiumot 250 bankó czédula frt. évi fizetésért, minden más javadalom nélkül. Ebből is eltartóztattak büntetés titulusa alatt körülbelül egy évi fizetést. — Apja e miatt készítette végrendeletét feltételhez kötve.

Haliván, hogy a könyvtár gyarapításáról gondolkozik az előjáróság, hajlandó lemondani a feltételéről, ha az ő ecclesiá-

¹⁵⁵ A coll. Hárában. 1810—1820. P. 659. Lit. 1.

jának ajándékozzák azokat az úr asztalára való edényeket, melyek a főconsistorium birtokában vannak. A főgondnok pártfogásához folyamodik tehát ez ügyben, mert így mind a collegium egy szép könyvet nyer, mely csak azért is becses lehet, mivel azt egy hajdani kedves professora tudós munkájával érdemelte, — mind az ő szegény ecclesiája illendő edényeket kap, mind az azon szent edények iránt való célja a testansnak betöltetik, mind pedig végre ő is remélheti, hogy a jkvből kitöröltetik az, a mi reá nézve büntetés képen iratott.¹⁵⁶

Az előljárásság 1819. júl. 2-án megszavazta neki a visszatartott fizetést, mert úgy is a könyvtár gyarapítására volt szánva. Így kerültek e drága könyvek könyvtárunkba.¹⁵⁷

Szathmári Pap Zsigmond megnyugodott. 1820. jan. 1-én a főconsistorium felhívására kijelenti, hogy apja testamentumát végrehajtani kívánja, csak azt óhajta, hogy az apja fölött tartott halotti actiókat a nyomda új betűivel nyomassa ki a collegium. „Az a ki életében 85 Méltóságoknak és nevezetes embereknek parentált, megérdemli ezt”. — A főconsistorium kinyomatta a halotti actiókat.¹⁵⁸ Az ügy ezzel befejezést nyert.

Szathmári Pap Mihály végrendeletének hiteles másolata megvan Szöts Albert úr levéltárában. A másolat kelt 1813. máj. 9-én Kolozsvárt; hitelesítették: Gyulai K. István és Sófalvi János guberniumi cancellisták.

A végrendeletben következőleg intézkedik:

1. Temetése tisztességes, de minden pompa nélkül legyen.

2. A maga, édes apja és nagy atya irományait Zsigmond fiára hagyja, mivel ő a Szathmári név fenntartója.

¹⁵⁶ A coll. Itárban. 1810—1820. P. 324. Lit. 120.

¹⁵⁷ 78—1819. előlj. jkvi sz. — A jknyvben nincs kifejezve, hogy kérték a főconsistoriumtól az urasztali edényeket, de azt kifejezték, hogy nem remélik megnyerését. — A főconsistorium Székely László hagyatékából bírta; nem adta ki, ma is megvannak. — Szathmári különben a főconsistoriumhoz is beadta kéréseit.

¹⁵⁸ Az egyházker. Itárban 49—1820. sz.

3. Négy jutalom-érméről úgy intézkedik, hogy a hágai tudós társaságtól nyert aranyérme Zsigmond fiáé legyen; a Ferencz császár és Mária Terésia jutalomra adott arany fülű és karikájú érem legyen Ágnes leányáé; a Teyler alapítványából adott ezüst érem legyen Krisztina leányáé; a hágai tudós társaságtól nyert ezüstérem legyen Anna leányáé.

4. Numismatica collectióját gondozza fia, gyarapítsák mindnyájan legalább tíz évig „Szathmarinum Numophilacium“ név alatt. Jegyzékét nyomassák ki, közöljék külföldiekkel, így bizonyosan oly összegért kél el, hogy kamatja is megtérül. Ha ezt nem tudnák megtenni, kínálják meg vele Széchenyi és Festetich grófokat és más urakat.

5. E szerint kell bánni azon antiqua darabocskákkal, melyek sok pénzébe, fáradságába kerültek, milyenek: „a római nagy arany gyűrű, a római vas *Typarium*, réz *fibula*, *Idolum Romanum*, vas *Sacrificale*, *Spiculum Hastae*, *Urna*, *Vasa Unguentaria*, *Phialae Lacrymales*, *Lucernae Sepulcrales*, *Dürer* puszpáng fára metszett tulajdon képe stb.

6. Hasonlóképpen intézkedik természetrajzi gyűjteményéről.

7. Sok, szép, ritka darabja van magyar könyvgyűjteményének. Ezeket jegyzék mellett ajánlják fel a Festetich vagy Széchenyi grófoknak vagy más uraknak.

8. Deák, francia és német könyveinek jegyzékét küldjék el Debreczenbe s más helyekre, itt is minden könyvkedvelőhöz, valláskülönbség nélkül; kitűzött időre árverezést hirdessenek s ne engedjék potom áron elkelni. A kéziratbibliát külön kell eladni, 12 aranyra becsülték, de huszat is megér.

9. E pont alatt ezüstneműi szétosztásáról intézkedik. A „viz ivó csészéről“ ezt mondja: „a Zsigmond fiamé legyen, minthogy az a nagyapám apjáé és a Szathmári familia egy nevezetes törökéjé volt, melyből meglátszik az is, hogy a mi eleink magokat eleintén nem de Szathmár, hanem de Péterfalva iratták, az holott még most is valami keresetünk volna“.

10. Porcellán edényeit osszák szét egymás közt gyermekei. E porcellának nagyobb részét Hollandiából és Szászországból hozatta.

11. Egyéb apróságait is oszlóra bocsátotta; de nagy arczképét, melyet fia kérésére festetett, Zsigmond fiának hagyta.

12. Ne tegyen egyik gyermek se szemrehányást, ha valamelyikök eddig már többet kapott. A szülők szeretetében egyenlők voltak. Igazságosau osszák négy felé a vagyont.

13. Ingatlan birtokai ezek: 1. a belső közép-utczai (ma Deák Ferencz-u.) ház, melyet kerttel bővített és megépített. 2. A farkas-utczai Csató ház, mely leégett, miután felépítette. 3. A magyar-utczai major, melyre házat épített. 4. Elő völgyben, az innenső oldalon 6 rúd szénafű. 5. A Tölgyesben 8 rúd szénafű. 6. Békáspatak mellett szántóföld. 7. Kövespadon más szántóföld, ezt ő vette, amaz avaticum. A veres Csere alatt viszont egy szántóföld avaticum. 9. A hideg kútnál más szántóföld, ő szerezte, széna is terem rajta. 10. Hegyes dombon egy törökbuza föld, kevés gyümölcsössel, mely dr. Incze uram kezében vagyon. 11. Hendelyben egy nagy szőlő. 12. Felette Kukuk fészekben gyümölcsös. 13. Bunezoában egy nagy pusztá gyümölcsös. 14. E mellett két kaszálónak fordítható szántóföld. 15. Közép Lombon egymás mellett két drb. szőlő, egyik dr. Szőcsnél, a másik dr. Inczénél van. 16. Egy drb. szőlő hátulso kőmálban, mely dr. Szőtsnél van. 17. Egy drb. pusztá, részint szőlő, részint gyümölcsös Brétfőben. Ajánlja az atyafiságos, egymás közt való osztozkodást, csak szükségből bocsássák valamelyik birtokot árverésre s akkor is magoknak tartsák meg a Szathmári név emlékére.

14. Ismét ajánlja, hogy idegenek közbejövetele nélkül osztozzanak s a mindent tudni kívánó közönségnek ne adják tudtára az ő hátramaradt vagyonkáját.

Anna nevű leánya még ez évben, december 11-én meghalt. E miatt utóiratban némileg módosította végrendeletét Szathmári Pap Mihály. E részből a 2-ik pont érdekesebb, melyben rendelkezik, hogy a fővégrendelet 4., 5. pontja alatt említett két gyűjtményét 12 évig gyarapítsák, mert az érmeiken kívül, az ő becslése szerint, így is megér 40,000 rhrftot.

Nyomtatásban megjelent beszédei és munkái:

1. „Halotti beszéd Torotzkai Péter felett.“ Szigethi Gy. István után fordította. Kolozsvár, 1759. 4r. Czim és szöveg: 13 számozatlan lap.

2. „A Iehovának temploma és az igaz isteni tisztelet mellett valójába buzgó Josua főpap.“ Halotti beszéd Verestói György felett. Kolozsvár, 1767. 4r. Czimlap: 2 lev., szöveg: 38 számozatlan lap.

3. Halotti oratzio Tsomos János úram felett. Kolozsvár, 1768. 4r. Czimlap: 1 lev., szöveg: 30 számozatlan lap.

4. „Halotti oratzio Wass Miklós felett.“ Kolozsvár, 1771. Czimlap: 1 lev., szöveg: 66 számozatlan lap.

5. „Az istennek, a jó lelkiismeretnek, sőt e világnak törvényszékén is megigazított igaznak, minden terhek és még a halálnak keserőségei között is pálmafához hasonló kedves virágzása.“ Halotti beszéd Vesselényi Ferencz felett. Kolozsvár, 1771. 4r. Czimlap: 1 lev., szöveg: 60 számozatlan lap.

6. „Az isten ortzájától egy szempillantásig megfosztott, de az ő örökkévaló irgalmasságában könyörületességet nyert asszonyi állat.“ Halotti beszéd Kun Erzsébeth felett. Kolozsvár, 1771. 4r. Czimlap: 2 lev., szöveg: 36 számozatlan lap.

7. „A hivek világi siralmaikat és szomorú gyászuháikat csalhataflanúl felváltó tökéletes öröm.“ Halotti beszéd Földvári Ferencz felett. Kolozsvár, 1771. 4r. Czimlap: 1 lev., szöveg: 34 számozatlan lap.

8. „Halotti oratzio Nalátzi Sámuel felett.“ Kolozsvár, 1775. 4r. Czimlap: 1 lev., szöveg: 44 számozatlan lap.

9. „Halotti oratzio Nalátzi Dániel felett.“ Kolozsvár, 1775. 4r. Czimlap: 1 lev., szöveg: 60 számozatlan lap.

16. „Az istennek lelke előtt kíváncs és ezért ő nekie ideje-koránt be is mutatott eleinérő gyümölcs.“ Halotti beszéd Kemény István urfi felett. Kolozsvár, 1775. 4r. Czimlap: 2 lev., szöveg: 32 számozatlan lap.

11. Halotti oratzio mellyben az igaz keresztes vitézeknek örök jutalommal való quietalasokról, vagy nyugodalomra való botsáttatásokról csak igen alaton és a dolognak méltóságáig ingyen el sem érkezhető szókkal beszélgetvén, gróf bethleni *Bethlen Ádám* örök nyugodalomra való végső

elköltözésének szomorú pompáját, nagyobbra nevelni igyekezte. Kolozsvár, 1776. 4r. számozatlan lev.

12. „Halotti oratio Dániel Polyxena felett.“ Kolozsvárt, 1776. 4r. Címnap: 1 lev., szöveg: 45 számozatlan lap.

13. „Halált nem ismerő igaz hívésnek, tartozó mély-séges tiszteletnek és méltó keserűségnek felindult szavai.“ Mária Theresia emlékére tartott beszéd. Kolozsvár, 1781. 4r. Címnap: 1 lev., szöveg: 33 számozatlan lap.

14. „Az igaz és isten előtti kedves isteni félelemnek az édes atyai egyetlen egyhez való buzgó szereteten és erős indulaton vett dicsőséges győzedelme.“ Halotti beszéd Bánffy László felett. Kolozsvár, 1784. 4r. Címnap: 1 lev., szöveg: 86 számozatlan lap.

15. „Ama mindeneknél sokkal jobbhoz, a Jézushoz való szíves vágyodásnak, az e világi mulandó életnek szerelmén vett öröndetes győzelem.“

16. Halotti beszéd Radnothfai Nagy Zsigmond felett.“ Kolozsvár, 1787. 4r. Címnap: 2 lev., szöveg: 30 számozatlan lap.

17. „Az irgalmasságoknak atyjától és minden vigasztaltatott szerelmes szívnek vigasztalásai.“ Halotti beszéd Bethlen Sándor felett. Kolozsvár, 1794. 4r. Címnap: 2 lev., szöveg: 28 számozatlan lap.

18. „Szelid és csendes lelkének rothatatlan szépségével, férje egészen megnyert és ezért ettől, utóljára is keservesen megsírattatott és tisztességesen eltemtetett kegyes társa.“ Halotti beszéd Pataki Sára felett. Kolozsvár, 1794. 4r. Címnap: 2 lev., szöveg: 27 számozatlan lap.

19. Istenéhez, királyjához és hazájához tartozó igaz hívését mind halálig meg-bizonyított és végre az életnek koronáját is el-nyert Izrael egyik ékessége néhai Mélt. Liber Bárá Losontzi *Bánffy István* halálára utolsó tisztességet tett. Kolozsvár, 1795. 4r. 18 számozatlan lap.

20. „Az urnak hadát vezérlett és életében álnokság nélkül találtatott istenes hadi vezér.“ Halotti beszéd Bethlen Pál felett. Kolozsvár, 1796. 4r. Címnap: 2 lev., szöveg: 34 számozatlan lap.

21. A drága kenet gyönyörűségeinek és a Hermon hegye harmatja hasznainak megfelelő, sőt az Istentől is

áldást és életet nyerő atyafiúi egyesség: az az olyan alkalmatosság szerént való elmélkedés, melyben ama közönséges országgyűlésére készített gyönyörűséges CXXXIII. saltár az erdélyi ország gyűlésére felsereglett . . . halgatók előtt megvilágosította és élő nyelven is elő adta . . . 1790. eszt. karácson havának 26. napján. Azután pedig közönségesé tétetett. . . . Hadadi Wesselényi Miklós ur költségén. Kolozsvár, 1791. 4r. 14 lev.

Gyászverseket írt Bogdányi Sajgó Erzsébet, Batzoni Incze Máté özvegy halálára 1757.

20. Méhes György.

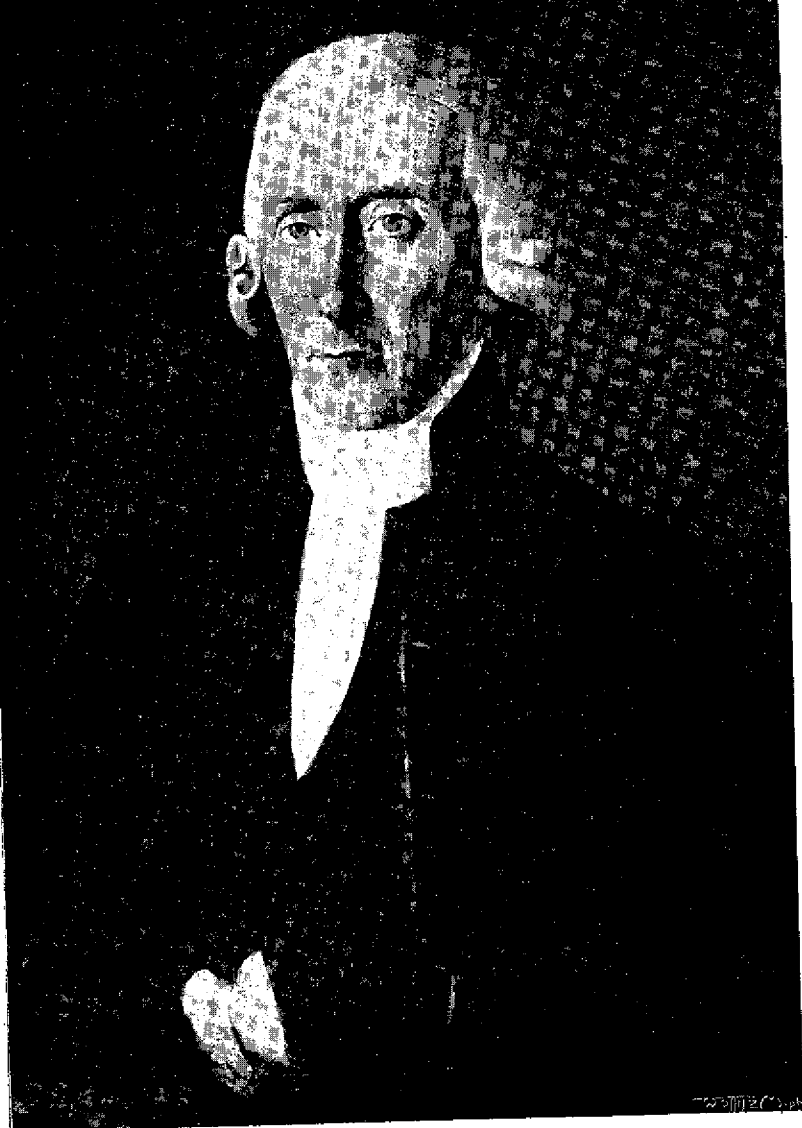
1776—1809.

Méhes János viski ref. lelkész és Komlósi Mária fia; született Viskén, 1746. — — Viskén kezdte tanulását, Szigeten és Kolozsvárt folytatta; itt subscribált 1764. május 14-én. — Felsőbb tanulmányait a göttingai és utrecht¹⁵⁹ egyetemeken végezte, honnan 1775-ben tért haza. Ez évben papi hivatalt nyert a főconsistorium mellett Nagy-Szébenben. Teleki László gr. már 1774-ben Málnási László mellé ajánlotta segédül az alapítványok kezelésére; a főconsistorium elfogadta s 240 frt fizetéssel, 30 frt szállásdíjjal alkalmazta is;¹⁶⁰ de csak 1775-ben foglalhatta el állását.

Kemény Simon br. és Bethlen Gergely gr. collegiumi gondnokok tekintettel arra, hogy Pataki Sámuel professornak többször kell vidékre mennie orvoslás végett s e miatt az ifjuság tanítását nem folytathatja elég szorgalommal, Pataki óhajására Méhes Györgyöt segédül kéri mellé, mivel van tehetsége e munkára. Jelentik egyuttal, hogy Pataki segédjének fizetése pótlására Székely Ádám gr. 1000 mfrt. tőkét adott. A fizetés többi részét a főconsistoriumtól várják. A főconsistorium, 1776. máj. 5-ről kelt leiratával elfogadta Méhes alkalmazását, de azt kívánta, hogy fizetéséről

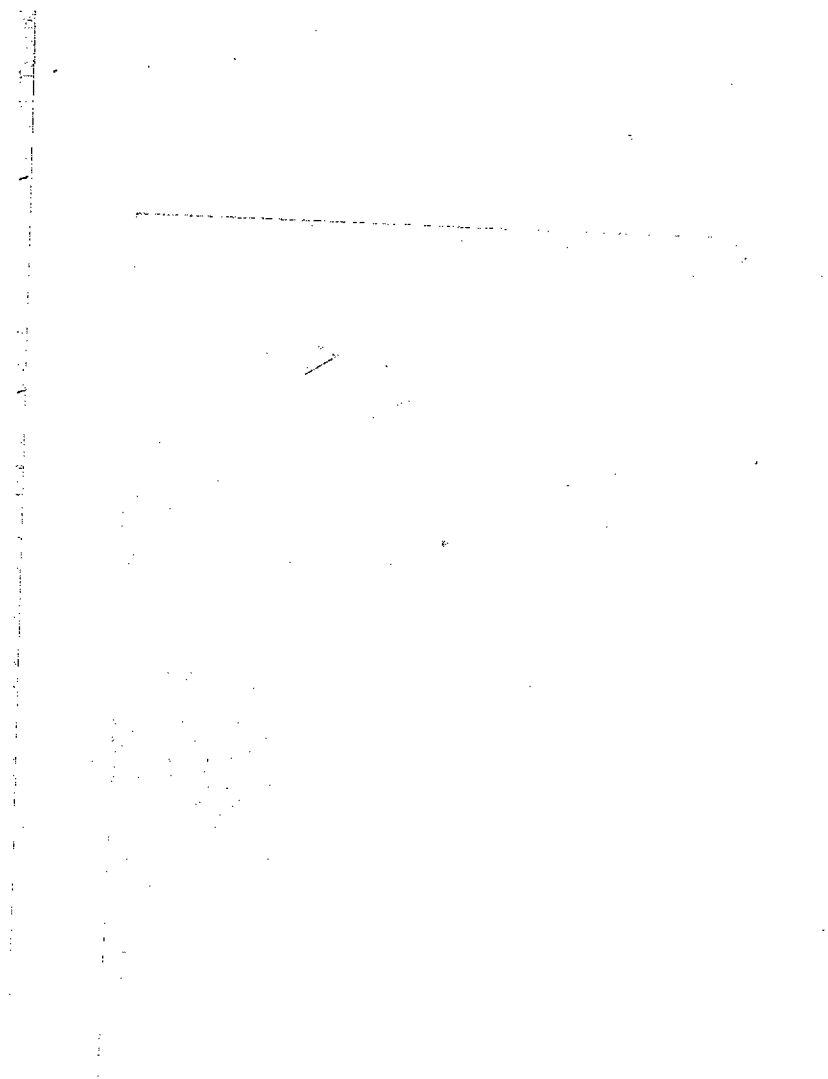
¹⁵⁹ Az utrecht egyetemen 1774/5-ben volt. Protestans K. 1885. 220. l. Káli Nagy Elek közlése.

¹⁶⁰ Az egyházker. Itárban 63—1774. sz. június 12-ről.



MÉHES GYÖRGY

1746. — 1809. márc. 12.



a collegium gondoskodjék.¹⁶¹ 1776. aug. 10-én. Kemény Simon br. Alsó-Gáldról írja a főconsistorinmnak, hogy Méhes kaphat szállást, mivel Soós Ferencz esperes elhalálozásával ház ürrült. — A mi fizetését illeti, Pataki átengedi a nyomda felügyeleteért járó 100 frtját. A székely Ádám gr. 1000 mfrtjának és a Bethlen Gergely gr. 500 mfrtjának kamatja 90 frt. E két tőkét a kegyes adományozó urak, Pataki Sámuel előtt, a collegiumnak ígérték. A collegium pénztárából lehet szakítani 30 mfrtot. Ily módon körülbelül 200 rhrtra mehet Méhes fizetése. Ehhez járul a dézma, melyből úgy részesül, mint a papok káplánjai. A collegiumi előjáróság így megállapítván Méhes fizetését, a főconsistorium helyben hagyja 1776. aug. 25-én, egyszersmind utasítja Méhest, hogy a tanítást kezdje el a tanév elején.¹⁶² Működését megkezdte 1776. nov. 8-án.¹⁶³

1779. márczius havában feleségül vette Incze Sárát.¹⁶⁴ Gyermekai: Zsuzsánna, Herepei János professor felesége, Sára, Bántó Mihály kémeri ref. pap felesége, Sámuel, a későbbi professor, Mária, Lugosi Ferenczné és Krisztina, Szécsi Seress Lászlóné.

Nem állapítható meg pontosan, hogy mikor lett rendes tanár. Főiterjesztése szerint fizetése 70 véka búzával, nyolczadfél veder borral és három mázsa sóval volt kevesebb, mint a philosophiae professor rendes fizetése. Ennek kiegészítését kéri a főconsistoriumtól, mely 1791. ápr. 3-án véleményt kér ez ügyben a collegium előjáróságától.¹⁶⁵

Az előjáróság csak másfélév múlva adott véleményt, 1792. okt. 21-én. Ekkor a gyűlésen jelen levő Pataki Sámuel ígérte, hogy a borilletményt kipótolja ő egészen, ad 30 véka búzát is; a buza többi része kiadható a jószág jövedelméből; a sót ki kell egészíteni 5 mázsára a közös alaphól 1792. január 1-től számítva. — Ettől fogva rendes tanári fizetése volt

¹⁶¹ Az egyházker. ltárban 78—1776. sz.

¹⁶² Az egyházker. ltárban 115—1776. sz.

¹⁶³ Az egyházker. ltárban 144—1777. sz., melyben az 1776/7. évi tanításáról ad számot.

¹⁶⁴ Édes apja levele III. 2-áról a coll. ltárban.

¹⁶⁵ A coll. ltárban 4—1791. sz.

Méhesnek; de nyilvános, rendes tanári minőségben egyébként meg volt már, mert a jegyzőkönyvben „professor Méhes” czimzéssel nevezik.¹⁶⁶ Szathmári Pap Mihály, a Pataki Sára fölött tartott gyászbeszédében, még 1794-ben is „lector professornak” nevezi Méhes Györgyöt; tehát csak következtetés alapján állítható, hogy Pataki Sámuel nyugalomba vonulása után, 1794-ben lehetett rendes tanárrá s léphetett a rendes tanári fizetés élvezetébe.

Itt említtem meg, hogy Bethlen Sámuel gr. 1790-ben készült fölmenni a budai országgyűlésre. Fiát, ki Méhes György gondozására volt bízva, magával akarta vinni úgy, hogy fel és le Méhes György kísérje. Méhes engedélyt kért és nyert a főconsistoriumtól, de arról nincs adat, hogy tényleg fölment-e?

Méhes Györgyöt a pöntosság és szorgalmas munka jellemzik. 1787-ben kartársai közül egyedül ő terjesztette föl szabályszerűen jelentését az eltanított tantárgyakról. A többiek két ízben kaptak sürgetést.¹⁶⁷ 1797/8-ban tagja és jegyzője volt annak a bizottságnak, melynek tiszta világításba kellett állítania az egyház és collegium vagyoni állapotát.¹⁶⁸ E bizottság készítette elé a kolozsvári ref. egyház és collegium vagyonának szétválasztását, mely 1800-ban nyert befejezést. A munkálat legnehezebb része reáesett, mert neki kellett jelentést készíteni a két testület közös alapítványairól és a collegium külön alapjairól. 1798. jan. 9-re el is készítette. E megbízás volt oka annak, hogy az osztozás nehéz munkájában neki jutott a főszerep. Ő ismerte az alapítványok természetét legjobban. Ezt megelőzőleg már 1792-ben őt bizzák meg a közös alapítványok számadásainak megvizsgálásával; ő vizsgálja a nyomda számadásait is a Deáki Filep Sámuel és Török István vezetése alatti időszakról.¹⁶⁹

1809. januarius elején a következő levelet intézte a főconsistoriumhoz: Harminczharmadik esztendeje, mióta az idevaló ref. collgiumban hivatalomat egész hűséggel és tel-

¹⁶⁶ Előlj. jkvi töredék 1792. oct. 21-ről 1. p.

¹⁶⁷ A coll. ltárban Nr. 9. anni 1787.

¹⁶⁸ Az egyházker. ltárban 296—1796. sz.

¹⁶⁹ Az 1792. ápr. 14-ről fölvett jkv. 4 pontja a coll. ltárban.

jes tehetségem szerint minden szorgalmatossággal folytatom. Az első 16 esztendő alatt, mint néhai Pataki Sámuel dr. professor segéde csak félfizetéssel vittem az egész hivatalt. Most egészségem gyenge állapota arra kényszerít, hogy segítőt kérjek, a kivel eddig volt hivatalom tárgyát megosztam s a physica és mathesis tanítását átadjam, a speculativa és practica philosophiát továbbra is magamnak tartván azon reményben, hogy egészségem jobbrafordultával ezen túl is szolgálhatok, a mely nélkül hátralevő időmnek töltését nem élelnék, hanem halálnál keservesebb állapotnak tartanám. Egyébiránt, hogy a fenn megnevezett tudományokat két professor tanítsa, mint más collegiumokban, a tanuló ifjúságra nemcsak hasznos, hanem szükséges is.

Ezen hivatalbeli társamnak pedig, hogy fiam rendeltség, azért alázatosan esdeklem, ki itt collegiumunkban s részint a catholicum lyceumban is a néhai professor Moger úr útmutatása alatt tanulását végezvén, most már harmadik esztendeje, hogy a külső országi universitasokban éppen a feljebb eléadott célhoz képest folytatja tanulását. A melyre engemet nemcsak a természeti indulat és az ő boldogságára tartozó kötelességem ösztönöz, hanem főképpen a publicum javára czélozásom, mivel én jó lelkiismeretem szerint a fenn említett tudományoknak tanítására a hazánkban levő ifjak között, a ki jobban elkészült volna, nem ismerek. A melynek bizonyosságul a tanulásban való előmeneteléről nyert néhány testimoniumait bemutatom, melyeket eddig tőle kezemhez vehettem. Amostani cursusban a heidelbergi universitáson a sublimior mathesisnek, a mathesis practica részének, a philosophia historiájának hallgatásában és tanulásában foglalatoskodik és a franczia nyelvbeu is gyakorolja magát. A jövő tavaszon utazni szándékozik és bejárni Németország nevezetesebb universitásait oly tervvel, hogy szeptember elejére haza érkezzék és ha alázatos kérésemet a mélt. főconsistoriumtól megnyerhetem, akkor hivatalának folytatásához kezdhessen.

Ezután reményét fejezi ki, hogy a főconsistorium nem kívánja az ő fizetésének megosztását fiával, mert így mindketten csak nyomorognának. Majd így folytatja: Érdememet

emlegetsem-e? Az bizonyos, hogy tudnék annyit, sőt jóval többet mutatni, mint azok, kik én előttem egész pensiot nyertek volt nyugodalomra lett kilépésök alkalmával; én pedig nemhogy egészen kívánnám megszűnni hivatalom folytatásától, hanem eddig volt pensumomnak legalább fele részét, sőt többet is folytatni igyekszem. Hálát adok az istennek, hogy eddig erőt és tehetséget adott nekem mindazoknak kivételére, a miket tanításbeli foglalatosságimon kívül, a nélkül, hogy azt elmulasztottam volna, a collegium alapítványainak jobb rendbe való vételében, leveles tárának tisztán való elrendezésében is főképpen szinte 10 esztendőök alatt a collegium építésére való vigyázásban s annak kormányzásában legkisebb megjutalmazás nélkül, a melyre nem is vágytam, noha azon foglalatosságom nem kisebb bajjal és nyughatalansággal volt egybekötve rendes hivatalomnál.

A kérés befejező részében azt mondja Méhes, hogy a collegium jövedelmeire nem támaszkodik az építés terhei miatt, de a jövőt biztatónak látja. Fiának fizetést a főconsistoriumtól remél, mert tudja, hogy a marosvásárhelyi collegiumnál két professor egész fizetését, a harmadiknak jelentékeny pótlékát a maga pénztárából fizeti. Sok és nagy ez a teher, de nem annyi, hogy az ő vigasztalására is ne jutna még. Tisztességes fizetésül 500 rhírtot kér.

A főconsistorium 1809. január 15-én tárgyalván e kérést, tekintettel a kérelmező elismert érdemeire s fia bizonyítványainak hitelt és teljes reménységet érdemlő voltokra elhatározta, hogy Méhes Sámuel elfogadja segédül Méhes György fizetésének épségben hagyásával, fiának pedig kiútul a maga pénztárából szálláspénzzel együtt 400 rhírtot addig, míg a collegium jövedelmeiből lehet majd fedezni ez összeget. — Erről a collegiumi előjáróságot is értesítvén, terv beadását rendelte a philosophia tanításának felosztására.¹⁷⁰

A jó öreg nem érhette örömét, hogy fiát maga mellett láthassa segédül. Szeptember 3-án már Méhes Sámuel rendes professorrá vételéről határoz a főconsistorium.¹⁷¹

¹⁷⁰ Az ehk. ltban 39—1809. sz.

¹⁷¹ Az ehk. ltban 238—1809. sz.

Tanári kötelességeit szintén pontosan teljesítette, órákat nem mulasztott, még betegen is elvégezte feladatát. Leibnitz, Wolf és Kant műveit olvasta, tanulmányozta és tanítványainak magyarázta. Korától nem maradt el. — Három nappal halála előtt könyveket jegyzett ki a tudományos folyóiratokból, hogy magának vagy fiának meghozassa. Meghalt 1809. márcz. 12-én, professori hivatalának 33-dik évében. Koporsója mellett Szilágyi Ferencz és Herepei János mondtak gyászbeszédeket.

Sírköve a kolozsvári köztemető keleti dombjának élén 1901-ben még elég épen áll, de felirata már kopni kezd; a sírirat a következő: *Tristissime lapidum... committimus tumulum Georgii Mehes III. coll. r. Claud. phil. et math. per a. XXXIII. professoris; nati MDCCXLVI, denati MDCCCIX., posteris indicandum laetare honori caeteros qualis, quantisque fuit. Discipuli eius bonique omnes quorum... cordibus sinit. Menia coll. monimenta illius depredicabunt. Nos eum.....*

Irodalmi munkásságának nyomtatásban maradt emlékei halotti beszédek: Alvinczi Gábor felett 1789., Bánffi István felett 1795., Vay felett 1770., melyek Kemény József gyűjteményében megvannak az Erdélyi muzeum könyvtárában. Továbbá: *Arithmetica*. Kolozsvár. 1814. Későbbi kiadása ugyanott 1819. 8r. 125 l. Mindkettőt fia, Méhes Sámuel adta ki.

Kéziratban maradt munkái közül meg van kézrattárunkban: 1. *Metaphysicae institutiones*. 189 l. — 2. *Definitiones et illustrationes in philosophiam*. 8r. 163 l. — 3. *Psychologiae empiricae summa capita*. 4r. 60 l. — *De philosophia ejusque partibus in genere* 19 l. — *Logicae institutiones* 64 l. — *Logica applicata* 72 l.

Méhes György takarékos volt s bár fia külföldi tanítására sokat költött, mégis tekintélyes vagyont hagyott hátra, mely valószínűleg gyarapodott, a szintén takarékos özvegy, Incze Sára gondozása alatt, ki 1836-ban halt meg jan. 14-én.

Az osztálylevél utolsó íve megmaradt a hiteles aláírással együtt. Ebből kitűnik, hogy a fekvőségek értéke 16,610 rhfrt, a kölcsön adott készpénz összege 15,290 rhfrt, összesen tehát 31,900 rhfrt. — E vagyon megosztott Méhes

Krisztina Seres Lászlóné, Méhes Zsuzsánna Herepei Jánosné gyermekei, Méhes Mária Lugosi Ferenczné és Méhes Sára Bántó Mihályné gyermekei közt.

A Wesselényi Józsefné, bárónénak kölcsön adott 10,000 rhfrt. kamatjából fizetetlen volt 1000 rhfrt. Ezt nem számították a vagyonhoz, hanem az özvegy rendelkezése szerint 500 rhfrtot adtak kolozsvári ev. ref. collegiumnak egy alumnium tőkájéül, 500 rhfrtot pedig a kolozsvári külső templom felépítésére adtak ki.*

Méhes György apjáról Méhes Jánosról érdemes elmondani, a mi keveset tudunk. Collegiumunkban tanult, 1730-ban lett deák, 1740-ben ment külföldre. Csak négy levele maradt meg a rendezetlen iratok közt. Ezekből kiténik, hogy 1776-ban már szigethi lelkész volt. Az 1776. febr. 22-ről kelt levelében sajnálkozik Szebenben levő György fiának betegeskedése miatt, de hiszi, a mit Zagoni uram, az orvos mondott, hogy a quartana helyreállítja egészségét. Elmondja továbbá, hogy még a jövő esztendőre megmaradt papnak s káplánt fogad maga mellé, ha kap; az egyházközség is elfogadta e feltételt, sőt javasolta. A helybeli tanító ajánlkozott segítségül, de nem kívánta alkalmazni, mert talán kötelességét mulasztaná e miatt. Szalontai uramat várta tavaszra s őt kívánta megfogadni. Ekkor akarta meglátogatni leányait, vejeit Székelyhidán és Ballán, hova György fiát is hívta, ha pedig ide nem jöhetne, legalább Kolozsvárra.

1779. márcz. 28-án azt írja, hogy türhető egészsége van. A Tissot praescriptiója szerint vacsorát nem eszik, de az ebédet jó ízűen fogyasztja el; a vér igen bővül benne, ezért e hónapban is eret vágatott s úgy érzi, hogy ez neki különösen használ. Nemsokára újból vágat eret, mert bár a borbély biztatta, hogy több vért bocsátasson, nem engedte s most újból tapasztalja vére bővülését.

Reméli, hogy e levele a fiát házasfársával együtt találja s atyai áldását küldi a házasságra. Üdvözli apatársát, tiszteletes Incze uramat. — Nánási István sógora akart az öregnek káplánja lenni, de nem ígérkezett ez évre, tehát

* Az osztálylevél Méhes S. iratal közt.

ez évre is tiszt. Székely Pétert fogadja meg. Nánási azért is maradt el, mert az egyázközség némely tagjai Szalontai uramat kívánják utodúl megválasztani.

Egyébként igéri, hogy lenet szerez, de szűk volt a termés. Küld. három huszast borkőért, kettőt pedig jánoskának,

Harmadik levele 1783. febr. 22-én kelt. Tudatja, hogy veje, Kassai uram, meghalt. Özvegyét és árváit nyomorúságban hagyta, csak adósság maradt. Azt gondolja, hogy ha az egyik fiut a kolozsvári collegium gondnokai bevinnék az ott levő árvák közé, a másikat valamelyik urfi mellé s a leánykát Kendeffiné grófiné önnagysága elfogadná, jól járna özvegygyé lett leánya s így két kisebb leányára inkább viselhetne gondot. Ajánlja iervét fiának. Leányának felajánlotta a viski lakást, ott nem kellett volna bért fizetni, de inkább akart Szigeten maradni.

Az elmúlt vasárnap iktatták be a tétsi predikátort professornak a szigeti iskolába; helyébe pedig Tétsőre t. Zaj uramat hozták a Szilágyból, a ki csak Szent-György napig akar közöttök maradni.

Utolsó ismert levelét 1787. máj. 9-ről keltezi. Reszkető kezekkel maga ír, mert író deákja nincs otthon. Az egyházközség nevében szól és kér. Azt mondja, hogy Szigetről mind eloszlottak a deákok földet mérni s egy éneklő deák sincs, pedig minden nap szükség van reájok, mert a közönséges istentiszteleten kívül, többnyire minden nap temetni kell. Kéri tehát fiát, hogy legalább négy, jó éneklő ifjút küldjön. Mint a város deákjainak, tisztességes ellátásuk és fizetésök lesz. Csak jöjjenek hamar.

Kéri, hogy káplánról is gondoskodják a fia, mert az ecclesia reá bízta ezt. — Tudatja, hogy Nánási István sógor elment, a felesége itt maradt, tán soha se megy utána, a mint másoktól hallotta. — A lenre adott 8 rhírt 40 krt megadta; igéri az öreg, hogy beküldi ezt azzal együtt, a mit Pataki uram adott, ugyancsak lenre. Utóiratban tudatja, hogy most H. Hari szolgál helyette.

Több levél nem került kezembe, talán meg is halt nem-sokára az öreg.

21. Pataki Mózes.

1778—1816.

1748-ban születhetett. Tanulmányait a kolozsvári ref. collegiumban végezte. 1763-ban a poetica osztályba járt,¹⁷² 1766-ban subscribált.¹⁷³ 1774-ben ment külföldre, 1778-ban tért haza. Pataki Sámuel dr. professor 1778. szept. 23-án Kolozsvárról írja a főconsistoriumnak,¹⁷⁴ hogy néhány évvel korábban királyi rendelet alapján a főconsistorium parancsolta a német nyelv tanítását s jónak ítélte magyar ifjakat kiküldeni Németországba e nyelv alapos megtanulása végett. Mint ilyet küldték ki öcsését, Pataki Mózeset, kinek már ifjabb korában is jártassága volt a német nyelvben. Kiküldéseko ígéretet nyert, hogy a kolozsvári collegiumban alkalmazt fogják. Négy évvel ezelőtt ment ki s elkészült a német nyelv tanítására, most tehát alkalmazását kéri. Elküldötte őt Szebenbe, hogy mutassa be magát a Méltóságos uraknak. Sürgeti továbbá a dolognak oly időben való elintézését, hogy szüret után foghasson tanításhoz, mert régen vannak német tanító nélkül s ha későn alkalmaznák, haszon nélkül telnék el az iskolai év; így pedig karácsonig annyira rendbe szedné a dolgot, hogy a téli nagy diligentián sikert mutathatna föl. — A főconsistorium már szept. 27-én rendelkezett a collegium tanárainak, Pataki Mózes beiktatása iránt, hogy munkáját megkezdhesse s az elhanyagolt német nyelvet a szükségnek megfelelőleg tanítsa. Fizetésül 200 mfrtot rendelt, de mivel a német nyelv tanítására tett alapítvány, 2200 mfrt, törvényes kamatja csak 132 frt volt, 68 frtról kellett még gondoskodni s ezen fölül buza és borilletményről. Az előljáróság az egyház és collegium jószága közös jövedelméből utalta ki a 68 frtot és a 60 véka búzát; a 40 veder bort pedig a királyi dézmából, ha kitelik; ha nem telik, pénzül veheti fel az árát. — Pataki Mózes hivatalos beiktatása csak 1779. jan. 10-dike után történt Kemény Si-

¹⁷² Mint nemes poéta ír gyászverset ángya, ifj. Pataki Sámuelné, Verestől Erzsébet halálára.

¹⁷³ Nomina studiosorum 58. l.

¹⁷⁴ Az ehk. I. táblán 123 b.—1778. sz.

mon br. főgondnok levele után;¹⁷⁵ de tanítását megkezdte 1778. őszén.

Az ifju tanárnak nemsokára tervet kellett készítnie a főconsistorium rendeletére a német nyelv jobb móddal való tanításáról.¹⁷⁶ (Lásd a Német nyelv cz. a. l. k. 313. s köv. l.) A főconsistorium 1780. márcz. 18-án kelt rendeletével utasítja Pataki Mózes, hogy a német grammatica mellett természetrajzot és földrajzot német nyelven tanítson reggel 6 órakor. Ugyanekkor állíttatja föl a külön német osztályt a syntaxis és poëtica osztály közé.

Alapítványhoz levén kötve a német nyelv tanítójának fizetése, kevesebb volt mint a többi professoré. Pataki többször folyamodott fizetésjavításért, de csak 1798-ban nyert 100 mfrtot a főconsistorium pénztárából, ettől fogva 400 mfrt. volt évi fizetése.¹⁷⁷

A mi tanítását illeti, 1805. jul. 4-én kelt jelentése szerint, az 1804/5-ik iskolai évben folytatta a földrajz tanítását szerdán és szombaton egy-egy órán; Európát be is végezte; csak két órája levén hetenként, többre nem mehetett. Tanított e mellett hetenként négy napon, két-két órán német nyelvet, délelőtt a veteranusoknak, délután a novitiusoknak. Szorgalmáról és az elért eredményről az előljáróság mondhat ítéletet.

A gondnokok nem tettek megjegyzést Pataki működésére, de valakitől mégis kedvezőtlen jelentés jutott róla a főconsistorium elé, mely őt több óra tartására, a német nyelv sikeresebb tanítására utasította, mert eddigi tanításából kevés haszon látszik.¹⁷⁸

Pataki Mózes 1778-tól 1816. tavaszáig működött a német tanszéken. 1816. április 17-én nyugalomba lépett féllizetés-sel és 100 frt szálláspénzzel.¹⁷⁹ Az év végéig tanártársai váltalták el tantárgyai tanítását. Meghalt 1816. szept. 17-én,¹⁸⁰

¹⁷⁵ A coll. ltban 1—1779. sz.

¹⁷⁶ A főcons. rendelete 1779. jan. 3-ról kelt. — Előlj. jkv. 1779 jul. 1. 2. l.

¹⁷⁷ Az ehk. ltban 248—1799. sz.

¹⁷⁸ Az ehk. ltban 142—1805. sz.

¹⁷⁹ 28—1816. előlj. jkvi sz.

¹⁸⁰ 64—1816. előlj. jkvi sz.

tanári szolgálata 36-ik, életének 68-ik évében. Felesége már 1808. szept.-ben meghalt. Koporsóra 14 rhírtot, sirásásra 8 rhírtot adott a collegium.

Pataki nyugalomba léptekor állapította meg a főconsistorium az előjáróság javaslata szerint, hogy az új professornak tanítani kell psychológiát, logicat, metaphysicat, moralis philosophiát, jus naturæ, statisticat, német literaturát, geographiát és paedagogiát.¹⁸¹

Pataki Mózes 1780-ban házasodott meg. Feleségül vette Sárospataki Pataki Kristinát, ki meghalt 1808-ban szept. 2-án. A házasságból egy fiu, két leány származott.¹⁸²

22. Biró Ferencz, jogtanár.

1796—1820.

Származásáról csak az előjárósághoz intézett kérelme és szomorujelentése ad némi felvilágosítást.¹⁸³ Mintegy 60 esztendőre terjedő életét 1820. jan. 8-án végezte be. Ugocsa vármegyében Fertős-Almásan nemes szülőktől származott. Elemi tanulmányait Szigeten a ref. gymnasiumban, deáki tanulmányait Kolozsvárt végezte, subscribált 1781. jun. 12-én, historiát, mathesist, physicat, theologiát, főképpen pedig természeti, közönséges, nemzeti, római és hazai polgári törvényeket tanult, mint céljára leginkább tartozókat. Miután ezeket elvégezte, a r. kath. universitásba ment s itt jurisprudentiát hallgatott, miről bizonyítványt mutatott fel. Ezután az erdélyi nagy fejedelemség igazgató tanácsánál cancellistává lett.

A Csomós Mihály jogtanár helyére számított. Az előjárósághoz azért folyamodott, hogy ennek támogatásával nyerjen segítyt külföldi egyetemekre.¹⁸⁴

Az előjáróság ajánlólag terjesztette a főconsistorium elé Biró Ferencz kérését azzal az indoklással, hogy szent val-

¹⁸¹ 52—1816. előlj. jkvi sz.

¹⁸² A szomorujelentésen nincsenek felsorolva a gyermekek nevei.

¹⁸³ Az Erdélyi Múzeum liban Kemény József gyűjteménye.

¹⁸⁴ Kérése 1791. aug. 17-én kelt.

lásunk közjavára föltétlenül szükségesnek találja, hogy a kolozsvári collegiumban a tudományok mentől virágzóbb állapotban legyenek s a többiek között a just, statisticát, politicát, az európai statusok historiáját, a cameralis és más ide tartozó tudományokat szorgalmasan tanítsák az ifjuságnak; ezekre pedig minden tekintetben elkészült embert nem igen lehet találni, csak úgy, ha e célra előkészítnek valakit. Kéri tehát az előljáróság a főconsistoriumot, segítse meg Biró Ferenczet külföldi utjában a keze alatt levő pénztárból, mert a collegium nem teheti. — Azon esetre, ha megnyerné a segélyt, azt ajánlja, hogy Biró menjen Marosvásárhelyre tavaszig, mert addig tudomása szerint haza jön Göttingából Dózsa Gergely s utána Biró élvezhetné az „asztal-beneficiumot.“ — Csomós Mihály jogtanár a maga utódjául ajánlotta Biró Ferenczet.

A főconsistorium 1792. jan. 15-ről értesíti az előljáróságot, hogy Dózsa Gergelynek még egy éve van hátra s ezért nem segítheti Birót; de fölhívja az előljáróság figyelmét, hogy ha oly szükségesnek itéli Biró felküldését, igyekezzék valamely jóltevőt szerezni, vagy „ártatlan“ fundust kijelölni, mely miatt másoknak rövidsége ne következék; Dózsa hazajövele után majd segíti Birót.¹⁸⁵ Segíttette is.

Biró Ferencz megnyervén a főconsistorium segélyét írásban adott kötelezvényt arról, hogy a főconsistoriumtól évi 200—200 német forint segélyét, három éven át a jogi tudományok tanulmányozására, a tanításban való jártasság megszerzésére fogja fordítani s a jogtanári hivatalt ott, hol a főconsistorium kívánja magára vállalja, ha pedig valami tekintetből fel nem vállalná, kötelezi magát az élvezett összeg visszafizetésére. (1792. szept. 29.)¹⁸⁶

Megelőzőleg Balia Sámuel tett jelentést a főconsistoriumnak, hogy Biró Ferencz, ki Csomós Mihály utódjául ki van jelölve, a királyi táblát három törvényes szakban hallgatta, azalatt pedig az egyik főnotariusi cancellarián a törvényt magyarázta is.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Az előljáróságnak 1792. ápr. 14-diki jkvéből.

¹⁸⁶ Az ehk. líban 152—1792. sz.

¹⁸⁷ Az ehk. líban 116—1792. sz.

1793. Szent Jakab hava 23-ról Bécsből kéri 1794-re a 200 frt. kiutalását. Jelenti, hogy Bécsben tanulta a jogi tudományokat s könnyebben magához veheti itt a pénzt, mint Göttingába menetele után.¹⁸⁸

Az 1793/94. évet Bécsben, az 1794/95. és 1795/96 ik éveket Göttingában töltötte. A professoroktól elismerő bizonyítványokat hozott; ezeket be is mutatta eredetiben, midőn 1796. szept. 17-én kérte a főconsistoriumot, hogy a Csomós Mihály halálával megüresedett jogi tanszékre őt nevezze ki. A főconsistorium ennek alapján ki is nevezte.¹⁸⁹

Az előjáróság nem tudta jól elszállásolni Birót, eljárásáról sem tett jelentést a főconsistoriumnak, mely 1796. decz. 4-ről dorgáló leiratot intézett az előjárósághoz, a gondnokokat hivatalos kötelességökre emlékeztetvén. Nem lévén Kolozsvárt a főgondnokok, 1797. jan 13-ról Veszprémi István gondnok a következő fölterjesztést intézi a főconsistoriumhoz: mihelyt megérkezett Biró Ferencz Kolozsvárra és nálam jelentette magát, a következő vasárnap összegyűltünk Bodoki József igazgató lakásán a professorokkal együtt, Pataki Mihály pénztárnokot is oda hivatván, kinek megparancsoltuk, hogy a néhai lector professor Sófalvi József szállásafélét, az akkori szállóktól nemcsak megüresítse, hanem az egész épületnek fedelét, a szobák belsejét, mivel majdnem lakhatatlanok, oly sürgősen javíttassa meg, hogy a szüreti szünidő után Biró uram egész kényelemmel beköltözhessenek. Én a perceptornak adott rendelet végrehajtását sokszor megsürgettem, de minden fogamat nélkül, mert a ház nem a collegiumé, hanem az egyházé lévén, a javításhoz igen későn fogtak; hol egy, hol más ok miatt csak immelámmal folytatták úgy, hogy mai napig sincs készen egészen; a lakók a kiköltözésre vonatkozó késői hiradás miatt kérést adtak be a consistoriumhoz, hogy Szent-György napig maradhassanak; most is ott laknak. Így napról-napra halasztódván a dolog, végre a tél elkövetkezett, mikor aztán én kényszerültem a professor urat Havadi egyházfinál, hol

¹⁸⁸ Az ehk. líban 160–1793. sz.

¹⁸⁹ Az ehk. líban 136–1796. sz.

kosztot is tart, egy kis szállásocskára elhelyezni Szent-György napig; ő maga is meg van elégedve s ott marad.

300 mfrt. pénzfizetését, 60 véka búzából álló illetményét, melyet 1797. szept. 1-ig Csomós Mihály özvegye birt, e naptól fogva élvezi Biró Ferencz professor.¹⁹⁰

Egy évi szolgálat után, 1797. szept. 16-án a főconsistoriumhoz folyamodik Pataki Mózzal együtt fizetésök felemelése végett, mivel nagy a drágaság s most már nem lehet megélni abból a 300 frtból, melyből elődje élt. Kéri, hogy fizetését akkora összegre emelje, mekkora a többi erdélyi ref. collegiumban levő jogtanároké. A főconsistorium véleményt kért az előjáráságtól, de a véleménynek nincs nyoma. Azonban a kérvény és leirat mellé van csatolva a collegium alapítványainak jegyzéke a jövedelmek kimutatásával. — Az összegezésből 99 mfrt. 20 denár maradék tűnik ki.¹⁹¹

A főconsistorium úgy intézte el a kérést, hogy Szilágyi Ferencznek nem adta tovább saját pénztárából az 500 frtot, mert Szilágyi az elhalt Bodoki javadalmába lépett 1799. elején. A főlzabadult 500 frtból 100 mfrtot adott Biró Ferencznek, 100 mfrtot Pataki Mózesnek, 300 mfrtot Szathmári Pap Zsigmondnak, Szathmári P. Mihály segédjének.¹⁹²

Erkölcsei élete nem volt tiszta. E miatt a főconsistorium megfeddésre ítélte s azzal fenyegette, hogy megfosztja hivatalától, ha még egyszer ily jelenlés érkezik róla.¹⁹³

25 évig működött a jogi tanszéken. 1820. jan. 16-án mutatta be a tanári kar az előjáráságnak az elhalt Biró Ferencz könyveiről s más csekély számú ingóságairól felvett jegyzéket, eléadván, hogy Biró Ferencz élszóval többek előtt kijelentette, hogy könyveit a collegium könyvtárának hagyja, de írásba nem tette. Az előjáróság utasította a rector professort, hogy hallgassa meg az említett tanukat, vétessen erről hiteles írást, értesítse Biró Ferencz rokonait

¹⁹⁰ A fogalmazvány a coll. ltban, a jkv. töredékek közt.

¹⁹¹ Az ehk. ltban 306—1797. sz.

¹⁹² Az ehk. ltban 248—1799. sz.

¹⁹³ Az ehk. ltban 7—1805. sz.

a halálesetéről és hátrahagyott javairól.¹⁹⁴ A jegyzőkönyvben nincs több szó e könyvekről, de valószínűleg a collegiumra maradtak, mert könyvtárunkban sok van könyvei közül.

Munkája: Erdély ország régibb és újabb idejű polgári történeteinek kérdésekre foglalt rövid rajzolatya, melyet a kolozsvári reformatum kollegiumban a haza történiáját s törvények tudományát tanuló nemes ifjak elől-ülése alatt közre bocsáttattak. Kolosváratt, 1805. 8r. 16. l. Nyomt. a réf. kol. bet.

23. Sófalvi József.

1783—1794.

Sófalvi József és gidófalvi Jancsó Mária fia. Született 1745. nov. 18-án, Szigeten, Máramarosvármegyében. Apja 32 évig volt a szigethi ref. egyház papja. A fiu otthon kezdte tanulását; 1764-ben a kolozsvári ref. collegiumba lépett a deákok közé s április 15-én subscribált.¹⁹⁵ Huszti György, Pataki Sámuel, Szathmári Pap Mihály és Bodoki József tanárok tanítását 6 évig hallgatta. 1770-ben könyvtárnok és matheseos praeses volt.¹⁹⁶ 1771-ben a göttingai egyetemre ment a theologiai tudományok hallgatására; 1773-tól kezdve a leydei egyetemen bővítette theologiai és természettudományi ismereteit.¹⁹⁷

1776-ban haza jövéen 1777-től Méhes György helyett a főconsistorium papjává lett Nagy-Szebenben. A főconsistorium dicsérettel ajánlja a küllővári zsinat jóindulatába, hogy pappá avassa.¹⁹⁸ 1779-ben Teleki Ádám gr. hívta meg papjául kendi-lónai uradalmába.

Előljárói jó véleményben voltak felőle. 1773-ban Málnási László, a kegyes alapítványok kezelője lemondván hivatalá-

¹⁹⁴ 17—1820. előlj. jkvi sz.

¹⁹⁵ Nomina studiosorum 57. l.

¹⁹⁶ Így írja nevét a Vaji Judith végtisztességére írott vers alá.

¹⁹⁷ Nánási Pharos Hung. 39. l.

¹⁹⁸ Az ehk. ltban 100—1778. sz.

ról, a főconsistorium elnöke utódról kívánt gondoskodni s a professoroktól kért ajánlást. Pataki Sámuel 1773. június 22-én Sófálvi Józsefet ajánlotta, irván róla, hogy ez évben Göttingában volt, de már átment a leydai egyetemre, hol 3 évig kell tanulnia. Kolozsvárt laktában könyvtárnok volt, a nyomdászatot is itt kezdte s oly szorgalmasan folytatta mindkét hivatalát, hogy nagy dicséretet érdemelt. Sokat segített neki, mert a nyomda felügyelete igen sok időt, járkálást, írást kívánt. Ez alkalommal sok pénz fordult meg kezén, de a legkisebb hibát sem követte el, jó számadást adott és egész hűséget tanúsított. E mellett sok tanítványát is szorgalmasan tanította. Ámbár köztanító volt, tanulását mégis jól végezte és oly vizsgálatot tett társával, Méhes Györggyel, hogy a professorok mind örvendeztek rajta. De nem lehet tudni, elhatározza-e magát a nőtlenségre? És nem volna-e kár professornak nem tenni, ha valahol üresedés lesz? Más egyént nem tud ajánlani. Méhes is derék ember, de úgy látszik nincs oly aktivitása; azonban professornak most is beválnék. Együttal valami segílyt kér Sófálvi számára.¹⁹⁹

A mint már fennebb láttuk, nem nyerte meg az alapítványok kezelését. Mielőtt Leydából hazatért volna, szolgálatot tett a magyar egyházi irodalomnak, hogy kiadta Bod Péter „*Historia Unitariorum in Transsilvania*“ cz. kéziratát 1776-ban. A munkát Teleki Sámuel grófnak ajánlotta. Az olvasóhoz intézett előszóban felsorolván Bod Péter pályájának főbb mozzanatait, magyarul és latinul megjelent munkáit, azt emeli ki, hogy Barkey Miklós hágai theologiae professor buzdítására és segítségével bocsátja világ elé ez érdekes munkát. A kézirat hű másolatát birta Sófálvi s ebből adta ki.

Leydában tartózkodása alatt fordítással is foglalkozott. 1775. ápr. 13-án készen volt a Sulzer János György „A természet szépségéről való beszélgetések“ fordítása. 1776-ban készült el ismét Sulzertől „A természet munkáiból vététt erkölcsi elmélkedések“ cz. munkák kézirata. 1776. febr. 9-re

¹⁹⁹ Az ehk. ltban 58—1773. sz.

készítette el az „Oeconomia vitae“ cz. munka fordítását s 1776., 1777., 1778-ban ki is nyomatta Kolozsvárt.

A 30—32 éves ifju tehát elég feltűnő munkásságot fejtett ki, hogy itthon a figyelmet magára vonja s munkásságát előkelő helyen vegyék igénybe.

Kendi-Lónai papsága négy évre terjedt. Szathmári Pap, Mihály gyengélkedése adott alkalmat arra, hogy állásától megváljék. Szathmári ugyanis 1782. vége felé adott be kérést a főconsistoriumhoz, hogy maga mellé segédül vehesse Sófalvi Józsefet. A főconsistorium 1783. febr. 23-án helyet adott Szathmári kérésének, de csak úgy, ha a collegium előljárósága is véleményt ad ez ügy elintézésére; megengedte a helyettesítést annál is inkább, mivel Szathmári a magáéból ígért fizetést Sófalvinak.²⁰⁰ Az előljáróság megadta a véleményt bizonyosan s ennek alapján jött létre az egyezés: 1. Szathmári, mint rendes theologiae professor megtartja professori lakását. 2. Professori fizetésének $\frac{1}{3}$ -át élvezi. — A vitatkozásokat maga rendezi, a Méltóságos urak és nemesek gyermekeit privatim tanítja a maga házában a hitnek ágazatira; a theologus deákokkal prédikációkat írat, ezekhez textust maga ad, a prédikációkat előre, kezdettől végig olvassa, a hibákat kijavítja, elmondhatja és őket prédikáció-írásra tanítja. — 3. Sófalvi ezeken kívül az egész theologica facultást, mint lector professor szorgalmasan tanítani köteles. Fizetése az egész professori fizetésnek $\frac{2}{3}$ -a lesz. Minthogy pedig a collegiumnak üres lakása nincs, szállásdíjat évenként 60 mfrtot kap a collegium magánpénztárából.²⁰¹

Sófalvi e fizetésért is eljött Kolozsvárra, de 1784-ben megházasodván, jövedelme nem volt elég családjá fenntartására. 1785. decz. 19-én Bánffy Farkas br.-hoz intézett levelében érintvén, hogy az ő bölcs tanácsára folyamodott fizetésjavításért a főconsistoriumhoz, további pártfogását kéri; elbeszéli nyomasztó állapotát, hogy külföldi utjára 500 frtot költött, a

²⁰⁰ Az ehk. ltban 32—1783. sz.

²⁰¹ Protocollum nr. 13. anni 1783. 7. l. a coll. ltban. A főcons. leirata 1783. jun. 4-én kelt Szebenben.

kölcsönvett pénznek most is fizeti kamatját; fél, hogy az egyházi alapokat elveszik s az ő fizetése kockázattalva lesz. — A főconsistorium 1786. jan. 22-én²⁰² fölszólítja a gondnoki kart, hogy találjon valami alapot Sófalvi kérésének teljesítésére. A kolozsvári ref. consistorium 1786. márcz. 21-én teszi meg fölterjesztését. E szerint fölemelik Sófalvi buza-illetményét 141 vékára, borilletményét 65 vederrel, tehát neki is annyi lesz, mint más professornak. Szálláspénze 60 frt. volt, de mivel az „Árvák házában“ lakik, melyért 36 frt. házbért kell fizetni, az így megtakarított 24 frt. készpénzben jut Sófalvinak, ezen kívül a collegium magánpénztárából kap 62 mfrtot s ezzel készpénzfizetése is teljes lesz, azaz 257 mfrt.²⁰³ — A főconsistorium elfogadta e fölterjesztést, a mi abból látszik, hogy Sófalvi 1787. évi folyamodásában az 1786-ra engedélyezett fizetésjavítást 1784. és 1785-re is kiterjesztetni kívánja. E fizetés mellett szolgált Sófalvi 1794. szept. 11-én bekövetkezett haláláig.

A collegium nagy charta-nyomtatványon gyászolta halottját. Gyászverseket irtak: Tordai Sámuel kolozsvári ref. pap és a kolozs-kalotai papi kerületnek proseniora; öcsöce Sófalvi István Belső-Szolnok vármegye hites szolgabírája; Mátyás Mihály a coll. seniora; Horváth Mihály a zsidó nyelv praesese; Dombi János, a coll. adsessora és a metaphysica praesese; végül Vadas Pál, poesos praeceptor.

Özvegye Farkas Zsuzsánna, Farkas János kolozsvári senator és Beregszászi Zsuzsánna leánya, Klára, Zsuzsánna, József és Krisztina kiskoru árvaival maradt hátra, vagyon nélkül. 500 mfrttal a collegiumnak, 200 mfrttal az egyház és collegium közös pénztárának tartozott Sófalvi. Ennek törlesztése végett az előjáróság előbb könyveit vétette számba s ha nem fedezné a követelést, lekötött deési jószágát kívánta megterhelni. A kiválogatott könyvek ma is megvannak könyvtárunkban, de hogy mennyiben nyújtottak fedezetet az adósság törlesztésére, nincs adat.

²⁰² Az ehk. lthan 4—1786. sz.

²⁰³ Egyházközségi jkv. 1786-ról 47. l. és az oeconomicum protocollum.

Az özvegynek megszavazott az egyház 50 véka búzát; a collegiumtól két angaria (fizetési részlet) kiadását kérte az özvegy, de hogy megkapta-e, nincs róla adat.

Sófalvi tanári működéséről dicsérőleg vagy gáncsolólag nem lehet biztosan szólni. Az előljáróságnak 1791. aug. 19-iki jkve inkább arra czéloz, hogy a várakozásoknak nem felelt vagy nem felelhetett meg, de a mi megrovás van benne, nem hárítható egyedül Sófalvira. E. jkvi pont szerint az előljáróság nagy fogyatkozásokat lát a theologiai tudományok tanításában, melynek elenyésztetését csak úgy reméli, ha Szathmári Pap Mihály ismét magára vállalja a köztanítást. — Az előljáróság közölte e tervet Szathmáriveri, ki késznek nyilatkozott a köztanítás megkezdésére, de csak egész fizetés mellett úgy, hogy ő tanítsa a dogmatica theológiát, egyháztörténelmet, a concionandi methodust és a vitatkozást vezetné a collegiumban. Sófalvinak maradna a moralis theologia, a catechetica theologia tanítása s az énektanítás felügyelete.

Ez intézkedéstől várta az előljáróság a theologiai tanfolyam jobb karba állítását, remélte, hogy mindkét professor fizetését kipótolhatja a collegium magánpénztárából s ez értelemben tett fölterjesztést a főconsistoriumhoz. Az ügy azonban elhúzódott egészen Sófalvi haláláig, mikor Szathmári az egész tanítást ismét magára vállalta.

Sófalvi munkái:

1. *Historia unitariorum in Transylvania, inde a prima illorum origine ad recentiora usque tempora ex monumentis authenticis concinnata per Petrum Bod. Ex msto auctoris nunc primum edita. Lugduni Batavorum. 1776. 8r.* Ennek kiadója volt.

2. A' természet' munkáiból vétetett erköltsi elmélkedések mellyeket német nyelven írt, és kibotsátott Johann Georg Sulzer. Most pedig kedves nemzetének, a' teremő felség' esméretében léjendő épülésére, és erköltséinek azon tökéletes példa szerént való formáltatásra, magyarra fordított *Sófalvi József*. Kolozsváratt, nyomt. a' réformátum koll. betűivel.

Oeconomia vitae humanae. Azaz, az emberi életet igazgató bölts regulák, melyek egy régi brámina vagy indiai filosofus által irattak, és ez előtt nem sokkal ugyan azon eredeti nyelven lévő kéz írásból elsőben chinai, azután ánglus, német, frantzia és más nyelvekre, most pedig ujjabban ez utolsóból magyarra fordítottak Sófalvi József által. A' munka eleibe tétetett egy Chinába sok ideig lakott ánglus nemes embernek, grof * * * ur ö nagyságához küldött levele, melyben ezen kézírás fel-találtatásának módja elő adatik. Kolozsváratt, nyomt. A' ref. coll. betűivel 1777-dik eszten.

3. A' természet szépségéről való beszéllgetések. Mellyeket német nyelven irtt Johann Georg Sulzer. Most pedig nemzete hasznára magyarra fordított Sófalvi József. Kolo's-várott. nyomt. a' réf. koll. betűivel, 1778.

Gyászverseket irt Csomós János deési ref. pap halálára 1768-ban, Vay Judith halálára 1770-ben, mindkét esetben ezt írja neve után: bibliothecarius és matheseos praeses.

A katonák számára imádságos könyvet készített a törökök ellen folytatott háboru alatt 1790-ben. Két példányban leírva elküldötte Szebenbe a nyomdásznak, hogy mutassa be a censoroknak s ha elfogadják nyomassa ki, egyelőre csak 100 példányban s küldje a főtáborba. Sürgeti a nyomtatást, mivel a székely katonák siettetik az imádságos könyvet.²⁰⁴

A könyvet nem láttam nyomtatásban; nem tudom biztosan, hogy tényleg megjelent-e.

24. ld. Szilágyi Ferencz.

1797—1828.

Id. Szilágyi Ferencz szorgalmas, munkás tagja volt a tanári testületnek, békés természetével sohasem zavarta meg a testület egyetértését s mindvégig élvezte főhatóságának, a főconsistoriumnak nagyrabecsülését. Többször volt az inté-

²⁰⁴ Az ehk. ltban 198—1790. sz.

zet igazgatója, először 1803-tól 1805-ig, másodszor 1810-től 1820. márcz. 30-ig, ezenkívül tanvezető (paedagogarcha) tanára, a könyvtár és éremtár felügyelője.

Id. Szilágyi Ferencz 1762. okt. 4-én született Kraszna vármegye Somlyó-Ujlak nevű községében. Szülői közsorsu emberek voltak.²⁰⁵ Tanulását ugyanazon helyiség iskolájában kezdette, a kolozsvári collegiumban folytatta. Mint szolga gyerek, a szegénység nyomasztó terheivel küzdve mívelte szép lelkét. „Még szolgai kötelességének közepette, a városnak utcáin is sokszor lehetett kinyitott könyvvel látni s estvéneként az utcára nyíló ablakok világánál tanulni. Ő maga mondotta, hogy míg alsóbb iskolai cursusát elvégezte hat esztendő alatt, a rendes examenek alkalmatosságával csúpn egyszer szállították felelésre. Ő azonban a mellőzést legyőzve magában, tovább folytatta tanulmányait.“²⁰⁶ Valószínűleg 1776. körül jöhetett Kolozsvárra, hol az alsó hat osztályt elvégezte 1780-ig, mikor jun. 23-án az iskolai törvényeket aláírta, mint deák.²⁰⁷ 1788-ig elvégezte a felsőbb tanfolyamot. 1786. január 16-tól könyvtárőr volt. 1788. jul. 1-én indult külföldre, miután Nagyenyeden, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt vizsgálatot tett s a professorok egyhangúlag arra valónak ítélték, a főkonsistorium pedig 1788. febr. 10-ről megtette a lépéseket utlevél szerzése iránt.²⁰⁸ 1788. július 11-dikén kelt Bécsben II. József útlevele, mely főleg

²⁰⁵ Pap Áronné, Szilágyi Ferencz unokája, szóbelileg közölte velem hogy id. Szilágyi Ferenczet családi nevén. György Ferencznek hívták. E figyelmeztetés után átvizsgáltam a Recensio studentium című vastag kéziratkötetet, mely 1755-ben kezdődik s felsorolja a gymnasiumi tanulókat a szerint, a hogy magántanítóikhoz voltak szétosztva, — 1784-ben a 42. lapon a 6-dik név így van bejegyezve:

Szilágyi
Frac György | Joh. Kendefi | comes. |

A seniorok naplójában szintén Franc György volt beírva; valószínűleg ő vakarta ki a „György“ nevet, mert az ő kézírása a fölibe jegyzett „Szilágyi“.

²⁰⁶ Császár Sámuel halotti beszéde. 46. s köv. l.

²⁰⁷ A senior naplójában látható.

²⁰⁸ 33—1788. főcons. jkvi sz.

a leydai egyetemre²⁰⁹ vonatkozik. 1788. szeptember 24-én már Leydába érkezett. Innen írta 1789. márcz. 10-ről valamelyik kolozsvári professorhoz — talán Méheshez vagy Bodokihoz — a következő levelet:

Kedves Tiszteletes Professor Uram, érdemem felett való nagy jó uram!

A T. professor uram hozzám írott levelecskéje engemet a mint egy-felől nagyon megörvendeztetett, midőn látom, hogy rólam nem csak emlékezik T. pr. uram, hanem még hallani is kíván; úgy másfelől meg is szégyenített, látván, hogy T. pr. uram engemet megelőzött, holott nekem lett volna kötelességem T. pr. uramhoz való háladatosságomat avagy csak annyiban is megmutatni.

En septembernek 24-ik napjától fogva itt vagyok és olyan kedves napokat töltök a milyeneket, hogy itt tölthetsek soha se reménlettem, noha ez előtt is igen jó képzelődésem volt az itt lejendő állapotom felől. Ezen állapotommal való nagy meglepődésemet pedig okozza az, hogy rész szerént igen jó egészségem vagyon, rész szerént pedig hogy felette nagy csendességben lakom. Ha kifordulok a városra vagy azon kívül, különös gyönyörűségemet lelem mind az itt való csinosságnak szemlélésében, mind pedig ezekben a sok canalisokban, melyekben a sok nagyobb és apróbb hajók szüntelen alá s fel uszkálnak. Az itt való aért éppen nem tapasztaltam még eddig egészségemre nézve ártalmasnak lenni. A magyarok itt és Utrechtben többnyire azon panaszkodnak, hogy fogynak, én pedig még eddig éppen ellenkezőt tapasztalok magamról. Az ételeket nagy részént szeretem, és így mivel nem a sok ételben, hanem a csendességben tartom a jó életet, még eddig mindenképpen jól van dolgom, legalább én jól képelem, e pedig reám nézve elég.

A mi a tanulást illeti, mind publice, mind privatim eleget tanulhatok, csak ahhoz nem szokhatom, hogy némelyek a theologiae professorok között felette sokat citálnak, tíz, tizenkét auctort is egymásután, még pedig volumen, tomus,

²⁰⁹ Az eredeti útlevel, pergamenre kiállítva, Szilágyi iratai között,

pars, caput, sectio, pagina mihi 1893. ta sat. Arra néznek elhiszem, hogy litteraria cognitiot szerezzenek a tanítványaiknak, de olyan unalmasnak tetszik, mikor a dolgot olyan sokszor félben szakítják ez által.

Egy Brockmann nevű ifjú professor van a naturalis historiában, két órát hallgatók nálla egy héten, egyiken zoológiát, a másikon historiam globi terraeque tanít; igen jelés ember, szabadon beszél a theologusok ellen, nem sokat gondol vele, hogy milyen orthodoxotatusok. Most a többi leczkéim mind theologicumok; a jövő esztendőben szánkozom a physicat is meghallgatni, mivel igen sok instrumentum lévén, majd mindent experimentaliter tanít a professor. A mathesisnek nem hiszem, hogy igen nagy becsülete volna most itt, tudniillik a tanulókra nézve; mert még egy közönséges professio sincs benne, holott mintegy hatszáz deák vagyon most itten, melynek nagy része jurista és medicus. A theologusok száma mintegy százig való.

Itt olyan nagy hideg volt ezen a télen, hogy a kik számot tartottak reá úgy mondják, hogy ebben a tartományban 1740-től fogva nem lett volna ily erőss hideg. Novembertől fogva egész februáriusig mind keményen tartott. Most mártiusban ismét újra hozza fogott, azt gondolom Erdélyben még hidegebb volt.

En a Titt. Doktor Intze urnak küldött pénzről való jegyzéseket nem találom és így vagy elvesztettem vagy elszaggattam, hanem Titt. Zoványi uram adott nekem írást, a mely most is nálam van az ott hagyott pénzről, ugymint 13 — *tizenhárom császár arany és három Rhftrokról*. Már ebből 7 — hét arany volt a T. Tordai uramé (mert úgy emlékezem enynyit küldött töllem a Titt. Doktor Intze uram kezében óra vásárlás végett, onnan bizonyosan meg lehet tudni). Két aranyat adott T. professorné asszonyom elindulásomkor a T. Intze uramék nevekkal. A többi volt a T. professor uraméké oda számlálván a Lexicon árát is, melyet a kémeri mestertől vettem fel. Egyéb pénz nem volt nállam, a mit Titt. Doktor Intze uramnak hoztam volna. Akkor mind külön-külön fel voltak ezek nállam jegyezve és Titt. Zoványi uramnál is írásban meg hagytam volt, hogy melyik kitől és mire való. Nem

gondolom, hogy elhibáztam volna, mert akkor mind írásban volt nállam feljegyezve.

Örömmel hallottam, hogy M. urfi dicséretesen censurázott és defendált (mert irták a collegiumból) talán már ezen következő tavaszon fel is jó Németországra?

T. professorné asszonyomat alázatosan tisztetem, Magamat pedig továbbra is gratiájában ajánlván vagyok Tiszteletes professor uramnak alázatos szolgálja

*Szilágyi Ferencs.*²¹⁰

Külföldön nyert bizonyítványait megtartotta. A leydai academia professorai mind nagy elismeréssel szólnak tudományszeretetről, kiválóságáról, szorgalmáról és tisztességes erkölcsi életéről. Boers Károly a theologia tudora és a collegium kormányzója az académiá diszének nevezi (1791. ápr. 7.); Hollebeck Ewald theol. dr. (1791. ápr. 8.), Schultens Henrik Albert a keleti nyelvek professora (1791. ápr. 10.) a szakjokban való jártasságát, ismeretkörének szélességét dicsérik; Luzac J. a görög nyelv professora sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy Szilágyi nem marad Bataviában, kiváló tehetségének értékesítése végett (1791. ápr. 11.); Water Jona Vilmos, az egyháztörténelem professora nemcsak szorgalmát, hanem kiváló előhaladását is kiemeli (1791. ápr. 11.); Ravius Sebaldu Fulco Johannes theol. dr. és leydai lelkész meg azt mondja, hogy a gyakorlás kedvéért tartott vitatkozások alkalmával, ha Szilágyi támadó vagy védő gyanánt szerepelt, mindig bámulta ítélő tehetsége érelt voltát, eszének termékeny erejét és tudásának bőségét. (1791. ápr. 12.)

E bizonyítványok három évi munkásságát méltányolták. Leydából Göttingába ment s egy félévig hallgatta Pál leveleinek magyarázatát Eichhorn Jo. Godofrédtól; a három utolsó száz év legnevezetesebb forradalmainak történetét Spittler L. T.-tól és statisticát Schlözer Aug. Lud.-tól. —

²¹⁰ A levél eredetije a coll. ltban szám nélkül. Néhai Sárkány Ferencz tanár értesítése szerint Méhes György lehetett az a professor, kihez levelét intézte Szilágyi. Valószínűvé teszi ezt az, hogy Méhes az Incze családdal volt rokon; ezért kaphatott Inczeéktől megbízást. Én azért gondoltam Bodokira; mert maga Szilágyi mondta Bodoki fölött tartott halotti beszédében, hogy B. volt ifjúságának irányítója.

1791. szeptember végén és october elején kapta ki e tárgyakról bizonyítványait s készült hazafelé, valószínűleg Svájczon keresztül; így inkább érthető, hogy genfi leányt vett feleségül.

De készült azért is, mivel 1790-ben ígérte Bethlen Pál grófnak, hogy hazajön. Ez ígéretet csak következtetni lehet Bethlen Pál gróf 1790. évi leveléből, melyben czéloz arra, hogy Szilágyi 1790 tavaszához két esztendőre határozta meg lejövetelét, de a gróf tekintettel előhaladott korára, főképpen pedig nagyobb unokájára, igen hosszúnak találta e határidőt; mert a nagyobbik unokája már logikus lévén, két esztendőre volt szükség, hogy a felsőbb tudományokban „immár jártos, költös légyen, sőt akkor már közelít az az idő is, hogy akademiákra induljon“; ehhez képest, ha a tiszteletes urnak kedve leszen unokái mellé jöni, több időt részéről nem ígérhet másfél esztendőnél. Ez alatt tiszteletes uram is maga cursusát a közhaszonra végezheti.

Egyébként így folytatja levelét: „Igaz dolog, hogy ha a körülállások megengedték volna, eddig is unokáimat collegiumba szerettem volna taníttatni, de másfelől nem lehet tagadni, hogy collegiumainkban az nagy szabadság által annyira ment a corruptio, hogy bizony irtózzani kezdtünk a gyermekeinket collégiumba adni; mindazonáltal én a tiszteletes uram szerencsáját, ha valamely collegiumba vocatioja adatnék, tartóztatni nem kívánnám, annyival is inkább, mivel tiszteletes uramnak legalább még eddig semmi segedelemmel nem voltam; hanem ezen történetbe valami expedienst találnék, hogy vagy unokáimat is tiszteletes urammal együtt azon collegiumba bocsátanám, melyben hivatala esnék, vagy pedig másképpen provideálnék rólok“.

Reményét fejezi ki ezután, hogy Szilágyi a természeti nemzetközi és polgári jogra már elkészült s taníthatja unokáit, de kéri, hogy különösen a mathematica gyakorlati részére ne sajnálja készülni, mert a polgári életben igen kevés hasznát lehet venni azon tudományoknak, melyek csak speculatiókból és theoriákból állanak.

E levél Bonyhán kelt 1790. maj. 30-án. A másfél év 1791. őszén volt letelődben, tehát ez az egyezkedés is ösztönözhetette hazatérésre; de nem lehet megállapítani, hogy merre



Professor

UD. SZILAGYI FERENCZ

Szulea 1762. oct. 4. t. 1828. dec. 11. t.



vette útját, mikor érkezett meg. 1792. szept. közepén már Kolozsvárt volt, azonban nem tudható, minő állásba jutott segédpappá lételéig.²¹¹

A főconsistorium 1794. febr. 23-án hagyta helyben, hogy Verestói György káplánt tarthasson, ugyanekkor kijelenté, hogy nem akarja megszorítani az egyházközség jogát a papválasztásra vonatkozólag s úgy ítéli, hogy a megválaszthatók között, valamint tudományára, úgy egyéb tekintetben is, t. Szilágyi Ferencz uramnál érdemesebb nincs, benne az egyházközség megnyugvást találhat. Ezért az egyházközség is egyhangulag választotta káplánnak Szilágyi Ferenczet, levéllel hívta meg hivatala elfoglalására, a levél átadását Gyulai Ferenczre és Mátyás Sámuelre bízván.

Fizetésére vonatkozólag megállapították, hogy készpénz fizetése legyen 300 mfrt, melyből 100 mfrtot a főconsistorium ad, 20 mfrtot pedig Verestói György, kinek ennyit ajánlott föl évenként Bánffi Farkas br. — Ezen kívül 120 mfrt bizonyos jótévedők ajánlásából, melynek pontos kiszolgáltatásáért jótállottak Kemény Sámuel br. főgondnok és Teleki Domokos gr. urak. — 60 mfrtot az egyházközség hid-utczá szegletén levő fogadójának béréből rendelt a gyűlés.

Szacsvai Sándor és Darkó Dániel fizetés nélkül vállalták a fő- és vice quartasi hivatalt, hogy az új káplánnak 60 véka buzát és 60 veder bort juttathassanak.

Szállást nem tudott adni az egyházközség, tehát Verestói Györgyöt kérte, két consistor utján, hogy káplánjának szállást adjon.²¹²

Szilágyi Ferencz káplánsága nem sokáig tartott. 1794. nov. 9-én a consistorium jegyzőkönyvének 2-dik pontja már Verestói György elhaltáról s üresen maradt papi hivatalának betöltéséről szól. Három jelölt volt: Szilágyi Ferencz, ifj. Incze Sámuel, ki ekkor édes apja káplánja volt és Herepei János szászvárosi pap. A szavazatok nagyobb része Szilágyi Ferenczre esett s ennek alapján Szacsvai Sándor és

²¹¹ 1792. szept. 16-án már jelen volt a főcons. gyűlésén.

²¹² Saját följegyzése szerint 1794. márcz. 10-én foglalta el állását.

Mátyás Sámuel mindjárt meg is hívták.²¹³ A főconsistorium megerősítette 1795. febr. 22-én,²¹⁴ tehát egy évvel azután, hogy káplán lett.

Bodoki József tanár 1797. július elején folyamodott a főconsistoriumhoz, hogy rendelje mellé segédül Szilágyi Ferenczet. A főconsistorium a collegiumi előljáróságtól yeleményt kérvén, ez melegen ajánlotta a kérés teljesítését úgy, hogy Bodoki élvezze teljes fizetését a míg él, Szilágyinak pedig a főconsistorium adjon fizetést addig, míg a collegium jövedelmei megengedik, hogy maga szolgáltatassa ki illetményét.

A főconsistorium úgy rendelkezett aug. 20-án, hogy 1797. szept. 1-től kezdve 3 évig évenként öt-ötszáz mfrtot utalt ki saját pénztárából Szilágyi Ferencznek fizetésül; a természetbeli járandóságokat adja a collegium. Bodoki kapni fogja készpénz fizetését. Megrendeli továbbá Szilágyi beiktatását a philologiae professorságba. A zsidó nyelvet és zsidó régiségeket Bodoki fogja tanítani. Együttal figyelmébe ajánlja az előljáróságnak, hogy a kamathátralékokat hajtassa föl.²¹⁵

Csiszár Sám. halotti beszéde szerint a főconsistorium candidatio nélkül nevezte ki a kolozsvári professori székre, melyen 24 esztendeig tanította az egyetemes történelmet, a görög és római literaturát. — 1821-ben átlépett a theologiai tanszékre, melyen keresztyén hit- és erkölctant és egyháztörténetet tanított 7 évig. Hat hónapi betegség után meghalt²¹⁶ 1828. decz. 4-én. Felesége Foulquier Mária genfi leány volt, kitől két fia született: Ferencz, a későbbi professor, Sámuel, kormányzéki tisztviselő.

Hálás tanítványa, Beke Sámuel, zilahi ref. pap, 1830. januarius 10-én felhívást bocsátott ki Szilágyi tanítványaihoz, hogy adakozzanak s professoruk porai fölé emlékoszlopot emeljenek. Ő maga ekkorig meglehetősen összeget gyűjtött a Szilágyságban; de nem írja meg mennyit. Biztatólag ezeket

²¹³ Az ev. ref. ehkzség jkvéből.

²¹⁴ Az ehk. ltban 40—1795. sz.

²¹⁵ Az ehk. ltban 278—1797. sz.

²¹⁶ 21—1829. előlj. jkvi. sz.

mondja; „Emelt ugyan ő magának örök emléket több jeles munkáiban; de ha mi is emeléndünk nékie, megbizonyítunk legalább némienemüképpen annyit, hogy az oszlopérdemest birni mi is érdemesek valánk; mint különben is, tudtomra, legelsők e szép tekintetben a két testvér hazában: mert a háládatos szomszéd Patak csak nállunknál későbben gondolkodhaték hasonlóúl derék Kövyjéről.“

Valószínűleg e gyűjtésből emelték Szilágyi siremlékét, mely még ma is épen áll a kolozsvári temetőben.*

Emlékezetére nyomtatott verses füzetet adtak ki 1833-ban. Írtak bele Fogarasi János, felsőfehérvárm. hites szószólló, Füzesi József, györgyfalvi pap, Rétyi Szabó Sándor. Itt jelent meg Kelemen János költeménye is, Szilágyi 1828-dik évi névnapjára.**

Szilágyi Ferencz 1797. szeptemberében bezdte meg tanári működését. Fizetésének ügye az 1798. febr. 10-diki előjárósági gyűlésen került döntés alá. A főconsistorium 1797. aug. 30-án²¹⁷ azt rendelte, hogy Bodoki József lépjen nyugalomba egész fizetéssel; Szilágyi Ferencz eddig élvezett pénzbeli fizetését, 500 mfrtot, a főconsistorium fogja kiszolgáltatni; a többi illetményt adja ki a collegium. Az előjáróság tekintetbe vevén, hogy Bodokinak az 500 mfrt. készpénz fizetésén felül 5 rud szénafüve, a ludasi dézmából meghatározott évi illetménye és 5 mázsa sója van; a széna és buza értékét középszámítással 30 mfrtban állapította meg; ezt a collegium magánpénztárából, az 5 mázsa sót pedig természetben utalta ki Szilágyinak.²¹⁸ Nem sokkal ezután a könyvvizsgáló bizottság tagja lett Szilágyi. 1801-ben ő tudósítja a főconsistoriumot azon tiltott könyvek cziméről, melyeket az erdélyi főkormánysház a tilalom alól feloldott 1800. nov. 13-án, 9896. sz. rendeletével.²¹⁹ Ugyanezen évben a

* A nyomtatott felhívás Szilágyi iratai közt Pap Áronné ajándékából.

** Néhal professor Szilágyi Ferencz emlékezetére. Kolozsvár, 1833. 8r. U. o.

²¹⁷ 217—1797. főcons. jkvi sz.

²¹⁸ Előlj. jkv. 1798. febr. 10-ről. 1 p.

²¹⁹ 30—1801. főcons. jkvi sz.

főconsistorium Méhes Györgyre és reá bizza, hogy a zilahi iskola tantervét átvizsgálják s véleményt adjanak róla.²²⁰

Szathmári Pap Mihály nyugalomba lépésével ennek fizetését kívánta, mert a mint fölterjesztésében előadta, neki csak készpénz fizetése volt, természetbeli illetményeket nem kapott. A gabona és bor megdrágult s e miatt az ő jobbnak látszó fizetése kisebbé vált, mint a többi professoré, pedig a pápi állást azon reményben hagyta el, hogy idővel a nagyobb professori javadalomba léphet. Az egyház marasztotta őt, de inkább akarta egy fizetés mellett jól végezni collegiumi kötelességeit, mint két fizetés mellett valamelyik kötelességét elhanyagolni. Neki azért is nehéz fenntartani családját, mert nem folytat gazdaságot, olcsón nem juthat gabonához. Kötelessége sincs kevesebb, mint a többi professornak, mert az osztályok felügyelete éppen annyi idejét foglalja el, mint rendes hivatala. Aztán nyolcz évig szolgált kisebb fizetésen, de egyszer sem kívánta kiegészítését. Tényleg fizetésbeli hátrátételt szenved, holott erre nem érdemes. Azt kéri tehát, hogy a mennyivel 194 veder bor, 141 véka buza és a Lásbas háznál három hónapi korcsmároltatás 300 magyarfrtnál több, ezt a többletet gabonával pótolta ki a főconsistorium 1805. januar. elsejétől. A főconsistorium tájékozást szerezvén magának az előjáróságtól, 1805. decz. 31-én a fennebiek szerint állapította meg Szilágyi fizetését, tekintettel személyes érdemeire.²²¹

Szilágyi Ferencznek adta ki a püspök, Abacs János, véleményezésre Bod Péter Praxis fori ecclesiastici cz. munkájának magyar fordítását Benkő László benedeki paptól. 1814. aug. végén kapta kezéhez s csak sürgetésre tett jelentést 1815. febr. 25-én. Szilágyi úgy vélekedett, hogy jobb volna latinul kinyomatni, mert a kik használják, azoknak tudni kell latinul. Most is igen hanyagul tanulják, még hanyagabbak lesznek, ha ezt is magyar nyelven adják kezökbe. De ha magyarul adják ki, az előbeszéd ily formában teljességgel ki nem adható egyfelől azért, mivel illetlenül czéloz

²²⁰ 84—1801. főcons. jkvi sz.

²²¹ Az ehk. ltban 143., 173., 207—1805. sz.

és szól vallásunk némely főbbrendű sorsosiról, noha meg nem nevezi, másfelől azért, mivel a r. kath. püspökkel, kinek a fordítást ajánlja, úgy tetszik igen confidens hangon beszél, a mi illetlen. Egyébként megérdemli a kinyomatást.²²²

A főconsistorium ajánlotta a püspöknek, hogy Benkő Lászlót az előbeszéd illetlen és vagdalkozó kifejezéseiért keményen feddje meg; egyébiránt, mivel az eredeti könyv már nem igen kapható, a fordítás pedig alkalmas, utasítsa Benkő Lászlót, ha fordításának patronust talál vagy a maga költségén ki akarja nyomtatni, nyomassa ki, a főconsistorium nem ellenzi. — A könyv azonban csak 18 év múlva, 1833-ban jelent meg, újításokkal, de az előbeszéd vagdalkozó, kifogásolt része kimaradt belőle.

Előjáróinak bizalmáról tesz tanúságot az is, hogy a főconsistorium 1809-ben Szilágyi Ferenczet is kinevezte Herepei Jánossal együtt azon bizottság egyik tagjává, mely a főconsistorium újjá szervezésére vonatkozó javaslat elkészítésével volt megbízva.²²³

Igazgató és tanvezető volt 1810—1820. április 16-ig, ezen kívül a könyvtár őre. Ez utóbbi állását megtartotta még néhány évig. Lemondása és érdemeinek méltatása az iskolai törvényszéknek 1820. április 16-diki jkvében olvasható.

Szilágyi Ferencz irodalmi működése az iskola és egyház körében mozgott. Nagyobb munkája egy latin nyelvű egyetemes történelem, melyet tanításához segédkönyvül készített. Az előszóban elmondja, hogy a főconsistorium régóta panaszkodott a tankönyvek hiánya miatt, mert a tanuló ifjúságot nagyon terhelte és tanulásában gátolta az előadások leírása; megrendelte tehát, hogy a professorok saját tárgyukra tartozó kézikönyveket irjanak s szabadítsák meg az ifjakat a másolás terhéől. Így vállalta el ő az egyetemes történelem megírását. Nem tagadja, hogy voltak, a kik nem megvetendő okokkal ösztönözték őt magyar nyelvű tankönyv kiadására, tényleg így is dolgozta ki előbb s hallgatóinak így is adta elé, némely európai műveltebb nép példáját követve.

²²² Az ehk. ltban 54—1815. sz.

²²³ 156—1809. főcons. jkvi sz.

De midőn látta a latin nyelv tanulásának hanyatlását és elhanyagolását, megváltoztatta elhatározását, latinul kezdett tanítani s latinul adta ki könyvét is.

A könyv szerkesztésében Schlözer (Aug. Lud.) rendszerét követte, kinek előadásait Göttingában mohón hallgatta. Az időrendben leírt néprajz tetszett neki, mely századról-századra egyfolytában adja elé az eseményeket s az emlékezetben tartást megkönnyíti. Nem szereti az Offerhaus és Gatterer-féle synchronisticai módszert, mivel a sokszoros megszakítás szétszórja a figyelmet. Midőn Schröckh világ-története kezébe került, ennek módszerébe bolondulásig belészeretett.

Középúton akart maradni, hogy ne legyen igen száraz és rövid s ne is legyen terjedős; sokat hagyott élőszóbeli kiegészítésre, melyet az ifjak nehézség nélkül följegyezhetnek, ha előre elolvassák az előadásra váró részt. Így tett ő is a külföldi egyetemeken. Csak irányt kívánt mutatni. Az ifjak ez alapon bővíthetik ismereteiket.

A 8rétű könyv I. része 338 lapra terjed; a szerző azt hiszi, hogy ezt a téli közvizsgálatig el lehet végezni; a közép- és ujkor elvégezhető az iskolai év végéig.

Ez előszót 1816. november 27-én írta Szilágyi, de a munkához 10 évvel azelőtt fogott. Kitűnik ez a collegium nyomdája 1806. évi átadási okiratából, melyben jelezve van az első ív kinyomása.²²⁴

Nem lehetett kételkedni id. Szilágyi Ferencz azon állításán, hogy az egyetemes történelmet előbb magyar nyelven írta meg s mégis jól esik igazolni, ha van mivel. Már pedig van. A fia és unokája kegyelete megőrizte az apa, illetőleg nagyapa kéziratait. Szilágyi Sándor bőrkötésű tokokba gyűjtötte a kéziratokat, egyházi beszédeket, jegyzeteket, latin írók szövegmagyarázatait, theologiai, dogmatikai, erkölcsstudományi latin és magyar nyelvű tételeit, zsidó szójegyzékét, bekötötte az egyetemes történelem magyar nyelvű kéziratát, a Livius enucleatus, a Chrestomathia, a Brevis notitia litteraturae Romanae, a Brevis conspectus historiae; Scriptorum,

²²⁴ Átadási okirat. 1806. 35. l. — 1807. 24. l.

Graece gentis, classicorum ; M. Felmer Historiae Transsilvanicae synopsis, végül a Transsilvania ab Hungaria separata című kéziratos munkáját s a kolozsvári ev. ref. collegiumnak adományozta ifj. Szilágyi Ferencz kézírataival és munkáival együtt.

A világtörténelem magyar nyelvű kézírata nemcsak a nyelvért érdekel, hanem azért is, mivel belevonta a magyar nemzet történetét is. A második kötetben például a magyarok történelmét 1540-ig 68 4rétű lapon tárgyalja. Felfogását elárulja a bevezető sorokban, midőn a különféle házakból származott királyokról így szól: „A nemzetnek közönséges jó módjával való pallérozásán egyik se munkálkodott ezen királyok közül elég hathatósan. A Lajos rendelési ugyan minden dicséretet érdemelnek, a Mátyás igyekezete fontos és az ő bibliothekája királyi dolog; de a nemzeti nyelv tökéletesítéséről és azon készítenő oktató könyvekről egyik se gondolkozott. Egy ilyen jó móddal készültnek az egész nemzet pallérozására hasznosabb befolyása lett volna, mint azon fényes bibliothekának; noha annak becse és szerzőjének dicsérete is halhataatlan“.

Ily felfogás nyilvánulása mellett még inkább csodálkozunk, hogy szép magyarsággal megírt munkáját latinra fordítva nyomatta ki.

E könyv szerkesztése egyébiránt azért is érdekes, mert a szerző felsorolja a forrásmunkákat és kézikönyveket, melyeknek alapján összeállította munkáját. Az sem érdektelen, hogy az 1540. után következő időszakban csak az erdélyi fejedelmek történetét írja meg Magyarország történetéből, a királyok története beleolvad a német császárok történetébe.

Általában véve igyekezett irodalmi színvonalon állani. Nagy terjedelmű naplót vezetett a különböző szakokban megjelent új könyvekről, némelyiknek érdekesebb adatait ki is jegyezte, járatta magának a Kurirt, olvasta a francia és német tudományos folyóiratokat, a mint ezt naplójának adatai bőven igazolják. 1814-től 1821-ig levelezést folytatott Kovachich Márton Györggyel, ki fia és a maga művei érdekében kereste meg Szilágyit. Kovachich Mártonnak tíz darab levele van meg Szilágyi iratai között. Mindenik becses

történetirodalmi szempontból. Az utolsó 1821. januárius elején kelt. Érdemes volna kiadni.

Petrik Bibliographiájában a *Historia universa*-ból csak a *Pars prior* van megemlítve, mely az ókort öleli föl. Véletlenül akadtam a második részre, melynek címlapja nincs. Az egész 248 8r. lapra terjed. Meglepő, hogy a magyarokról külön egy szó sincs benne, holott a hunokról, avarokról, bolgárokról, besenyőkről, kúnokról és oláhokról külön fejezetekben szól. Előbbi módszerét e részben is megtartja, de az egyes népek történetének végén felsorolja a nevezetesebb kútforrásokat és nagyobb munkákat. Az újkor történetét 1819. közepéig hozza le; a II. rész tehát 1819 végén vagy 1820-ban jelenhetett meg.

Ünnepi és halotti beszédei, többi munkáinak címével alább következnek:

1. *Deák grammatica*. Az alsóbb classisok számára. 8r. 10 lev. 396 l. Kolozsváron, 1814. Nyomt. a ref. coll. betűivel.

2. *Chrestomathia Latina, in usum infimae classis Latinae collecta et edita* (kis 8r. 4 lev. 168 l.) *Claudiopoli* 1805. Impr. typis collegii reform.

3. *Livius enucleatus*. In usum juventutis linguae Latinae studiosae opera F. Sz. (8r. 5 lev. 404 l.) *Claudiopoli*. 1807. Impr. typis coll. reform.

4. *Hübner*. Centum quatuor historiae sacrae, quas collegit et germanico sermone edidit. . . Latine reddidit M. Abr. Krigel. Recudi curavit, adjecta historia sacrae scripturae literaria *Fr. Szilágyi*. 8r. 4 lev. 270 l. *Claudiopoli*. 1809. Im. typ. coll. reform. per Steph. Török. — Uj kiadása 1825-ben.

5. *L. Junii Mod. Columellae de rustica libri XII et liber de arboribus*. Ex recensione Bipontinae, cum praecipuis Gesnerianae editionis suisque notis edidit *Fr. Szilágyi*. *Claudiopoli*. Impr. typis coll. ref. 1820. per Steph. Török. 8r. XVI. 604 l.

6. *Historia universa politica in subsidium praelectionum concinnata* a Francisco Szilágyi. *Pars prior*. Historiam antiquam complexa. *Claudiopoli*. Typis collegii reformatorem. 1816. — *Pars II.* (1820.) 338., 248. l.

7. A reformáció harmadik századjának innepén tartott beszéd, a kolozsvári evangélico-reformátusok nagyobbik tem-

plomi gyűlésében, januárus 11-dik napján 1818. Kolozsváron. Nyomt. a reform. coll. betűivel 1818.

8. Beszéd az iskoláknak fontos voltokról, az emberiségre való nagy befolyásáról, melyet a kolozsvári reformátum kollegyom nagy Auditoriuma felszentelése alkalmatosságával elmondott. Kolozsváron. Nyomtatott a reform. coll. betűivel. 1821.

9. Halotti tanítás az istenfélő férjfiúnak áldásul rendeltetett jó asszonyról, melyet néhai kedves emlékeztető méltóságos Vargyasi ifjabb Dániel Kata urasszonynak, méltóságos felső szálláspataki Mara Lőrincz ur élete szerelmes párjának utolsó tiszteletére irt és Kolozsváron a reformátum nagyobb templomban el is mondott Sz. F. kolozsvári református pap 1795. márcz. 8-ik napján

10. Keresztýén vitézkedés melyet néhai kedves emlékeztető méltóságos ifjabb B. gróff Bethlen Pál urnak a cs. k. felség arany költsos hívének és generális fő strása mesterének utolsó érdemlett tiszteletére halotti tanításban foglalt és Kolosváron a reformátusok nagyobbik templomában a gyászos gyülekezet előtt el is mondott, Sz. F. 1795. esztendőben karátson havának hatodik napján. Kolosváratt. Nyomt. a ref. coll. betűivel 1796. esztendőben.

11. Halotti tanítás a napban öltözött asszonyról, melyet néhai méltóságos R. Sz. B. G. Sz. Teleki Polixéna szelid és tsendes lelkű iffiú úr asszony ő nagyságának méltóságos Malom-Vizi gróff Kendeffi János úr ő nagysága szerelmes kedves feleségének érdemlett utolsó tisztesség megadására irt és elmondott Kolosváron 1797. Aprílisnek 2-dik napján Szilágyi Ferencz akkor kolosvári református pap. Nyomtatott Kolosváratt a ref. coll. bet. 1799. eszt.

12. Az Isten emberének esmértető jelei és temetsége, egy halotti beszédben foglalva ; melyet néhai méltóságos Maros-Németi gróf Gyulai József úr ő nagyságának utolsó érdemlett tiszteletére irt, és elmondott a kolozsvári reformátum nagyobbik templomban 1800. eszt. martiusnak 9-dik napján Kolosváron. Nyomt. Hochmeister Márton betűivel 1800-ban.

13. A halál letzkéje: melyet néhai méltóságos Malomvizi gróf Kendeffi János ur ő nagyságának utolsó érdemlett

tisztesség tételére egy halotti beszédben foglalt és elmondott Orja-Boldog-Falván a reformátusok templomában 1801. esztendőben, januariusnak 4-ik napján. Kolosváratt. Nyomt. a réf. kol. bet. 1801 esztend.

14. A lelki élet törvényei le-rajzolva egy halotti prédikációban melyet néhai méltóságos Malom-Vizi groff Kendeffi Rákhel ur asszony ő nagysága életéből vett és utolsó érdemlett tisztetelére el is mondott Kolosváron a réformatusok nagyobbik templomában 1798 esztendőben aprilisnek 15-dik napján. Kolosváratt nyomt. a ref. koll. bet. 1802 esztendőben.

15. A nagy ember leírása egy halotti tanításban melyet néhai méltóságos Bethleni groff Bethlen Pál ur ő excellenciájának felséges urunk arany költsos hívének, valóságos belső titkos tanácsossának s. a. t. a királyi törvényes tábla huszon-nyoltz esztendőig volt elől-ülőjének utolsó érdemlett tisztetelére írt és elmondott Maros-Vásárhellyen 1797-dik esztendőben májusnak hetedik napján. Kolozsváron, 1802-dik esztendőben. Nyomt. a réf. kol. betűivel.

16. A rövid élet vigasztalása, egy halotti tanításban. Melyet az élet rövidségében magát hoszszason kedveltetett néhai groff Bethleni Bethlen Anna kis-asszonynak néhai gróff és generális Bethleni Bethlen Pál ur — és kegyes özvegye méltóságos I. báronissa M. Gyerő Monostori Kemény Kristina asszony — ő nagyságok kedves leányoknak utolsó tisztességtételére írt és elmondott Kolosváron a réformatusok nagyobbik templomában, 1800 esztendőben martiusnak 16-dik napján. Kolosváron, 1802-dik esztendőben. Nyomt. a réf. kol. betűivel.

17. A szerelmes orvos, lerajzolva egy halotti tanításban; melyet néhai t. orvos doctor és professor Pataki Sámuel ur utolsó érdemlett tisztesség tételére írt és elmondott Kolosváron a réformatusok nagyobbik templomában 1804. szeptembernek 30. napján. Kolosváratt. Nyomtatott a réf. kolégyom bet. 1805-dik esztendőben.

18. A meg-elégedés egy halotti beszédben foglalva, melyet néhai méltóságos Czegei groff Vas Kristina ur asszony ő nagyságának bődög emlékezetü M. Gyerő-Monostori L.

báró Kemény Miklós úr ö nagysága kegyes özvegyének utolsó érdemlett tiszteletére írt és el-mondott Kolosváron a reformátusok nagyobbik templomában 1802. esztendőben, szeptembernek 12. napján. Kolosváron. Nyomt. a réf. kolégyom betűivel 1805-dik esztendőben.

19. Az életnek tündéres viszontagsága. Egy halotti tanításban, melyet néhai méltóságos Nagy Ertsei gróf Tóldalagi László ur ö nagyságának felséges urunk arany költsos hivének a küüllővári papi kertület és a székely-udvarhelyi reformátum kolégyom buzgó fő inspector kurátorának utolsó tisztesség tételére írt és elmondott Kolosváron a reformátusok nagyobbik templomában 1806. mártiusnak 30. napján. Kolosváron. Nyomt. a ref. kollégyom betűivel. 1806.

20. A hiv és szorgalmatos gazda; le-rajzólva egy halotti tanításban, melyet néhai tekintetes Haranglábi Vita Sámuel urnak méltóságos gróff Széki Teleki Kata ur asszony ö nagysága jóságai fő gondviselőjének utolsó érdemlett tiszteletére írt és elmondott, Kolosváron a reformátusok nagyobbik templomában, 1807-dik esztendőben, májusnak 3-dik napján.

21. A keresztyén asszony le-rajzolva egy halotti tanításban, melyet néhai méltóságos I. báronissa Losontzi Bánffi Thérésia ur asszony ö nagyságának néhai méltóságos Kis Rhédei gróff Rhédei Mihály ur ö nagysága kegyes özvegyének utolsó érdemlett tiszteletére írt és el-mondott Kolosváron, a réformátusok nagyobbik templomában, 1807-dik eszt. májusnak 31-dik napján. Kolosváronn. Nyomtattatott a ref. kolégyom betűivel Török István által 1807-ben.

22. A megtisztelt bölts le-irva egy halotti tanításban melyet néhai áldott emlékezetű tudós férjfiúnak tiszteletes Méhes György urnak a kolosvári nemes reformátum collégyom philosophiát és mathésist tanított, nagy érdemű rendes professorának utolsó érdemlett tiszteletére tett Kolosváron a réformátusok nagyobbik templomában, áprilisnek 16-kán 1809. Kolosváron. Nyomtatt. a réf. koll. betűivel 1809-ben.

23. A jó fő-tiszt egy halotti beszédben melyet néhai méltóságos Sáros-Berkeszi Katona Mihály felséges cs. királyi tanácsos urnak nemes Kövár vidéke nagy érdemű főkapitányának utolsó tiszteletére tartott S. Berkeszen a réforma-

tusok templomában 1809. octb. 1-ső napján. Kolosváron. Nyomt. a ref. coll. betűivel 1810.

24. A jó anya. Le irva egy halotti beszédben, melyet áldott emlékezetű Nagy-Szalontai m. groff Töldi Sára kegyelmes ur asszonynak, m. groff Széki Teleki Lajos ur ö excellen-tziája élete volt kedves párjának utolsó érdemlett tiszteletére írt és el-mondott Kolosváron a reformatusok nagyobbik templomában 1813. áprilisnek 25. napján. Kolosváronn. Nyomtattatott a réf. kollégium betűivel, 1814-dik eszten-dőben.

25. Az igaz theologus lerajzolva egy halotti beszédben melyet amaz áldott emlékezetű és nagy tudományú férjfiu tiszteletes Szathmári Pap Mihály úrnak a kolosvári reforma-tum nemes kollégium, a theologiában volt ritka érdemű pro-fessorának, utolsó érdemlett tiszteletére írt és el-mondott Kolosváron, a reformatusok nagyobbik templomában, sep-tembernek 27-dik napján 1812. Kolozsváron. Nyomt. a ref. kollégium betűivel 1820-ban.

26. A nagyság mértéke levéve Losontzi L. B. gróf Bánffy György úr az erdélyi nagy fejedelemség gubernátora, a cs. kir. felségnek arany koltos híve, Sz. István Apost. király és Leopold császár jeles rendjeinek nagy — a polgári érdem rendjének arany — keresztes vitézze, Status és Gubernialis valóságos titok tanátsossa ő excellen-tziájáról, és előadva egy halotti beszédben, melyet a M. Losontzi L. B. Bánffy Familia, mint önnön kebeléből e hazának adott második kormányo-zónak utolsó tiszteletére tartatott, Kolozsváron a reformatu-sok nagyobbik templomában. Kolosváron. Nyomtattatott a reform. koll. betűivel. 1822.

Magán életében nagyon pontos és gondos volt Szilágyi. 1794-től kezdve jegyzéket vezetett bevételeiről, külön-külön a keresztelés, temetés, esketés alkalmával kapott összegek-ről, mindenütt jelezvén, hogy mikor, kinek, kit keresztelt? kit, mikor, hány éves korában, hol temetett el? kiket eske-tett össze; mintha különálló anyakönyvet akart volna vezetni. A keresztelés legkisebb díja 12 kr. egyébként szerepel a díjak közt 14, 15, 17, 20, 30, 34, 37 kr.; 1, 2 rhfrt; 4 rhfrt 32 kr. Katona Zsigmond és Bethlen Juliánna grnő

Pál nevű fiáért 1797. jun. 15-én 9 rhft; 1802. majus 2. Bethlen Gergely gr. és Bethlen Klára grnő Krisztina nevű leányáért 30 rhft; junius 6-án Rhédei Ádám gr. és Teleki Mária grnőtől Farkasért 90 rhft; 1803. dec. 4. Bethlen Gergely gr. és nejétől Borbáraért 30 rhft; 1804. márcz. 25. Iktári Bethlen Sám. és Simén Klárától Domokosért 20 rhft; 1805. febr. 24. Bethlen Gergely gr. és Bethlen Klára grnőtől Polyxénáért 30 rhft; 1806. jan. 6. Rhédei Ád. gr. és Teleki Mária grnőtől Ádámért 90 rhft; 1807. apr. 10. Bethlen Gergely gr. és Bethlen Klára grnőtől Lajosért 40 rhft.

A későbbi keresztelesekhez nincsenek jegyezve összegek.

A temetés legkisebb díja 1 rhft 8 kr. Gyakran fizettek 2, 3, 4 rhftot, 15, 30, 40 rhftot ritkábban; az előkelő családok többet is, pld. 1802. szept. 12. Wass Krisztina grnő, Kemény Miklós brnéért 90 rhftot; 1801. márcz. 30. Tol-dalagi László grófért 100 rhftot; 1807. maj. 3. Vita Sámuelért 54 rhftot; 1807. maj. 31. Rhédei Mihály gr. özvegye Bánfi Teréz brnéért 200 rhftot; 1809. oct. 1. Berkeszen Katona Mihály consiliariusért 150 rhftot; 1809. dec. 7. Teleki Kata grnő és unokája Rhédei Ádámért 200 rhftot; 1810. jan. 7. Wesselényi Miklós brért 100 rhftot; 1811. maj. 5. Wesselényi Farkas brért aranyban 108 rhftot; 1813. apr. 25. Toldi Sára Teleki Lajosné grnőért arany 45 rhftot; 1816. apr. 4. Bethlen Gergely grért (12 arany) 54 rhftot; 1816. apr. 21. Teleki Lajos grért 200 rhftot; 1822 szept. 15. Bánffi György gr. gubernatorért 300 rhftot; 1795. jan. 11. Teleki Sára Bethlen Pálné grnőért Mvásárhelyt 90 rhftot; 1795. márcz. 1. Keszei Borbára Somai Sándornéért Fodor-házán 18 rhftot; 1795. dec. 6. Bethlen Pál gr. generalisért 90 rhftot; 1797. apr. 2. Kendeffi Jánosné Teleki Polyxéna grnőért 72 rhftot; 1797. maj. 4. Bethleni Bethlen Pál grért (82 eszt.) 100 rhftot; 1798. apr. 15. Bethlen Gergelyné Kendeffi Ráchel grnőért 108 rhftot; 1798. szept. 30. ifj. Teleki Domokos grért a külmagy. u. temp.-ban 54 rhftot; 1800. márcz. 9. Gyulai József grért (80 esztendő volt) 54 rhftot; 1800. márcz. 16. Bethlen Anna gr. kisasszonyért (10 eszt.) 45 rhftot; 1800. szept. 28. Bánfi Zsigmond br.

főhadnagyért oratio 36 rhírtot; 1801. jan. 4. Kendeffi János grért Orja-Boldogfalván 100 rhírtot; 1802. febr. 21. Teleki Imre grért (70 eszt.) 83 rhírt 20 krt.

Az esketésnek díjai közt egyszer fordul elé 34 kr.; a rendes díj 51 kr., 1--3 rhírt díj ritkán látható a jegyzékben; a Bethlen Gergely gr. és Bethlen Klára gr. kisasszony összeeskütéseért 1801. febr. 24-én 40 rhírt. van följegyezve.

E jegyzetek mellé vannak csatolva a kereszteleškor, esketéskor, temetéskor, urvacsora osztáskor mondani való mintakönyörgések.

A papi és professori fizetés szegényes volt, de Szilágyi ebből is tudott megtakarítani s a mit mellékesen szerzett papi működésével, egészen félre tette. Nincs adat reá, hogy feleségével valamit kapott volna. Valószínű, hogy saját keresményéből vásárolt Kolozsvárt a belső középutcza, ma Deák Ferencz-utca déli sarkán, Toroczkai Pál gr. és neje Teleki Juliánna grófnőtől, egy házas telket hétezer rhenes váltó frtért 1814. márcz. 1-én s ki is fizette 1815. jan. 12-ig.²²⁵ Ugyancsak 1814. ápr. 1-én egy majort is vásárolt külső magyar-utczában, Csiki Antal és Csiki Dávid gubernialis cancellistáktól 2500 váltó rhírton. Ennek épületeire fordított 2963 frtot.²²⁶ 1820-ban 1717 v. rhírtot költött a középutczai ház kőműves és ács munkáira.

E vásárlások csak úgy sikerültek, hogy Szilágyi 5000 v. rhírt. kölcsönt kapott Rhédei Ádám gróftól és nejétől Teleki Mária grófnőtől, de a felvett kölcsönt 1816. július 18-ig törlesztette 1000—1000 frtjával.

1818. octoberétől 1822. januar 3-dikáig adott és küldött fiának ifj. Szilágyi Ferencznek külföldi útjára 4576 v. rhírtot 50 krt. Fia elköltött a magáéból 527 v. rhírtot s így a külföldi tanulmányozás és utazás 5104 v. rhírtba került az id. Szilágyi Ferencz följegyzései szerint.

Ezt a nagy költséget nem bírta volna fedezni Szilágyi eddig szerzett vagyonából, a tőke megcsorbítása nélkül. De volt szerencséje is. 1818. szeptemberétől Kemény Sámuel

²²⁵ Házi dolgainknak jkve. 1. l.

²²⁶ E telek ma 10. sz. a. van.

és Bethlen Domokos gr. urfiak nevelését, tartását reá bízta; egyik-egyikért 1000—1000 váltó frtot fizettek évenként s minden szükséges terménynyel, borral stb. ellátták asztalát négy éven át. Egy év példája felvilágosítást adhat a küldemények arányáról, értékéről. Gerendről hoztak a harmadik esztendőre 110 tyukot, 750 tojást, 12 pulykát, 16 ludat, 96 véka búzát, 75 veder bort, 10 véka törökbuzát, 2 véka borsót, másfél véka fuszujkát, másfél véka aszalt szilvát, egy veder szilvizet, két veder írós vaját, két kövér sertést, 2 veder hájszirt. Ugyanennyit küldtek a másik ifjuért.

A háztartás gondja tehát nem terhelte, volt négy évig évenként 2000 frt. mellékes bevétele s így áldozhatott fia nevelésére.

Közszereteten és becsülésben részesült ember volt Szilágyi. Még Naláczi István br. sem tudott rosszat mondani róla kéziratban maradt gunyversei közt. Csak ennyit írt:

„A nagy politikus Szilágyi, csak hallgat;
De mikor megszólal, ő legtöbbet mondhat“.²²⁷

25. Herepei János.

1806—1812.

Herepei István losádi ev. ref. lelkész és Jéri Éva fia. Szül. Losádon, 1763. júl. 3. — Tanulmányait a nagyenyedi főiskolában végezte 1789-ben. Az 1790—1791-dik éveket külföldi egyetemeken töltötte. — 1792—1796-ig szászvárosi segédlelkész, 1796—1806-ig vizaknai rendes lelkész volt.²²⁸

1802-ben meghívták a kolozsvári üresedésbe jutott lelkészi állásra. Collegiumunkban ekkor, talán Szathmári Pap Mihály gyengélkedése miatt, a pastoralis theologia el volt hanyagolva. Herepei hajlandó volt ennek tanítására vállalkozni. A főconsistorium alkalmazta őt a collegiumhoz évi 200 mfrt fizetéssel úgy, hogy míg a fizetésre alapítvány kerül, a főconsistorium fizeti. De 1803. április 27-én, Vizaknáról

²²⁷ Kövály László. Erdélyben kihalt főúri családok. Erdélyi Múzeum. XVIII. k. 555. l.

²²⁸ Szinnyei: Magyar írók élete. IV. 752. h.

kelt levelével azt tudatta, hogy gyenge egészsége miatt nem vállalhatja el a pastoralis theologia tanítását.²²⁹

Az ügy függőben maradt Szathmári Pap Mihály nyugalomba lépéséig, 1805-ig. A főconsistorium 1805. szept. 8-ról tudatta, hogy az üresen levő hittani tanszékre Vizakna érdemes papját, Herepei Jánost nevezte ki, gondoskodjék tehát az előljáróság, a szokott mód szerint átköltöztetéséről, szál-lásáról, beiktatásáról, rendeljen fizetést neki.²³⁰

Hivatalba lépéséről, beiktatásáról nincs szó a jegyző-könyvekben. Valószínűleg megkezdte működését 1805 végén. A buza dézmából 1806. június 7-én vett először 15 vékát.²³¹ 1808/9. és 1809—1810-ben az igazgatói tisztet töltötte be, 1810. szeptemberig.²³² Tagja volt a főconsistorium-újja szervezésére kiküldött bizottságnak.²³³

A családi hagyományokon kívül hiteles adattal is igazol-ható, hogy érdeklődött a növényvilág iránt. — Az erdélyi főkormánysház 1810. ápr. 25-én „Pasachina Verde et Niagra” név alatt Herepeihez küldte azon festő növények gyökereit, melyeket Klocher János bukaresti evangelicus lelkészről hoza-tott. Ez azért történt, mivel Klocher véleménye szerint Kolozs-vár éghajlata és földje alkalmas e növények termelésére. A termeléshez nem kell egyéb, csak az, hogy a gyökereket néhány napig árnyékos helyen, vízben megnedvesítsék s végöket levágván, minél verőfényesebb helyre ültessék. A főkormánysház jelentést várt az eredményről.²³⁴ — Herepei jelentéséről nincs adat. — Jakab Elek e növényeket „Paru-schina Verde és Niagra” néven említi, tud arról, hogy osz-toftak a gyökerekből Mikes János gr., Bánffy László br., Lónyai László és Bodor Pál uraknak. — Bodor Pál 1811. febr. 28-áról azt jelentette, hogy neki sikerült az ültetés, növényei diszlenek; gyökérhajtásai vannak.²³⁵

²²⁹ Az ehker. ltban 42—1803. sz.

²³⁰ A coll. ltban 1800—1810. Posit. 67. — Lit. 34.

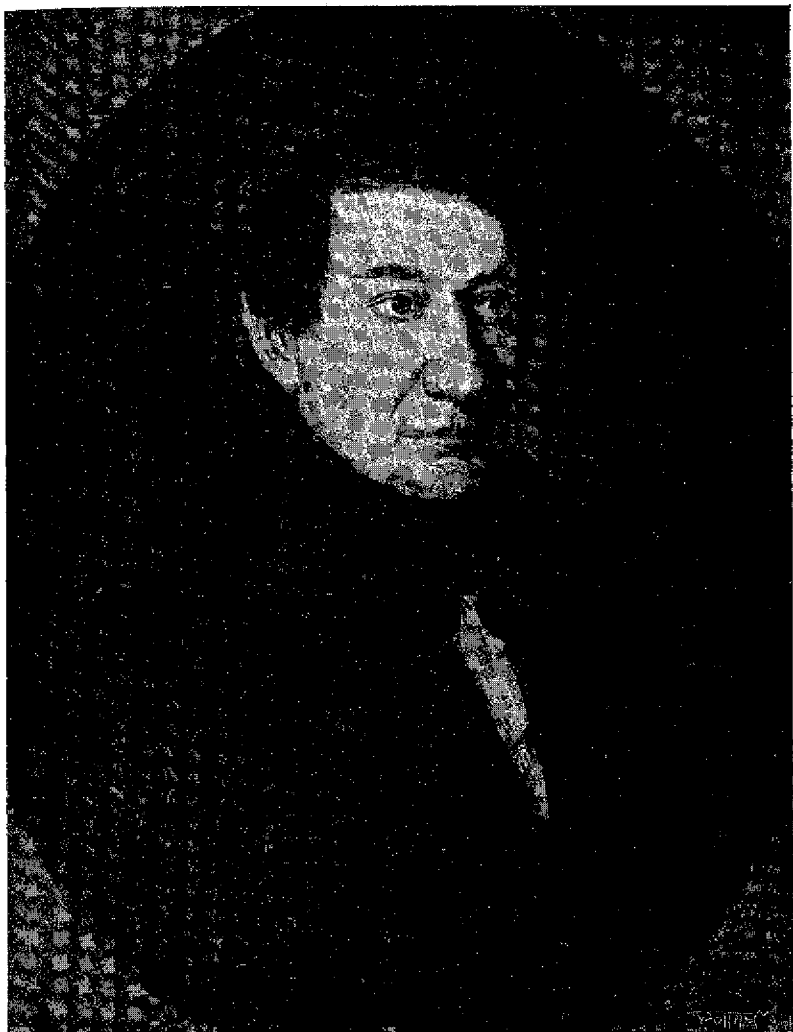
²³¹ Rector professori jkv. 31. l.

²³² 198—1809. főconsist. jkvi sz.

²³³ 156—1809. főconsist. jkvi sz.

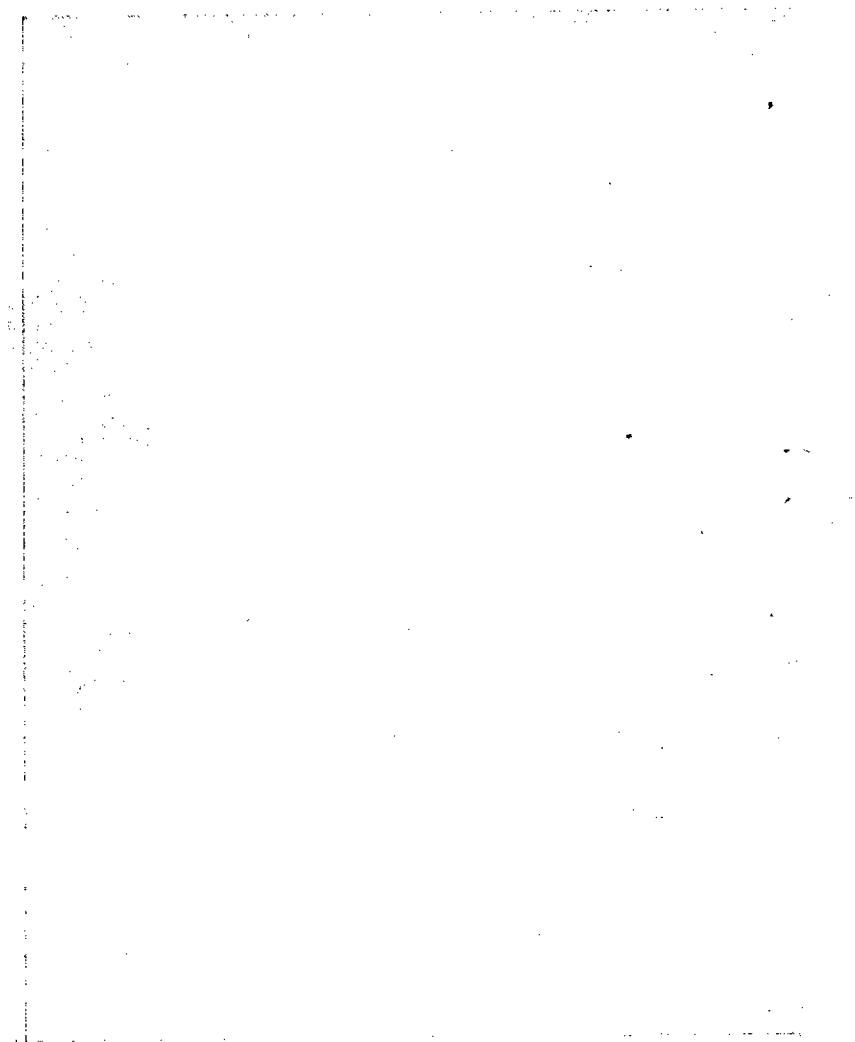
²³⁴ 3942—1810. főkormánysház sz. A coll. ltban P. 753. L. 2. 1810.

²³⁵ Jakab Elek. Kolozsvár története. III. k. 762. l.



MÉHES SÁMUEL DR.

1785. jan. 30. — 1852. márcz. 29.



Herepei János tanári működésének méltatásáról nincs szó az egykorú iratokban; még halála napja sincs pontosan beírva az előjárósági jegyzőkönyvbe; csak következtetni lehet, hogy 1812. május 28-dika előtt halt meg.²³⁶ Gyászjelentésből tudjuk, hogy 1812. május 9-én mult ki.

A „Herepei János emlékezete” cz. nyomtatványban hálás tanítványai inkább a papot, szónokot dicsőítik. Ily dicsőítő verseket írtak: Sebestyén József senior, Sófalvi János, Jakabházi Dániel a philologica classis tanítója, Szász István a syntaxisták tanítója, Weress György, Gergely Sándor primarius deák, Szentes István a rhetorok tanítója, Kiss János, Kovács István, Szilágyi Ferencz, Cs. Kis Imre, Réti Szabó József, Bányai Sámuel, Páll István, Tantsi Nagy Sándor theologus deákok, Hegedüs József, Füzesi József, Csontos István philologus deákok és Sándor Zsigmond a bánffihunyadi iskola rectora.

Irodalmi munkásságának emlékei halotti és alkalmi beszédek, melyeknek czímét közölte Szinnyi J. a „Magyar írók Élete” IV. k.-ben.

Herepei János sírköve a kolozsvári köztemető keleti felében, a Lengyel Istvánéhoz közel, ma is áll. A feliratot unokája, Herepei Gergely kolozsvári esperes vésette a köre. Felesége, Méhes Zsuzsánna érdekes sírfelirata ez:

„Sok kő tisztel porokat.
Téged otromba kő
Porok tisztelnek.
Méhes Zsuzsánnát
— S így minden asszonyi virtust —
Igazán hirdetni légy kevély!”

26. Méhes Sámuel, doctor philosophiae.

1809—1845.

1. Méhes Sámuel ifjúsága.

Méhes György jó tanár, jó gazda, kitűnő építető és gondos apa volt. 1785. január 30-án született fiát gondosan nevelte; a fiu 1794-ben syntaxtista volt s mint ilyen írt

²³⁶ 10—1812. előjárósági jkvi sz.

gyászverset a nagyanja, Pataki Sára halálára. 1799. június 23-án, tehát 15-dik éves korában már subscribalt.²³⁷ Ez után hat év alatt végezte a collegiumi felsőbb tanulmányokat, 1802-ben rendkívülieg chemiai előadásokat hallgatott a helybeli kir. lyceumban²³⁸ s ezeknek befejeztével orvosi pályára készült. Fölment a bécsi egyetemre, hol egy évet töltött, de mivel e pályára huzamos ideig kellett készülni, atyja beléegyezésével a tanítói pályát választá s 1807 szeptemberében a heidelbergi egyetemre utazott Bereczki János társaságában. October 13-án iratkozott be.²³⁹ A 22 éves ifjúra mély benyomást tettek az élet jelenségei; önéletrajzot írt, melyből a két első ív hiányzik, de az egyetemi életre vonatkozó adatok teljesen megvannak. Legjobb, ha ő beszél s gyermekes közvetlenséggel tárja eléink gondolkodását, érzelmeit.

Mi meglepő vala ráni nézve Heidelbergra — így szól az önéletrajz — s az ottani lelki éledelet? Minő contrast az elhagyott fő — s ezen kis város közt? Ott elveszett az ember a tömegbe, a tanulási czélról inkább félre, a gyönyörűségek örvényébe vezetett — itt ellenben a tanítók valának a főszemélyek s a tanulók magokat a polgárok felett képzelve, ezekkel éreztetik, hogy az egyetem az első, s a filisterek nagyobbára tőlük veszik élelmeket. A tanulók a tartományok szerint, honnan származtak, különböző ugynevezett Landsmanschaftokra oszoltak s ezeknek színeit viselték sapkájokon s pipájok sinorjajin. Az estvéli órákon külön serházakba gyűltek s danoltak. Nem volt tanácsos vélek közeli elegyedésbe jőni, mert az oly könnyen történhető bajviadalra való kihívás követte, s ha valaki ezt el nem fogadá, azzal többé egy tanuló sem társalkodott s annak pusztulnia kellett. Nem is jelenék meg e megkülönböztött Landsmanschafti gyűléseken, hanem midőn mindnyájan, több mint 500-an egy szép estve a szépen kivilágított Schlossgartenben össze valának gyűlve s ott a seres korsók mellett vigan burschi

²³⁷ Album studiosorum. 32. l.

²³⁸ Erről nyert bizonyítványa Bántó Nelli k. a. Itárában.

²³⁹ Nyomatott igazolvány Méhes S. iratai közt.

énekeket éneklének, az asztal fején ülő spádéval keresztül dőfé sapkáját, a szomszédjával felállott s barátsági poharat ivott. Ez rendre járt s így az én sapkám is átszuraték.

Nem lehet leírni minő lelki élelet vala e kis városba, mint ösztönzött mindent, kibe nemesebb érzés vala minden körülte való a gondolkodásra, a lelki kifejlődésre A szünórákon sétálásaink közti beszédeink tárgya is mindig tudományos vala. Heidelbergba különben igen szép fekvésű hely; a szép szőlőhegyek mellett foly a Neckár folyó vize s a város oldalát mossa; egyfelől a legszebb vidék és út, mind gyümölcsfák közt (Bergstrasse) Darmstadt és Frankfurt felé, másfelől a kies Schweitzingeni kert s csak másfél órai távolság a Rajna melletti szép Mannheim. Heidelbergában a régi vár omladéka, e felett a szép vári kert, a város felett meredek kősziklára emelkedve, honnan az alatta folyó Neckár s a messze téren látszó Rajna romantisch tekintetet adnak.

Három oskolai cursusok alatt hallgattam Németország egyik első matematikusától, Langsdorftól különböző matematikai tudományokat, Suchowtól a chémiát, természethistóriáját s építés mesterségét. Böchtől philosophia históriáját, Daubtól antropológiát, Schreibertől statisztikát, stb. Barátaim kevesen voltak, Bereczki Jánossal fél évig együtt laktam, ezután e derék Szabó Jánossal egy évig, ki ma is egyenes jó barátom, ezen kívül társalkodtam a Suchow s Langsdorf fiaival. Minden szombaton estve az öreg titkos tanácsos Suchowhoz mentem társaságba, hol fiai gyakran másokkal quartetteket musikálának, melyekbe olykor én is segitettem. Itt ismertem meg a szép és művelt lelkű Zentner Katalint; ezért atyjához jártam ebédre, ki Heidelbergában az első két emeletű s három utcára nyíló vendéglő birtokosa volt. Ez drága volt ugyan, de válogatott társaságban voltam. Tanulók ott nem ettek, hanem professorok s idegen művelt utazók a föld különböző részeiből, kikkel meglehete esmerkedni. A háznépből csak az öreg Zentner ült az asztal közepén. Három leányai az alsó emeletben külön ettek. A leányt oly ártatlanul szerettem, hogy ő egész másfél évig is semmit sem tudott belőle. Csakugyan ezen szeretet, amint minden más nőszemélylyel lehető esmerkedéstől eltartóztatott, ugy

még jóra, nemesre serkentett. A leány oly mély benyomást
teve bennem, hogy eltökéltem magamban, tanulásom végez-
tével feleségül venni. Azonban a leány idegen nemzet s
katholika lévén, jól tudám mi kedvetlen benyomást okozna
kedves szüleimre s honfiaiakra nézve, ha ily házassági szö-
vetségbe érkezném haza. Ezért feltevém magamba oly ki-
tűntetést érdemelni, mi ezen balítéleteket elfelejttesse. Mily
boldognak képzelém magamat, midőn erre csakhamar alkal-
mat adék.

Badeni érdemes nagyherczeg Karl Theodor éppen akkor
a tudományok 4 osztályaiból ugyanannyi jutalom kérdéseket
hirdetett ki, hogy a kinek munkája legérdemesebbnek ítél-
tetnék, 1808. nov. 22-én a nagyherczeg 70-ik születés évün-
nepén azon célra vert arany emlékpénzzel jutalmaztatnék
meg. Magam az orvosi kérdést választottam, mely a lélek-
zetvének a vérre s az emberi organismura való befolyását
tárgyazza. Az anatómiát már Bécsben tanulván, hogy e kér-
désre könnyebben megfelelhessenek, Heidelbergába a physio-
logiát a tudós dr. Achermantól hallgatám. Egyéb rendes
tanulmányaim mellett üres időmet a jutalmi kérdés megfej-
tésére fordítám, a szükséges könyveket megszereztem s a csak
akkor megjelent legujabbakat Párisból hozatám. Töreke-
désem szerencsés sikerrel koronáztatott. A régóta várt 1808.
nov. 22-én szorongató félelmek közt jelenék meg az egyetem
nagytermében, hol az érdempénzek a herczegi biztosok s
fényes gyülekezet előtt, musika harsogása mellett valának
kiosztandók.

Az orvosi kérdésekre beadott három feleleteknek mint
a kitett jutalomra érdemtelenségnek ítélte bíraltatásokat elhall-
gatva, midőn a 4-diket, az én munkámat legérdemesebbnek
ítélték s munkám mellé zárt pecsétetes levélkém, melybe nevem
vala írva, előkérék — kilopám magam a sokaság közül s a
Zentner vendéglőjébe menék ebédre. De már az ebéd elején
megjelen az egyetem pedellusa innepi köntösben s az egye-
tem nagyságos Prorectora nevében ebédre hívott. Haza sie-
ték s fekete ruhában, rövid, térdig érő csattos nadrágba,
fekete selyem strimlibe öltözve, a nagy vendégségre sieték,
hol a nagyherczegi biztosok, ministerek, főrangú katoná-

tisztek, több mint 40 professorok s a három jutalmazott tanulók (mert a jog kérdést egyik sem fejtette vala meg kielégítőleg) valának jelen pompás asztali musika mellett. Engem a Prorektor s egy főrangú úr közé ültetének. Mindenki előtt egy butelia pezsgő s egy butelia 1783-beli renusi bor vala. Minden személytől két arany díj fizetődött a vendéglőnek.

Ebéd közt a prorektor felállá s rövid, velős beszédbe eladá, mivel helytelen szeméremből a nagyteremben jutalmat átvenni nem kívántam, itt csakugyan közönséges helyen kívánja a nagyherczeg nevében átnyújtani. Elvevén az érdempénzt érzékenyen megköszöném e ritka kegyet s ígérém minden időmet a tudományoknak szentelni, s hogyha mi tökélyt szerezhetek, azt a nagyherczeg buzdításának s a heidelbergi lelkes tanítóknak fogom örök hálával köszönni.

Estve Bereczki s Szabó barátimmal a Zentner vendéglőjébe, — de már a földszinti szobákba sieték, barátimat 1783-beli renusival megvendégelendő. — Midőn itt örömteli kebellet lennék, a mellékszobába hívának, hol a szeretett lány tevé szíves üdvözlétét — (nem tudá, hogy ez főként az ő munkája) s ezen szíves részt vét vala legkedvesebb jutalmam. Késő estve térék szállásomra s ezen nap vala egyik legszebbike életemnek, mit különös jutalmazó öröm követett. Atyámnak, kit e tudósítással csak meglepni kívántam, semmit sem is irtam vala, hogy e jutalomra magam is concurraltam vala. Máig sem tudom mi módon tudta legyen eztet meg Bécsben Pánczél s az egész ünnepélyes jutalomkiosztást Magyar Kurir czimű hirlapjába igtatá. B. e. édes atyám már rég beteg ágyában feküdt, édes anyám nem vala honn, ki midőn hazaérkezék, atyám könnyes szemekkel, reszkető kezekkel nyujtá a hirlapot olvasás végett. Anyám e jelenet okát képzelni sem tudá s atyám szavaira az öröm elfogá. Aznap estve majd minden atyafiak, barátok atyám köszöntésére siettek. Még félévig folytatám ezután heidelbergai tanulásomat. Különösen hibáztatom már ma azt magamban, hogy reggeltől estig, majd minden óráim leczkékkel valának elfoglalva s a halottaknak megemésztésére nem vala üres időm.

A következő 1809-ik év elején vevém azon öröndetes tudósítást, hogy az erdélyi ref. egyházi főtanács a kolozsvári főiskolába Physika és Mathesis közoktatói székére ki-nevezett, atyámnál hagyatván a philosophiai tudományok tanítását.

Ezután csakhamar marius 12-én ebéd felett Zenjtnert gutta ütés érte s még azon éjjel meghalt. Ez nap és éjjel mind a beteg ágya mellett voltam, s ily bánatos érzések s szomorú foglalatosságok között nem is gyanítám, hogy forrón szeretett s tisztelt atyám is éppen aznap hala meg.

Más nap a bú miatt ágyba fekvő leány Katalin könyek között köszöné meg hozzájuk e szomorúság óráiban mutatott szíves szolgálatom. Ezután csak kevéssel kinyilatkoztatám neki szerelmem, valamint azt is, hogy nőmül venni szeretném. Érzékenyen s fainsággal tudtomra adá, hogy ily messze idegen földre, minden atyafiaitól, barátitól örökre elszakadva leutazni nem kíván.

Április elején vevém a szomorú tudósítást derék jó atyám haláláról — a gyászlevelet földre ejtve — a Neckár feletti köszirtra sieték s ott az egész napot jó atyám emlékét siratva töltém. Ekkor állapotom szorongató volt, egyfelől anyám esdekelve kérte hazautazásom siettetését, másfelől a minden órán kiütendő francia háború fenyegetett a hazautazás elzárásával. Minden nap francia ezredek mentek Heidelbergán át Austria felé. De pénzem, melyet néhai boldog e. atyám úgy febr. elején Bécsbe számomra küldött, nem érkezett — Pánczél, kinek kezébe küldötte, elköltötte. E szorongató állapotomban Suchow tanácsoshoz menék, kinél ugyszólva házibarát valék — pénzt kölcsönzendő — de pénz helyett üres, szép szavakat nyertem. Másnap magához hivata ütös tanácsos Langsdorf; fijától értette — mondá — szomorú körülményeimet, s ha pénzre van szükségem, jelentsem, mert azonnal adat a mennyi utomra kívántatik, s ezen kívül mindenütt, hol adós lennék érettem jót álland. Alig tudék szavakat találni a derék férfiúnak — ki engem csak leczkérőül esmért s kinek házával éppen esmeretlen valék — e ritka jószágát megköszönni. A derék ember egy nagy kereskedőhöz szolló levelet ada kezembe, melyben kéri, hogy szá-

momra kölcsönözzön pénzt s ha egy év alatt meg nem fizetném, magát annak megfizetésére kötelezi. Onnan 5 procent évi kamatra elegendő pénzt kaptam. A vendéglőbe 100 ezüst forint ét-pénzzel tartozván, az arról irt kötelező levélem Katalin teljességgel el nem vette, sőt monda, sértésnek vejéndi, ha arról többé szót tejjendek, többet biznak charac-terembe, mint az iránt holt betűk bizonyítását kívánnák.*

Dolgaim sietve rendbe szedém s barátaimtól búcsut vevék — utoljára a szeretett leánytól, ki maga is könyvek között megcsókola s emlékül silvett mejképét adá . . .

Mintegy april. 10-én estve elindulék, a város határán találám az ifju Suchow barátomat, ki reám várva töllem vég-búcsut veve.

Éjjel-nappal utazva kevés napok múlva egy nyugalmazott Oberstlieutenant, egy asszony és orvos társaságában éjszakának idején Nürnbergbe érkeztem. Itten másnap viradatkor, midőn épen már postaszekérre akaránk ülni — akkor érkeze a tudósítás a francia háboru kiütéséről, s még az nap francia sebeseket hozának be a városba. Az alezredes reá három nap után sétálni menvén, a mezőn a közel álló austriai előseregekhez átszökött, mivel a Bellegarde hadi teste Csehországból jöve, már Nürnberg mellett állott. Én mintegy hetet még Nürnbergben mulattam, míg a francia seregek mind eltakarodtak, s hire volt, hogy már egészen Regensburgig nyitva lenne az út. Regensburgtól már mintegy 2 posta mértföldre hallók az ágyuszót onnan felől, valamint megértők, hogy az austriai seregek Regensburgot minden órán megvejendők — erre nem várhatva Csehország felé indultunk — az austriai előseregeknél utileveleinket megmutatva álbocsáttattunk s így a mezőn fekvő 30 ezer austriai seregeken keresztül utazva — még az nap estve Ambergbe — a főhadi szállásra értünk: itt más módon szállást nem nyerheténk, hanem megengedték, hogy egy hadi tiszt ágyába feküdjek, oly feltétellel, ha az éjjel haza érkezne, onnan fel-

* Midőn hazulról egy köszönő levél mellett ezen adósságot felküldvén, a leány érzékenyen válaszola, s kijelenté, hogy megbánta, kogy ajánlásom el nem fogadá, az ő társaságában ment is lettem volna azon vcsélyektől, melyek útközben értenek.

keljek. Másnap megértők, hogy Regensburgot seregeink megvették s ott 1500 francziát fogságba ejtettek, uti leveleinket nagy bajjal arra felé utasítottak. Sok szidalmat kelle azért szenvednünk, hogy az előseregeknél utileveleink visazva nem voltak, minek azonban akkori Ulanus ezredes, most főhadi elnök gr Hordey vala oka, kinek az előseregeknél uti levelém bemutatám. — Még aznap Regensburgba értem, hol nagy tábori mozgások valának: a Dunán álló köhídon kívül még egy hajós hid vala felállítva, melyek teli valának austriai seregekkel, a város tele vala győzelmi hírekkel, hogy a francziák teljesen meglennének verve s Napoleón 40 ezer emberrel egy erdőbe a mieinktől körülvéve. Azonban ellenkezően állottak a dolgok: estve későn találkozám az alezredes volt utifársammal, kitől értém a miénkek teljesen meg lennének verve, azon éjjel Károly hg. az egész armáával a Dunán Csehország felé visszavonuland, s másnap a francziák Regensburgban lesznek. Még azon éjjel székért fogadánk, (az orvos és asszony utifársaimmal) s vándor útnak indulánk; de minden kapuk oly tömve valának a visszavonuló austriai seregektől, hogy lehetetlen vala a kimenetel, ezért egy a kapu melletti nagy vendéglőbe behajtatánk, hogy ha a sergek takarodásával a kimenetre rést nyerhetünk, azonnal tovább utazzunk. Reggeli 8 órakor az ágyuk szüntelen dörgének, később a kis puskatüz is Regensburg falai alatt volt, — 8 ezer lovasság tartóztatá az ellenséget s négy ezer austriai katonát bujtatának áldozattal a vár alatt, a várost fedendők, hogy az alatt a Károly hg. armádája a Csehországba való visszavonulásra időt nyerhessen. Egész nap nyugtalanságban telék el. Délután a behajtott gránátoktól a város meggyula s mindenfelé égett — az austriai katonák a városon keresztül futva prédáltak, a sebeseket is szüntelen hozzák be, magam is kötöttem be némelyeknek fejeken levő vágásaikat angol flastrommal.

Estve a váron az ágyuk által rés lövetett s a francziák rárohanással a várost megvették — trombita s doblárma mellett rohanának az utczákon, senkinek sem vala kegyelem, az előttük futó katonákat lelőtték, az ablak alatt is, melyen kinéztem, szemeim előtt rogya le egy katona halva. A város

prédára adatott, aranyaimat strimflim alá, óráimat s arany-
emlékpénzemet egy falbeli almárium fal melletti hasadéka-
ba rejtém. A szegény lakosok, ha a tűz elől valamit menteni
kivántak, midőn azt az utcán vívék; a katonák által fosz-
tatának ki. A tűz már azon vendéglőhöz is közeledvén,
melybe beszállva valék — midőn a gazda becsesebb porté-
kát a pinczébe hordanák, azt tele találák francia katonák-
kal, kik az utcára nyíló pinczeajtón haladtanak vala bé, s
éppen a boros hordókat bontogaták. Szerencsémre a fran-
cziák bemenete után csakhamar minden szállások elrende-
lődvén, azon vendéglő, melybe valék, hadminister Berthier
számára rendeltetett, kinek segédje egy kapitány éjjelre poro-
san, véresen éppen azon ebédlő terembe fekvék le egy
kanapéra nyugodni, melyben én egy kanonokkal együtt
ülék, ki a vendéglővel szemben levő szállásáról bátorság
okáért, az éjjelre ide vonta vala magát. A hátulsó szobákba
10 francia közlegény szállíttatott s a kapu előtt 2 francia
őr állott, kik a gyakran berohanni kívánókat visszatartották:
csakugyan mindemellett éjjel egy csoport francia a kapun be-
tört ezen kiabálások közt: „vérrel vettük meg a várost, mely
nekünk ez éjjel kivétel nélkül szabad prédára van engedve”.
Ekkor a kapitány a kanapéről felszökött, az ott szállásoló
katonákat előszóllitá s kivont karddal veré ki a berohanó-
kat, kiáltván: „ez a francia hg. Connetable, s hadminister
szállása, tolvajok, ragadozók vagytok s nem katonák”. Így
szabadulék meg a kiprédáltatástól, különben mindentől meg-
fosztva, egészen ismeretlen kétségbeesés állapotjában ma-
radtam volna e városban. A vendéglő hátulsó részeiben levő
ládáimat felhasználák, de csak írásokat, könyveket látva épen
hagyták. — Az irtózatossá éjjelt napfeljövétével borzasztó
tekintet követé, az utcákon mindenütt holt és haldokló austriai
katonákat lehetne szemlélni, az utcák terítve valának puská-
val, karddal, csáköval s tüzes gerendákkal.

Dél felé bejőve Napoleon, előtte hozák a zsákmányul
nyert austriai zászlókat, s követé őt Mamelukja Russán —
s fényes generálstabjától vala körülvéve. A francia testőrség
még nem érkezett vala meg, hanem a bajor testőrség vala
akkori koronaőr, most bajor királyiylal s marschal Wredewel,

— itt látám Massena, Berthier, Davous, Oudinot s több francia marschalokat.

Egész nap ennivalót s kenyeret kapni nem lehet, mert a francziák számára valának lefoglalva. A városba e reménytelen esetre előkészületek nem valának — mieink elhaladva sebeseik a mezőn több mértföld távolságra szereszét feküdtek a holtak közt. Elhagyatott templom s más raktárak földpadlásai holmival beterítették s ide hordattak rendre a sebesek, a könyörülő regensburgi lakosok lepedőket s rongyokat adának. Borzasztó érzés járt el keblemet, midőn ez ispotályokat meglátogattam soknak még hátába benn vala a lándzsa darab, siránkozva, jajgatva halálám a magyar szokat, kiken gyenge tehetségem szerint segíteni kívánék. Az utczákon egy francia holtat sem lehet látni, a mi holtjaink két napig is az utczákon heverték s még harmadnapra is látám, hogy egy holtak tetsző katoná vállai rángatodzásban voltak.

Az nap az utcák szegletein olvasni lehet, „az iszonyu veszélynek az austriaiak az okai, ekkor s ekkor Napoleon Bécsben leend s a bécsiek minden kárt megfizetendek.“ Az utcán az apácák kiknek klastromok leégett, Napoleon előtt térdre esének, kiknek ez csak azt kiáltá „a bécsiek megfognak érette fizetni.“ Másnap 24-dikén látám Napoleont ablakába levest enni, mellette Massena állott, a szomszéd szoba pedig tömve vala az aranytól s ezüstől villogó generalátustói.

Később Napoleon kilovagla táborán szemlét tartandó. Lóháton, szokott sötétzöld ezredesi frakkjába, vállán egy epulea, mellén csak a becsület legio csillaga, fehér nadrágba nagy dragonyos csizmával, frakkján feljül egy sötétszürke téli kaput, fején a kicsi felszegzett kalap. Vendéglőm kapujában állva tőlem csak egy lépésnyi távolságra léptete el s köszöntésemet kalapjához emelt kezével viszonzá. A regensburgi nevezetes ütközet elvesztéről ezeket kívántam feljegyezni.

Mig Károly főherczeg a nagyobb ármárával Regensburg felé sietett, melybe csak 1500 francia vala, azalatt Napoleon München felől jöve, a Jellachich vezérlete alatt austriai ser-

geket teljesen megverte, az armadától elvágta úgy, hogy ezek már csak Tirol felé vonulhattak vissza; ekkor Austria felé nyomulva s ott minden közlekedést elvágva előfelé Regensburg felé ment s a nagy armáda tartalékját megverte, tábori pénztárait elvette úgy, hogy midőn Regensburgnál a mieink messziről a nagy port látták, a mieinket képzelék jőni s csak elbámultak, midőn azalatt, míg ők az 1500 francia katonát fogságra vetették, Regensburgot megvették, az egész francia nagy armáda hátok megett volt s attól megveretve, már Austriától is elzárva voltak. Egyedül csak a Csehország felé vivő út vala előttük nyitva. Így a mindenfelől elvágott csapatokat azután mint juhokat hajtották be foglyokul. A Dunán Bécs felé indított 1500 francia foglyokat is megszabadították. Szánakozva láték itt sok magyar tiszteket is gyalog a fogoly csapatokkal együtt Regensburgon át szállani.

A veszélyes éjjelen ismeretségbe jött kanonok magához hívva szállására, kinél úgy 3 hétig valék ingyen szállva és sok szives barátságával dicsekedhetém. Enni a vendéglőkbe jártam. Napestig a mezőre sétálva, látám a holtak huzamos ideig temetését.

Mintegy május 10-én értésemre esvén, hogy Regensburgból a Dunán egy francia hajó induland Bécs felé, s hogy ez engem magára felvenne. A város katonai kormányzója ezredes de Robriandál uti levelem visástatám s ez is nyugtatásomra monda, ezen hajóval biztosan utazhatom, mert míg Bécshez érkezend, addig a francziák Bécsét bizonyosan megvejéndik. A hajóval leindulék, ládáimat a kanonoknál hagyván. A hajón voltanak Dupont, Davoust segédtisztje, Ducree hadi biztossági tiszt, Davoustnak egy szekere, 2 lova, sok közkatona, löpor s kétszersült. A francziák irántam sok barátságot mutattak, velek ettem ingyen, éjjelre egy bajor helység mellé kikötve, engem mint francia biztossági tisztet a plebánushoz rendelték szállásba, ki szívesen fogadott, örvendett, hogy deákul beszélek s tejnél egyebet semmit sem kívánok. Mutatá sok . . . feltört szekrényeit s a gazdasszonyának meghagyta, hogy virradatkor költsön fel. Utunkat sok veszedelmek közt tovább folytatók. A Duna balpartján

mind austriaiak valának, kik rá is lőttek hajónkra, melyen sok lőpor vala. E mellett a hajó némelykor a kőszirtekbe megakadott, jukat kapott, mindnyájan nagy fáradsággal mertük ki a beomló vizet. Linznél a hajó kiszállott s Dupont Bernadottehoz (a mostani svéd királyhoz) ment rendelésekkel, ki akkor a saxoniai armadával Linzben volt. Onnan midőn Ensen alól Mathausen mellett lennénk, a hajó újból megjukaadt s nagy bajjal juthatánk a parthoz a hajó megigazítására. Itten megértvén, hogy semmi bizonyos tudósítás nem érkezett légyen Bécs megvételéről — tanácsosabbnak tartám ott egy-két nap bizonyos tudósításra várni, mint egy ütközet veszélyei közzé jutni. A hely Mathausenhez egy félórányira a balparton egy erdőnél vala, melybe egy kömetszőnek (ki a József császár bécsi szobrához a granit piedestalt faragta) emeletes háza volt. Ez örömet átengede számomra egy szobát. Dupont többször tanácsolá, folytatnám utam az ők társaságukban, mert itt gyanunak leszek kitéve; de a regensburgi veszély eleven emlékezetben levén, nem követém őket; érzékeny búcsut vevék tőlök, kik neveiket emlékül zsebkönyvembe írák. Másnap, midőn a kertben mulatnék, 4 Ferdinánd magyar huszárt láték lóháton oda vágatni, kik tudakozák: „Wo ist der französische Offizier, az ilyen teremtetét“. Erre a kertből kimenve mondám: „földi! én magyar hív austriai s nem francia tiszt vagyok“. A katonák Mathausenben levő magyar tisztjökhöz kísérének, ki 25 huszárral forposton vala. A tisztnek előmutatám Bécsből nyert, a császártól aláírt, egy Heidelbergából adott s mindenütt visásott uti leveleimet, de azt mondá, hogy „a passus sem használ“. Előmutatám atyámnak azelőtt csak 2 hónapról szóló, halálát jelentő gyászlevelét, édes anyám fohászkodó hazahívását, heidelbergai iskolai bizonyító írásaimat, arany érdempénzemet. Mindezek semmit sem használtak. Gyanuúl tevő, hogy uti levelém Regensburgban francia várparancsnoktól vala aláírva. Erre így feleltem: midőn bementem, a mieinkek valának ott, én nem vagyok oka, hogy azok a várost elvesztvén, francziák közt kelle maradnom. Azon kérdésre, miért maradtam el a balparton, viszonzám: „a hajó oda kötött ki megjukaadva, tovább nem utaztam, nem tudván Bécs meg-

vételét s félve a háboru veszélyeitől“. Abban ellentmondást képzelt, a francziáktól félek, holott a francziákkal utazom s nem tudá megfogni azon nyilatkozatomat, hogy én nem a francziáktól, de már Regensburgban próbált útközet veszélyeitől félttem. Végre monda St. Julien general minden pillanatban érkezend, akkor nekie bejelentend, addig lennék a polgármesternél őrizet alatt. Estve St. Julien néhány ezred katonával megérkezett, több versen kérém nálla lejendő bejelentésem; de ezt a derék honfitárs tisztől meg nem nyerhetém. A polgármester egy mivelt ember éppen Heidelbergában esmeretes volt, tőlem ott sok emberről, dolgokról tudakozódott s éjféltkor St. Julienhez mene jelenteni, hogy körülményeimet megvizsgálva, engem teljesen ártatlannak talált legyen, de St. Julien aludott. Éjjeli 2 órakor 4 fegyveres katona lépe szobámba, hogy mint fogoly kövessem őket. Viradatkor a mezőn a táborba érkezénk, hol egy ezredes mondá őreinek: ezen fogolyért éltetekkel kezesskedtek.

Ezután St. Julien — ki előbb az ellenséget, mely Lincz felől ellenekbe sietett, néhány katonával megszemlélte vala, — a sereget elrendelé s midőn engem a forpostokhoz parancsola vitetni, kiáltám: „engem ártatlanul hurczolnak, kérem leveleim megvizsgáltatását,“ hangosan felelé: „erre nincs idő.“

Ekkor egy az ágyuk melletti kapitány nekem mondá: „az egész táborban el van az a hír, mint való terjedve, hogy én francia kém vagyok. Hátunk megett a Duna, előttünk az utat elvágták a francziák: ha a veszedelem közelget inkább összekonczolnak engem, mintsem a francziák keze köze juthassak.“ Ekkor arra kérém, hogyha meghalnék, óráim s egyéb drágaságom legyen övé, leveleimből megértendí, ki legyek s sorsomról édes anyámat tudósitaná, ki holléte mről semmit sem tud. Mindenre el valék szánva. A katonák legnagyobb elkeseredésben valának, sokan fegyvereiket elhányák, az étlenség fáradság miatt az út mellett elhuilottak, s veréssel sem lehete felköltetni. Ezeknek megmagyarázatául irhatom: a mienkek azt gondolták Linczbe nincsenek francziák, azért a III. ármáda egy része Linczet akará elfoglalni; egy csapat St. Julien alatt Ensnél akart

átszállani, hogy így a francziák közlekedését Bécestől elvágják. De Linczből Bernadotte ármádája által visszaverettek, s így kelle St. Juliennek is, azon éjjel visszavonulni.

Délután mintegy 2 órákor, a katonáknak nyugalom órája engedődött: ekkor is híjában esdeklém St. Julien elébe vitésemért — — — Estve egy kis városba érénk, hol a főhadi szállás volt. Sokan kijöttek a katonák eleibe, mondák: ez egy kém felakasztják sat. A városba érve egy ezredes a tömlőczbe vitetése parancsolá, de utközbe más rendelés Feldmarchal Koloredo eleibe lejendő vitetése parancsolá. Itten a Feldmarschalnak keservesen elpanaszolám ártatlan hurczoltatásom, megmondám mely nagy hiba lett légyen, hogy St. Julien velem azonnal nem beszélt, mert én csak akkor érkezve egész Regensburgtól fogva minden francia ezredek állását tudtam, tőlem megérthette volna, hogy Bernadotte Linczbe van s a linczi veszély elmaradott volna.

Midőn a marschal ezt bámulással értené, az ott levő fősegéd-tiszt, alezredes Keppler mondá: semmit se hidjen Excelenciád nekie, mert St. Julien az egész dolognak végére járt, s hogy kém vagyok be van bizonyítva.“ Ekkor Koloredo a Stabs Auditorhoz vitete. Ez uti leveleimet megvizsgálva s hol kétségei voltak felvilágosítást kérve, egy magyar huszár altisztet hátam mellé állíta, ki nézné a kezem közt levő magyar leveleket, a gyász és anyám leveleit s vigyázva, jól olvasom-e elő, azokat németre fordítva. Midőn ezeket elvégezném a Stabs Auditor kanapéjára ültete, mondá sajnálja sorsomat, én egy mivelit ártatlan ember vagyok; de így jár az ember, ha háboru idején ostoba kezek közé jut. Mondá legyen várakozással, míg Koloredonál szabadon bocsáttatásomat kieszközlendí. Kevés idő vártatva visszajöve mondá: „oly annyira el voltam árultatva, hogy nagy bajba került szabadságom kieszközlése s mivel csakugyan az ellenem forinált gyanut teljesen el nem oszlathatta, uti levelem ugyan aláíratott; de úgy hogy viradatkor megindulva hazafelé való utamat — ki akkor oly közel valék Bécshez, hol pénzem is volt — Brün—Olmütz felé vegyem s a francziáktól mindég lehető legnagyobb távolságba mennék át a magyar földre. Uti levelemben a francia aláírás után vala

az austriai aláírás, mi később viszont sok kedvetlenségre adott az értelemnek előtt okot.

Másnap viradatkor megindulék 20 rozsz bankó forintokkal gyalog Brünn felé, előttem egészen ismeretlen földön. Másnap nagy örömömre utban találám egyikét azon katonáknak, kik hurczoltatásaimban őreim voltak s bizonyossá tehetém ártatlanul történt elítéltetésemről. Gyalogláshoz nem szokva lábaim feltörtek s fájdalommal folytatám utamat. Délben egy ut melletti fogadóban, midőn egy katona tisztnek magyarázom a regensburgi ütközetet s azt a nállam levő uti földabrosszal világosítanám, a gazda előkéré uti levelem s látván, hogy a franczia táborból jöttem, itt le akara tartóztatni s a főhadi szálláshoz visszavezettetni; nagy bajba kerülte őt körülményeim állásáról felvilágosítani. Ezért ezután kerülván az országutat, embereket s többnyire csak ösvényeken, magánosan folytatám utam, vendéglőkbe nem tértem be s többnyire csak kenyeret ettem, éjjelenként a serházakban az ivó szobákban, a mesterlegények közt zsupszalmán háltam, kaputomat fejem alá téve. Tisztát egész utamban nem vehettem, csak azon ingem maradván meg, mely elfogatásomkor rajtam vala. Brünnbe érve, aranyórámért a kölcsönző hivatalnál pénzt akartam venni, de estveli 6 óra után a hivatal már be volt zárva. A rendőri hivatalnál, hol a tábornál lefolyt esetemet nem tudták, megnyertem, hogy utamat Olmücz helyett egyenesen Holicson át utasították. Szállást mint szegény vándor egy vendéglőbe sem kaptam. Ezért egy csésze kávéit iva estveli 8 óra után kiindultam, a kapun kimenve egy ezüst órámat egy zsidónak 15 papiros forinton eladám. A városon kívül a mezőn a buzák mellé éjjeli hálásra lefeküvé, de mellettem elmenő katonáktól megértve, hogy az én utam az övékkel megyegyezne, társaságokban éjjeli hálásra Austerliczbe mentem.

Innen másnap reggel a híres austerlitz-i csatatéren át utaztam. Ekkor történt az asperni ütközet, sok sebeseket találánk utban, kiket Brünnbe vittek, s ha ezen ütközetet a mienkek elvesztik — viszont egy visszavonuló ármáda közé jutok vala. — Holicnál egy brünni posztókkal megterhelte, a pesti vásárra menő szekérre ültem. Pestre érve ott találám

az erdélyi udvari cancelláriát s udvari titoknok Bodoki Sámuel barátomat felkerestem, kitől további utamra pénzt kölcsönözve, Pesten csak néhány órát mulattam s Kolozsvár felé tovább folytatám utamat.

* * *

Igy véződött Méhes Sámuel veszélyes, de érdekes útja, mely után nemsokára elfoglalta tanári székét a kolozsvári ref. collegiumban. Ugyanis Méhes György érezvén ereje hanyatlását, már 1808. végén kérte a főconsistoriumot, hogy rendelje melléje segédül fiát. A főconsistorium 1809. jan. 15-én értesítette Méhes Györgyöt, hogy kérésére, ismert érdemeire, valamint a beadott bizonyság leveleknek hitelt s teljes reménységet érdemlő voltokra való tekintetből elhatározta, hogy külföldi akadémiákon tanuló fiát, Méhes Sámuelt meghívja lector-professornak. Ő, Méhes György élvezze rendes professori fizetését. Fia a főconsistoriumtól kap 300 mfrt fizetést és 100 frt szálláspénzt addig, míg a collegium birtokainak bérlete lejár s magasabb bérért lesz kiadható.²⁴⁰

2. Méhes Sámuel a tanári pályán; családi élete.

Méhes György elhalta után az előljáróság 1809. szept. 3-án fölterjesztést intézett a főconsistoriumhoz július 14-diki üléséből, kifejtvén, hogy a philosophia tanításának két részre osztása helyes volna ugyan, tekintettel a tárgy nagy terjedelmére, de mivel az ifju Méhes Sámuel már most is elbirja tanítani, később pedig még inkább, reá lehetne bízni az egész és néhai atya fizetését ki lehetne utalni neki.

Ez alkalommal jelezte az előljáróság azt is, hogy pénz nem léte miatt a collegium építése lassan halad; physikai tanszerek nincsenek, tehát kérte a főconsistoriumot, hogy a Méhes Sámuelnek már megszavazott 400 frtot engedje át a collegium fennebbi céljaira.

A főconsistorium Méhes Sámuel megválasztását helybenhagyta, beiktatását megrendelte, de a 400 frtot a terhes viszonyok miatt nem adta ki.²⁴¹ Méhes Sámuel 1809. szept-

²⁴⁰ Az eredeti leirat 46—1809. sz. a. Méhes S. iratai közt.

²⁴¹ Az egyházker. lírban 238—1809. sz. a. szept. 3-ról.

tember elején kezdte meg tanári működését, mely nehéz lehetett, előleges gyakorlat és kézikönyvek nélkül; de könynyitett magán édes atyja kézírataival. Kézikönyvek kinyomtatását már ekkor sürgette a főconsistorium. Nehány évvel később a főconsistoriumnak 415—1812. sz. leiratára 1813. ápr. havában azt jelenti Méhes Sámuel, hogy valami kilencz egymástól különböző tudományokat tanít; ezeknek elkészítésére nem egy, hanem kilencz esztendő is kívántatik. A clas-sisok számára való arithmeticanak egy részét a néhai édes atyja kidolgozta volt s még akkor nyomtatás alá adván, kinyomatódott úgy négy ív; ezt ő bevégezte s Török István nyomdásznak át is adta, de mind csak ott hever sürgetései ellenére is. A physicára való kézikönyvét nagy részint kidolgozta, de maga költségén akarja kinyomtatni, mert ha a collegium számlájára akarná kinyomtatni, sóha végét nem várhatná. A többi tantárgyak kézikönyvét is szándékozik elkészíteni.²⁴²

A fennebb jelzett munkák közül csak az arithmetica jelent meg nyomtatásban előbb Méhes György, azután Méhes Sámuel neve alatt. — A physikai kézirat megvan könyvtárunkban. A többinek nincs nyoma.

Az első hivatalos megbízást 1810-ben kapta, midőn jegyzőnek választotta az előljáróság.

A rendszeres jegyzőkönyvek vezetése 1809. jan. 12-én kezdődött. Bíró Ferenczet akarták megbízni a jegyzőséggel, de szemei gyengesége miatt nem vállalhatta el; tehát 1809-ben Szilágyi Ferencz vezette a jegyzőkönyvet. 1810-ben Méhes Sámuelre szállott a jegyzőség. 1817. febr. 7-én lemondott jelezvén, hogy már szinte 8 esztendeje folytatja. Indoklásában azt mondja, hogy akár tisztességnak nézik e hivatalt, akár tehernek, illő, hogy a többi professorok is egyenlő mértékben legyenek részesek abban. A lemondást elfogadta ugyan az előljáróság, de oly megszorítással, hogy az ujonnan választott jegyző, Lengyel István, a következő iskolai év elején foglalja el tisztét, tekintettel mostani terhes hivatalbeli elfoglaltságára.

²⁴² Az egyhk. Itárban 105—1813. sz.

Igazgató volt 1820-tól 1825. aug. 30-ig, 1832-től 1836-ig, ezen kívül 1829. márcz. 13-tól 1832-ig mint paedagogarcha működött.

Méhes Sámuel feleségül vette Deáki Theresiat 1813. jun. 3-án, pünköst másodnapján, megeskette Szilágyi Ferencz. — György nevű fia szül. 1814. ápr. 29-én; keresztelte ifj. Incze Sámuel; keresztapa Pataki Sámuel protomedicus keresztanya: Pataki Sámuelné. — Sámuel szül. 1816. jun. 7-én, keresztelte Bereczki János professor; keresztapa Kabós Mihály, keresztanya Kabós Mihályné. — Polyxena szül. 1819. febr. 15-én, keresztelte a sógora Bántó Mihály, kereszt-szülők Rhédei Ádám gr. és grófné. — Therésia szül. 1820. aug. 30-án, keresztelte ifj. Incze Sámuel, kereszt-szülők Szilágyi Ferencz professor és Szilágyiné.

Első felesége meghalt 1826. márcz. 11-én. — Másodszor házasodott 1827. június 4-én, feleségül vette néhai Benkner János, deési gyógyszerész leányát, Karolinát, hogy kis Polyxena leányának nevelője legyen, de boldogsága nem sokáig tartott; kilencz hónap múlva meghalt második felesége, gyermekágyban.²⁴³

Harmadik házasságát Bécsben kötötte 1833. decz. 26-án, Kirchlehner Karolinával. E házasságról maig is megvan a német nyelvű szerződés, melyben a menyasszony, az osztrák törvények szerint, mint már nagykorú köti a szerződést.

Az első pontban kölcsönös szeretetre, ragaszkodásra, hűségre kötelezik magokat és arra, hogy a házasságból származandó gyermekeket, vallás tekintetében, a törvényeknek megfelelőleg nevelik.

A másodikban kikötik, hogy kinek-kinek a magáé maradjon, a mit bir vagy később örököl.

A 3-ik p. szerint kettejük egyesített vagyona alkotja az alapvagyon, mely csak akkor választható ketté, ha a viszony felbomlik. Egyébként a később szerzett vagyonnak fele része illeti az egyiket, fele a másikat. — A 6-ik pontban 3000 ezüst frtot ajánl föl a vőlegény a menyasszonynak, ezen

²⁴³ Méhes Sámuel sajátkezű följegyzései, iratai közt.

kívül 200 frtot biztosít nyugdíjúl, ha az özvegyi alap nem tudna ennyi segélyt adni stb.

Uj házassága hét évre terjedt; harmadik feleségét is elvesztette. Sirkövérről tudjuk, hogy Bécsben született 1805. febr. 8-án, meghalt Kolozsvárt, 1840. április 6-án.

Negyedik felesége Róbert Albertina tiz évig volt részese örömének, bánatának, gyámola hanyatló napjainak s 1857. áprilisben vált meg a földi élettől Kolozsvárt. Származására nézve svajczi nő volt.

A rokonság kebelében kellemetlen emléket hagyott maga után Róbert Albertina. Azt tartották róla, hogy éppen nem volt gyöngéd ápolója öreg férjének. Özvegységre jutván, minden családi, értékes ingóságot magához vett s a rokonságnak semmit sem adott.

Méhes Sámuel édes anyja, Incze Sára, 77 évet élt. 1836. jan. 14-én halt meg. 1836. márczius 14-én tartottak fölötte gyászünnepet a farkasutczai belső templomban, hol az elhunynak kívánságához képest, két unokája tartott megható emlékbeszédet: Herepei Károly a nagyenyedi ev. ref. collegium professora és Herepei Gergely kolozsvári lelkész. Azt is az elhunyt özvegy kívánságára teljesítették hálás gyermekei, hogy a kolozsvári ref. collegiumban egy szegény tanuló számára 500 frtos alapítványt tettek, a külvárosi épülő félben levő templom építésének folytatására 500 frtot adtak.²⁴⁴ Ekkor osztoztak meg a testvérek a 31,900 rhfrt. értékű vagyon fölött. Öt felé oszlott, egynek jutott 6320 rhfrt. érték.

Sámuel nevű fiát katonai pályára adta, Bécsben taníttatta. 1830. november havától ma is megvannak a havi költségjegyzékek, melyeket rendszerint Gyulai Sámuel írt alá 1833. márczius haváig s leküldötte igazolásúl. Fia a Károly Ferdinánd főherczeg 51. gyalogezredének 12. századában szolgált s az édes apa keserű fájdalmára meghalt 1838. decz. 7-én. A vigasztalhatatlan édes apa, fia emlékére, 200 pfrtos alapítványt tett az ezrednek, fia hagyatékából oly kikötéssel, hogy az évi 5% kamatot a 12-dik század jó erkölcsű és

²⁴⁴ Erdélyi Híradó. 1836. 22. sz. — Az osztozásról kelt egyezség második megjegyzése Méhes S. iratai közt.

kifogástalan közlegényének szolgáltatassák ki. Ez ajándékozási oklevél kelt Kolozsvárt, 1839. április 3-án.²⁴⁵

3. Az ifju Anacharsis kiadása és az Erdélyi Hiradó, különböző megbízások.

Méhes Sámuel vállalkozó természetű volt. Atyja arithmetikáját kiadta, majd „Az ifju Anacharsis utazása“, végül az „Erdélyi Hiradó“ kiadására vállalkozott.

Kortársa és sógora, Deáky Filep Sámuel sokat fordított francziából. Valószínűleg ő beszélt rá, hogy adja ki Barthelemynek „Az ifju Anacharsis útazása Görögországban“ című munkáját magyar fordításban. Méhes kinyomatta ezerhusz példányban. Fizetett Török István nyomdabérlőnek egy-egy ív kinyomtatásáért 40 váltó rhtot; * a betűket Méhes adta oly feltétellel, hogy Török visszaadni tartozik a nyomtatás befejeztével. A csomagolás a nyomdászt terhelte. 1819. febr. 8-án kelt a szerződés, május elsején kellett munkához fogni s hetenkint legalább két ívet kellett sajtó alól kiadni. A metszeteket Nagy Sámuel készítette. Bolti ára 25 frt, előfizetési ára 20 frt, velin papíron 40 frt. Összesen 333 előfizetője volt, kiktől befolyhatott 6660 frt. A nyomtatás költsége is lehetett ennyi, ha tekintetbe vesszük a metszetek díját is, melyről azonban a szerződés nem szól. A fordításért is kellett fizetni, tehát nyereségről alig lehetett szó, hacsak később nem kelt el legalább annyi példány, a hány előfizelő volt.²⁴⁶

Egyébiránt a Méhes és Deáky közt való viszonyt megvilágítja az 1819. márcz. 1-én kelt szerződés, melynek értelmében Méhes elvállalta a könyv kinyomtatását, Deáky kötelezte magát, hogy folytatja a fordítást; a költségek levonása után maradót tiszta nyereség felét kapja Deáky; a correkturát Deáky végzi; ha a nyomtatás befejezése után a betű-

²⁴⁵ Méhes S. iratai közt.

* Egy rhenes váltó frt 84 fillér.

²⁴⁶ A Török Istvánnal kötött szerződés Méhes S. iratai között.

ket nem lehetne eladni haszonnal, köteles Deáky átvenni annyiban, a mennyibe kerültek a hozatással együtt.²⁴⁷

Nagyobb vállalat volt az Erdélyi Híradó megvétele.

Az 1831. július 1-én kelt szerződés alapján átvette Kisszántói Pethe Ferencztől az Erdélyi Híradó és a Nemzeti Társalkodó kiadását a szerzett joggal együtt. Pethe Ferencz megtanította Méhes alkalmazottjait az ügymenetre, egy hónapig helyet adott szállásán a nyomdának, egyébiránt az újságírást, a költségeket és jövedelmeket átruházza Méhesre július elsejétől kezdve.

Az újság jogával együtt átadta Pethe a nyomdát is minden betűjével s egyéb hozzátartozóival. — Méhes adott e jogért s a nyomda készleteiért kétezer ezüst rhenes frtot, * három ezüst huszast számlálván egy rhfrtban, négy egymás után következő év alatt 500—500 rhfrtot fizetvén; az első részlet fizetésének határideje 1832. július elseje: a fennmaradó tőkerészletért törvényes kamatot fizet, a tőke törlesztése hamarabb is megtörténhetik a kitűzött határidőnél, de nem követelhető. Biztosítékul lekötötte Méhes a középkapun kívül (a mai honvéduczában) a vámház mellett levő avilis házát s egyéb fekvő és felkelhető javait. Tanuk voltak Salamon József professor és Vajda Dániel.²⁴⁸

A Pethétől átvett nyomdát ki kellett egészíteni s Méhes Sámuel Szentgyörgyi Imre utján rendelt betűket Bécsből, Schadetól. — 1832. április 8-án megsűrgette, de Szentgyörgyi még máj. 31-én sem irhatott bizonyost a betűkről, csak ígérte, hogy azonnal leküldi, mihelyt készen lesznek.²⁴⁹

Az Erdélyi Híradó átvételére nem valamely pillanatnyi elhatározás vezette Méhest. Már 1826. márcz. 20-án folya-modott *Heti Tudósítások* című magyar hetilap kiadásáért, de nem kapott engedélyt a királyi kormányszéktől.²⁵⁰ 1831-ben elérte célját. Az Erdélyi Híradónak szebb alakot adott, munkatársakul a legkitűnőbb írókat nyerte meg s lapját

²⁴⁷ A szerződés eredetije Bántó Nelli k. a. ltárában.

* Egy rhenes ezüst frt., 2 kor. 10 f.

²⁴⁸ Az eredeti szerződés Méhes S. iratai között.

²⁴⁹ Szentgyörgyi eredeti levele Méhes iratai közt.

²⁵⁰ Jakab E. Az erdélyi hírlapirodalom története 48. l.

egyes politikai és társadalmi reformeszmék közlönyévé tette. Független állása, tekintélyes vagyoni állapota bátorította e szerepre. Egyébként higgadt, mérsékelt gondolkozásáért a kormány is, az arisztocratia is kedvelte őt s ezen kívül élvezte a polgárság, a nép és ifjuság tiszteletét. Méhesnek legfőbb érdeme az volt e téren, hogy Erdélyi Híradójával állandósította az erdélyi magyar hírlapirodalmat.

Az *Erdélyi Híradó* és melléklapja a *Nemzeti Társalkodó*, melynek Pethe szerkesztése alatt még 200 előfizetője sem volt, Erdélyben kapós és olvasott lappá vált, az is maradt 1848. majus 31-ig, mikor Ocsvai Ferencz vette át a szerkesztést s a lap június 1-én *Kolozsvári Híradó* címmel jelent meg. — A Brassai Sámuel szerkesztésében megjelent *Vasárnapi Ujság* kiadója is Méhes volt 1834. áprilisétől 1846-ig, s ezt lapjához is mellékelte.

Jakab Elek, Ferenczy József és Ürmösi Lajos részletesen méltatták az *Erdélyi Híradó*, valamint a *Mult és Jelen* politikai jelentőségét; de egyikök sem érdeklődött az egyházi és tanügyi rovat iránt. A szerkesztőket mindenik egyház ügye érdekelte, első sorban a reformatusoké. Ez az oka, hogy a reformatusok egyházi és tanügyi életének főbb mozzanatait a két lap fölkarolta, vitatta, egymással heves harczot folytatott, melylyel az eszmék tisztázásához nagy mértékben járult mindkettő. — 1836-ban 500-nál, 1837-ben 600-nál több előfizetője volt az Erdélyi Híradónak. E szám később sem apadt, mert a politikai élet iránt való érdeklődés folytonosan növekedett s miután Kemény Zsigmond kezdett a lapba írni, a lap iránti érdeklődés is fokozódott.

Méhest már 1842. vagy 1843-ban vádolták azzal, hogy lapjának tulajdonjogát Kemény Zsigmondra és Kovács Lajosra akarja ruházni, de Teleki gróf, a kormányzó, tiltázza Méhest a vád alól.²⁵¹ Az eladás iránt való alku mégis megtörtént 1844-ben, márczius 19-én.²⁵² Méhes Sámuel átengedte az Erdélyi Híradó és Nemzeti Társalkodó kiadására nyert kiváltságot és sajtójogot s eladta két nyomtató sajtóját, az azokhoz tartozó betűkkel, nyomtató műhelyi esz-

²⁵¹ Jakab E. Az erdélyi hírlapirodalom története 78., 79. l.

²⁵² Az eredeti szerződés megvan Bántó Nelli k. a. Itárában.

közökkel, az ezekről készített összeírás szerint Bethlen Ádám gr., Kemény Sámuel gr., Kun Gothárd gr., Teleki Domokos gr., Kemény István br. és Kemény György br. uraknak 4000 rhfrtért ezüstben, oly kötelezettséggel, hogy 1844. július elsején átadja, rendes átadó oklevél mellett; tartozik továbbá a nevezett hirlapok kiadhatása kiváltságát, vásárlók által megjelölt egyénre átruháztatni; addig is, míg felsőbb helyről engedélyt nyer, Takács János tanárt veszi szerkesztő-társúl; július elsejétől, a vásárlók által kiadandó hirlapokra nézve átengedi a szerkesztői czimet s a felelősséget elvállalja addig, míg a legfelsőbb engedély, a kijelölt egyénre nézve leérkezik.

A szerződés szavai szerint mások is megígérték a Híradó kiadási jogáért a 4000 ezüst rhfrtot; de Méhes Sámuel, a hirlap jövőjének jobb biztosítása érdekében, hajlandóbb volt a vásárló uraknak átengedni. Az összeget nyolcz egyenlő részvényre osztották, melyből kettőt Méhes tartott meg 1000 frtban; a fennmaradó 3000 frtot pedig az Erdélyi Híradó és nyomtató intézete átvételekor, július elsején tartoznak lefizetni a vásárlók hat drb. 500—500 frtos, biztosítékokkal ellátott kötelezvényekben. — A kiadási költségekből fennmaradó tiszta jövedelmet a vásárösszeg kamatjának fizetésére fordítják oly módon, hogy legelőbb a Méhes Sámuel két részvényét, a hat részvényt pedig sorshuzás által megállapított sorozat szerint törlesztik. Méhes Sámuelnek két szavazata lesz az intézkedésekben, két részvénye letörlesztéséig, azután egy, a hirlap hasznaiból két részvény arányában részesül Méhes, élete végéig. — A szerződést aláírták a fennebb megnevezett urak és pecsétjeikkel megerősítették.

E szerződés azon szavaiból, hogy mások is ígérték 4000 frtot, tisztán látszik az átruházás, az eladás iránt fölmerült korábbi szándék s erről tudhatott valamit az, ki jelentést tett a felség előtt.

Egyébiránt a fennebb említett s kellő formák közt kiállított szerződés után sem történt meg tényleg a szerkesztő változása. 1847. április 19-én új kötlevél kelt, Bethlen Ádám gr. kivételével, ugyanazon személyek közt, mely kötelezi Méhes Sámueit, hogy adja ki a vásárlóknak azokat az 500—

500 frtról szóló kötelezvényeket, melyeket a kolozsvári ev. ref. collegium pénztárába tettek le biztosítékkul s tegye helyébe a saját személyét illető, minden vagyonára terhelőleg szóló, tiszta adósságos kötelezvényeit. A szerződés záradéka szerint ez megtörtént s a vásárlók lemondtak igényeikről az Erdélyi Hiradó stb. iránt s követeléseikről.²⁵³

A két kötleveiből nem tűnik ki világosan, hogy voltaképpen mi történt. A második kötlevél szerint nem nyert befejezést a vásár s az urak mégis letették kötelezvényeiket 500—500 frtról, azonban ugyanezen szerződés szavai szerint e kötelezvények kamatait Méhes Sámuel fizette 1844. márcz. 19-dike óta. Tehát kísérlet volt az egész eladás; de nem sikerült.

Méhes Sámuel 1828. óta a „Csókásiano-Inczedianus successorok“ megbízottja volt a szabolcsvármegyei Szeghegyi pusztabeli tizennégy telekből álló részjóságot bérbe adása stb. ügyeiben. 1843. ápr. 7-én, Szilassy József özvegye, Inczedi Katalin brnő és az erdélyi rokonok nevében bérbe adja 1843-ra e jóságot Degenfeld Schomberg Ottó gróf közvetítésével Bárczay Annának, Bek Pál özvegyének és Bárczay Zsuzsánna kisasszonynak 2000 ezüsthírtért.²⁵⁴

Arról nincs adat, hogy mi volt fáradozása jutalma, de azt lehet tudni, hogy 1838. január. 24-én Szilassy özvegyétől vásárolta meg belső magyar-utczai — most Kossuth Lajos-utczai házas telkét, 13,000 váltó rhírtón. Kitűnik ez azon örökvásári szerződésből, mely mellett eladta 1847. május 7-én ugyanezen házas telket, a mostani — 1901-diki egyemeletes épülettel, Bethlen Leopold grófnak és nejének Kimmajer Katalinnak 25,000 ezüst rhírtért.²⁵⁵ Az épület ekkori lakója Bánffi Miklós br. volt.

E vásári ügy szabályszerű befejezése után nem értem, miért van Méhes Sámuel nevére kiállítva egy költségszámítás Böhm János építészttől, 1848. nov. 3-ról, mely ugyanezen ház emeletre vitelének költségeit állítja elének 6087 vált rhírtban.²⁵⁶

²⁵³ Az eredeti szerződés megvan Bántó Nelli k. a. ltárában.

²⁵⁴ A bérlevél Bántó N. k. a. ltárában.

²⁵⁵ Az eredeti szerződés u. o.

²⁵⁶ A költségszámítás u. o.

Egyébiránt 1847. szept. 20-án panaszosan írta Bántó Sámuelnek, hogy magyar-utczai szép nagy házát 5000 frt vesztéssel adta el.²⁵⁷ Ugyanezen levelében érinti, hogy készül Párisba, Genfbe, továbbá nem hiszi, hogy a király megerősítse az urbéri törvényjavaslatot, a mint ezt Erdélyben kidolgozták, „mert a parasztnak mostani állapotánál sokkal rosszabb lenne sorsa az ország nagyobb részében; a parasztok többet felinél vesztenék földjeiknek; ettől békés uton megfosztani bajosan lehetne.”

1848. oct. 25-ről ugyancsak Bántó Sámuelnek Budán, a pénzügyministerium bányászati osztályába levelet írván: melegen ajánlotta a Selmeczei készülő kitűnő erényű, szorgalmas és talentumos ifju Wass Dániel grófort; kérte, hogy ajánlja Debreczeni (Márton) consiliariusnak.

* * *

1830. decz. 2-án Nagy-Enyedről kérte Kemény László br. a főconsistoriumot, engedje meg, hogy helyette néneje Kemény Anna benő Vétsei Ignáczné brné tutora Méhes Sámuel professor lehessen, mivel bizalma van hozzá, ismeri Vétseiné ügyeit, Kolozsvárt lakik; a kir. főkörmányszék nem fogja ezt akadályozni, mert a Herepei árvák tutorságát már 1812-ben Méhesre ruházta s a tutorság mellett Méhes el tudta végezni professori kötelességeit. — A főconsistorium kész volt megengedni a tutorságot s kérdést intézett Méheshez elfogadja-e?²⁵⁸ Méhes elfogadta oly feltétellel, ha a Vétseiné jószágait bérbe adják s neki csak a bevétel és kiadás számadásával lesz dolga.²⁵⁹ Ez előzmények alapján 1831. jan. 10-én a kir. főkörmányszék 5938. sz. a. kinevezte Méhes Sámuel Vétseiné gyámjává.²⁶⁰

1832. elejétől 1836. végéig működött e minőségben. A báróné halála után, a királyi főszámvevő hivatal megvizsgálta számadásait s helyeseknek találta. A szövegben azt is kifejezte a számvevőség, hogy Méhes Sámuel a rokonok

²⁵⁷ Az eredeti levél u. o.

²⁵⁸ Az ehk. ltban 424—1830. sz.

²⁵⁹ Az ehk. ltban 444—1830. sz.

²⁶⁰ Az ehk. ltban 56—1831. sz.

megelégedésére végezte feladatát. Fáradtságáért a tiszta jövedelem egy hatoda illetve s ez alapon kapott öt évre 1995 forintot $2\frac{5}{8}$ krajczárt váltó cédulában. Az 1837. jun. 16-án lezárt elszámolást aláírták Kemény Zsuzsánna és Kemény Rózália brnők is.²⁶¹

4. Méhes Sámuel alapítványa és lemondása.

Rendes tanári működésének 32-dik évét szolgálta már Méhes Sámuel, midőn megfogant lelkében alapítványa letételének gondolata. 1841. május elsején adta be alapító levelét az előjárósághoz az alábbi kísérő irattal:

„Hazám, vallásom s ezen kolozsvári ref. főiskola iránti buzgóságom, mit eddig is tettel bizonyítani kívántam s mit éppen hivatali folytatásomért méltatlanul érdekllett érzékeny megbántatásaim is nem gyengíthetének, az általam s idvezült édes atyám által 66 évek alatt tanított matematikai s természeti tudományok gyarapítására használni kívánván: e célra minemű alapítványt kívánok tenni s azt mimódon biztosítottam, méltóztatik a Méltóságos curatoratus az *A* és *B* alatti záratékokból átlátni.²⁶² Az *A* alatti alapítványomba rendelt tanító személyére nézve illő fontolóra vevén, hogy valamint egy rossz professor egész generációra kiható átok, így egy céljának megfelelő professor nemcsak a collegiumra, vallásunkra; de az egész hazára nézve áldás; érett és hosszas megfontolás után választásomat Takács János nevű ifjuban állítottam meg, ki a n. enyedi ref. főiskolában végezvén, iskolai pályáját jelenleg a bécsi cs. k. polytechnikai intézetben s egyetemben folytatja. Ezen ifjuban is, mint hitelesen értesíttettem, a tiszta, erkölcsi karakter, a matematikai s természeti tudományok szeretete iránti buzgóság, munkás szorgalom, tanításra való alkalmasság s iskolai kormányzási ügyesség párosulva vannak; e mellett már majd két év óta magát éppen ezen tudományokban kívánja tökéletesíteni“.

Állítása igazolására 7 drb. eredeti bizonyítványt csatolván,

²⁶¹ Az eredeti oklevél Bántó Nelli k. a. ltban.

²⁶² E záradékok nincsenek meg a coll. ltban 1901. VIII. 10-én.

kérte alapítványa helybenhagyását s megerősítés végett a főconsistoriumhoz fölterjesztését.²⁶³

Az alapító levél szerint boldogult édes atyja, n. Méhes György emlékezetére új tanszéket alapít a természettudományok sikeres tanítása végett. Az alapítvány összege 10,000 conv. rhfrt., melynek 5⁰/₀-a a tanár fizetéséül, 1⁰/₀-a a kísérletek költségeinek fedezésére szolgál.²⁶⁴

A főconsistorium, Méhessel egyetértőleg, némi módosítást tett az alapítólevelen, de megerősítette, a király elé terjesztette, ki 1841. aug. 14-ről 3710. udvari sz. a kelt rendeletében, a kormánysszék útján. tetszését fejezte ki a fölött, hogy Méhes Sámuel tanszéket alapított.²⁶⁵

Méhes az alapítványnak szánt 10,000 frtot nem fizette ki, csak részben, s a hiányzó kamatot kiegészítette. Az Erdélyi Hiradó eladását azzal indokolta, hogy alapítványának hiányzó összegét akarja kiegészíteni; 1851-ben, Takács Jánosnak febr. 10-én kelt lemondása után, élni kívánt ajánlási jogával és azt óhajtotta, hogy a betöltés idejéig a „tanszék után járandó fizetés az alapítvány hiányai pótlására fordíttassék.”²⁶⁶

Tehát még 1851. elején sem folyt be teljesen az alapítvány tőkéje; a kiegészítés valószínűleg halála után történt meg. — A dolog úgy áll, hogy a Szász Istvánnál elhelyezett 400 pfrt. a collegiumi pénztárnok hanyagsága miatt vészett el, mert nem vette figyelembe a Méhes sürgetéseit s azt az időpontot, a meddig Méhes kezességet vállalt ez összeg erejéig.²⁶⁷ Ezt kellett később kiegészíteni.

A királyi tetszésnél nagyobb kitüntetés is érte Méhest 1841-ben. Kolozsvár városa országgyűlési követé választotta. Ő maga tett jelentést erről az előljárásnak, egyszersmind tudatván, „hogy iskolai kötelességei teljesítésének biztosítására Sárkány József esküdt deákot vette főt segédül, kinek feladata lesz azon órákon tanítani, melyeken meg nem jelen-

²⁶³ Eredetije a coll. ltban G. 24—1841. sz. a.

²⁶⁴ 24—1841. előlj. sz.

²⁶⁵ 96—1841. előlj. sz.

²⁶⁶ A 24—1851. előlj. jkvi sz. alapján kelt értesítés Méheshez. Bántó N. k. a. ltban.

²⁶⁷ 36—1849. e. sz.

hetik, egyébiránt igyekezni fog, hogy minél ritkábban legyen alkalom órái pótlására. Az előjáróság megnyugodott benne.²⁶⁸

Még négy évig működött rendes tanári székén; de 1844 tavaszán, gyengélkedése miatt fölmentést kért, az 1844/45-ik iskolai évre, kötelességei egy része alól, úgy egyezvén meg Takács Jánossal, hogy a physicának azon részeit, melyek nincsenek szorosabb összefüggésben chemiai műtételekkel maga tanítja, a többi része Takácsnak marad. Az előjáróság készséggel beleegyezett 1844 május 8-án.²⁶⁹ 1844 dec. 20-án beadta terjedelmes számadását a physicum museumról 1832—1844-ig, lemondott a museum kezeléséről s Takács Jánosra ruházta. — Ugyanekkor mondott le a könyvtár felügyeletéről is.²⁷⁰ — 1845-ben a collegium könyvtárának ajándékozta 600 drbnál nagyobb számú s többnyire természettudományi és philosophiai munkákból álló könyvtárát, továbbá ásványgyűjteményét s a heidelbergi egyetemen tanulásakor nyert, 10 aranyat nyomó arany emlékpénzt.²⁷¹

Ugyanekkor, elgyengült egészségi állapotára való tekintetből kérte a tanítás alól való fölmentését, egész fizetésének és szállásának meghagyása mellett. Tantárgyait vegye át Takács János tanár; óhajtja, hogy azon természettudományi tárgyak tanítására, melyekre alapítványát tette, legalább egy pótló tanítót alkalmazzon az előjáróság.

Az előjáróság, a nyugalomba lépő tanár érdemeinek kiemelése mellett, ajánlólag terjeszté föl e kérést a főconsistoriumhoz s kérte, hogy jogosítsa föl a tanári hivatallal járó gyűlésekben megjelenésre, szavazó joggal; a pótló tanító javadalmazására pedig találjon valami módot.²⁷²

Az egyházi főtanács a nyugalmazás iránti kérelemnek azon reményben tett eleget, hogy a kérelmező tanár egészsége jobbrafordultával mind a tanári, mind az egyházfőtanácsai gyűlésekben szolgálni fogja tovább hasznos tanácsaival a főiskola és egyház közjavát.

²⁶⁸ 76—1841. e. sz.

²⁶⁹ Az 51—1844. sz. értesítés Bántó N. k. a. liban.

²⁷⁰ 98—1844. e. sz.

²⁷¹ 39—1845. e. sz. (Az emlékpénzt még nem láttam 1901. VIII. 10.)

²⁷² 40—1845. e. sz.

A pótló tanár kiszemelését, a javadalmazásra vonatkozó terv elkészítését a collegium előjáróságára bízta az egyházi főtanács.²⁷³

5. *Méhes Sámuel az egyházban és a politikai életben.*

Az irodalmi munkásság is nyilvános szereplés; de Méhes nemcsak ezen a téren, hanem az egyház belső életében, később a politikai életben is szerepelt. — 1835. ápr. 20-án Ferdinánd főherczeg előtt Méhes Sámuel tolmácsolta a ref. egyházak és iskolák üdvözlét a király születésnapja alkalmából.²⁷⁴ A magyar tudós társaság VII-dik naggyűlése 1836-ban levelező taggá választotta.²⁷⁵

Midőn Heidelbergből visszatért, a szellemi élet, mondhatni, tespedésben volt Kolozsvárt; az iskolán kívül semmi sem ébreszthette, sőt számos akadály nyögözte az eszmék fejlődését és közlését. A két Magyarországon ekkor nem voltak casinók; Méhes akart egyet állítani Kolozsvárt, a külföldiek példájára; de résztvevőkre nem talált. „Némelyek — saját följegyzései szerint — ábrándozónak tartották, mások megint hasznos szándéka alatt veszélyes politikai czélzatot véltek lappangani s így lassanként a tudományos művelődés és szellemi munkásság iránti buzgalmát a hideg részvétlenség nagy részben lehüté”; de a mint fennebb láttuk nem fojtotta el, mert 1817ben már kiadta édes apja Arithmeticáját s más irodalmi vállalatokhoz is fogott.

1843. június 5-én választotta algondnokká a kolozsvári ev. ref. egyházközség.²⁷⁶ E minőségében oly képviseleti tervet dolgozott, melynek alapján minden egyháztag részt vehetett a templom építése ügyében.²⁷⁷

Az egyháztanáctól elfogadott képviseleti rendszer 1844. máj. 5-én lépett életbe. Méhes Sámuel algondnok eléadta e gyűlésen, hogy mióta az egyházközség reábizta a templom-építéshez szükséges jövedelemszerzés módjának megállapí-

²⁷³ Erdélyi Híradó. 1845. 31. sz. 243. l.

²⁷⁴ Erdélyi Híradó. 1835. I. 32. sz.

²⁷⁵ Erdélyi Híradó. 1836. 43. sz.

²⁷⁶ Erdélyi Híradó. 1843. 45. sz.

²⁷⁷ Erdélyi Híradó. 1844. 33. sz.

tását. megkeresett már 17 előkelő egyént, kik mintegy 6000 v. firtot ajánlottak, melyből 2000 vrtot Bánffy Jánosné brné, Kemény Zsuzsánna irt alá. — Ugyanezen gyűlés jegyzőkönyvi, hálás köszönetét fejezi ki Méhes Sámuel algondnoknak a templom építése körül eddig kifejtett fáradalmaiért, főleg pedig a képviseleti rendszer behozataláért.²⁷⁸ — Meg is érdekelte, mert az ő buzgólkodása és új rendszere alapján május 16-áig a tízedenként megkeresett kolozsvári reformatus polgárság 7121 ezüst firtot irt alá a külső templom felépítésére.²⁷⁹ Ő maga mindig elől járt az ada-kozásban.

Méhes Sámuel 1846. aug. 12-én választották meg Kolozsvár egyik követének, a szeptember 9-re kitűzött erdélyi országgyűlésre.²⁸⁰ Méhes ekkor Bécsben volt s Szentgyörgyi udvari tanácsosnál tartózkodott. Az 1848-diki erdélyi s majd a pesti országgyűlésre ismét őt választották képviselőnek. Politikai gondolkozásának ritkán adott kifejezést; de önálló véleményéhez szívósan ragaszkodott. Szóban és írásban kifejezett gondolatai megjelentek az Erdélyi Híradó hasábjain. A mennyire birtam, összegyűjtöttem az alábbiak szerint:

Az Erdélyi Híradóba ritkán, keveset irt. Az 1843. évi. 70. számába: Vallás ügye Erdélyben és Magyarországon. A 86. és 87. számban: Vegyes házasság ügye Erdélyben és Magyarhonban. A 89., 90., 93. számokban: Országgyűlés Erdélyben és Magyarhonban. — Az 1844. 52. sz.-ban „Mult és Jelennek nem felelek“. — Az 1845. 91., 92., 93. sz.-ban: Ref. püspöki successio. — 1846-ban 165. sz.: Nyilatkozat. Az urbér rendezése tárgyában fejti ki nézeteit. — 1847-ik évi 263. számban közölte Országgyűlési beszédét az örökváltság ügyében. A 265. számban a tisztválasztás ügyében. A 282. számban a magyar nyelv ügyében. A 306. számban az országgyűlési követek ingyen szállásának megszüntetése tárgyában.

²⁷⁸ Erdélyi Híradó. 1844. 40. sz.

²⁷⁹ Erdélyi Híradó. 1844. 50. sz.

²⁸⁰ A városi tanács hivatalos értesítése Verestói Mihály főbíró aláírásával. Méhes iratai közt.

Az 1848. márcz. 15-diki események híre márcz. 20-án érkezett meg, hivatalos és magánsürgönyökben. Bethlen Ádám gr. választott polgár házában összegyűltek a városban levő előkelők, hogy tanácskozzanak a sürgős teendők felől. Számosan voltak jelen a meghívott polgárok közül is. A pártkülömbőségek elenyésztek s egyhangulag elhatározták, hogy a sürgősség miatt más törvényhatóság gyűlése elé nem lehetvén terjeszteni a teendőkre vonatkozó javaslatokat, felkéri Kolozsvár város tanácsát és esküdt közönségét, tartson nyilvános ülést, készítsen fölterjesztést a kir. fő kormányzékhez, az országos ügyek intézése ügyében. — Ily előzmények után nyílt meg márcz. 21-én a városi közgyűlés, melyet Groisz Gusztáv főbíró megnyitván, Méhes Sámuel terjesztette elé a fölírti javaslatot. Beszédében kiterjeszkedvén az európai forradalmi eseményekre, a felíratban hangsúlyoztatni kívánta, hogy a polgárság megmarad alattvalói hűségében az uralkodóház s az alkotmányos monarchia iránt; indítványozta, hogy a belső béke biztosítására szervezzen a város polgári őrséget; kérje a főkormányzékot az országgyűlésnek minél előbb kieszközlésére. Nehány évvel ezelőtt a város nem nagy rokonszenvet tanúsított a két magyar haza egyesítése iránt, mert úgy hitte, hogy jogáldozattal vásárolja meg az uniót. De a körülmények változtak; a testvérhon országgyűlése új, alkotmányos jogokat kíván biztosítani a városoknak; most tehát éppen jogaink biztosítása követeli, hogy az egyesülést szívvel-lélekkel pártoljuk s felíratunkba ezt is tegyük belé. Fejezze ki a közgyűlés, hogy kívánja a törvény előtti egyenlőség, a köztelherviselés életbe léptetését, a sajtó szabadbá tételét.

A felíratot egész terjedelmében elfogadván a közgyűlés, küldöttség vitte a kormányzóhoz, ki megígérte, hogy igyekszik kedvezőleg ellátni a főkormányzékknél. — A lelkes közönség estve fáklászenével tisztelte meg a kormányzót és Méhes Sámuel, ki ezt nem várta s kijelentette, hogy ily méltánylásra jogosítva nem érzi magát. E nap diadalának s azon körülménynek tulajdonítja, hogy hanyatló napjainak még fenntartá a magyarok istene azon polgári örömet, hogy az ügyért, melyet annyi sikertelen időközön keresztül

ápolott keblében s tett érette, a mit tehetett, éppen ő emelje föl egy tekintélyes törvényhatóság tanácsstermében gyenge szavát.

A politikai közpályán aligha volt ennél szebb napja Méhes Sámuelnek. Küzdelmei diadalát látta életre kelni s ezzel megelégedvén, 1848 május 16-án lemondott az Erdélyi-Híradó szerkesztéséről, mert hanyatlani érezte erejét. A május 16-iki szám szerkesztője már Ocsvai Ferencz.

1850 febr. 1-én, Bécsben kelt, Lugosi Ferenczné, Méhes Máriához intézett leveléből tudjuk, hogy 1848 július elején távozott el Kolozsvárról s ment föl a pesti országgyűlésre, teli szép reményekkel, melyek csak egy hónapig táplálták lelkét. Augusztusban már látta, hogy honfiai felhőkbe építnek hiu reményeket s gyerekes elbizakodással rohannak a veszélybe, hogy az Ausztriától való teljes elszakadásra törekednek, egy fő alatt való egyesülést, de külön országglást, külön hadserget; idegen udvaroknál követséget; béke és háború eldöntésére külön jogot óhajtanak.

Erdélynek az egyesülésre vonatkozó törvénye, az osztrák uralkodóházzal szorosabb kapcsolatban való maradást kívánván, ő az országgyűlésen az olasz bérdsében ily értelemben szólott; sőt az erdélyi követeket, kik 60-an voltak, bizalmasan kérte, hogy tartsanak együtt s nyilatkozzanak ily irányban egy értelemmel, mert különben elpusztúl a két magyar haza; de süket füleknek beszélt.

Augusztusban már beteg volt; Füredre utazott, ez nem használt; szeptember 16-án, mikor legnagyobb volt a zavar, Jellasics Pesthez közel, a nádor kiindult: haza készült oly szándékkal, hogy többé vissza se jöjjön; de octoberben megkezdődtek az oláh lázadások; látta a bekövetkező veszélyt; ezért novemberben, már nagyon betegesen, visszajött Pestre; betegeskedése miatt nem ment Debreczenbe. Buda ostroma alatt Váczon volt s csak 1849 május végén indult haza; Debreczenből haza indította ingóságai egy részét; de az oláhok kegyetlenségei miatt ismét visszatért Pestre; betegsége miatt nem követte Szegedre az országgyűlést; a Sváb-hegyen fogadott szállást; de itt nem volt tanácsos lakni, tehát egy hét múlva Budára költözött Bántóékhoz.

Julius végével Bécsbe s innen Ischlbe ment, hol egészsége helyreállott; nagy sétákat tett a hegyek között, a fenyvesek árnyaiban; ablakuk alatt folyt a Traun vize s mindenfelé szép kilátás gyönyörködteté két hónapig. Szeptember végén ismét gyengélkedett, azután Bécsbe ment, haza akart indulni; de a Reincznénél tett látogatása alkalmával reá nehezedett a súlyos betegség, gyaloghintóval kellett szállására vinni. Azóta mindig beteg volt. Két és fél hónapig semmi húst, veteményt, tésztát, nem volt szabad ennie csak tejet, levest, fagyaltot. Orvossága a halzsír volt. 1850 elején annyira javult állapota, hogy délben fölkelhetett, de már 4 órakor le kellett feküdnie. Egyébként levest és vadsültet ehetett; márczius közepe előtt nem remélte, hogy szobájából kimehessen. Ablakukból szép kilátás nyílt a Dunára; Bántóékkal együtt lakott s olcsóbban éltek, mint Kolozsvárt; ugyanezen házban laktak Szentgyörgyi Imréék, Leopoldstadt, Donauzeile nro 32, öt házzal odább Reinczné.

Áprilisben kívánt hazaindulni, de nem volt pénze; hazulról senkisémet fizetett, nem is volt miből; tehát ott keresett kölcsönt. Pestről egészen hazáig akart szekeret fogadni s ha lehetett volna, Csucsán találkozni testvérével. Azt nem hitte, hogy szekere megtenné a nagy kitérést Debreczen—Margita—Zilah felé. Kérdezősködött a családtagok felől s végül arról panaszkodott, hogy a sajtóban (az Erdélyi Híradóban) elég kára volt. Ocsvai átvette, semmit sem fizetett, Méhesnek kellett kifizetnie a szállást, a papir és festék adósságot; betűit elkoptatta, nyomdáját Ocsvai miatt vetette zár alá Urbán, Ocsvai maga odább állott.²⁸¹

Hazatérése után a Nagyvárad és Kolozsvár közt tervezett vasút kolozsvári bizottsága 1851. június 11-én Méhes Sámuel is fölkerlte, hogy P. Horváth Mihály elnöklete alatt egy fiókbizottsággal szálljanak ki s a Nagyvárad és Kolozsvár közt levő községeket és birtokosokat világosítsák föl a tervezett vasút hasznáról, szólítsák föl minél több adomány megajánlására; az ajánlatokat foglalják mindjárt kötelez-

²⁸¹ Az eredeti levél Méhes iratai közt, Kerekes Gyula dr. ajándékából.

vénybe; a községekben vegyenek maguk mellé egy népszerű embert s minél több ajánlatot igyekezzenek gyűjteni. A költségek fölvehetők a nagy bizottság elnökénél. Elnök volt Jónás Ferencz, jegyző Grois Ferdinánd.²⁸²

Az egyházi főtanács is kiténtette azzal, hogy az 1851. október 12-re hirdetett közzsínatra egyik képviselőjéül Méhest küldötte a többi előkelő urak közt, a melynek Bethlen Ádám gr., Bánffi Ádám br., Ugron István, Gyárfás Domokos, Incze Mihály, Fülei István, Zeyk Károly, Dósa Elek, Bánffi Miklós br., Horváth Mihály és Toroczka Miklós.²⁸³

1852 elején már beteg volt Méhes; Morison pilulákat használt; márcz. 11-én még készült Bécsbe, de nem nagyon bízott egészségében, a mint ezt Bántó Sámuelnek írta, márcz. 11-én kelt levelében. 18 napig élt még. Meghalt 1852. márcz. 29-én 10¹/₂ órákor.

Élete végén is jótékonyagra gondolt. 1852. febr. 4-én kelt végrendeletével a 10,000 pfrt. alapítványhoz még 800 pfrtot hagyományozott oly módon, hogy ennek törvényes (6⁰/₀) kamatjából évenként adjon az előljáróság ösztöndíjúl 24 ezüst frtot a természettudományokban, 24 ezüst frtot pedig a mathesisben kitünő két tanulónak. Ezen kívül a collegiumnak hagyta minden könyvét, a mi még birtokában van.

A végrendelet egyik pontja szerint az özvegy élvezte egy félévig az összes vagyon jövedelmét. Pótvégrendelete szerint a kolozsvári szegényeknek eddig hagyományozott 2000 ez. frthoz még egy harmadik ezret hagyományoz. Az örökösök csak akkor juthattak illető részökhöz, ha a jövedelemből e 3-ik ezer frtot eléállítják.²⁸⁴ Mindkét alapítvány életbe lépett később s a halás tanulók és a városi szegények ma is áldják Méhes S. emlékét.

1852. április 1-én Nagy Péter mondott imát Méhes S. koporsója mellett; június 20-án a külnagyar-utczai templom-

²⁸² 5—1851. vasúti biz. sz. Bántó N. k. a. ltban.

²⁸³ Az ehk. ltban 212 - 1851. jkvi sz.

²⁸⁴ 41—1852. e. sz.

ban Nagy Ferencz tanár tartott megható emlékbeszédet az elhunyt nagylelkű alapító végtiszteletére, kiemelvén, hogy szive, lelke összenőtt a collegium érdekeivel; szaktudománya mellett, a tudományok más nemeiben is sokoldalú jártasságot szerzett; állandó tanulásával szakja színvonalán volt; világos, könnyű előadásával, egyszerű modorával sikeresen tanított. „A ki tőle nem tanult, annak vagy igen kemény volt a koponyája, vagy bizonyos volt, hogy tanulni nem szeret”. — Az ifjuságnak gyámola, barátja, atyai gondozója volt.

A tanítás szabadságának előharczosai között küzdött, meggyőződéséhez hiven ragaszkodott; munkás életének kincseiből legtöbbet áldozott collegiumunkra s ezzel is szeretett édes apjának emlékét örökítette meg. Befolyását felhasználta a collegium javára; ennek köszönhetette intézetünk, hogy a szolga fiuból szerencsés sorsra emelkedett férfiú, Csengeri Képiró Imre, egész élete keresményét, 21,000 mfrtot, iskolánknak adományozta.

Magános élete munkás és vidám volt a sok csapás közt is, mely érte. Anyagi és szellemi téren minden kérdés érdekelte, mindenütt tevékenységet fejtett ki a közérdek javára, a maga ügyeit sokszor elmellőzve. Az anyagi érdekek körül kifejtett munkásságának köszönhetette vagyoniosságát; de a vagyon csak eszköz volt az ő kezében s nem cél. A mily arányban nőtt vagyona, oly arányban áldozott közjótékonyági czélokra. Kora és környezete, a nyilvánosságra jutott és titokban teljesített jótékony áldozatokért jó és nemes emberbarátnak ismerte és tisztelte.

6. *Méhes Sámuel munkái, kéziratai.*

1. De respiratione animalium commentatio. In concertatione civium academiae Heidelbergensis 22. novembris 1808. Heidelbergae. 1810. 4r. 60 l. — 2. Közönséges arithmetica. Az alsóbb osztályok számára készítette. Kolozsvár, 1817. 8r. 3 lev. 167 és 2 l. — U. a. Kolozsvár, 1833. 8r. 4 lev. 9—192 l. — 3. A kolozsvári reformatum collegium története, melyet ugyanazon collegium ujjonnan épült auditoriumának felszerelése alkalmatosságával tartott beszédben elmondott...

1818. jun. 25-én. Kolozsvárt, a ref. koll. betűivel. 1821. 8r. 21—49 l. Megjelent Szilágyi Ferencz beszédével ily cz. a. „Két beszédek“ stb. — 4. A nagy cancellarius képe, melyet r. sz. birodalombéli gróf széki Teleki Sámuel... élete leírásában... 1822. nov. 17-én egy halotti beszédben előadott... Kolozsvár, 1825. 8r. 43—88 l. Több beszéddel együtt jelent meg. — Ugyanez megjelent: gr. Teleki Sámuel emléke cz. a. a Nemzeti Társalkodó 1831. évf. nak dec. 17. és 24-diki számában; de a halotti beszéd jellege nélkül. — 5. A jobb részt választott asszony képe, melyet széki gr. Teleki Mária, kis rhédei gr. Rhédei Ádám feleségének emlékezetére írt.²⁸⁵ — 6. Követjelentés az 1841/3. erdélyi országgyűlésről. Grois Gusztáv követtársával adta ki. — 7. Elemi algebra az alsóbb osztályok számára. 1846. 8r. — 8. Uti jegyzetek. Némethon. Holland. Belgium. Schweiz. Tyrol. Kolozsvár, 1847. 12r. IV. 258 és 1 l.

Méhes Sámuel megtartotta élete végéig szelleme üdeségét, könnyűségét. 61 éves korában nagy utazást tett feleségével Cseh-, Szász-, Poroszországon keresztül Hollandiába, a Rajna vidékére, Würtembergbe, Svájcba s élményeit közölte az Erdélyi Hiradó 1846-dik évi folyamában, 1847-ben pedig könyvalakban is kiadta. Ma is élvezettel lehet olvasni. A 61 éves öreg, fiatal emberhez illő melegséggel szól akár az emberi művészet s tudomány kincseiről, akár a természet nagyszerű jelenségeiről vagy az egyes népek politikai és egyházi életéről, a jótékonytételt gyakorló intézetekről, a tiszta kórházakról, az emberséges berendezésű börtönökről, a szegényebb néposztály állapotáról stb. Minden nevezetesebb társadalmi mozzanat megragadja figyelmét s minduntalan fűlsóhajjt: vajha így lehetne nálunk is.

Kéziratban maradt munkáiról következőleg szól Sárkány Lajos dr.:

Philosophiae naturalis Principia Metaphysica. Kézirat, Méhes Sámueltól. (1807) Lipcse és Rostock. 66 lap 4^o, a kolozsvári ev. ref. coll. könyvtáraé.

A természettan Metaphysicai alapelveit adja elő, vagyis

²⁸⁵ Ezt nem láttam. Jakab E. említi. Magyar Könyvszemle IX. 124. l.

kezdi meg, mert a mű befejezetlenül maradt. Négy fejezetre oszlik: I. Phoronomia; II. Dinamica; III. Mechanica; IV. Phoenomenologia, s egészben véve 86 tételt tartalmaz. Az előadás rendje: Osztályozás, értelmezés és példákkal való felvilágosítás, végül bizonyítás. Az osztályozásokat határozott vonások és tulságos részletesség jellemzik. Például a mozgások nemeit az irány, sebesség, viszonyosság, mennyiség és minőség szerint 5 féleire osztja, s mindenikben még al-osztályokat különböztet meg. Az értelmezés és magyarázat rajzokkal van kísérvé, s a bizonyítás többnyire mennyiség-tani alapon történik. Természetesen vannak olyan tételek, melyek bizonyításra nem szorulnak, ezek egyszerű definitiókban vannak előadva.

A mű láthatólag egyetemi jegyzésekből van összeállítva, de a jegyzetek nyomán nagy gondossággal készült s előadásában önállóságot árul el. Kétségtelen, hogy az előadásokat nem öleli fel egész terjedelmökben, a kidolgozás félben maradt, de ez alakban is fontos szolgálatot tehet a buvárnak a század eleje tudományosságának megítélésében, mert a mű tökéletesen kora színvonalán áll. Különben e félben maradt mű mintegy bevezetésül szolgál a vele egybekötött *phisikához*, mely a kötetnek becsesebb részét teszi.

Physica Méhes Sámueltól. 300, részben számozott levél 4^o.

Bevezetésből és két főrészből áll, melyeket: phys. generalis és ph. specialis nevekkal különböztet meg. A bevezetés az általános fogalmak definitióit, a physikai vizsgálódás módszereit, s a physikai tudomány kiválóbb művelőit sorolja fel Thalestől Leibnitz és Newton Isák-ig, s e történelmi vázlatban legérdekesebb azon tudományos társaságok időrendi jegyzéke, melyek a physica művelése által szereztek érdemeket.

A physica generalis (I) hét fejezetre osztva tárgyalja a szilárd és folyékony testek mechanicáját, a rezgő mozgást s ezzel összeköttetésben a hangtant. A mechanikai részletek egyszerű, de a legczélszerűbb mathematicai levezetésekkel vannak kísérvé. A hangtanban csinosan vannak rajzolva és magyarázva a Chladni féle hangalakok legkülönbözőbb változatai, valamint a különböző húrok rezgő moz-

gása, de mostohán van tárgyalva a tulajdonképeni hangtan, mert a hang terjedési sebességének meghatározása, s az *echo* magyarázata után, más fejezetre tér át.

A II. rész (*physica specialis*) az anyagokat ismerteti, s hozzá számítódik még az astronomiai és geographiai *physica*, s a meteorok tana. 38 anyagot vesz fel: *Materià lucis*, *M. caloris*, *Oxygenium*, seu *M. acidorum*, *Hydrogenium* s. *M. aquae*, *Azotum*, *Carbonium*, *Sulphur*, *Phosphorus*, *Radicale muriaticum* stb., stb.

A hőtant a hőméréssel kezdi, összehasonlítja a három rendszer szerint készített hőmérőket, s magyarázza a testeknek a hőanyag által való kiterjesztését. A gőzökről, a gőz erejének felhasználásáról a legnagyobb részletességgel ír, mintegy érezve, mily jelentékeny szerep betöltésére vannak hivatva a hőtan e részletei.

A fénytánban: a fény terjedési sebességének meghatározása Römer által; a tükör-képek; fénytörés, lencsék, optikai eszközök, szem, a szem hibái; színszórás, szivárvány; *diffraction*. A fény anyagáról szólván, ismerteti azok nézeteit, kik a fényt kiömlő anyagnak állították, s azokét, kik a rezgési fény elméletet fejtették ki.

A súlytalan anyag tárgyalása után következnek a súlyosak, egy röviden előadott kémia: néhány elem és összetételeik, s az egész némely szerves vegyületek ismertetésével végződik.*

Az electricitás tanában: A villany anyaga; kísérletek a villany géppel; a villanyosság nemei (-/- és --); leideni palaczk, *electrophor*; Volta oszlopa, *Magnetismus*.

Az *astronomiai physicában*: A nap, a föld nap körüli mozgása; a bolygók és kísérőik; állócsillagok; üstökösök.

Geographia physica röviden tárgyalva;

és végül a *meteorológiában*: a légnyomás változása, hőmérséklet periodikus változásai; a levegő gőztartalma; légköri villamosság; és a szelek.

Ezek által jellemezhető röviden az egész mű tartalma s

* Erre vonatkozik Brassai Sámuel azon megjegyzése, hogy iskolánkban Méhes Sámuel vette fel először az általános vegytant a természettan fonalába. — Új Magyar Múzeum. 1853. II. 130. I.

ez által az ítélet is ki van mondva. E század első feléről, vagy a korábbi időkből hiában keresnénk Magyarországon megjelent, hasonló terjedelmű és ilyen részletes physicát. Az iskolákban úgy a múlt, mint e század első felében is a Wolf-féle latin nyelvű tannevelő használták Magyarországon, mely a többi realis tárgyakkal kapcsolatban compendiumszerűleg a physicára is kiterjeszkedik. Magyar nyelven a múlt században a Molnár János physicája (1777.), s e század első felében pedig a Varga Márton (1808.) és Tarczy Lajos (1838.) physicái forogtak közkezen.

Az előszámláltak egyikével sem hasonlítható össze Méhes Sámuel kézirata, mindeniknél előbb áll úgy terjedelemben, mint tudományos tartalomra nézve. Előbb áll különösen az által, mert emebben részletesen ismertetve, s felhasználva vannak kora legjelesebb tudósainak kísérletei s vívmányai. Általában az egész műnek célja, melyet meg is old a tudománynak akkori állása szerinti rendszeres összeállítása. Az előbb említettem művek, mint tankönyvek nem tüzetnek tudományos célú magok elébe, ez pedig ha ki lesz vala adva, tanároknak szakembereknek szolgálhatott volna kézikönyvül. A tartalomról következtetve egyetemi jegyzetek alapján állította össze szerző a művet, de sok más forrás felhasználásával s a kidolgozás gondossága arra vall, hogy nyomtatásra szánta.

27. Hegedűs Sámuel.

1812—1814. 1830.

Hegedűs Sámuel tanári működése rövid időre terjedt collegiumunkban. H. György új-tordai ügyvéd és Fodor Zsuzsanna fia volt; szül. 1781. aug. 26-án. Tanulmányait a nagyenyedi collegiumban végezte. 1805-ben a költészeti osztály tanítója volt. 1806-ban megválasztották nagyenyedi második papnak, holott papi vizsgálatot nem tett még. Kiténik ez a főconsistoriumnak 1806. márczius 20-án kelt és elnököleg elintéztet ügyiratából. Teleki Lajos gr. elnök a püspök leveléből értesült az enyedi papválasztásról és arról, hogy Hegedűs Sámuel a püspök a közvizsgálat alól való

fölmentésre ajánlja ; a levelet megmutatta a főconsistorium tagjainak, kikkel abban állapodott meg, hogy noha a főconsistorium végzése szerint senkit sem lehet egyszerűen feloldozni a közvizsgálatok alól, mégis, tekintettel Hegedüs sürgető körülményeire, megengedik neki, hogy Enyedről, hol tanulását folytatta, ajánló levelet vévén, itt a kolozsvári collegiumban, egy kirendelendő főconsistoriumi bizottság előtt tegyen vizsgálatot s ha méltónak bizonyul, ez hocsássa czéljához.

Értésére esvén a főconsistoriumnak, hogy a papválasztásban az enyedi tanári kar nem vett részt, tehát nem a collegium egyetértésével történt a választás: azt írja a püspöknek, hogy ha valósággal így történt volna, mint az egyházközségi consistorium elnöke, tájékozza a consistoriumot, hogy a collegiumot, mint patronust egyáltalában nem lehet kizárni a választásból s a collegium beléegyezése nélkül választott pap nem erősíthető meg.²⁸⁶

E hivatalos írat nem nyújt felvilágosítást Hegedüs Sámuel azon körülményeiről, melyek a vizsgálat alól fölmentést indokolják ; a Nagyenyeden 1806. szept. 20-án, Marosvásárhelyt szept. 25-én, Kolozsvárt szept. 30-án kiállott vizsgálatokról szóló bizonyítványok árulják el, hogy külföldi akadémiákra készült s ezért volt sürgős a vizsgálat. A fölmentés gondolatára maga Hegedüs adhatott okot kitűnő tanulásával és tehetségével, a mit a vizsgálatokon is bebizonyított.²⁸⁷

1807—1808-ban a göttingai egyetemen volt. 1809-ben visszatérvén elfoglalta papi állását Enyeden. 1810. tavaszán Vadas Pál kolozsvári negyedik pap elhalván, a consistorium papválasztásra gyűlt össze. Három egyénre szavaztak. Ezek közül Bántó Mihály kémeri pap 21., Hegedüs Sámuel enyedi pap 17., Bereczki János zilahi professor 3 szavazatot kapott. A consistorium tehát Bántó Mihály megerősítését kérte. A főconsistorium azonban, ha nem is tett semmi kifogást a jelölés ellen, úgy döntött, hogy Hegedüs Sámuel személyé-

²⁸⁶ Az ehk. ltban 48—1806. sz. a.

²⁸⁷ Az ehk. ltban 160—1806. sz. a.

ben, kinek érdemei ismeretesek előtte, legnagyobb megnyugvását találja s általa látja azon ürességet a kolozsvári közönség nagyságához s méltóságához képest legméltóbban kipótolvá. Ennélfogva Hegedüs Sámuel haladéktalan meghívását megrendelte²⁸⁸ 1810. ápr. 15-én.

Herepei János theologiae professor 1812. máj. 9-én elhalván, jelölés alapján a főconsistorium 21 szavazattal megválasztotta Hegedüs Sámuel theologiae professornak.²⁸⁹ Beiktatása szokatlan ünnepélyességgel történt. — Intzédi László, a collegium gondnoka, ily című beszéddel fogadta: „A tanító és tanítvány között való egybenkötetés a maga igaz szempontyából megítélve.” — A Hegedüs székfoglaló beszédének címe ez: „Minden tudomány az ifju embernek kulturájához tartozik és azok között egy fő helyet érdemel a theologia tanulása.” — Tiltakozik Rousseau-nak a tudományt kárhóztató elvei ellen, vitatja, hogy a kulturának is az a célja, hogy az embert boldogítsa, bár a kulturának is magvan a maga barbarismusa Sulla, Robespierre, Nero és Marat képében. A tudományok közül rendre méltatja a költészetet, a történelmet, a mennyiségtant, természettant, bölcsészetszetet s végül a theológiát. — Az ifjuság részéről üdvözölte Sebestyén József senior és Magyar-Gyerőmonostori Kabós János publicus. — Az egész ifjuság énekelt az ünnepély elején és végén.

Mindezek megjelentek „Herepei János emlékezete” cz. a. nyomtatásban Kolozsvárt, a ref. collegium betűivel 1813-ban.

A füzet elején a Herepei János emlékére írott versek vannak.

Tanári állását 1812. szeptemberétől 1814. végéig töltötte be, vitte a jegyzői tollat, tanította a franczia nyelvet; de 1814-ben N.-Enyedre választották professorrá. — 1829-ben id. Szilágyi Ferencz halála után, az előljárátság felszólítására és Rhédei Ádám gr. főgondnok közbenjárására ismét elvállalta a theol. professorságot; a főcons. helybenhagyta.²⁹⁰

²⁸⁸ Az ehk. líban 98—1810. sz. a.

²⁸⁹ Az ehk. líban 258—1812. sz. a.

²⁹⁰ Az ehk. líban 40—1829. sz. a.

De Hegedüs időközben tordosi pappá lett s új választást kellett rendelni.²⁹¹ Azonban mégis tanított Kolozsvárt 1829—30-ban. Tanuskodik az ezen évről kiállított kimutatás, melybe a II. éves theologusok tanjegyeit saját kezével írta be; a megjegyzés rovatában felsorolta, hogy a francia nyelvet dicséretes előmenetellel tanulták Beregszászi György, a poetica osztály tanítója; Kelemen János, Bartha András, Ispán István II. éves, Kovács Márton I. éves theologusok; Némethi Miklós, Kolozsvári Ferencz és Farnos Károly jogászok. A szónoklásban kitűnőleg gyakorolták magokat Kelemen János, Bartha András, Ispán István, Kovács Márton, Bereczki Károly és Soos Ferencz theologusok. (*Calculos hos juxta meritum exhibitos esse bona fide testatur Samuel Hegedüs defunctus in Ill. coll. ref. Claudiopolitano theol. professor.*)²⁹²

Tanári működésének méltatása a nagyenyedi collegium történetére tartozik; de megemlékezhetünk az emléke iránt nyilvánult kegyeletről. A Mult és Jelen 1846. évi 147., 186., 373. és 485. lapján közzétett értesítés szerint 110 frt 50 krt gyűjtöttek sírkövére, mely u. a. lap tudósítása szerint 115 frtba került.

Nem sokkal ezután szobrára indítottak gyűjtést. A kolozsvári ev. ref. collegiumnak rendezés alá nem került iratai közt véletlenül akadtam az elszámolásra. Salamon József tanárunk volt a pénztárnok. 1848. július 9-ig begyűlt 457 rhfrt 43²/₃ kr. 26 tétel alatt sorolja föl Salamon a gyűjtőtől és adományozóktól befolyt összegeit. Július 19-én fölküldött Barabás Miklósnak 400 pfrtot Pestre; szept. 12-ről keltezve kapott nyugtatóványt s megjegyezte, hogy 23 frt 7 krral pengő pénzben küldött többet, mint a mennyi begyűlt.

Néhány gyűjtő kifejezte, hogy szivesebben adakoznának valamely alapítványra, mint szoborra; de erre is szívesen adták. Így indult meg a szobor készíttetésének ügye. Salamon József Barabás Miklós festő művésszel lépett összeköttetésbe, ki szívesen vállalkozott az ügy intézésére, mert

²⁹¹ Az ehk. ltban 142. és 173—1830. sz. a.

²⁹² A collegiumi levéltárban.

neki is professora volt Hegedűs. Ő rajzolta le emlékezetből Hegedűs meliképét a szobrász számára, ő ellenőrizte Alexi bécsi szobrász mintázását, ő hívott olyan látogatókat, kik Hegedűst ismerték, hogy bírálatot mondjanak a mellkép és szobor felől, ő levelezett Salamonnal.

Művészi s más tekintetből is igen érdekes a megmaradt három levél, érdemes nyilvánosságra hozni.

E levelek elmondják a szobor készülésének körülményeit, menetét, a szobor árát. A három közül csak a közbülsőnek van keltezése 1847. szept. 19-ről Pestről; de a tartalomból meg lehet itélni sorrendjüket. Alább közlöm egész terjedelmükben. Most még egy pár sort irok a szobor sorsáról.

Barabás leveléből, Salamon följegyzéseiből bizonyos, hogy a szobor 1848 szeptember elején készen volt. Nem lehet tudni, mikor indították Kolozsvár fele.

Barabás Miklós elszámolása 1848. szept. 12-ről ez:

Hegedűs Sámuel emléke.

Alexy műve	400	frt. —
Bécsben pakolás, expeditio	3	frt. —
Hozatal	1	frt 48
Nachnahme, spediteur	—	50
Pesten vám	—	32
Pesten trager commissionnair	1	frt. 4
Talapzat	50	frt. —
Pakolás	4	frt. —
Caligraph	5	frt. —
Aranyozó	10	frt. 40
Gypsz minta Bécsbe vitele	2	frt. —
Trager itt	1	frt. —
Verschlag, reparatio	1	frt. —
Összesen	480	frt. 50

Alexy rebonificatio

hogy ezen árjegyzék prof. Salamon József úr által kifizettetett, bizonyítom
Pesten szept. 12-én 848. *Barabás Miklós.*

A szobor valószínűleg Pesten maradt 1848—49-ben. Ügye csak 1851-ben fordul elé előljárósági jkvünkben a következő szavakkal:

Salamon József igazgató-tanár jelenti, hogy néhai Hegedűs Sámuel szobrának költségét, mely most iskolánk könyv-

tárában van fölállítva, 23 frt 40 krral pengőben pótotta a Dániel-intereszből, ehhez járul még a lehozatal költsége.

Határozat: Mindezen költségeket iskolánk pénztára hordozza, a míg a szobor itt marad, ha pedig annak idejében Enyedre szállíttatnék, visszafordítandó lesz az enyedi collegium által.

51 esztendeig könyvtárunkban állott e művészi szobor, melyet Barabás 1000 frt értékűnek ítelt. Az enyedi collegium megtudván, hogy mily csekély áldozattal válthatja magához tulajdonát, az 52-ik évben kiváltotta.

Barabás levelei így következnek:

I.

Tekintetes Salamon József úrnak.

Igen tisztelt Professor Úr!

A néhai prof. Hegedüs Sámuel úr emléke ügyében tudósítnom kötelességemnek tartom és egyszersmind némely felszólítást tenni bátorlakodom.

A dolog így áll, az arra össze gyűlt pénz nem lenne elegendő más módon kivinni, mint a hogy én már tetteleg bele ereszkedtem egy carrarai márványból készült szoborra, le vitelen kívül, kellene 200 arany és kivitele, hogy hasonló legyen csak az én felügye-
lésem alatt történhetik, és ezt másképpen ki vinni erőnk nem lenne, mint így a hogy én megkezdtém.

Ezen kedvező körülmény van, hogy Alexi jeles szobrász most itt henylén azon reményben, hogy a nádor József nagyszerű emlékét meg fogja kapni és ezen ügy egészen csak akkor lévén eldöntve, mikor a pesti tanács restauratója leend, inkább dolgozik valamit olcsó áron mint ok nélkül henylén és ezen áron valóban csak úgy teheti, hogy elkészítse, mikor jövedelmezőbb munkáit nem kénytelen félre tenni érte; másodszor hasonlatosságot is úgy lehet csak kihozni remélni, ha itt szemem előtt készíti a modellt, tehát én ezen szerencsés alkalmat megszorítani mindjárt igyekezvén, egy életnagyságú fejet rajzoltam, melyben a caractere a mélyen tisztelt néhai professor úrnak jobban ki legyen fejezve, mert a felküldött lithográphiát nem lehet absolute használni, egy jellem vonás sem lévén jó, — egészen üres fej, sem homlok. sem szem, sem orr, száj, sath, egy szóval egy vonás sem jó; magamnak nem hívné, megmutattam fájzomai b. Kemény Zsigmondnak, ki igen jónak találta — és Ujjfalvi is nálam lévén, bámulták, hogy ennyire vihettém emlékezetből; mert a Viziét csak segédforrásnak sem használhattam. Tőlök tudtam meg, hogy Enyeden báró Kemény

Simonnénál van egy deákkori rajzom, mit mind Ujfalvi, mind br. Kemény Zsigmond bámmilásig jónak állttnak. Tehát felszólításom ez: 1-ször méltóztat azon képet Vajna vagy Zeyk Miklós által *lehető leggyorsabban felküldetni*, hogy ha abban látnánk valamit a mi idegen volna még kiigazítani 2-szor méltóztat a pénzösszegnek legalább felét felküldeni, hogy Alexinek biztosítékul előlegezhessek, mert ez szokás.

Alexivel a ruhára nézve úgy egyeztem, hogy csak rendes öltözetében készíttessük, mert most túl vagyunk azon a régi divatos eszméken, hogy egy mostani embert római ruhában készítsen a szobrász, először az öltözet idegensegeért, 2-szor az arczkép hasonlatosságáért és az öltözet jellemzésiért, hivatkozom minden újabb nagyszerű emlékekre. Napoleon (place Vendome), Blücher (Berlin), Gutenberg (Mainz), Luther, Wellington sat., mind magok ruhájokban vannak, valamint Csokonay is.

A szobor lesz bronzból az alsó magas piedestal, mely az egészet tartja, lesz márványozva, hogy tökéletes márványt játszik.

Igy érhetünk czélt csak, mind a pénzre nézve, mind a hasonlatosságra nézve és arról jót állok, hogy nagyon ki fogja elégíteni a publicumot.

Alexi Bécsben fogja önteni vagy öntőjít lehozatja, mert itt az ércz sokkal olcsóbb.

Alkuđtam Alexivel az ő munkáját 400 pengő forintban. Úgy számítottam, hogy 100 pengőből a piedestalt és pakolási, mint leviteli költségeinket kiálthatjuk, a mi az én munkámat, rajzomat és a modellírozással elmúlasztandó sok időmet nem számítva semmibe, azt én a néhai íránti mély tiszteletből szívesen áldozván.

A t. professor úr engemet utóbbi levelében felhatalmazván, *csak és csak* így érhetvén czélt, hozzá is kezdettem és reméllem, hogy ezen őszön már diszitendi az enyedi collegium könyvtárát.

Alexi úr előlegezés nélkül is, az én szavamra elkezdette.

Tehát az általam tett felszólításokban eljárni időhaladék nélkül (engedelemmel legyen mondva, nem erdélyi módon hanyagsággal) bátorodom sürgetve felszólítani a professor urat, — ki megkülömböztetett tisztelettel maradok a t. professor urnak

alázatos szolgája

Barabás Miklós.

II.

Pesten, szept. 19-dikén, 847.

Igen tisztelt Professor Úr!

A néhai tisztelt emlékü prof. Hegedüs szobra ügyében kötelességemnek tartom tudósítani a professor urat.

Alexi úr itt a gypsz mintát annyira elkészítette, hogy a mel-

lékes tárgyakat az én felügyeléseem nélkül is tovább dolgozhatónak találtuk.

Nem akarván magam emlékezetére támaszkodni egészen, többeket hívtam magamhoz, hallani akarván véleményeiket, — de minekutánna úgy láttam, hogy ha vélték is valamit és utánna igazította Alexi* mindenkor csak az én általam készített mintára jött vissza véleményök, és mikor valamit a gypszen a hófehérén nem értettek (mert sokat tesz a hófehér szín haj színetlensége — szem hiánya a szobrászatban) mindig csak az én rajzomat nézték és a szerént szóltak, ezt nagyon jónak nyilvánították és mit véleményük után igazított, mindenkor megint vissza kellett igazítani, így ok nélkül vagy 10 napját Alexinek elpredálták, és ő is látta, hogy mikor vélni akartak valamit, mindig az én rajzomat nézték előbb meg, azt láttuk, hogy jobb, ha senkire sem hallgatunk.

A quodlibetet nem használtuk egyébre, mint abbani meggyőződésinkre, hogy akkori gyenge rajzomban mind csak azt akartam kifejezni, mint mostani életnagyságu rajzomban képesebb valék kifejezni.

Ha egyszer érkezésem leend, azok számára, kik az egyszínű szoborban nem találják úgy megérteni a természetet, mint színes képen, mert a szemben nem lehet adni azt a lelket, festendek egy olajképecskét az enyedi collegium számára.

Br. Kemény Zsigmond — Ujfalvi S., kik a tisztelt néhai professor utolsó idejében az én mostani rajzomat, melyben hajszíne és szem kifejezése rájuk nem kis hatást gyakorolt, egészen jónak találták, minél tovább nézték, — láttam, hogy laikusok nem szokták soha azon szemmel nézni a természetet, mint művész — mert a mint tovább nézték, lassanként jobban is emlékezőn vissza, utoljára egészen jónak találták.

A Víz képeben egy character vonás sem lévén jó, azt nem használhattuk egyébre, mint a palást és mellény rajzáért, abban mind egy véleményen voltak.

Az eszménket ide vázlám, hogy róla a t Professor Urnak képzetet adjak.* A közönséges postament** kikerülése végett jobbnak tartottuk könyveket adni alája és egy babérkoszorút rézsut rátéve a nagy talapzat márványozva lesz, úgy hogy az Igazi márványtól csak a kongása fog különbözni; már a talapzat itt Pesten munkában van. A szobrot bronzba kiöntés végett elvitte Alexi Bécsbe és október végére ígerte, hogy igyekezni fog elvégezni, mely ha megtörténne és megkapom míg az utak nem romlottak meg egészen, le is fogom küldeni. De míg azok megtörténnének, egy kis fáradságra kérem a prof. urat — lenne szíves egy levélkében engem a következőkről tudósítani:

* E szöveg alatt a vázlat.

** A Postamentet is belezajszolta a levélbe.

A szobor egy massa a könyvekkel és koszorúval. — 3 könyv háta látható — *mely írás (cím) metszessen a könyvek hátára?*

A talapzat 8 szegű, hogy ne könnyen sérüljenek meg az éles szögletek, nem tökéletes négyszögből vágva, hanem parallelogrammból.

A homloka lévén a szélesebb része — gondolván, hogy oda fognak és kell is írni valamit, azt pedig a márványozásba a pallirozás végett nem szép metszeni, hanem czinkből öntött és aranyozott kiálló betűkkel, melyeket csinosan rá fogunk szegezni. —

Méltóztat megírni, *mi irasson a talapzatra*, arra figyelmeztetem, hogy ne nagyon sokat, az egész talapzat körülbelül 4 láb magas, az egész nem sokkal magasabb 6 lábnál — hogy a fej a természetes magasság hatását ne veszítse — tehát 10–12 sornál nem igen lehet több és az áráért is, mert a folyó ára a betűeknek így áll:

	nagy	apró
1 1/2 hüvelykes magas betű	8 kr. pengő	6 kr.
2 " " "	15 " "	10 "
3 " " "	24 " "	18 "

Méltóztat az iránt minél előbb felelni, hogy azokat a bécsi prisma betűgyárból mindjárt megrendelhessem, — ki megkülönböztetett tisztelettel maradtam a prof. urnak alázatos szolgálja Barabás M. s. k.

III.

Igen tisztelt Professor Ur!

A megrendelt, néhai tisztelt emlékezetű Hegedűs Sámuel mellképe készen van. Alexy Károly a bécsi műkiállításba tette volt; de a mint megtudtam, hogy készen van, rendelkeztem tüstént iránta, hogy lejöjjön, szerettem volna a kolozsvári országgyűlésre leküldeni, melynek elmaradása nem rajtam múlt.

1-ször. Bécsből későn expedálták, nem tudom mi okból, akkor épültek épen a barricádok, meglehet, a miatt késett.

2-ször. A szobor alapjának tökéletes idomját csak a szoborról vehetvén, a márványozó addig a talapzatot nem márványozhatta és Alexy óhajtott, hogy együtt menjen le; de ez nem elég, hanem a könyveken levő írást a metsző rosszul pontozta, valamint az Alexy nevét is, én tehát felszólítottam Alexyt annak igazítására, kit (mivel akkor falura ment egy urasághoz) még magamhoz nem tudtam kapni, ma reggel 7 órára bizonyosan ide ígérkezett, de már 9 óra és még nincsen itt — a szárazsáma it tegnapelőtt elhozta; egy pár nappal ezelőtt úgy nyilatkozott, hogy igen óhajtaná, ha az országgyűlés elejéig itt maradhatna; mert szeretné, ha itt sokan látnák, úgy vélekedik, hogy az erdélyi követe is látnák itt. —

A talapzat egy pár nap múlva készen lesz az írásig.

Mi az írást illeti addig betűket nem vehettem, míg a' talapzat szélessége hajszálra meg nem volt határozva. És így most első tervemtől el kelle állnom p. o. czinkból öntött betűket akartam divatosan (reliefbe) ilyen forma kiemelkedésben.* De minek utána minden betűöntőknél, minden betűszemet megvizsgáltam a lett az eredmény, hogy először igen vastagnak és így otrombának találtam. Másodszor a talapzathoz illő magasságukat oly szélesre készítik, hogy a' nevet egy sorba nem lehetett kirakni. Több mint Hegedűs nem fért egy sorba, mert ilyenek a betűk. A tulajdon nevet pedig emléken két sorba nem oszthatni sat. Így elhatároztam, hogy az írást csinosan bele véssessem és megaranyoztassam izlésem szerint és olcsóbb is lesz.

De nagyon kell, hogy ellenőrködjem mert ezek a schwabok magyar írást nem képesek becsületesen írni, — p. o. fízta, félreismerhetlen betűkkel írtam az eredetit és ő az elosztási terven a d-ét a t-től meg nem tudta különböztetni. Így írta meghald Dor-tán sat. emlékédt díszdelől emeldék. A' márványon pedig igazítani nem lehet. Mikor ki plajbászolja meg kell pontosan vizsgálnom a legkisebb pontig.

A számadást és árjegyzéket nem tudom egy kr.-ig pontosan előadni még, mert az írás, metszés és aranyozást nem tudom mennyibe jön, hanem körülbelül így áll:

Alexivel alkudtam	400	frtba
pakolás Bécsből	2	"
hozatal, vám, stb.	4	"
talapzat	50	"
írás	10	"
aranyozás	6 vagy 8	"
Verschlag, reparatio	—	" 40 krba
expeditio körülbelül	1	"
	473	frt 40 krba

Még azom megjegyzéssel kell kísérem, hogy Alexi úr mikor megrendeltem 400 pirtért azt mondta — „zu verdienen ist nichts dabey für die Kunst, sondern Ihnen zu Lieb mache ich es, um auch nach Siebenbürgen etwas geliefert zu haben

N. B. alkudtam így** és csináltuk így.*** A' szobor nagyon szép, bronz majd kétannyi ment föl, mint ez elsőn e mellett, a mint az öntővel egyezett, ő is 40 frtal kellett, hogy megpótolja. mert csak a paláston majd két hónapig dolgozott egy legény.



** Barabás pennavázlata, mellszózor ruha nélkül.

*** Barabás pennavázlata, mellszobor ruházattal.

Alexy nagyon nemes érzetű ember és művész. Következőleg ámbár fáradsága sincsen megfizetve, mégis károsodása megtérítésére is távolról sem követelt jogot.

De mivel egy ilyen szobrot 1,000 frton alól senki sem készített volna — és legalább annyit érnek minden jogos érzésű műértő becsülné, fölteszem az emlék-egylet részről, ha nem többet legalább 40 frt pozitív károsodását a művésznek megfizetendik. Mint mondtam Alexy több önérzéssel bír, minthogy (jogszerűleg) követelné. — Tehát követelésről szó sincsen. Az én magány nézetem az, hogy ezen negyven frtal is csak 20 frtot haladna a meghatalmazáson fölül, mert így még legföllebb 120 frtba bele foglaltatnék ezen 40 frt is talán még a levitell költség is.

Tehát ezen 120 frtot méltóztatnék a professor úr Mari sógor-asszonyomnak átadni, vagy pedig valamelyik országgyűlési követet, a tiszába hozás végett meghatalmazni. Ki tisztelettel maradok a' professor urnak

alázatos szolgálója:

Barabás Miklós.

28. Nagy György.

1815.

Nagy György rövid életrajzát megírta Miklós Miklós tordai ref. lelkész, az erdélyi reformált anyaszentegyház 1867-ik évi Névkönyvében (27—30. l.) Ebből vesszük az adatok nagyobb részét. Született Felvinczen 1783. junius havában. Atyja Nagy György, anyja Takács Mária. Tanulmányait a nagyenyedi collegiumban végezte, kitűnő sikerrel. A deákok sorába lépett 1800-ban, később könyvtárőr lett, 1806-ban a logica osztály tanítója. A latin nyelven kívül a német és francia nyelvet annyira értette, hogy tudományos előkészületére használhatta. 1807-ben meghívták lelkésznek Felvinczre, hol Szent-György napja körül tartotta beköszöntőjét. Alaposan kidolgozott egyházi beszédeivel, szép csengő hangjával, gyönyörű testalkatával, barna-piros arczával, sötét-fekete szemével nemcsak megnyerte, hanem el is bájolta hallgatóit. 1808-ban a göttingai egyetemre ment tanulmányai folytatására. 1809-ben szentelték föl felvinczi pappá. 1810-ben már Nagyenyedre hívták papnak, 1811-ben pedig Kolozsvárra, Erdély legnépesebb egyházába, hol szintén megnyerte a közönség szeretetét; sőt a főconsistorium is méltányolta

tehetségeit, 1814. nov. 6-án a főconsistorium Hegedüs Sámuel, a kolozsvári collegium hittanárát a nagyhirű Herepei Adám történettanár halála után és helyébe Nagyenyedre kinevezte; ugyanezen napon Hegedüs helyébe Nagy György kolozsvári papot nevezte ki hittanárnak azzal az utasítással, hogy a francia nyelvet is tanítsa, a főconsistorium pénztárából felajánlott 100 frtért. — A főconsistorium sürgette egyuttal beiktatását, hogy minél hamarább megkezdje a tanítást.²⁹³

A beiktatás csak decemberben történt meg, a tanári fizetés kiutalása 1815. januárius elsejével kezdődött.²⁹⁴ Azonban a tanárkodás alig tartott egy félévig. Az ifjú tanár és Toldalagi József gr. özvegye, Bánffi Borbára brnő között szerelmi viszony fejlődött ki, sőt házasság is jött létre a család beléegyezése nélkül; az ennyiben titkos, egyházi esketést Nagy György barátja, Takács János, kolozsi pap hajtotta végre. A főurak botránynak ítélték a bárónő és a professor összekelését; így ítélte meg a házasságot Bánffi László br., kormányiszéki tanácsos és főconsistoriumi elnök, a brnő édes apja, ki 1815. aug. 15-én maga tett jelentést a főconsistoriumnak az ügyről, csatolván az eskető levelet. E jelentésből kitűnt, hogy Bánffi László br. írásban intette Nagy Györgyöt a vétkes életmódtól való tartózkodásra; hogy az inlése nem hallgatott s botránkoztató, vétkes életét tovább is gyakorolta, mi fölött a közönség megbotránkozott s ezért hivatalát haszonnal nem folytathatja, mert az ifjuság csak mérget szívhatna tőle. — A hittanári szék az, melyet a legpéldásabb életű embernek kell betölteni. Nagy György pedig erkölcstelen, feslett életével, melyet már országszerte tudnak, minden vallásuaknak botránkoztatására van; szent hivatalának méltóságát megsértette és lealacsonyította.

A főconsistorium ezekért Nagy Györgyöt megfosztotta hivatalától.²⁹⁵

A collegiumi előljáróság a fennebbi határozat alapján

²⁹³ Az ehk. ltban 347—1814. sz. a.

²⁹⁴ Az előljáróság határozata 1814. nov. 23-án kelt.

²⁹⁵ Az ehk. ltban 236—1815. sz. a.

1815. aug. 20-án Nagy György fizetését augusztus 15-ig kiutalta s rendelkezett a tanszék betöltése ügyében.²⁹⁶

Ezután közkereset alá vetették, s a megbízott nagyenyedi egyházmegye mondott fölötte ítéletet, megsemmisítvén a házasságot. A közfelperes a zsinathoz fölebbezett. A zsinati tagok egy része Kézdivásárhelyt, 1816-ban, a teljes fölmentést, tanári állásába visszahelyezését sürgette; a másik rész, Bodola János új püspökkel együtt, a hivataltól való megfosztást akarta kimondani. De Kemény Miklós gr., a főconsistorium biztosa, a fölmentést kívánók élére állott s így Nagy Györgyöt meghagyták ugyan a papságban, de nem ... a tanárságban.²⁹⁷

Élete nyugtalan volt ezután. 1816. végén Deésre választották papnak, 1819-ben Felvinczre; 1822-ben hívták innen Szászvárosra, de nem ment, mivel hívei ígéretekkel tartóztatták. Azonban az ígéreteket nem váltották be; sőt felvinczi rokonai üldözni kezdték s e miatt összeütközései támadtak az egyházi főhatósággal. — 1827-ben kézdivásárhelyi pap lett, hol meghalt 1830. febr. havában.

Nagy György nyomtatásban megjelent beszédei:

1. A jó rendnek baráttya. Halotti beszéd Kölönte József felett. Kolozsvár, 1813. 8r. 33—57. l. — 2. Az érdem szerint megtiszteltetett katona. Halotti beszéd Demjén László felett. Kolozsvár, 1814. 8r. 55—85. l. — 3. A kicsin ember a társaságban. Halotti beszéd Székely István felett. Kolozsvár, 1823. 8r. 3—25 l.

29. Bereczki János.

1815—1821.

Bereczki János született 1780 körül Ballán, hol atyja, György, ref. lelkész volt. Elemi iskolai tanulmányait M.-Szigeten, a felsőbbeket Kolozsvárt végezte. Itt a deákok közé lépett (subsribált) 1798. szept. 18-án. Valószínűleg ekkor

²⁹⁶ 42—1815. előlj. sz.

²⁹⁷ Lásd a részletes zsinati jkvét 1809—1816.

jött Kolozsvárra, mert tanulótársai, kik Kolozsvárt tanultak a megelőző évben, július 1-én subscribáltak.²⁹⁸ 1799-ben a jutalmazandó togatusok közt őt is fölterjesztették a főconsistoriumhoz.²⁹⁹

1801-től 1803. júliusáig a görög osztály és a logica tanítója, 1807-ben contra-scriba volt.³⁰⁰ 1804. decz. 30-án vette tudásul a főconsistorium, hogy a három collegium vizsgáló bizottsága előtt szép előkészületéről tett tanuságot, tehát kibocsátható külföldre s utasítható utlevele kivételére.³⁰¹

Méhes Sámuellel indult Heidelbergbe;³⁰² Jenában és Göttingában 3 évet töltött. Hazatérése után Laskai Sámuel középsszolgai alispán fia, Lajos mellett nevelősködött.

1809. aug. 13-án a zilahi collegium előjárósága rector-nak hívta meg 300 conv. frt és a rector-nak járni szokott fele borfizetésre. Itt szolgált 1815-ig.

1815. szept. 3-án a főconsistorium Nagy György helyébe a theologiai tanszékre Bereczki Jánost nevezte ki.³⁰³ Az előjáróság szept. 17-én sürgeti megjelenését.³⁰⁴ Bereczki a meghívást köszönettel fogadván, november 1-ig haladékokat kér, mivel fizetése nagyobb része mustból áll s a szűretet kénytelen megvárni; kéri azt is, hogy elköltöztetéséről az előjáróság gondoskodjék. Az időhaladékokat megkapta, de a költöztetés költségeit nem, mert a kérelmező professor lakásának építése miatt a pénztár kiürült, egyébként a polgári hivatalbeli áttétel alkalmával, ha az áttétel az illető kérésére történik fizetés javítás mellett, nem szokták a közpénztárból fedezni a költözés költségeit.

Szolgálatra csak 6 évre terjed. Adósságcsinálás miatt viszályba keveredett feleségével, Veszprémi Juliánnával, a mi aztán elvállással végződött. A jegyzőkönyvekben sok panasz van ellene hitelezői részéről. Illetéktelen támadások-

²⁹⁸ Album studiosorum. 31. l.

²⁹⁹ Az ehk. ltban 240—1799. sz. a.

³⁰⁰ Recensio studentium 1755-től.

³⁰¹ Az ehk. ltban 244—1804. főcons. jkvi sz.

³⁰² Lásd fennebb Méhes Sámuel önéletrajzát.

³⁰³ Az ehk. ltban 246—1815. sz. a.

³⁰⁴ 56—1815. előlj. jkvi sz.

kal szemben sokáig védelmezte az előjáróság, de 1821-ben már tarthatatlan volt helyzete. A főconsistorium a rábizonyosodott hibák miatt hivatalból felfüggesztette 1821 tavaszán, csak azt engedte meg, hogy a vizsgálatokig taníthasson.³⁰⁵ Egyébiránt az előjáróság megfeddette hibáért, javulásra utasította. A főconsistorium a püspököknek, a kolozskalotai egyházmegye esperesének ajánlotta, hogy Bereczkinek alkalmas ecclesiáról gondoskodjanak, Bereczkinek pedig azt adatta értésére, hogy az egyházi törvények által megengedett uton-módon maga is igyekezzék állást nyerni.³⁰⁶

A feddés után megszavazta az előjáróság Bereczkinek július és augusztus havára a fizetést; de azt a kérését, hogy további megmaradása érdekében tegyen lépést a főconsistoriumnál, nem teljesíthette, mert állására a hirdetés már ki volt bocsátva. Egyébiránt 1821. július 8-ika körül állást kapott s elköltözött Kolozsvárról. 1833-ban körösfői pap volt,³⁰⁷ 1840-ben már Türebén szolgált.³⁰⁸ Az a hír terjedt el róla, hogy könyvtárunkból sok és értékes könyvet vitt el. Az 1822. jun. 22. professori gyűlésből kiküldték hozzá Körösfőre Lőrincz János könyvtárórt, hogy vizsgálja meg s a mit kap, hozza el. Együttal megállapította a tanári kar, hogy a könyvtárt ezután csak törvényes ügyben (legali negotio) szabad megnyitni.

30. Tunyogi Csapó József.

1820—1858.

Tunyogi Cs. József 1790. october 24-én, Kémeren született. Szülei voltak: Tunyogi Cs. Sándor és Kun Borbála. Kémeren kezdett tanulni 1798-ban; Zilahra ment 1800. szept. elején s Gyarmathi Sámuel dr. tanár vezetése alatt tanult négy éven át a poetica osztályig.

Egy izben, úgy 12 éves kora körül, apja hazavitte szüreti szünidőre; Szilágysomlyón borivásra erőltette fiát, ki oly

³⁰⁵ 87—1821. előlj. jkvi sz.

³⁰⁶ 43—1821. előlj. jkvi sz.

³⁰⁷ Az ehk. ltban 165—1833. sz. a.

³⁰⁸ Salamon József. Commentatio. 184. l.

rosszul lett, hogy csak orvosi segélyvel lehetett megmen-
teni. A fiu akkor oly undorodást kapott a bortól, s minden
szesz italról, hogy egész életére bornemisza ember maradt.

1804. őszén kezdve a kolozsvári ev. ref. collegiumban
folytatta tanulását, nagy szorgalommal. 1808. július 7-én ir-
ta alá az iskolai törvényeket,³⁰⁹ deák lett s a philosophiai, jogi,
részben a theologiai tanfolyamot hat év alatt sikeresen vé-
gezte. 1812-ben az első éves deákokat a mathesisban gya-
korolta (matheseos praeses), 1813-ban az ifjusági énekkart
tanította (harmoniae praeses).

Iskolai pályája végeztével főkormányszéki irnok lett, majd
Marosvásárhelyre ment, törvényes gyakorlatra, hol Pávai
Vajna Elek ítélőmester irodájában dolgozott két évig, e mel-
lett tanult s az ügyvédi vizsgálatot, 1816. június 21-én, dicsé-
retes eredménnyel letévén, ügyvédi oklevelet nyert.

Ez év közepétől kezdve Teleki József gr. kir. kormány-
széki tanácsos Kolozsvárra hozta Tunyogit. A kormányshék
különböző előadói mellett rendőri, kereskedelmi s más ügyek-
ben fogalmazóként szerepelt.

Pávai Vajna Elek ítélőmester 1818. jul. 19-én javasolta a
főconsistoriumnak, hogy a jogi tanszékek betöltésére gon-
doskodják ifjak előkészítéséről, mert saját elhatározásából
senki sem készül ez állásra, aztán a mostani jogtanárok haj-
lott korúak s bár még hasznosan működhetnek; de egyik
vagy másik elgyengülése, halála esetében nem lesz kivel
betölteni, collegiumaink elveszthetik a bizonyítványok kiadá-
sára nehezen megszerzett s féltékenyen őrzött jogot. Szük-
ségesnek tartja a gondoskodást azért is, mert a hazai jogot
tanító professornak külföldön is kell tanulni. Kár volna csak
egy évet is elveszítni. Ha biztosítja az illetőket a főconsis-
torium, hogy tanszék üresedése esetében alkalmazza, ösz-
tönzést nyernek elhatározásra. Van is olyan ifju, kit a fő-
consistorium tagjai ismernek jelentékeny előkészületeiről.

A főconsistorium Pávai Vajna Elek jelenlétében tárgyalta
a javaslatot. Itt megnevezte Pávai Tunyogi József főkor-
mányshéki gyakornokot, ki a királyi táblán dicséretes vizs-

³⁰⁹ Album studiosorum. 37. l.

gálatot tett a törvénytudományból s magát a haza történelmének s a diplomaticának tanulására nemcsak elszánta, hanem már dicséretes előmenetelt is tett benne s legfőbb céljává tette, hogy ezekben és segédtudományaikban még nagyobb előmenetelt tegyen. Hasonlóképpen ajánlotta Incze Sámuel főkörmányszéki gyakornokot.

A főconsistorium elfogadván Pávai Vajna Elek javaslatát, írásban adott neki felhatalmazást, hogy biztosítsa a nevezett ifjakat a főconsistorium támogatása felől, mert velök tölti be a megürülő jogi tanszékeket.³¹⁰

Tunyoginak nem sokáig kellett várni. Bíró Ferencz jogtanár meghalt 1820. jan. 8-án. Az előjáróság sürgette a tanszék betöltését, mert bár nagy erőfeszítéssel pontosan akarta betölteni tisztét Bíró Ferencz, mégis sok hátramaradást szenvedett az ifjuság az öreg professor gyengélkedése miatt.³¹¹ Második fölterjesztésében 1820. jan. 16-ról első helyen ajánlotta a már régebben kijelölt Tunyogit. Utána fölemlítette Szentgyörgyi Imre udvari cancellistát, ha ennek kedve volna a professori hivatalra; továbbá Baló Józsefet és Incze Sámuel. — A főconsistorium minden habozás nélkül Tunyogi Józsefet nevezte ki még pedig 1820. január 20-tól úgy, hogy fizetését e naptól fogva élvezhesse. Kikötötte azonban, hogy minél hamarább induljon Pestre s ott az egyetemen, a könyvtárakban szerezzon magának teendői felől bővebb tájékozást; szeptember elsején pedig foglalja el hivatalát.³¹²

Tunyogi 1820. jan. 22-én már megköszönte, elfogadta kinevezését s a főconsistorium arra vonatkozó intézkedését, hogy a pesti vagy bécsi egyetemeken tökéletesítse magát, de egyuttal segílyt is kért. Kérte azt a 60 mfrtot, melyet a külföldi académiákra menőknek szoktak kiadni s melyet a közelebbi években nem adtak ki, továbbá a kolozsvári jogtanár főconsistoriumi illetményét. A főconsistorium az előbbi alapból 120 mfrtot, az évi illetmény fejében 88 mfrtot és 50 pénzt adatott ki Tunyoginak.³¹³

³¹⁰ Az ehk. ltban 281—1818. sz. a.

³¹¹ Az ehk. ltban 21—1820. sz. a.

³¹² Az ehk. ltban 22—1820. sz. a.

³¹³ Az ehk. ltban 32—1820. sz. a.

Az egész ügyet oly gyorsan bonyolította le a főconsistorium, hogy a szokásos jelölést teljesen mellőzte. Egyébiránt mellőzte a jelölést N.-Enyeden is, midőn Mohai Károly helyébe Tompa Jánost nevezte ki 1817-ben.

A tanári szék elfoglalása után nem sokkal, 1823-ban a főconsistorium titkára lett s kilencz évig az is maradt. 1832. majus havában lemondott ez állásáról elfoglaltsága miatt. A főconsistorium kívánságára azonban megtartotta még hivatalát, míg alkalmas egyénről lehetett gondoskodni.³¹⁴ 1833. aug. 28-án ismét lemondott, ismét terhes elfoglaltságát hozván fel okúl.³¹⁵ Végre 1835. aug. 23-án megújítván lemondását azon czim alatt, hogy a rectori teendők reá szállottak, a főconsistorium elfogadta, teljes elismerését fejezván ki buzgó működéseért.³¹⁶

Időközben történt 1834-ben, hogy Wesselényi Miklós bárót megválasztotta országgyűlési képviselőnek Középszolnok vármegye és Udvarhelyszék. A báró ez utóbbit fogadta el s ekkor Középszolnok vm., Wesselényi ajánlatára Tunyogit választotta meg egyik képviselőjéül.³¹⁷ Ez országgyűlésen a napló bíráló bizottság tagja volt.³¹⁸

Tunyogi Cs. József 1838-ban és 1839-ben tagja volt a kolozsvári casino és a kolozsvári répaczukorgyár választmányának.³¹⁹ Élénk részt vett, többször fölszólalt Kolozsvármegye 1841. évi juliusi közgyűlésén az árvai bíróság felállítása ügyében.³²⁰ Ugyanezen gyűlés választotta meg a derékszék egyik bírójául.³²¹ Az 1842. évi áprilisi közgyűlésen kifejtette, hogy tárgyak hiányával nem lehet indokolni a közgyűlések össze nem hívását, mert ennek kimondására csak a közgyűlés jogosult. Bővebben szólott e tárgyhoz Kemény Zsigmond br.³²²

³¹⁴ Az ehk. ltban 140—1832. sz. a.

³¹⁵ Az ehk. ltban 345—1833. sz. a.

³¹⁶ Az ehk. ltban 248—1835. sz. a.

³¹⁷ Erdélyi Híradó. 1834. 44. sz.

³¹⁸ Erdélyi Híradó. 1834. II. f. év 4. sz.

³¹⁹ Erdélyi Híradó. 1838. I. 12., II. 14. sz. 1839. II. 20. sz.

³²⁰ Erdélyi Híradó. 1841. II. 2. sz.

³²¹ Erdélyi Híradó. 1841. II. 4. sz.

³²² Erdélyi Híradó. 1842. 32. sz.

Wesselényi ismervén az erdélyi jogtanítás fogyatékos-
gát, 1832. és 1833-ban Tunyogival tartatott felolvasásokat a
hazai törvényekből s főként az államjogból, az ifju aris-
tokraták számára. — Szilágyi Ferencz³²³ szerint buzgón s
jóakarattal igyekezett megfelelni feladatának; de hiányzott
benne az arra szükséges, az iskola köréből kiemelkedő,
magasabb tudományos műveltség s főképpen a jog alapjául
szolgáló philosophiában való jártasság. — Azonban men-
tegeti is azzal, hogy 1848. előtt Erdélyben igen keveset
tanítottak az államtudományokból; tehát a Tunyogi jogi
képzettségének hiányaért az akkori iskolai tanítás hibáz-
tatható.

Tanári működésén kívül, a gazdaság különböző ágaival
foglalkozott. Az időjárásra és légmérsékletre vonatkozó pon-
tos jegyzéket vezetett, naponként háromszor, reggel, délben,
estve; de nem tette közzé. — A selyemtenyészítés érdekelte
legjobban s erre vonatkozó észleletét, tapasztalatait külön-
böző hirlapokban közölte. Kolozsvárt több ezerre menő,
gondosan ápolt eperfás kertje volt. Ma nyoma sincs, kívágták.

Az eperfa és selyemgubó termelést, Schwarzenberg
Károly herczeg, Erdély katonai és polgári kormányzója hat-
hatósan s pénzzel is támogatta; Kolozsvárt, 1855—1858-ig,
selyemtermelési tanszéket állított fel, melyre Tunyogit nevezte
ki. Fizetését a tegyverengedélyekből befolyt jövedelemből
fedezte.

A tanítás collegiumunkban folyt s nemcsak az iskola
növendékei, a papi, tanítói pályára lépők hallgatták, hanem
minden rendű más idegenek is. Tunyogi nagy kedvvel,
élvezettel, szorgalommal végezte munkáját, majdnem haláláig.

1820. őszén vette feleségül Ferenczi Rózáliát, Ferenczi
Mózes, kolozsvári vagyonos tanácsos leányát, ki 1854. jan.
23-án halt meg. Gyermekai: Sándor, Róza és József. Tunyogi
József meghalt 1858. aug. 27-én.

Szilágyi Ferencz 1865. április 24-én tartott fölötté emlék-
beszédet a M. T. Akadémia ülésén. Személyes ismeretség,

³²³ Szilágyi Ferencz. Egy lap Erdély legujabb történelméből, 16.,
17. l. — Az itt megjelent emlékbeszédből veszem adataim nagy részét.

28 évi együtt működés alapján Szilágy méltathatta leghehlyesebben Tunyogi érdemeit s kiemelni gyengéit. Azt mondja róla, hogy a tudományos és tanári pályán igyekezett kimivelni tehetségeit; de sajnálja, hogy nem utazott külföldre, hogy valamelyik egyetemen szélesebb látókört szerzett volna magának. Szerencséje azonban, hogy derék s kitűnő jogtudós és tanár tanítványa, majd utóda s jeles kéziratának örököse volt s nem is titkolta, hogy hallgatói számára tartott előadásait Biró Ferencz dolgozatai után készítette.

A politika, vagy inkább politia tanítására Sonnenfels bécsi tanár teljesen elavult, latin kézikönyvét használta.³²⁴ Ebből csak azt taníthatta, hogy a *jog* a fejedelemé, a népnek csak *kötelessége* van, az államnak arra kell törekedni, hogy minél több lakosa, tehát adófizetője, katonája legyen. Érezte ugyan Tunyogi, hogy ez elvek ellenkeznek hazánk közjogával, de csak azzal segített a hiányon némileg, hogy Pölitz lipcsei tanár kézikönyve szerint *alkotmánytant* is tanított.

A tanításban pontos, rendtartó, előadása érthető és világos volt. Latinul tanított, felvilágosító magyarázatait magyar nyelven adta elé. A főconsistoriumnak 1833. április 15-diki rendelete alapján, ettől fogva magyarul tanított; de minthogy a közigazgatás nyelve latin volt, a törvényszéki írásmódot (*stylus curialist*) latinul kellett tovább is tanítani.

Rendes tanári hivatala mellett collegiumi tisztséget 1825. szeptemberben nyert, midőn tanvezetőnek választotta az előjáróság. Ekkor határozták meg, hogy egy magántanítónak csak nyolcz magántanítványa lehet.

Igazgató (rector) volt 1829. márczius 13-tól³²⁵ 1832. július 1-ig; 1836. júliustól³²⁶ 1839. júliusig. — Az előjáróság 1842-ben azt határozta, hogy az igazgató tiszte csak két évig tartson; Tunyogi tehát e határozat szerint volt ismét

³²⁴ Summaria Institutionum Politicorum adumbratio. Excerpta e Principiis Politiae, Commerciorum et Rei aerariae Celeberrimi Josephi a Sonnenfels. Budae. 1808. 8r.

³²⁵ 50—1829. előj. sz.

³²⁶ 23—1836. előj. sz.

igazgató 1842. július 1-től³²⁷ 1844. júliusáig s még egyszer 1846. júliusától³²⁸ 1848. júliusig.

1848-ban megszűnt a jogi tanszék. Az előljáróság ekkor Tunyogira bízta az intézet jogi és gazdasági ügyeinek felügyeletét s e cím alatt nyugalomba helyezte.

Az 1852. évi rendezés következtében az igazgató hatáskörébe jutottak a jogi és gazdasági ügyek; az előljáróság ez alapon Tunyogit választotta igazgatónak; de tanítással nem bízta meg.

1855-ben az előljáróság főlegb emelte a rendes tanárok fizetését s méltányosnak találta, hogy a Tunyogi fizetését is 700 pfrtra és szállása élvezetére emelje, ámbár az idő és viszonyok kiszorították rendes tanári székéből. Tekintetbe vette az előljáróság Tunyogi szolgálati éveit s az iskola gazdasági ügyei körül kifejtett buzgóságát.³²⁹

Tunyogi irodalmi működése szűkkörű volt. Nyomtatásban megjelent dolgozatait s kéziratos munkáit a következőkben sorolja föl Szilágyi Ferencz. „*Compilata és Approbata constitutioniok Erdélyben*”; megjelent a „*Közhasznu Esmeretek Tára*” III. k. Pest. 1832. 307. 308. l. — Selyemtenyészteti kísérlet vonásai Erdélyben, Kolozsvárt, 1847—1851-ig. — 1847-től 1851-ig tenyésztett selyem becse. — 1849. és 1850-ben gubónyeremény és ezen nyeremény legmagasabb foka meghatározhatására nézve 1851-ben tett kísérlet. — Ez utóbbiak megjelentek a „*Kolozsvári Lap*” 1852-dik évi folyamának 377. 378. és 380. számok Tárczájában. — Selyemtermelés szüksége. Megjelent a „*Mezei Naptár*” 1856. évi folyamában. — Mivel kellene Erdélyben jelenleg a selyemtermelést megkezdeni a kormány ápolása és védelme alatt? Megjelent az „*Erdélyi Muzeum*” 1856 évi 3. számában. — Eperfa nevelés és selyemtermelés. Kolozsvári Közl. 1857. 64—69. 76. 78. 80. 82. 83.

³²⁷ 26—1842. előlj. sz.

³²⁸ 45—1846. előlj. sz.

³²⁹ 33—1845. előlj. sz.

31. Lengyel István.

1816—1833.

A Lengyel család lengyel erededű. Igazolja ezt I. Rákóczy Györgynek 1638. máj. 1-én Gyulafehérvárt kiadott oklevele, melyben Lengyel Györgyöt (de Praemisle) kevésbbé nemes (minus nobili) rendjéből és állapotából, melyből származott, és a melyben most is él, az igazi és kétségtelen nemések sorába emeli, tekintettel hűségére és hű szolgálataira. Megengedi, hogy nemesi jelvényül katonai pajzsot használjon, melynek jobb fele fekete, balfele fehér stb. Ez oklevelet kiadta hiteles másolatban a gyulafehérvári káptalan Lengyel Ferencz széplaki nemes kérésére 1800. november 8-án.³³⁰ Családi följegyzések szerint a fennebbi Györgynek fia György kinek felesége Török Anna; II. Györgynek fia István szül. 1680-ban, felesége Székely Erzsébet; István a Bánffyak jószágfelügyelője volt Bonczhidán; István fia Ferencz, szül. 1710-ben, felesége Kiss Helena; ezeknek egyik fiok Ferencz szül. 1737-ben, másik István szül. Kalota-Szt.-Királyon 1740-ben, felesége Tályai Rákhel. István tanult Kolozsvárt a ref. collegiumban, deák lett 1759-ben szept. 22-én. 1763-ban tanult orgonálni, 1764-ben Vajdakamaráson töltött egy évet (talán papi és kántori szolgálatot teljesített); 1765-ben visszatért a collegiumba; 1767-ben Feketelakon kezdte meg papi működését. Itt vette feleségül Tályai Ferencz veres-egyházi ref. lelkész és felesége Hodjai Rebeka leányát Rákhelt 1768. márczius 13-án s házához vitte márcz. 24-én.

1773-ban Málomba ment át papnak. Itt született 1776. november 28-án István fia, a mi tanárunk, ki saját följegyzései szerint Málomban kezdett tanulni Seres Márton-iskolamester vezetése alatt; apja 1784-ben apanagyfalusi pap lett, ide is költözött, de fiát tovább is Málomban taníttatta Darabont Lőrincz vezetése alatt, később pedig Szász-Brétén Kónya József ref. lelkész oktatta a fiut. 1787-ben a kolozsvári ev. ref. collegium első osztályába lépett Lengyel István s az 1791-ki nyári közvizsgálatok alkalmával eljutott a rhetorika osztályig.

³³⁰ A másolat özv. Lengyel Dánielné drné ltban Kolozsvárt.

1791-ben Mikó Miklósné grófné kívánságára a nagyenyedi ev. ref. collegiumba küldte apja, hogy a grófné egyetlen fiával tanuljon. Itt előbb a német, azután a rhetorika osztályokat végezte, tanult a poetica osztályban is 1793. husvétjáig, mikor szülői látogatására haza menvén, negyednapos hidegrázás miatt nem térhetett vissza. Ezután Kolozsvárt pótolta a poetika osztályt s 1794. tavaszán befejezván a logica osztályt, a togatusok közé lépett 1794. május 25-én.³³¹ A felső tanfolyamot Szathmári Pap Mihály, Bodoki József, Méhes György, Pataki Mózes, Biró Ferencz, Szilágyi Ferencz és Szathmári Pap Zsigmond vezetésee alatt végezte 1799. végéig. Ez idő alatt tanította 1795-től Méhes György fiát, Sámuelt, azután 1800-tól kezdve Pataki Mózes fiát, Mózes és felsőbányai Bati Lajost.

1799. december havában, Méhes György javaslatára, elvállalta Malomvizi Kendeffi János gróf egyetlen fiának, az öt éves Ádámnak nevelését.

E nagy feladatra elé akart készülni. Kendeffi János gr. meghalt 1800-ban, a fiu nagyanyja, Kendeffi Elekné grófné helybenhagyásával, az árva gróf urfi költségén Németországba ment, a jenai és göttingai egyetemekre, miután a kolozsvári, n.-enyedi és marosvásárhelyi tanárok előtt vizsgálatot tett eddig szerzett ismereteiből. Jenában két év alatt hallgatott philosophiát Schellingtől, Ulrichtól, Schadetól és Krausétól; theológiát Paulustól, egyetemes történelmet Bräyertől, egyháztörténelmet Niethammertől, természettant Voigtól, ember-tant Lodertől, állattant Trorieptől, növénytant Bassotól, ásványtant Lenztől, ki igazgatója lévén a jenai ásványtani társaságnak, ennek tagjává Lengyelt is fölvette és oklevelet is adott róla. Chemiát tanult Göttlingtől, aestheticát Schellingtől, pura mathesist Stahltól, neveléstant Schütztől, francia nyelvet Henritől.

Jenából 1803. második felében ment Göttingába, hol csak félévig tartózkodott s római irodalmat tanult Heynetől, politicát Schlözertől, statisticát Grellmanntól, természetrajzot Blumenbachtól, alkalmazott mennyiségtant Thibauttól,

³³¹ Album studiosorum 22. l.

francia nyelvet egy francia abbétól, angol nyelvet John Browntól.

Kifelé Debreczen, Pest, Pozsony városán keresztül Bécsbe, innen Znaim, Iglau, Prága, Dresda, Meissen és Lipcse érintésével Jenába ment. Jenából 1803-ban Weimaron, Erfurton át Gothába, majd Schnepfenthalba a Salzmann nevelő intézetének meglátogatására ment, végül Eisenach és Cassel felé Göttingába. — 1804-ben tavasszal visszatért Erfurt felé Jenába, honnan Sófálvi Miklós Péter barátjával körútra indultak Németországban; meglátogatták felső Szászországban a Saale partján, nem messze Naumburgtól a híres gymnasiumot Schulpfortát. — Lipcsén át Hálába menvén, meglátogatták a híres árvaintézetet, mely akkor Niemayer igazgatása alatt állott. — Dessau, Wittenberg, Potsdam, Berlin felé irányult utjuk ezután, hol a ritkaságok és intézmények megtekintését végezvén, Charlottenburg, Brandenburg, Magdeburg felé mentek, hol Lengyel két magán nevelő házat s a Kloster-bergeni gymnasiumot nézte meg. Innen az Elbén Hamburgba hajókáztak, aztán Lüneburg, Czelli, Hannovera, Göttinga, Cassel, Marburg, a Majna melletti Frankfurt, Aschafenburg, Würzburg, Nürnberg, Regensburg városokon át, Regensburgtól a Dunán Bécsbe érkezett Lengyel.

Céljához képest, egész útja alatt, legtöbb figyelmet fordított a nevelő intézetek meglátogatására; de egyéb ritkaságokat is megnézett, a mennyire ideje engedte. Leginkább meglepte a lipcsei vásár, hol majdnem minden országból megjelentek a kereskedők; továbbá a dessauai herceg wörlitzi kertje, az Elbe partján. Wittenberg, Erfurt, Eisenach, Wartburg nevezetesei Luther emlékeért, Sanssouci Nagy Frigyesért, Weimar azért, mivel hercege maga mellett tartotta Németország írói, aestheticusai közül Wielandot, Schillert, Göthét, Herdert s másokat, Hamburg szárazí és tengeri kereskedelméért, Jéna, Göttinga kitünő tanáraiért stb.

1804. július havát Bécsben töltötte Lengyel, augusztusban a Dunán jött le Pestre, innen Debreczenbe s aug. 18-án Kolozsvárra érkezett.

Atyja még elutazása előtt meghalt, tehát csak anyját láto-gathatta meg; szept. 8-án vette át Kendeffi Ádám gr. neve-

lését torboszlói Bereczki András barátjától, ki távolléte alatt gondozta, vezette a gyermeket. — Egy évig magán úton tanította, 1805-től a marosvásárhelyi ev. ref. collegiumban végeztette a grammatica, syntactica, rhetorica, poëtica, logica és philologica osztályokat 1811-ig. Ezután philosophiát hallgatott az ifju gróf Kötelen Sámueltól, mennyiségtant Bolyai Farkastól, történelmet Antal Jánostól.

Az ifjunak gyermekkorától nagy hajlama volt a katonai pálya iránt; nagyanyja Kendeffi Elekné 1807-ben meghalván, még inkább felébredt vágya, határozottabban is nyilvánította. A rokonok, gyámja étfalvi Imre Domokos, nem térhetek ki vágyai elől s megengedték, hogy Bécsbe menjen a katonai tudományok tanulására. Ide is együtt mentek 1812-ben; másfél évig tanulta a katonai tudományokat, rajzolást, francia nyelvet, fizetett professoroktól. Ezalatt Lengyel a bécsi egyetemen chemiát hallgatott Jaquintól, gazdasági növénytant és közgazdaságtant Trautmanntól, növénytant Wittmanntól; a többi idejét francia és olasz nyelv tanulására fordította; de az utóbbiból keveset tanult.

Az 1813-dik évi világesemények, a béke valószínű bekövetkezése, megváltoztatták Kendeffi Ádám gróf gondolkodását, lemondott a katonai pályáról, a tanulásról s ezzel a Lengyel István megbízása is véget ért. — A gróf jutalmúl és végkielégítésül 1814. május 1-én részint készpénzben, részint kötlevelekben 10,000 — tízezer rbfirtot adott váltó czédulában Lengyel Istvánnak, ezen kívül birtokai egy részének jószágfelügyelőjévé tette.

1814-ben ismerkedett meg Incze Mihály orvos dr. lyceumi professor kisebbik leányával, Incze Krisztinával. Eljegyezte 1814. novemb. 28-án, születése napján, feleségül vette 1814. decz. 26-án. — Elsőszülött fia, Dániel életben maradt, a második elhalt 1824-ben.³³²

1814. szeptember 13-án állapította meg Kendeffi Ádám

³³² A gyermekkori és nevelői évekre vonatkozó adatokat Lengyel István sajátkezű önéletrésztéből vettem, melyet Lengyel Dániel özvegye a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott s melyet a M. N. Múzeum igazgatósága rendelkezésemre bocsátott. — Az önéletrajz 1824-ig terjed. Levéltári jegye; 596. Oct. Hung.

gróf a Lengyel István jószágfelügyelői illetményét. E szerint évenként kap 40 véka búzát, 20 véka törökbuzát, 40 veder bort, egy kövér sertést, (később kettőt engedélyezett), két-két véka borsót, lencsét, fuszulykát, asszú gyümölcsöt, veteményt a kolozsvári kertből, maga természetén és aszaltatván, tisztességesen költethet.³³³ — Ugyane levelen tanúsítja Lengyel Istvánné 1834. máj. 4-én, hogy a gr. halála után, ennek özvegye is kiútalta ez illetményt 1834-ig.

A közpálya 1816-ban nyílt meg Lengyel István előtt. Pataki Mózes 1816. április 17-én nyugalomba lépven, a főconsistorium az ürességbe jutott professori hivatalra május 12-én szavazattöbbséggel az „ismeretes készületű, érdemes Lengyel Istvánt választotta meg.”³³⁴

A választásról sőgora, Incze Mihály, levélben értesítette a távollevő Lengyel Istvánt s tudatta, hogy 26 szavazatot kapott, Sebestyén uram pedig kilenczet.

Az előljáróság szeptember elejére tüzte ki a beiktatást,³³⁵ mely megtörtént szeptember 5-én, Teleki József gróf, főgondnok jelenlétében.³³⁶

Beköszöntő beszédét magyar nyelven tartotta „A philosophia ideájáról”,³³⁷ elfogadó beszédet mondott a professorok részéről Szilágyi Ferencz igazgató. — A beköszöntő beszéd nem maradt meg.

Lengyel István tanított philosophián kívül neveléstant, földrajzot, statisticat, német nyelvet; a rendes tárgyakon kívül franczia nyelvet, önként vállalkozóknak.

Pataki Mózes szeptember 15-én elhalálozván az előljáróság decz. 2-án rendelkezett Lengyel István fizetéséről; szeptember 5-től 30-ig félfizetést adatott ki, október elsejétől az egészet, mely állott 343 mfrtból; 80 véka búzából, 22 veder borból, 5 mázsa sóból és 20 kalangya szalmából. Minthogy szállást nem adhatott természetben, kiútalta azt a 100 mfrt

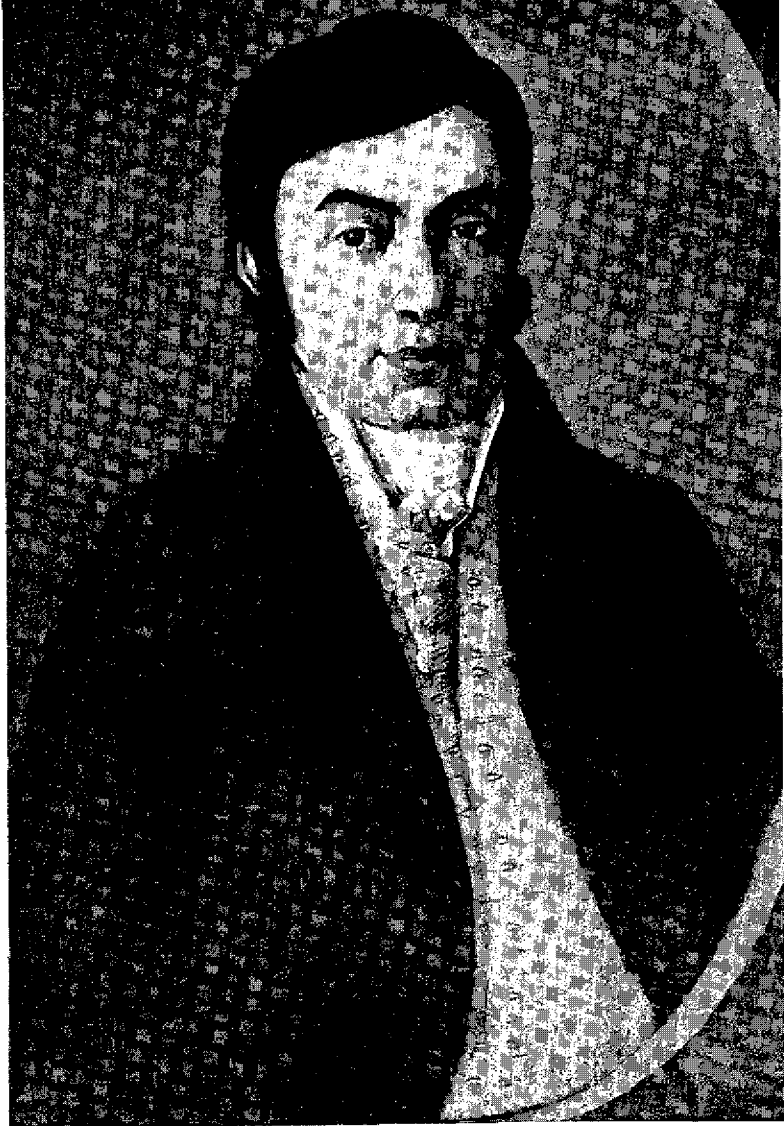
³³³ A Sz.-Mátéban kelt pecsétes levél özv. Lengyel Dánielné drné levéltárában.

³³⁴ Az ehk. ltban 149—1816. sz.

³³⁵ 43—1816. előlj. sz.

³³⁶ 64—1816. előlj. sz.

³³⁷ Megemlíti ő maga az önéletrajz 16. levelén.



LENGYEL ISTVÁN

1776. nov. 28. — 1833. szept. 5.



szállásdíjat, melyet Pataki is élvezett. Ugyanekkor kérte az előjáróság a főconsistoriumot, hogy utálja ki a francia nyelv tanításáért a Pataki Mózesnek eddig is adott 100 mfrtot; mert Lengyel István fogja tanítani ezután a francia nyelvet; végül kérte az előjáróság annak a 100 mfrtnak is kiutalását, melyet 1798. óta Pataki M. élvezett, mint fizetés-pótlékot.³³⁸ — Az ügy elintézéséről nincs külön emlékezés.

Mióta professorrá lett, legalább 1824-ig a Kendeffi Ádám gr. belső közép-utczai (ma Deák Ferencz u.) házában lakott, a gr. kegyéből, ki tudta, hogy a collegium nem adhat szállást. 1824-ben Kendeffi Ádám gr. beköltözött gyermekei nevelése érdekében. Ekkor csak oly feltétel alatt maradhatott Lengyel István e szálláson, ha a főkormánysház fölmenti a házat a katonatartás terhe alól. A főkormánysház nem mentette föl, de tudatta, hogy ez évben nem veszi igénybe a házat tiszti szállásnak, tehát Lengyel maradhat, de igyekezzék szállást szerezni.³³⁹ A gróf jóságát mutatja, hogy Lengyel Istvánnak kiutalta jószágigazgatói fizetését professorrá történt kinevezése után is.³⁴⁰

1817-től kezdve Lengyel István volt az előjáróság jegyzője ifj. Szilágyi Ferencz megválasztásáig. 1823-tól 1825 aug. 30-ig tanvezető,³⁴¹ 1825. aug. 31-től igazgató 1829. márczius 13-ig, mikor lemondott.³⁴²

Igazgatása első évében jelentést tevén a collegiumi fegyelem állapotáról, az előjáróság hiányosnak találta a jelentést utasította, hogy a fegyelemre több gondot fordítson s a tanári karral egyetértve állapítsa meg a rendszabályok alkalmazásának módját.³⁴³

Valószínű, hogy nem sok tehetsége volt a tanításra és fegyelmezésre. 1832-ben az előjáróság el akarta venni tőle a philosophiai tárgyak tanítását s a többi tanárok közt szétosztani; de Lengyel ragaszkodott hozzájuk s az elől-

³³⁸ 64—1816. előlj. sz.

³³⁹ A coll. ltban 1820—1830. — Pos. 300. Lit. 21.

³⁴⁰ Önéletrajz 17. lev.

³⁴¹ 80—1825. előlj. sz.

³⁴² 50—1829. előlj. sz.

³⁴³ 84—1826. előlj. sz.

járóság meghagyta nála, tekintetbe vevén 16 évi szolgálatát. Azonban, hogy sikeresen s a gyengébb tehetségű ifjakra nézve is hasznosan taníthasson, megrendelte, hogy a következő év szeptemberétől kezdve magyarul tanítson, kézikönyvül pedig, amennyiben jónak látja, vegye föl Köteles nyomtatott munkáját. Figyelmeztette egyuttal az előljáróság, hogy a tanításra rendelt órákat nagyobb szorgalommal gyakorolja és különös, elkerülhetetlen akadály nélkül egy órát se mulasztson; tanítását tiszta és szükséges magyarázatokkal kedvessé és hasznossá tenni, valamint mérsékelt, okos fenytéssel, a csintalankodásra hajlandó ifjak, deákok előtt, illő tekintélyét fenntartani törekedjék.³⁴⁴

55-dik évét már eltöltötte Lengyel István, mikor ez intelmet kapta. Ok nélkül nem adta az előljáróság s az okot megtaláljuk Herepei Károly halotti beszédében.

Azt fejtegeti Herepei, hogy Lengyel István, a bölcsészet tanítója, diadalmaskodott az önszeretet, az indulatok nagy ereje, a világ csábító örömei és kísérletei fölött; békességben élt az emberekkel, sorsával s az Istennel; nem gondolt gonoszt senkiről, másoknak gyengéit elfedezte, mindeneket eltűrt, nem kereste a maga hasznát, szeretetében soha nem változott . . .

Minden szó, minden mondat úgy állítja elénk Lengyel Istvánt, mint végtelen szelid embert. E miatt nem válhatott be természete a köznevelés minden ágában, hol igen gyakran szükséges a szelid pillantás helyett zord tekintet, édes kifejezés helyett éles hang.

Másfelől jellemének ugyanezen vonása biztosította számára az ifjuság meleg rokonszenvét, mely abban nyilvánult, hogy síremléket emelt neki.

Lengyel István meghalt 1833. szept. 5-én, tanári állása elfoglalásának évfordulóján, 57 éves korában. Felesége 3 hónapra és három hétre kapta ki férje egész fizetését (mortualis angariát).³⁴⁵ Az özvegy 1848 végén halt meg. Az özvegyi segélyalap számadási naplója szerint decz. 30-án 59 frt temetési költséget fizettek ki.

³⁴⁴ 18—1832. tanári jkvi sz.

³⁴⁵ 78—1833. előlj. sz.

Irodalmi téren nem működött Lengyel István. Holtteste a Méhes Györgyé mellett nyugszik, sírírata így hangzik: „Gyászemléke az egyenes lelkű emberbarát premzysli Lengyel Istvánnak, a kolozsvári ref. kollegyomban a philosophia k. r. tanítójának; szül. nov. 28. 1776, megholt sept. 5. 1833. Háládatos tanítványi s porait tisztelő jó baráti sírva emelték.“

Hálás tanítványai köre metszették az elhunytnak mellképét, a sokszorosított képet eladták s a befolyt jövedelmet a siremlék felállítására áldozták.³⁴⁶

Fia, Lengyel Dániel dr., édes apja emlékére 400 koronás alapítványt tett 1880-ban, VII., VIII. osztályos szegény tanulóknak.³⁴⁷

Halála után nem tölthették be mindjárt a tanári széket, mert ez az új rendezés értelmében csak teljes számú főconsistoriumi gyűlésen történhetett meg, tehát csak 1834 április tájékán. A philosophiai tudományok tanítását részint Méhes Sámuel, részint Salamon József vállalták el, tehát e tekintetben nem szenvedett hátramadást az ifjuság.³⁴⁸ A megüresült professori állás javadalmának 1833. decz. 31-ig eső részét az előjáróság az özvegynek, Incze Krisztinának engedte, egyuttal kérést intézett a főconsistoriumhoz, hogy a Lengyel István fizetésének azt a részét, melyet a főconsistorium pénztárából élvezett, adja ki a főconsistorium 1834 aug. végéig. Mikor ez ügyet tárgyalták, a collegium jelen volt előjárói kinyilatkoztatták, hogy Méhes S. és Salamon J. a helyettesítés díját 1834. január. 1-től számítva nem fogadják el, hanem a collegiumi zene- és énekkar gyarapítására áldozzák. E nyilatkozat következtében a főconsistorium kiútalta a 88 mfrt 50 dnár évi járadékot 1834 aug. végéig.³⁴⁹

³⁴⁶ Erdélyi Híradó, 1834. 292. l.

³⁴⁷ 81—1880 előlj. sz.

³⁴⁸ Az ehk. líban 438—1833. sz.

³⁴⁹ Az ehk. líban 435—1833. sz.

32. Ifj. Szilágyi Ferencz.

1821—1848.

1. *Szilágyi Ferencz ifjúsága.*

Id. Szilágyi Ferencz fia, Ferencz, született Kolozsvárt, 1797. április 14-én.³⁵⁰ 12 éves korában, tehát igen ifjan végezte a gymnasiumi tanulmányokat, 1809. jul. 8-án írta alá a collegiumi törvényeket (subscribált).³⁵¹ 1815-ig 2—2 év alatt bevégezte a bölcsészeti, jogi és hittani tanfolyamokat. A tanári kar a togatus ifjak tanjegyeiről 1814/15-ben állított ki először kimutatást. Ebben az első név Szilágyi Ferenczé, tanjegye a philosophia practicából az első félévben classis I. ae cum eminentia, a metaphysicából ugyanaz; erkölcsi magaviselete; optimus; megjegyzés: praelectiones theologicas jam absolverat.³⁵²

Önéletrajza és 1818. október 22-én kiállított bizonyítványa szerint a történelmen kívül a latin és görög irodalmat tanulmányozta főképpen, ámbar a többi tanulmányokat sem hanyagolta el. Mint deák a prosaírók közül Xenophon válogatott darabjait, Plutarchos némely életrajzát, a költők közül pedig Homeroszt, valamint Theokritos idyllumait olvasta és fordította atyja útmutatása és vezetése alatt.

1815. februáriusától junius végéig mint helyettes, 1815. szeptemberétől egész éven át mint rendes köztanító működött a poetica classisban, egyuttal könyvtárnok, esküdt, az iskolai törvényszék tagja s 1812. óta a görög irodalom correpetitora volt. 1816. szeptemberében félévig tartó súlyos betegséget állott ki s egészsége helyreállítására 1817-ben a radnai fürdőre ment. E miatt csak 1818. őszén tehetette le a szokásos vizsgálatot a kolozsvári, nagyenyedi és marosvásárhelyi főiskolákban,³⁵³ a theologiai, philosophiai tudományokból, physicából, valamint a görög és zsidó régisé-

³⁵⁰ Id. Szilágyi Ferencz sajátkezű följegyzése a coll. lt.-ban.

³⁵¹ Nomina studiosorum. 104. l.

³⁵² E kimutatás a coll. lt.-ban.

³⁵³ Az önéletrajz és bizonyítvány ifj. Szilágyi F. íratai közt, a coll. könyvtár külön szekrényében.

gekből és nyelvekből, még bedig latin nyelven. E vizsgálatot mindazoknak le kellett tenniök, kik külföldi akademiákra szándékoztak menni; czélja az volt, hogy megismertessék magokat az iskolák előjáróival, kik aztán ajánlhatták őket az egyházi főtanácsnak kinevezésre a megüresedett professori székekbe. A vizsgálat szépen sikerült; különös elismerést nyert a classica irodájában, kivált a görög nyelvben tett előmeneteleért, mivel a görög Új Testamentumon és a már említett görög írókon kívül fordított Hesiodoszból, Herodotosból, Thucydidesből, Demosthenesnek περί τοῦ στεφάνου (pro corona) című beszédéből s Plutarchosból is némely darabokat. A zsidó nyelvből is felelt Mózes két első könyvéből, Szt. Dávid zsoltáraiból, bölcs Salamon példabeszédei négy első szakaszából. A collegiumtól 1816. július 5-én búcsuzott el „Az elválás keserve és öröme” című versével.³⁵⁴

Gyermek és ifju korának érdekes emlékei vannak. 1809-ben látogatást tett atyjánál Wesselényi Miklós br. s a 12 éves tanuló vállát megveregette. A gyermek nem a híres hazafit, hanem a kolozsvári színház alapítóját bámulta benne. „A következő évben Kolozsvárra jött Vándza Mihály társaságának előadásai igen nagy hatással voltak reá s maga is fölépelt egy műkedvelő társaságban, mely 1811-ben Méhes Sámuel tanárnál tartotta előadásait. Vándza buzdítására ekkor kezdett szindarabok fordításával is foglalkozni. Rövid idő alatt lefordította Sanjenstől „Johanna nápolyi királynét”, Kotzebuetól a „Szerecsen rabszolgákat” és „Preciosát, a szép czigányleányt”, melyért tiszteletdíjúl az előadás alkalmával egy páholyt kapott”.³⁵⁵

1816-ban megismerkedett Kazinczy Ferenczczel, ki látogatást tett apjánál, erdélyi utazása alkalmával, továbbá Döbrentei Gáborral, kinek buzdítására az „Erdélyi Muzeum” X-dik füzetében kiadta „Franklin élete” és „Példák Franklin írása módja” című közleményeit.³⁵⁶

Önéletrajza, bizonyítványai, Szabó Károly értesülései sze-

³⁵⁴ A vers ifj. Szilágyi F. iratai közt, a coll. könyvtár külön szekrényében.

³⁵⁵ Szabó Károly: Szilágyi Ferencz emlékezete. 5. l.

³⁵⁶ Szabó Károly: Szilágyi Ferencz emlékezete. 6. l.

rint a következőkben foglalhatjuk össze külföldi tanulmányútjának adatait.

1818. október végén ment Bécsbe, november 22-én kapott útlevelet³⁵⁷ a göttingai egyetemre, majdnem egy fél-évet töltött Bécsben s hogy ne veszteljen, a műegyetemen természettudományokat, különösen chemiát hallgatott.

1819. tavaszán kiindult Németországra s Prágán, Drezdán, Lipcsén keresztül érkezett Göttingába április közepén. Itt másfél évet töltött. A professoroktól nyert bizonyítványok szerint hallgatott Mayertől kísérleti természettant, Müllertől a szépművészet és régiségtan történetét; Benecke Friedrik-től angol nyelvet, Wott theol. professortól János és az apostolok iratainak magyarázatát, Heerentől ókori történelmet, statistikát s az újkori Európa és gyarmatai történetét, Umbreitől syriai és arab nyelvet, Eichhorntól Mózes öt könyvének magyarázatát, Schulzetől psychológiát, Sartoriustól politikát és nemzetgazdaságtant.³⁵⁸ Ezeken kívül hallgatott Blumenbachtól természetrajzot, Mítserlichtől és Dissentől classica literaturat.

1819. őszén három erdélyi szász ifju társaságában utazást tett gyalog Eisenach, Gotha, Erfurt, Weimar és Jéna városokba. Weimarban szerencséje volt látni Goethet. — Gothából meglátogatta Salzmann schnepfenthali nevelő intézetét, melynek akkori igen czélszerű berendezéséről meggyőződhetett. Jéna környékén fölkereste a porosz ütközet helyét.

Göttingában három évet akart tölteni, de a Kotzebue meggyilkolása miatt felriadt bécsi kormány már 1819. aug. 30-án megrendelte, hogy az erdélyi ifjakat vissza kell hívni a külföldi egyetemekről. Bécsből szept. 29-én indult el a parancs a hannoverai osztrák ügyvivőhöz Greiffenegg lovaghoz, hogy a Göttingában tanuló 4 erdélyi ifjút azonnal hazamenetelre utasítsa. Szilágyi ekkor kérdést intézett az egyetem rectorához: „Ugy vegyük-e e kijelentést, mint rectori rendeletet, hogy az egyetemet elhagyjuk?„ „Korántsem —

³⁵⁷ Eredetije a Szilágyiak iratai közt.

³⁵⁸ E bizonyítvány a Szilágyiak iratai közt.

válaszolá a rector, — önök nem vétettek a mi törvényeink ellen s töltnék itt folytathatják tanulmányaikat.“ De így is hiában kértek haladékot az ügyvivőtől az útiköltség hiánya, az őszi és téli utazás nehézségei és a Szilágyi Ferencz betegsége miatt; hiában lépett közbe a hannoverai közoktatási miniszter; az erdélyi cancellaria 1820. januar 7-diki rendeletének engedelmeskedni kellett. Három ifju haza indult; Szilágyi ott maradt az iskolai év bevégeztéig. — Erős akaratát már ezzel is jelezte előre.

Augusztusban másfelé indult haza. Casselen, Marburgon, Giessenen keresztül a Majna melletti Frankfurtba ment s e városnak nevezetességeit megtekinté. Innen a kellemes fekvésű Wiesbadent látogatta meg, annak ekkor de Larpeé alatt virágzó paedagogiumáért. Mainzba érkezvén hajón utazott a Rajnán lefelé egészen Kölnig s Koblenzben és Bonnban is megállapodott, hol két évvel azelőtt alapított egyetemet a porosz király. — Szeptember havát Svájcban töltötte el tanulságos utazással. 1820 oct. elején megfordult Iverdunban, Pestalozzinál, ki szívesen fogadta a magyar ifjut s egyik tanítójával, Smidttel, nevelő intézete minden osztályába bevezettette.³⁵⁹

Csak octóberben érkezett Bécsbe, hol a rendőrség számadásra vonta engedetlensége miatt s útasította, hogy három nap alatt hagyja el a várost. Azonban Teleki Sámuel gróf, erdélyi cancellár, ki atyjával jó viszonyban volt, kieszközölte, hogy addig maradhasson, amíg neki tetszik. — Bécsben majdnem egy évet töltvén, részt vett a barátja, Igaz Sámuel-től 1821-ben kiadott első magyar „Zsebkönyv“ szerkesztésében. Ebben tette közzé „I. Mátyás király“ cz. történelmi rajzát és „Csáky Lóra“ cz. történelmi beszélyét. A „Magyar Kurir“-ba külföldi közleményeket adott. Ezek miatt gyakran meggyült a baja a censorával, ki mindig törölgette megjegyzéseit s egyszer a „Beobachter“-ból, Metternich lapjából átvett cikket is kitörölt, mi alkalmat adott a szerkesztőnek a censor igazságtalan eljárása ellen panaszt emelni.

Egyébíránt Bécsben beiratkozott az újonnan felállított

³⁵⁹ Mult és Jelen. 1846. 3. sz. Szilágyi F. közlése.

theologia facultásra, hogy a híres orientalistát, Hammert hallgathassa. — A megelőző két évben sokat költött reá apja, mert az idő rövidségére való tekintetből különös és drágább leczkéket vétetett fiával a keleti nyelvekből és irodalomból, a biblia magyarázatából és régiségtudományokból. 1820. július 17-én segélyt is kért fiának a főconsistoriumtól, mely kiúalt neki 120 mfrtot.³⁶⁰

2. Szilágyi Ferencz tanársága, családi élete, viszálykodások.

1821. tavaszán lette le hivatalából a főconsistorium Bereczki János theologiae professort a kolozsvári collegiumban s útasította az előljáróságot, hogy az üresedésbe jutott tanszékre ajánljon jelölteket. Midőn a jelölést beadta, egyúttal javaslatot is tett az előljáróság. A javaslatban arra czélzott, hogy 1812. óta, midőn Herepei János helyébe Hegedüs Sámuel lépett, a theologiai tanszék háromszor ürült meg. Hegedüs tisztességgel távozott Nagyenyedre, de Nagy Györgyöt és Bereczki Jánost el kellett távolítani állásukból. E sok változás nem csak kárára, hanem szégyenére is vált a collegiumnak. Kifejezte reményét, hogy a jelölés alapján ifj. Szilágyi Ferencz nyer szavazattöbbséget, szívesen is fogadja kebelébe az előljáróság, mint jól készült ifjat, de mivel ő eleitől fogva inkább a philologiai tudományokat hallgatta, ezekben kívánta ismereteit bővíteni; azt javasolja az előljáróság, hogy ha a főconsistorium ifj. Szilágyi Ferenczet választaná professorrá, tegyen cserét. Id. Szilágyi Ferencznek adja át a theologia tárgyait, fiának pedig azokat, miket apja tanít, ki hajlandó a cserére. Jobb is lenne így, mert a hosszas tapasztalású és a theologiai tudományok szövevényei közti járatos férfit könnyebben taníthatja ezeket.

A főconsistorium elfogadta az előljáróság javaslatát s 1821. júl. 8-án id. Szilágyi Ferenczet áthelyezte a theologiai tanszékre, ifj. Szilágyi Ferenczet pedig megválasztotta a philologia professorává.³⁶¹

³⁶⁰ Az ehk. lt.-ban 228—1820. sz. a.

³⁶¹ Az ehk. lt.-ban 167—1821. sz. a. — 63—1821. előlj. sz.

lfj. Szilágyi Ferencz 1821. szept. 25-én „A historia és classica-philologia becséről“ tartott beszéddel foglalta el tanári székét. Az előljáróság mindjárt tanvezető tanárrá (paedagogarcha) tette; e hivatalt 1823-ig töltötte be. 1823-tól 1835 július 3-ig jegyző volt. Már 1834-ben lemondott a jegyzőségről, de az előljáróság nem fogadta el, a határozatot akkorra halasztotta, mikor írásban adja be jelentését.³⁶² 1834. decz. 27-én csakugyan írásban adja be lemondását a 12 év óta folytatott jegyzőségről. Megemlíti mellékesen, hogy bár mindenik professzortársa teljesített és teljesít valamely collegiumi mellékes kötelességet, de egyik sem oly hosszasan és félbeszakadás nélkül, mint ő. Ugyanis 1821. szeptemberben lépett professori hivatalába, akkor mindjárt segéd-paedagogarcha lett. E kötelességét másfél évig teljesítette. Ez idő alatt Méhes Sámuel kétszer a rectorságot, egyszer a paedagogarchaságot több évig vitte; de 1825-től 1829-ig, tehát 4 esztendeig szünete volt. Hasonlóképpen néhai Lengyel István 1829-ben feloldoztatván a rectorság alól, 1833 szeptemberében bekövetkezett haláláig, tehát 4 évig semmi mellék collegiumi tisztet nem töltött be. Tunyogi Cs. József 1820-ban lett professorrá; 1825-ig, tehát 5 év alatt, semmi mellékkötelességgel nem volt terhelve s bár azután négy esztendeig paedagogarcha, 3-ig rector volt, de 1832 óta, tehát második rendbeli pihenésének 3-dik esztendejében van. Még Salamon József is, bár 1832 elejétől fogva elébb mint nyomdaigazgató, azután mint paedagogarcha kettős terhet visz, professorságától kezdve legalább, másfél esztendeig, az ilyen mellékszolgálatoktól meg volt kímélve. Ezekért kéri fölmentését. Határozat még ekkor sem kelt. Az elnöklő főgondnok, Bánffy László br. átvevén a kérést, ígérte, hogy gondnoktársaival is közli s a gondnokság meg fogja tenni a maga rendelkezését.³⁶³ A fölmentés egy félév múlva 1835. jul. 3-án következett be azon határozattal, hogy az ürességben lévő tanszék betöltéséig a professorok fölváltva jegyeznek.³⁶⁴

A kolozsvári ref. theol.
fakultás könyvtára.

³⁶² 64—1834. előlj. sz.

³⁶³ 99—1834. előlj. sz.

³⁶⁴ 62—1835. előlj. sz.

1821-től kezdve 1829 elejéig a mostani 15. sz. tanári szállás földszinti két szobájában lakott. 1826 márcz. 6-án új és rendes tanárt megillető szállást vagy szálláspénzt kért,³⁶⁵ de várnia kellett új építkezésre (a mostani, 13. sz. tanári lakás felépítésére), s maradt régi szállásán Tunyogi József emeleti szállása alatt.³⁶⁶

1826. oct. 17-én házasodott meg először, feleségül vevén Molnár Juliánnát. Tanui voltak : Pataki Mihály Kolozsvár város senatora és Tunyogi Csapó József professor.³⁶⁷

E házasságból születtek : Sándor, 1827. aug. 30-án hétfőn d. e. 11 órakor ; Ferencz, 1829. ápr. 29-én éjjel. Meghalt 1830. május 30-án ; Katinka, 1831. ápr. 17-én esti hat órakor.

Első felesége, ki született 1801. márcz. 29-én, meghalt 1838. nov. 15-én éjjel 11 órakor. Holt tetemei a kolozsvári temetőben nyugosznak id. Szilágyi Ferencz sírjához közel ; pyramis alakú sírkő őrzi emlékét.

Másodszor feleségül vette Bois de Chesne Máriát 1839. october 28-án ; megeskette Salamon József professor, tanui voltak : Baricz János erdélyi főorvos és Ruzicska György. E házasságból születtek : egy kis leány, Mária, idő előtt 1840. jul. 9. s az nap meghalt ; Béla, 1841. nov. 27. szombaton d. u. harmadfél órakor ; Adél, 1845. május 19-én hétfőn, éjjeli 2 órakor ; Aladár, 1847. nov. 12-én pénteken d. u. 2 óra előtt.³⁶⁸

1828-ban betegeskedő apját helyettesítette Szilágyi Ferencz. Deczember 4-én apja elhalván, a tanítást egészen átvette s annak kézírata szerint tanított. Az előljáróság 1829. január 31-én megbízta a továbbtanítással az év végéig s kiáltalta neki, a mortualis angaria lejártá után, apja fizetését jul. 4-ig.

³⁶⁵ 36—1826. előlj. sz.

³⁶⁶ Néhai Sárkány Ferencz leírta kéresemre a tanári szállások lakóinak neveit. E jegyzékből tudom, hogy Tunyogi a mostani (1905. évi) 15. sz. alatt, az emeleten lakott. Ifj. Szilágyi Ferencz 1826. évi kérvénye alapján lehetett megállapítani, hogy fia, Sándor, a 15. sz. alatti emeleti lakás nyugati szobája alatt, a földszinten született. A 13 számú lakás később épült fel.

³⁶⁷ A kolozsvári ev. ref. egyház anyakönyvéből.

³⁶⁸ Szilágyi F. sajátkezű följegyzései, iratai közt.

1833-ig már sokszoros összetűkezésbe kerülhetett tanártársaival, mert 1833. apr. 14-ről keltezve az előljáróság fölterjesztést tett a főconsistoriumhoz, hogy a Szilágyi és professortársai közt az illendőség mértékét túlhaladó viszálykodás, egymást sértegetés ügyében orvoslást nyújtson. 21 drbbal volt fölszerelve a kérés, de az elnöklő főgondnok, Katona Zsigmond, visszaküldte az előljáróságnak, hogy a maga kebelében hozzon határozatot előbb s csak akkor tegyen fölterjesztést, ha közmegelegedésre nem tud dönten. ³⁶⁹

A tanulókkal, tanári karral és az előljárósággal szemben később fölmerült egyenetlenségei, botlásai közül a következőket sorolom elé:

1835/6-ban tanítványainak a latin nyelvben gyakorlása végett Felmer historiáját deák nyelven kívánván tanítani, némely tanulók ezen szándékának nemcsak ellene szegültek, hanem másokat is ellenszegülésre bírtak, azokat pedig, kik engedelmeskedtek, sértő szavakkal illeték. A panasz a tanári kar elé kerülén, ez így határozott: habár a tanulók találhattak okot a főconsistorium rendelkezésében, melynek alapján a tudományoknak magyar nyelven való tanítását várhassák, mindazáltal a tanulóknak tanítójok elleni gyűlölközések, annyival inkább ellenszegülések, sem az iskola törvényeivel, sem az erkölcsi illedelemmel megegyeztethető nem lévén, a rector professort további szigorú nyomozásra, az engedetlenségek megfeddésére, az izgatóknak pedig a tanári kar elé idézésére utasítja, hogy ítéletet mondhasson fölöttük. ³⁷⁰

Ugyanezen évben más kellemetlenség is érte. Gerenden értesült arról, hogy Kemény Sámuel gr. jurium inspectora többek előtt erősítette, hogy Nagy Ferencz beköszöntő beszédét ő juttatta a kormány kezébe és hogy ő status áru. — Szilágyi hiteles bizonyítványt kért a Nagy Ferencz beszédének felsőbb helyre juttatása körülményeiről.

A tanári kar, tekintettel arra, hogy Nagy Ferencz, az író és Méhes Sámuel, mint a könyvvizsgáló bizottság tagja,

³⁶⁹ Az ehk. lt.-ban 161—1833. sz. a.

³⁷⁰ 3—1836. tanári jkvi sz.

ismerhetik a körülményeket, utasítja ezeket a bizonyítvány kiállítására.³⁷¹

Bányai György 1819-ből bizonyítványát kivevén az „erkölcs” rovatába „mores correcti” volt írva, mely az 1836. év körül használt erkölcsi osztályzat fokozatánál alább való, kéri ennek megváltoztatását az 1819. évi jkvben foglalt kitétel szerint.

A gyűlésre meghívott Szilágyi Ferencz nem jelent meg. E helyett levélben nyilatkozik, hogy a bizonyítványnak kívánt módon kiállítása nem tartozik a tanári kar hatáskörébe tehát

1. Tiltakozik a bizonyítvány kiállítása ellen s tiltakozását jkvre kívánja vétetni; fenntartja felelősségi jogát.

2. A határozatból jkvi kivonatot kér.

3. A Bányainak adandó bizonyítvány alól nevét kihúzatni kívánja.

4. Meghalt professorok calculusai megváltoztatásának ellene mond.

5. Végre kívánja, hogy a professoratus által a calculusok jkvébe semmi változtatások, vakarások ne történjenek.

A professoratus kiadta a bizonyítványt szabályszerűen, a Sz. F. levelére pedig kinyilatkoztatta, hogy bár nem tartoznék figyelembe venni egy gyűlésbe meghívott professornak levelét, minthogy távolmaradásával elvesztette szavazó jogát, még inkább tiltakozási jogát, a tiltakozásnak helyet nem ad; jkvi kivonatot sem ad, mert a határozatban nem volt részes; a bizonyítvány alá neve írására nem erőlteti; a bizonyítvány tanjegyeinek a jelenkor tanjegyeihez alkalmazását, illő megjegyzés mellett, lehetőnek tartja, annál is inkább, mert a tiltakozó tanár, néhány nappal előbb, maga is aláírta Forray György gub. írnok így kiállított bizonyítványát s ezzel az eljárást maga is helyeselte. Azon méltatlan vádat pedig, mintha a tanári kar a tanjegyeket falsificálni akarná éppen a prof. aától nem várta, nem is érdemelte s figyelembe sem veszi.³⁷²

Szilágyi F. óráin 1837-ben rendetlenségek fordultak elő.

³⁷¹ 20—1836. tanári jkvi sz.

³⁷² 55—1836. tan. jkvi sz.

A vallatásból kitűnt, hogy Sombori Miklós publicus, ingerelte az ifjakat rendetlenségre. Azt azonban nem lehetett megtudni, hogy a rendetlenségeket kik követték el. — Sombori ily szavakkal ingerelte a deákokat: „a mi időnkbe is próbálta prof. Szilágyi, hogy egymásután két órát tartson benn, de mi kiszuroltuk, didörömböztük, lássátok ti, de ebből usus lesz.” stb. — Somborit két órai carcerre büntették. — A harmadik és negyedik pad végén ülőket azért büntetik egy órai carcerrel, mert a padjaikban történt surlást, zajt nem jelentették föl, pedig láthatták, észrevehették.³⁷³

A tanári kar a pénztárnok fizetésének javítása ügyében javaslatot adván be az előljáróságnak, Szilágyi írásban jelentette ki, hogy nem helyesli, mert inkább a professori fizetések emeléséről kellene gondoskodni.

A pénztárnok fizetését mégis emelték az új szabályozással, a mennyiben a behajtott kamatok 6^o/_o-kát szavazták meg neki stb.; de Szilágyi is elérte azt, hogy a professori fizetések felemelése módjáról véleményadással megbízta az előljáróság Méhes Sámuel és Salamon József professzorokat;³⁷⁴ az ő különvéleményét pedig fölterjesztette a főconsistoriumhoz.

Szilágyi Ferencz 1837-ben, beteges állapotára való tekintetből, a gyűléseken való megjelenés terhe alól fölmentését kéri a tanári kartól; kívánja, hogy a consilium abeundival elbocsátott tanulókat ne fogadják vissza; ha lehet az alsó szobákból egy külön theologiai tanterem alakítását kéri, továbbá Sárkány József tanuló deák megbüntetését, ki őt megsértette. — A tanári kar mindenik kérésre megnyugtató választ adott.³⁷⁵

Sz. F. két évi nyomdai tartozását nem fizetvén meg, az előljáróság egy hónapi időhaladékot ad; ha nem fizetne, utasítja a pénztárnokot a törvényes lépések megtételére.³⁷⁶

Takács János számára a szállás kiszakításában semmi előzékenységet nem tanusított Szilágyi Ferencz. Mikor utol-

³⁷³ 4—1837. tan. jkvi sz.

³⁷⁴ 47—1836. előlj. sz.

³⁷⁵ 89—1837. tan. jkvi sz.

³⁷⁶ 24—1845. tan. jkvi sz.

jára istállóról kellett gondoskodni s a bizottság úgy találta, hogy a Sz. szállásán levő istállóból kell kiszakítani, ellene szegült. Méhes Sámuel újból engedett s a magáét megszította Takácscai.³⁷⁷

A fennebbi esetekben Szilágyi Ferencz a hibás. Kötelkedő s tanítványaival szemben nyers természete tűnik ki belőlük. Minél mélyebben ereszkedett a hirlapírásba, annál több ellenséget szerzett magának. Az ellenfelek közé sorakozott a collegium előjárósága és az egyházi főtanács is a püspöki successió kérdésében. Szemben állott egymással az Erdélyi Hiradó s a Mult és Jelen, tehát a két szerkesztő is, Méhes Sámuel és Szilágyi Ferencz. A harc kiméletlenül, néha gyerekekhez illő fenyegetések közt folyt. Jellemző, hogy a politicalai téren szabadelvű Erdélyi Hiradó, conservatív érdeket szolgált ezen egyházi kérdésben, a Mult és Jelen, conservatív jellege mellett, a szabadelvű irány híve volt. Most már tudjuk, hogy Szilágyinak volt igaza a dolog lényegére nézve s hibáztatás csak annyiban érhetne, a mennyiben sértőleg személyeskedett. Meg kellett lakolnia elveiért. Az egyházi főtanács a conservatív álláspontot foglalta el. Ebből magyarázható részben az a szigorú feddő hang, melylyel Szilágyit illette 1845.ben.³⁷⁸

Az egyházi főtanácsnak a két szerkesztő ügyében kelt, dorgáló leirata szerint, az egyházmegyében eléfordult rendtelenségek egyik főbb oka az, hogy a hirlapok a successiót s ezzel kapcsolatban a képviseleti rendszert, valamint a némely egyházmegyéktől követelt önkormányzati joggyakorlatot illető kérdéseket bonczolgatván, a Mult és Jelen pedig ezen egyházmegyék helytelen nézeteinek közlönyeként szerepelvén: éretlen dicséretetek halmozásával a kihágásra ösztönyt gyűjtött; annak szerkesztője, professori subordinált állásáról megfélelmezve, a főconsistorium nézeteit fenntartani kívánó gondnokok ellen gunyos cikkeket iktatott ujságába, sőt a főconsistoriumot s a közönséges szent zsinatot magát is néha kiméletlenül bántotta; továbbá azt is tapasztalta a

³⁷⁷ 67., 68., 69—1845. előj. sz.

³⁷⁸ Az ehk. lt.-ban 375—1845. sz. a.

főconsistorium, hogy némely kebli professorról a hírlapokban bíráló észrevételek jelentek meg, melyek az ifjuságra erkölcsileg káros hatásuak, mivel pártokra osztják s a tanítói tekintély csökkenésére is alkalmat nyújtanak. Ez okból, a mennyiben a hírlapszerkesztők a főconsistorium hatósága alá tartoznak, a főconsistorium megrendeli a gondnoki karnak, hogy a gondnoki ülés színe előtt adja értésére a hírlapszerkesztő mindkét professornak, hogy az egyházi főtanács a hírlap körébe tartozó elvek feletti viták, fejtegetések miként közlését nem kívánja irányítani, sem korlátozni a vélemény szabadságot; de az említett hírlapszerkesztőktől, mint az egyház és főconsistorium tagjaitól megkívánja, hogy oly cikkek közlésére, melyek akár egyházi, akár iskolai dolgokban rendetlenségeket s káros eredményeket idézhetnének elé, segédkezet sehogys nyujtsanak; a Mult és Jelen szerkesztőjét pedig, kit tanítói állásába az egyházi főtanács helyezett, azt annak oltalma alatt folytatja, az egyházkerület javaival él, kit az egyházi főtanács hasonló hibájáért nem régen is megszólított: állásáról való megfeledezéseért, fennebb említett hibáiért, a megérdemlett hibáztatás mellett, a gondnoki kar tegye bizonyossá affelől komolyan és hivatalosan, hogy ha a további rendetlenségek fenntartására, az egyházi tetleges újítások élesztésére intézett izgatások s bujtozások előmozdítására, akár közvetlen, akár hírlapi cikkek közzé tételével befolyását gyakorolni, előljárosága ellen gunyos és gyanusító cikkeket kiadni tovább is merészelne, az egyházi főtanács kénytelen lesz ellene a büntető törvény szabályait, illő szigorral, hibájához szabandó mértékben alkalmazni, az egyházi és iskolai ügy igazgatásában nélkülözhetetlen rend és fenyték fenntartása szempontjából.

Igy záródott le a successio és képviselet kérdése megoldatlanul, éppen akkor, midőn politikai téren hatalmas áramlat indult ez irányban. 15—16 év mulva Salamon József veti föl e kérdést ismét; de csak 25—26 év mulva lehetett megoldani. Az új tusában Szilágyi is részt vett s még a diadal örömét is élvezhette.

Azonban a béke nem állott helyre Szilágyi és kartársai, valamint az előljároság között, sőt inkább nőtt a viszály,

mert Szilágyi 1847-ben jelentés nélkül távozott el a város-ról. E miatt az igazgató jun. 7-én nem nyomathatta ki a junius 17-dikével kezdődő közvizsgálatok rendjét.

Az előjáróság junius 24-re tűzte ki a Szilágyi közvizsgálatát, a tanári kart pedig utasította, hogy az ismétlést alkalmas emberrel végeztesse, egyúttal jelentést tett a főconsistoriumnak a Szilágyi eltávozásából származott mulasztásokról.³⁷⁹

A következő gyűlésen, Ugron István főgondnok, mivel az előbbi gyűlésen nem volt jelen, csatlakozott az előjáróság intézkedéséhez. Ekkor új tápot nyert a viszály tüze, mert Tunyogi József igazgató bemutatta Szilágyi Ferencznek junius 10-én kelt s egy czédula mellett azon kéressel hozzá küldött levelét, hogy a legközelebbi előjárósági ülésnek mutassa be. A felolvasott levélből kitűnt, hogy Szilágyi az előjáróságot, a tanári kart s annak egyes tagjait durva kifejezésekkel, határozatlan gyanúsításokkal illette s a múlt ülés 25. sz. határozatáról, a jelen voltak megnevezésével együtt jegyzőkönyvi kivonatot kér, másfelől tudatta, hogy az elmulasztott órák pótlásáról, visszaérkezéssel gondoskodni el nem mulasztotta.

Kitűnvn ebből, hogy Sz. az előjáróság iránt tartozó tiszteletről megelégedezett, a gyűlés fölkérte Ugron István főgondnokot, hogy Szilágyi Ferenczet magához hivatván, feddje meg. Minthogy pedig irata nem volt egyenesen az előjárósághoz intézve, kérését nem tárgyalták.³⁸⁰ Nem sokkal ezután megrendelte a főconsistorium a Szilágyi Ferencz nyilatkozatának bevételét s fölküldését.³⁸¹

Oct. 9-én Ugron István főgondnok már jelentette, hogy a főconsistorium közölte a gondnoki karral határozatát Szilágyi Ferencz ügyében, ki hír nélkül távozott külföldre s ennek következtében elmulasztotta kötelessége teljesítését. E határozat kötelességévé teszi a gondnoki karnak, hogy az egész tanári kart, hasonló elkerülésére figyelmeztesse.

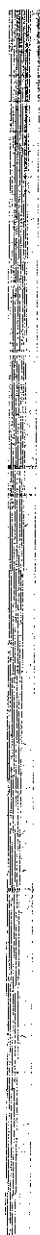
³⁷⁹ 25—1847. előlj. sz.

³⁸⁰ 30—1847. előlj. sz.

³⁸¹ Az ehk. lt.-ban 180—1847. sz. a.



IFJ. SZILÁGYI FERENCZ
Szül. 1797. apr. 14-én. — † 1876. maj. 20-án.



A jelen volt tanárokat kellemetlenül érintette e határozat kihirdetése éppen akkor, mikor egyik mulasztó kollegájuk ügyét fölterjesztették. Megkérték tehát a végrehajtó főgondnokot, jelentse be a főconsistoriumnak, hogy ők e figyelmeztetésre alkalmat nem adtak.³⁸²

1848-ban már az ifjuság is föllép Szilágyi ellen.

A felsőbb tudományokat hallgató ifjuság kérelmet nyújt be, melyben előadja, hogy Szilágyi Ferencz tanár hanyag tanító volt, sok leczkét szünteleni útazásával elmulasztott, tanóráin csak sebesen olvasott néhány lapot minden magyarázat nélkül, továbbá az ifjusággal való bánása goromba volt; legközelebb pedig egy tanítványának könyvet ütött fejébe s közelebbi irántok való eljárásában jellemtelenséget bizonyítván, egyfelől becsületöket megsértette, másfelől pedig hetekkel később dicsérő beszédet tartott felettek, melyek által minden iránta való tiszteletök s bizodalmokat semmivé tette: ezen okokból kéri az előljáróságot, hogy erélyes fellépésével eszközölje ki az említett tanárnak hivatalából való letéfelét.

Az előljáróság e kérelmet tudástul vette s abból is, valamin az ifjuságnak több más, Szilágyi Ferencz iránt eddigi huzamos időktől tanusított magaviseletéből, melyek közé tartozik: cursusának megégetése stb., teljesen meg lévén győződve, hogy az ifjuságot a Szilágyi Ferencz becsülésére, leczkéje hallgatására, neki való engedelmességre s általán véve azon viszony helyreállítására, melynek tanító és tanítvány közt kell létezni, nem képes; sőt az arra való kísérletek nagyobb bajt és rendetlenséget hozhatnának elő, melyek az előljáróságnak az ifjuság előtti tekintélyét s a csak ezáltal fenntartható iskolai rendet és csendet kockáztathatnák, másfelől pedig az összes tanári kar is úgy nyilatkozván, hogy egy olyan, a közvélemény által érdeme szerint is példásan megbélyegzett egyénnel, kinek jelleme felőli véleményét más alkalommal is nyilvánította s kivel még üléseiben is legnagyobb tartózkodással kellett miatta lennie, to-

³⁸² 53—1847. előlj. sz. — Nincs adat, mely igazolná, hogy a főgondnok teljesítette e kérést.

vább szolgálni teljességgel nem szabad, az előjáróság azt határozta, hogy az ifjuság kérelmét, rossz példa elkerülése tekintetéből, nem terjeszti ugyan fel az egyházi főtanácshoz, de a fennebbiek értelmében alázatosan és hathatósan meg fogja kérni, hogy Szilágyi Ferenczet, kit az egyházi főtanács is többszöri tetemes hibájáért, több ízben keményen megfeddett és az előjáróság többszöri megfeddés mellett még reversális alá tett, az iskola melletti hivatala folytatásától, a közelebb tartott nagy cosistoriumtól vett hatalmánál fogva, teljesen rekeszsze el, mint olyat, kit részint hallgatói, részint tanártársainak ellene való méltó felszólalása úgy is már elzárt hivatalától s Szilágyi Ferencz helyét töltsse be a jövő iskolai félévre, legalább annyira, hogy a tanítás e miatt csonkulást ne szenvedjen.³⁸³

Mielőtt e fölterjesztés illő helyére jutott volna, a főconsistorium már a következő módon intézkedett. Figyelembe véve, hogy Szilágyi Ferencz, noha a nevelésügyre káros hibáért többször részesült feddésben, mégis oly hibát ejtett közelebről, mely közte és növendékei közt az erkölcsi kötelek megingatására nem kis befolyást gyakorolhat: ezért, mivel tartani lehet, hogy a mostani rendkívüli körülmények közt, midőn a közállapot csaknem minden viszonyaiban a rend és függés fejtelenségre fajulhatással van fenyegetve; a nevelés nagy feladatában nélkülözhetetlen erkölcsi kötelek megingatása, előre nem látható és megóvhatatlan veszélyeket idéznek elé, a főconsistorium elhatározta Szilágyi F. hibáinak kinyomozását, addig is azonban felfüggesztette hivatalától.³⁸⁴

Igy ért véget Szilágyi tanári működése. Csak fizetése ügyében fordul még az iskolához, de ez is kellemetlenségekkel s részben eredménytelenséggel járt. — A távozása előtt négy évvel alapított tanári nyugdíj tőke kamatjából 140 frt. nyugdíjat kért, de az előjáróság nem teljesíthette kérését, mert a nyugdíjalap nem volt még szabályozva s az

³⁸³ 33—1848. előlj. sz.

³⁸⁴ Az ehk. lt.-ban 120—1848. sz. a. — 36—1848. előlj. sz.

iskola szűkös állapota sem engedte, hogy nyugdíjat adhasson az előljáróság.³⁸⁵

1850-ben kérte 1848. első felére eső fizetésének elmaradt részét 122 frt. 30 krt. pengőben; a lakásán tett igazításokért 35 frtot, négy évi ki nem vett meszelési illetményét 40 frtot, összesen 197 pfrt. 30 krt. — A tanári kar elhatározta, hogy kifizeti, mihelyt megengedi a pénztár szűkös állapota, mert az előljáróság már 1848. júl. 2-án 46. sz. a. elismerte, hogy e követelések jogosak.³⁸⁶ A kifizetés csak 1852-ben történt meg.³⁸⁷

1853-ban a főconsistorium útján követelte fizetését 1850. oct. elsejéig, de nem nyerte meg.³⁸⁸ Ez volt Szilágyinak utolsó érintkezése iskolánkkal.

Egyébként említésre méltó, hogy a kormány 1850-ben 20,826 sz. a. megrendelte Szilágyi visszahívását tanári állomására s fizetése kiutalását. A főconsistorium útasította az előljáróságot, hogy szólítsa föl Szilágyit, hajlandó-e visszatérni állásba.³⁸⁹ A válasz megjött s az előljáróság fölterjesztette a főconsistoriumhoz, de a visszahelyezés nem történt meg.³⁹⁰ Ekkortájt kérte ki az ifjuságtól ellene 1848. májusában beadott vádiratot, melyet Salamon József kezébe adott ki a jegyző.³⁹¹

Pótlólag még a következőket iktathatjuk ide 1849-ből Szilágyi sajátkezű jegyzéke alapján:³⁹² „Junius 22-én, pénteken 1849-ben voltam statutitkár Sz. K.-nál (Szász Károlynál), hivatali szobájában s ügyemet előadván, jelesen azon kérésemet, hogy a ministerium útján hivatalomba visszatételésemet akarom, őszintén nyilatkozik, mint monda, hogy bámul, hogy én, ki oly kellemetlen viszonyban állék hallgatóimmal (a szerint, a mint ő különböző sorsú és állású

³⁸⁵ 45—1848. előlj. sz.

³⁸⁶ 38—1850. tan. jkvi sz

³⁸⁷ 23—1852. előlj. sz.

³⁸⁸ 51—1853. előlj. sz.

³⁸⁹ 34—1850. előlj. sz.

³⁹⁰ 54—1850 előlj. sz.

³⁹¹ 37—1850. tan. jkvi sz.

³⁹² E jegyzék Szilágyi iratai közt a coll. lt.-ban. — Szabó Károly tévedésből januarius 22-dikét írta. 13. l.

egyének útján értesítve van) azon hivatali helyemet visszakivánom — s ő az én helyemben más életmódot keresne és választana.

Egyébiránt kijelentette, hogy a ministerium elhatározott elve, miszerint a reformatusok egyházi és iskolai igazgatásába és ügyeibe rendelkezőleg, parancsolólag nem avatkozik, s mi az én ügyemet illeti, ha abban formai vétség s így rajtam igazságtalanság történt, azon sérelem helyrehozását kérhetem a ministertől s igazságszeretetére biztosan számíthatok.

Azt is érintvén pedig beszédemben, hogy én mióta a dolgok új rendje fennáll, tavalyi április elejétől fogva semmi politikai működésbe nem elegyedtem és így semmi egyéb vétségem nincs, mint hogy azelőtt a fennálló kormány érdekében hirlapot szerkesztettem s így legfeljebb is politikai vétségnek nevezhető működésem — — anteepochalis. Feleletében Sz. K. megjegyzi, hogy mi az anteepochalis megkülönböztetést nézi az osztrák háznak is Magyarország ellen elkövetett bűnei I. Ferdinándtól kezdve V. Ferdinándig és Ferencz Józsefíg mind anteepochalisok, de azért mégis azon dynastia végkiűzését eszközölték, s így én, ha azon száműzött dynastia vagy camarilla érdekében működtem, úgy én a mostani kormány részéről sympathiára nem számolhatok; mire végül megjegyeztem, hogy én teljességgel nem a camarilla vagy absolutismus érdekében működtem a hirlapi téren, hanem az alkotmányos conservativizmust védtem s a józan előhaladásnak soha ellene nem voltam; csak igazságot kívánok a kormánytól; hogy azt bizonyosan nyerni fogok, a min. titkár ismételve biztosított.

Érdekes a Szilágyi ügyében, hogy a főconsistorium is, az erdélyi katonai kormányzó is mellőzte a szükséges alaki eljárást fölmentése és visszahelyezése körül. A katonai kormányzóság Szebenben, 1850. szept. 16-án kijelentette, hogy a főconsistoriumnak 1848-dik évi május 4-diki 120. számú, valamint julius 23-diki 181. számú határozatai törvénytelen alapon állanak, ennélfogva érvénytelenek s mint fennebb is láttuk, útasította a főconsistoriumot Szilágyi visszahelyezése s hátralékban maradt fizetésének kiszolgáltatására a collegium alapjaiból. Egyébiránt a kormányzó megdicsérte

a Szilágyi kitartó jó érzelmét, rendíthetetlen hűségét a császári felség és kormánya iránt.³⁹³

Az ügy történetéhez tartozik Szilágyi 1850. máj. 30-diki fölterjesztése a főconsistoriumhoz, melyet egész terjedelmében jegyzőkönyvre vettek jun. 5-én. Elismeri ebben, hogy szerencsétlenségének oka a conservatív hirlap szerkesztése volt, mely összeütközésbe sodorta nemcsak a politikai ellenzékkel, hanem az egyházi főhatósággal is. 1845-ben merült föl újból a püspöki successio kérdése, melyben Kemény Ferencz br. ellene fordult; a november 23-diki főconsistoriumi gyűlésben kimondotta, hogy a hirlapszerkesztő a főconsistorium hatósága alá tartozik professori állásánál fogva s ez alapon feddést is eszközölt ki ellene. Ugyanakkor Kemény Ferencz br. elnök, ki az ellenzéki párt soraiból jutott kormánypolcra, egy nem szabadelvű szellemben készült körlevelet intéztetett az erdélyi superintendentiához, melyben a reformafus papságot engedetlenséggel, függetlenséggel, sőt általában az egyházi intézmények felforgatása czélbavételével vádolja, mivel némely egyházmegyék reformokat, pld. a képviselői rendszer életbe léptetését sürgették vagy kérték. — 1846. jan. 8-án kelt elnöki levelében rendelést intézett Bong István sepsi esperes helyetteshez, hogy vonja kérdőre Biró Sándor rétyi papot, mert gyanu alatt áll, mintha a Mult és Jelen levelezője volna. E jogot gyakorolni aligha megpróbálta valaha egy főconsit. elnök.

Elismeri Szilágyi, hogy 1847-ben hibázott, midőn jelentés nélkül elhagyta a várost, de betegsége miatt történt; mulasztását pótolta, de az ellenséges indulatú előjáróság, melyben Zeyk Károly volt az elnök, Takács János a jegyző, az ő meghallgatása nélkül jelentette föl 8 napi mulasztásáért, holott ilyenszerű professorj mulasztások máskor nem tünnek szembe látszott belőle a politikai gyűlölködés; ennek alapján 1847. aug. 8-án a főconsistorium, Mikó Imre gr. elnöklete alatt feddő határozatot hozott.

1848-ban az ifjúsággal még jó viszonyban volt. Azt mondja előterjesztésében Szilágyi, hogy ápr. 6-án éljenzés-

³⁹³ Ez irat eredetije Szilágyi iratai közt a coll. lt.-ban.

sel fogadták beszédét, midőn a husvétii szünidőt kiadta. Ez időtájban tartották a kolozsvármegyei közgyűlést, melyre a deákokat is felvitték. Gyarmathi Sándor szolgabíró azt akarta bebizonyítani, hogy a kormányzó, fejedelmi jóváhagyás előtt is tartozik összehívni az országgyűlést az unió érdekében, mert 1809-ben, midőn a hazát kisebb veszély fenyegette, az akkori kormányzó megtette. A Mult és Jelenben ápr. 7-én a szónok párhuzamára, a csoportosulásokra, az ifjuság közvéleményére megjegyzéseket tett; az ifjuság magaviseletének megemlítése mellett idézte a kormányzó Teleki József gr. ezen szavait, melyeket az ifjusághoz intézett: „az urak pedig takarodjanak haza“.

E hirlap megjelenése után a souverain deákság gyűlést tartott az ellene teendők végett s még az nap, ápril 7-én éjjel ablakait roppant nagy kövekkel beverte. Ápr. 8-án a demonstratiók elől elvonulás érdekéből a Pestre távozásra engedélyt nyert Ugron István gondnoktól, mivel úgy is négy heti szünidő volt. E napon érkezett meg a Pálfi Jánostól vezetett, Uniot sürgető s legtulzóbb egyénekből álló székeley küldötség; az utczai csoportosulások után a Biasini vendéglője előtt Szilágyi hirlapját megégették s ő maga csak egy katona barátja fedezése alatt menekülhetett meg.

Ezután következett be a május 4-diki főconsistoriumi gyűlés. Szilágyi úgy adja elé, hogy Teleki Domokos grófot, ki sokáig volt az Erdélyi Hiradó vezetője, Szilágyinak ellenfele hirlapi téren, egy Balázs Sándor nevű, collegiumunkban tanuló kath. ifju ösztönözte, hogy lépjen föl Szilágyi ellen a főconsistoriumban. — Ez ifju az itteni kath. lyceumban korhelysége miatt nem folytathatván tanulását, színész lett, azután a ref. collegiumba lépett; itt is korhely és rossz magaviseletű volt. Szilágyitól rossz tanjegyet kapott s ezért haragudt reá. — Teleki Domokos gr. a Balázs Sándor és más 20 deák kíséretében jelent meg a főconsistoriumi ülésen, mely a grófnak be nem bizonyított vádjaira elhatározta professori hivatalából rögtöni felfüggesztését.

1848. május 17-én a felizgatott ifjuság „viharkérelmet“ intézett az előljárósághoz, melynek tartalma ismeretes már előttünk s melynek alapján az előljáróság Szilágyinak végle-

ges elmozdítását javasolta. — Az ifjak kérelmét czáfolni nem tartja szükségesnek Szilágyi, de megjegyzi, hogy az ifjakat értelmes tanulásra intette, órát nem mulasztott, csak akkor, ha betegség gátolta, s mivel neki jutott az a nehéz helyzet, hogy mindig novitiusokat kellett tanítnia, a szigorú fegyelem szükséges volt.

Az előljáráóság javaslata 1848. jul. 23-án, Kemény Ferencz br. elnöklete alatt került tárgyalás alá. Most már nem volt többé szó kihallgatásról, a mint ezt a május 4-diki határozat kívánta. A főconsistorium elfogadta elvileg Szilágyi elmozdítását s csak helye betöltéséről kért véleményt a collegiumi előljáráóságtól.

Igaza van tehát Szilágyinak, hogy a főconsistorium a természeti és hazai törvény, még pedig az 1791-dik évi 25. törvényczikk ellenére, minden kihallgatás nélkül, 27 évi szolgálat után fosztotta meg hivatalától és kenyerétől; sőt 1848. october elsején, ugyancsak Kemény Ferencz br. elnöklete alatt, minden határozat nélkül félretette azon kérelmét is, melyben kihallgatásért folyamodott Pestről 1848. aug. elsején.

Az előljáráóságnak 1843-ból, a főconsistoriumnak 1844-ből kiállított elismerő bizonyítványaira hivatkozott Szilágyi, midőn állította, hogy politikai szenvedélynek esett áldozatul, s reményét fejezhette ki 1850-ben, hogy a főconsistorium most különbséget tesz a professor és szerkesztő közt s az utóbbinak meggyőződéseért nem sújtja többé az elsőt.

Azonban a kihallgatás, visszahelyezés nem történt meg. — Most már (1900-ban) elég távol vagyunk az ismertetett eseményektől; elfogulatlanul megállapíthatjuk, hogy Szilágyi elmozdításában nem tartotta meg a főconsistorium az ígért nyomozó, szabályszerű eljárást, alakiség tekintetében tehát csakugyan tarthatatlan és törvénytelen volt intézkedése különösen azért, mert a tényleges elmozdítás után sem törődött Szilágyi kihallgatásával, az ügynek tisztázásával.

A mi a lényegét illeti, lehetetlen volt másképpen intézkedni. Akár ellenséges indulatú volt az előljáráóság, akár nem; Szilágyi visszahelyezése a tanügy és nevelés szempontjából károsná vált volna, az elmérgesedett viszálykodás miatt.

Egy csekélyebb vagyonú, gyengébb jellemű ember elzüllött volna ily csapás után, mint a XVIII. sz. közepén Huszti András professorunk, de Szilágyi talpon maradt; lassanként félrevonult a politikától, visszatért az elhagyott pályára, mely nem termett neki keserű gyümölcsöket.

3. Szilágyi Ferencz irodalmi működése 1841-ig.

Tanári működésének megkezdése után kisebb jelentőségű versei jelentek meg Bánffy György gr. emlékezetének tiszteletére,³⁹⁴ külön kiadásban; továbbá az „Urania” 1829. és 1830. évi folyamaiban. Maradtak kiadatlan versei, melyeket 1825-ben Borszéken és 1826-ban Mehádián irt. Lefordította Jachowitz „Lengyel csatadal” cz. költeményét, melynek első sora így hangzik: „Lengyelország még nem halt meg”.

Apróbb dolgozatokat adott ki a bécsi „Magyar Kurir” mellett megjelenő „Kedveskedő”-ben. A „Nemzeti Társalkodó” 1831-diki folyamában, az akkor Erdélyben nagy zajt ütött Laczkó-féle polemiában ő volt névtelen „Szabad Székely” és „Szabad Szász” hasonlóan névtelen ellenfele „Egy szabad Magyar” név alatt. E polemia következtében hagyta félbe e lapban való munkásságát, az 1831-dik évfolyam utolsó számához mellékelte és saját neve alatt kiadott elbűcsúzó nyilatkozatával.³⁹⁵ E nyilatkozatból kitűnik, hogy az Erdélyi Híradó történelmi külön toldalékának kidolgozását ő vállalta magára s a Társalkodóba is dolgozott; azonban a toldalék kidolgozásáról lemondott, jelentvén, hogy *Klió* czim alatt külön adja ki. — A szerkesztő pedig kijelentette, hogy a történelmi toldalékot Szász Károly n.-enyedi tanár fogja elkészíteni. — Valószínű, hogy a „Szabad Szász” éppen Szász K. volt. Egyébiránt ugyanezen évf. utolsó negyedében jelentek meg tőle: Canning emléke, Mencsikoff és Dol-

³⁹⁴ A fájdalom' és háladatosság' könnyel, templomi gyászénekekben, néhai losontzi gróf Bánffy György ur ő excellentiája' az erdélyi nagy fejedelemség' királyi kormányzója' emlékezetének tiszteletére szentelve az Evangélico-Réformátum Kollegyom' részéről, ifjabb Szilágyi Ferentz a' Historia' és Ékesen szóllás Professora által. Kolos'váron, September 15-én 1822-ben. Nyomtatott a ref. coll. betűivel. 8r. 8 szattlan lap.

³⁹⁵ Szabó Károly: Szilágyi F. emlékezete. 9. l.

goruky, továbbá Fiui tisztelet című cikkei. Később ismét visszatért e folyóirathoz. Az 1837-ik évi folyam II. felének 19. és 22. számában ismertette Podhraczký József ily című munkáját: Szent László királynak és viselt dolgainak históriája stb. II. r. Buda. 1836. — Az első közleményben a munka nyelvezete és írásmódja ellen tesz. jobbára elfogadható kifogásokat, pld. a *bul*, *bül*, *uk*, *ük* használata s másnemű helytelen ragozásai, az új rövidített s nem érthető szók alkalmazása ellen. A második cikkben különösen azt hibáztatja, hogy Podhraczký a Szent Lászlóra vonatkozó legendákat történeti tények gyanánt tárja a közönség elé, hogy bigottságot árul el stb. Az utolsó közlemény nem jelent meg, bár a cikk alá ez van nyomtatva: Folytatása közelebbről. A kézirat most is megvan. Az ismertető theologiai bonczolgatásba mélyedett s valószínűleg ezért nem adhatta ki a szerkesztő az utolsó részt. — 1838-ban az első félév 183. lapján „Nyilvános vallástétel” cím alatt Brassai Sámuel ellen ad ki cikket, ki a 20-dik számban megjegyzést tett reá. Ugyanis Szilágyi rámutatott a Brassai Mulattató 6-dik számában, hogy Brassai Sámuel, a Nemzeti T.-ban megjelent Angol alkotmány című értekezésének, csak fordítója.

Időközben a kolozsvári külmagyar-utczai ref. templom alapkövének letétele emlékére önállóan kiadta „A kolozsvári evangelico-reformata eklézsia történetei” című munkáját s 1500 példányban kinyomatván, az összes példányok árát a templom építésére fölajánlotta.³⁹⁶

Az 1831-ik évet szorgalmas és nagyobb jelentőségű munkával töltötte. Igéretéhez képest történelmi dolgozatokat készített az Erdélyi Hiradó számára, de mivel ettől megvált, 1832-ben megindította „Klió” című vállalatát, kiadta benne kész dolgozatait, melyekkel kedvelté, sőt népszerűvé tette nevét a magyar tudományos közönség előtt. Ha egyéb nem, az előfizetők száma is igazolná ezt. Csak Erdélyből 594, más helyről 55, összesen 649 előfizetője volt az első kötetnek, melyből egy félév alatt 1100 példánynál több kelt el.

³⁹⁶ Levelének fogalmazványa 1829. szept. 27-ről a coll. lt.-ban.

Szilágyi összes irodalmi munkái közül, egyedül ennek élvezhette zavartalan gyönyörét. Teleki József gr. 1833. jun. 8-án Bécsből ezt írta neki; Tisztelt professor Úr! A „Klió“ című történeti zsebkönyv első kötetét, melyet a f. e. febr. 28-ról költ levele mellett küldö meg, igen szíves köszönettel vettem, azt valóságos hazafi gyönyörűséggel olvastam keresztül. Hogy az magyar litteraturánk díszére, szerzőjének dicsőségére szolgál, egész őszinteséggel állíthatom. — Ha ajánlásom, vagy akármely más úton előmozdíthatom ezen oly szépen kezdett munka életben maradhatását, igen örülni fogok, — és arra nézve, a mi csekély tehetségemben áll, elkövetni hazafi kötelességemnek tartom.³⁹⁷

Az első kötetben hat cikk jelent meg. Az első, Európa történetét tárgyalja 1814-től 1830-ig; a második Lengyelország háromszori felosztását és végromlását; a harmadik Hollandia és Belgium viszontagságait; a negyedik Erdély elszakadását Magyarországtól; az ötödik Anglia és Franciaország képviselői kormányformáját; a hatodik a Saint-Simonismust ismerteti; végül felsorolja a használt kútforrásokat és segédkönyveket.

Egész Európa s különösen a magyar nép szíve, teli volt ekkor a lengyelek iránt érzett részvétellel. Ez az oka annak, hogy Lengyelország felosztásának története gerjesztett legnagyobb érdeklődést a magyar közönség kebelében.

Szilágyi az első kötetet némi javítással, másodszor is kiadhatta 1834-ben, a mi ritkaság a magyar zsebkönyvek kiadása történetében. — Nemcsak a nagy közönség fogadta feltűnő érdeklődéssel, hanem a Magyar Tudós Társaság is, mely 1833. novemberben tartott nagy gyűlésében dicsérettel megemlíttendőnek ítélte s szerzőjét ugyane gyűlésen — nov. 15-én — tagjának választotta.

A Klió második kötete 1833-ban jelent meg. Ki akarta adni a szerkesztő „Erdélynek a Fels. Ausztriai ház birtokába jutását, az 1686-tól 1712-ig ebben kelt diplomatikai acták, kötések, summás előadásával és Erdély stáτισztikai ismertetésével“, de ezt előre nem látható akadályok *tílalmazták*.*

³⁹⁷ A levél eredetije Szilágyi iratai közt.

* A censurára céloz.

E helyett Boleyn Anna és Gray Johanna, valamint a Status adósságok című czikkeket iktatta könyvébe. Így a második kötetben nem jelent meg magyar vonatkozású czikk. Egyébiránt az alább felsorolt czímek is elárulják, hogy érdekes tárgyakat választott: A Gracchusok revolucziója Rómában, Stuart Mária, Skotzia királynéja; Pomball, Portugallia minisztere; III. Iván; Canning emléke, mely a Nemzeti Társalkodóban is megjelent volt, de itt bővítve adta ki. Igérte Washington és Lafayette életrajzát is, azonban ezt sem teljesíthette, valószínűleg a censura akadályozása következtében.

A II. kötet előfizetőinek száma 705 s így nagyobb az elsőnél. Az elkelt példányok száma nem ismeretes. Az előfizetők neveit, valami akadály miatt, nem nyomathatta ki a szerkesztő, csak városok, vármegyék szerint csoportosította; a kolozsváriak közül mégis kiemelte Kovács Miklós püspököt, Hunyadvármegyéből pedig Nopcsa László főispánt, ki különös pártfogásra érdemesítette a zsebkönyvet.

A III. kötet 1836-ban jelent meg. Tárgya: II. András Magyarország királya; Mohammed, az arabok prófétája első rész; D'Arc Johanna, Orleánsi szűz; Mikó Ferencz Erdélyi Historiája. Első rész 1594-től 1607-ig; Erdélyi apróságok: A) I. Apafi Mihály levele XI. Károlyhoz; B) Erdélyi tragédia 1738-ban. Az előfizetők és elkelt példányok száma nem ismeretes, de az előbbiekből ítélve bátran el lehet mondani, hogy Szilágyi nagy olvasó közönséget hódított magának.

Az egész vállalatban érdekes, hogy a zsebkönyv valamennyi cikkét a kiadó írta, kivéve a XVII. századi Mikó Ferencz „Erdélyi historiáját“. A zsebkönyv kinevezett censora Kedves István kolozsmonostori apát volt, ki maga ment el a szerzőhöz, végig hallgatta a felolvasott cikkeket, megtette észrevételeit s a változtatásokra nézve kiegyezett a szerzővel. A felvilágosodott és mivelt censzorral egyetértve sikerült a Kliót szabad szellemben szerkeszteni, csak néhány pontra és kifejezésre vonatkozólag nem egyezhettek meg; ezeket pontok jelölik a szövegben; de szerző példányában sajátkezüleg kiegészítve láthatók ma is.³⁹⁸

³⁹⁸ Szilágyi iratai és könyvei közt a könyvtár külön szekrényében.

A Klió szerzőjét nagyra becsülte Kendefi Ádám is, az erdélyi szabadelvű párt egyik legtekintélyesebb vezértagja. Csak egy kifogása volt a vállalat ellen; nem szerette egyik cikkének Napoleon-ellenes irányát. — Kendefi jól tudta, hogy id. Szilágyi F. az ő atyjának egykori nevelője, Napoleonnak nagy tisztelője volt, tehát azt kérde ifj. Szilágyitól: „Mit mondana az atyja, ha élne, hogy Napoleon ellen ír?” „Azf, felelél, hogy jól tetted fiam, hogy véleményedet szabadon kimondottad”.³⁹⁹

Szilágyi a Klióból még két kötetet szándékozott kiadni; a IV. k.-ben Mohammed életének és Mikó Ferencz Erdélyi historiájának bevezetésén kívül mind hazai történelmi cikkek, az V-ikben csupán „Az Észak-Amerika szabadságáért folyt viadal” közlését ígérte, de nem teljesíthette, mert a censura szigorubbá vált, Kedves Istvánt pedig, emberséges eljárásáért felmentették díjtalanul végzett hivatalától.⁴⁰⁰ A kiadás elmaradt s historiai zsebkönyv sem jelent meg azóta irodalmunkban.

Szilágyinak a történetírás terén kellett volna maradnia, hol személyes összeütközések ritkábban zavarhatták működését. A tanártársaival szemben fölmerült versengései nem tanították meg arra, hogy a tudomány csendes körében maradjon, óvakodjék az alkalmtól, mely összeütközésre vezet. A politikai élet érdekelte, vonzotta; eleinte történelmi érzéke vezette az 1834-dik évi kolozsvári országgyűlés tárgyalásaira, melyekről jegyzeteket vezetett s ezeket később fel is használta; de megjelent 1837-ben a szebeni országgyűlésen is. Így jutott közelebbi érintkezésbe az akkori politikai élet tényezőivel s Józsika János útján az erdélyi conservatív párt kitűnőbb férfjaival.

Ez időpontig nem nyílt alkalmá Szilágyinak, hogy nyilatkozhatott volna politikai álláspontjáról. Történelmi értekezéseiből szabadelvű irány látszik, későbbi munkáiból sem hiányzik e vonás. Különösnek tetszik tehát, hogy a semleges téren szabadelvű író, az eleven politika körében, a conser-

³⁹⁹ Szabó K.: Ifj. Szilágyi F. emléke. 10. l.

⁴⁰⁰ Szabó K.: Ifj. Szilágyi F. emléke.

vatív párthoz csatlakozik; de megmagyarázható részint fennebb említett érintkezéseiből, némi részben a Méhes Sámuel iránt érzett és táplált, előttünk ismeretlen okból származott ellenszenvéből s végül saját természetéből. Tagadhatatlan, hogy Szilágyi szerette szolgálni az igazságot, kimondott véleményéhez bármely kérdésben körömszakadtáig ragaszkodott; de a szó szoros értelmében aprólékos ember volt. A politikai, sőt valljuk meg, más életpályán sem mérik igazságos pontossággal egymásra csapásaikat a küzdő felek. A szabadelvű párt hívei a vármegyék gyűlésein, az Erdélyi Híradóban, még a censura mellett is sok intézményt, érdeket támadtak meg igazságtalanul. Szilágyi csak ezeket látta, ezeket ítélte el; magasabb szempontból nem foglalta össze magában e kitérések bekövetkező, jótékony, nemzeti hatását s csatlakozott a conservatív párthoz. Irodalmi működése 1848-ig a hirlapi téren nyilvánult s itt lesz róla szó.

* * *

1839-ben iskolai kézikönyvet adott ki, ily czim alatt: „Excerpta e praecipuis historicis latinis cum selectis C. Plinii Caecilii S. epistolis. In usum supremae humanitatis classis“. Megjelent az ev. ref. coll. nyomdájában.⁴⁰¹

4. *A Mult és Jelen.*

Az 1834. és 1837-diki zajos országgyűlések ösztönözték a conservatív pártot, hogy Kolozsvárt egy második politikai lapot alapítson. Szerkesztőül Szilágyit szemelte ki és nyerte meg. A lap kiadásának terve már 1838 elején megszületett. Szilágyi 1838. febr. 1-én szerkesztette meg az új lap tervét s ugyanezen napról keltezve adta be engedélyezés iránt való kérését az erdélyi főkormányshoz. Ez első tervben is említi a leendő szerkesztő, hogy lapjának politikai tartalma is lesz de ugyancsak ő hangsúlyozza a végefelé, hogy a megindítandó lapot inkább történelminek lehet nevezni.⁴⁰²

⁴⁰¹ Erdélyi Híradó. 1839. II. 18. sz.

⁴⁰² A terv és folyamodvány Szilágyi iratal közt.

Az engedélyezés, valamint a megindítás éppen három évig húzódott.

Szilágyi 1840. július 28-ról keltezett királyi engedélyt kapott, hogy Kolozsvárt, Mult és Jelen cím alatt hirlapot adjon ki,⁴⁰² Hon és Külföld mellékiappal. Szeptember 20-án bocsátotta ki az új hirlap tervét és előfizetési felhívását. E szerínt a főlapnak két rovata lesz. I. Mult, melyben az egy-két évvel korábban történt eseményeket összefüggőleg adja elé, az egyes országok és az idő rendje szerint. II. *Jelen*. E szakasz a honi és külföldi folyó politikai híreket, a kinevezéseket, hivatalos tudósításokat stb. foglalja magában. Törekszik a szerkesztő a két magyar hazát érdeklő tudósításokat kiadni. Minél több tudnivalót kíván közölni Erdélyről s illő jutalmat ajánl azoknak, kik a törvényhatóságok közgyűléseiről tudósításokat küldenek lapjának.

A melléklapnak szánt Hon és Külföld tervét aprólékosabban részletezi a szerkesztő. Igér értekezéseket a történelemből, politikából, statistikából, földrajzból; jelzi, hogy kiterjeszkedik a keleti viszonyok, Portugalia, Spanyolország, Németalföld, China, Oroszország ismertetésére; felsorolja a történeti nevezetességű férfiakat, kikről írni fog; a hazai tárgyak közül főként Erdély történetét igéri az osztrákház uralkodása idejéből; szóval ebben is össze akarja kötni a multat a jelennel. Ha valaki azt vetné szemére, hogy ujsága tervének igen nagy feneket kerekített, azt feleli, hogy nem egy évre, hanem hosszabb időre készítette. A munkatársaknak az első félévben minden nyomtatott ívért 6 pengő rhfrt. jutalmat biztosít; ha olvasói szaporodnak, a második félévben főlebb emeli a honorariumot. A főlvetelre alkalmasnak nem talált munkákat visszaadja a beküldőnek. A mi a hirlap nyelvét és írása módját illeti, a jó és szükséges újításokat nem mellőzve, az erdélyi magyar nyelvet tartja szemé előtt; a helyesírásra nézve a Magyar Tudós Társaság szabályait alkalmazza.

A Mult és Jelen mellett egy külön toldalék is lesz, *Hét-lap* cím alatt, hirdetések közzé tételére. Ezeknek ára az

⁴⁰² 9113—1840. főkörmányszéki sz.

első nyomtatott sortól a 10-ig 20 kr. ezüstben, azon túl minden sor 2 kr. ezüstben.

A Mult és Jelen megindul 1841. elején, negyedrében, szép velin papíron, hetenként kétszer, kedden és pénteken, két íven, cicero betűvel; a Hon és Külföld fél íven, garmond betűvel. Az előfizetés ára tiz frt. 24 kr. ezüstben vidékieknek; 10 frt. a kolozsváriaknak.

Az akkori viszonyokat jellemzi Szilágyinak 1840. szept. 12-diki, Rhédei Ádám gr. kincstartóhoz intézett kérelme, melyben három külföldi ujság hozathatására, az engedély kieszközléseért folyamodik. Ünnepeýlesen fogadja és ígéri, becsületszávával kötelezi magát, hogy azon ujságokat, mikre hirlapja kiadhatásáért multhatatlanul szüksége van, rajta s a szerkesztősegen kívül egyáltalában senki sem fogja használni vagy olvasni s ő maga is csak a neki megengedett módon és célra. A kívánt ujságok ezek: Hamburger Politisches Journal, Leipziger Allgemeine Zeitung, Das Ausland, ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker, sammt den Blättern der Literatur.⁴⁰⁴

Az engedély 1840. okt. 18-ról, udvari elnöki levél alakjában leérkezett a kérésben kifejezett feltételek hangsúlyozásával.

Az erdélyi cancellariától külön engedélyt kellett kieszközölni, hogy a szerkesztő szétküldhesse lapját a cs. k. postán és hogy lapja címét bevegyék a bécsi ujságjegyzékbe. Ez iránt való kérését felküldte Szilágyi 1840. okt. 9-én Nopcsa Elek cancellárhoz.⁴⁰⁵

A hirlap tervét benyújtotta Szilágyi az erdélyi főkörmányszékhez, mely 1840. szept. 28-án tudatta a szerkesztővel, hogy kéréséhez képest a tervet szétküldötte kihirdetés végett a törvényhatóságoknak, püspököknek, superintendeseknek, egyházi főtanácsoknak, a főpostahivatalnak pedig megrendelte, hogy a hirlapokra kiszabott rendes díj mellett az új hirlapot vétesse föl az illető postahivatalokkal

⁴⁰⁴ Az eredeti kérvény Szilágyi iratai közt.

⁴⁰⁵ Az eredeti kérvények Szilágyi iratai közt.

s küldesse szét.⁴⁰⁶ A hirlap vizsgálójául Cserei Farkas kormánysszéki tanácsost nevezte ki.

Ily előzmények után indulhatott meg e század elején minden erdélyi és magyarországi hirlap s a Mult és Jelen is 1841-ben.

A mily nehézkes volt a megindítás, oly akadályokkal járt a szerkesztés, a censura miatt. Nehány példa eléggé megvilágítja az állapotot. 1841. május havában Bíró Pál főkormánysszéki fogalmazó kinevezését idő előtt tette közhirrre a szerkesztő; ezért feleletre vonták; Szilágyi mentette magát, nyilatkozatot tudásúl is vették, de hivatalosan kötelezték, hogy az erdélyi hirlapok vizsgálatára megállapított szabály 3. 4. cikkét pontosan megtartsa s a hazát érdeklő csak olyan cikkeket vegyen föl, melyeknek szerzőit ismeri s kiknek nevét bejelentheti, valahányszor kívánja a felsőbbség.⁴⁰⁷ — U. azon év okt. 15-én tudósítást adott ki a marosvásárhelyi serfőző bérbeadásáról, jelezvén, hogy aug. 1-én 3000 rhfrtért adták ki, de az újabb árlejtésnél csak 1452 ezüst frtért. A főkormánysszék követelte az író megnevezését, Szilágyi úgy vélekedett, hogy az író csak az esetben lehetne feleletre vonni, ha alaptalan volna közleménye, tehát a megnevezés terhe alól felmentését kérte, de nem nyerte meg.⁴⁰⁸

1841. őszén, a Mult és Jelen 81—82. számában megjelent „Vallásos Unio” című cikkért eszközöltek ki a szerkesztő ellen királyi rendeletet, mely szigorúan megtiltja a vallási tárgyak vitatását, a bevett vallások sértegetését. Ez nem volt elég. Kovács Miklós püspök egyik későbbi számában nyers visszaütést íratott a cikkek ellen; Szilágyi kiadta; de megjegyezte, hogy a r. cath. vallást nem volt szándéka sérteni. — October 31-ről keltezve értesítették az oct. 20-án kelt királyi kéziratnak tartalmáról, mely szabályozza, hogy a megnyilando országgyűlés tárgyait csak általánosságban adhatják közre a városban megjelenő ujságok, a tárgyalásoknak csak eredményét, az udvar rendeleteit, a

⁴⁰⁶ Az eredeti kérvények Szilágyi iratál közt.

⁴⁰⁷ A leiratok és a többi iratok Szilágyi iratál közt.

⁴⁰⁸ A leiratok és a többi iratok Szilágyi iratál közt.

rendek fölterjesztéseit bármely vitatás, valamint az ezek ügyében fölmerült viták elbeszélése nélkül közölhetik. Az erdélyi többi ujságok csak azon országgyűlési tudósításokat adhatják ki, melyek a kolozsváriakban megjelentek. Általában a szerkesztők és nyomdászok csak oly közleményt adhatnak ki, melyet a rendes censor megenged. — A kiadható törvényczikkek vizsgálója Donáth Sándor.⁴⁰⁹

Az 1841. április 22-én 1669. sz. a. kelt királyi rendelet megtiltotta, hogy a sajtó alól kikerült ujságban üresen hagyják azon sorokat, melyeket a bíráló kitörölt.⁴¹⁰

Másnemű kellemetlenségek is merültek föl, már 1841-ben. A kolozsvári postahivatal ellenőre, Kovács Ferencz, azt követelte, hogy minden darab szétküldött ujságért fizessen a szerkesztőség 12 krt ezüstben. Szilágyi nem fizette, mert úgy értesült, hogy az Erdélyi Hiradóért sem fizették.⁴¹¹ Külön folyamodást is intézett a főkörmányszékhez, csatolván a nagyszebeni postafőigazgatóság jegyzékét, mely igazolta, hogy évenként, postai postai vitelbér czimén 36 krral, kiszolgáltatás czimén 12 krral volt megróva, a Mult és Jelen egy-egy számaért; tehát nem fizethet kétszer. A fölmentési meg is nyerte 1842-ben.

1843-ban 100 ezüst trt kamarai díjjal rótták meg a hirlap kiadásáért. Szilágyi ezt sem fizette meg, mert tudta, hogy az Erdélyi Hiradóért és Vasárnapi Ujságért sem fizették s tényleg a cancellariához benyújtott folyamodására el is engedték.⁴¹²

A Hétilap 1845 elejéig zavartalanul állott fenn. Ekkor a kormányzék betiltotta. Szilágyi nem nyugodott bele; a Teleki József gróf kormányzóhoz intézett kérésében keserűen kifakad Méhes Sámuel ellen. Azt mondja, hogy „a Hétilap megszüntetését az egész város sajnálja, csak egyedül az Erdélyi Hiradó, engemet feladó nominalis szerkesztője, s valamint néhai b. e. édes atyám iránt haláláig engesz-

⁴⁰⁹ A leiratok és a többi iratok Szilágyi iratai közt

⁴¹⁰ A rendelet másolata Szilágyi iratai közt.

⁴¹¹ Szilágyi beadványa a főkörmányszékhez 1841. márcz. 1-ről Szilágyi iratai közt.

⁴¹² A folyamodás eredetije Szilágyi iratai közt.

telhetetlen gyűlöléssel viseltető, úgy hasonló nemes indultal engem is gyermekkoromtól fogva üldöző, halálos ellenségem Méhes Sámuel, leli abban hozzá méltó irigy kárörömét, — azon ember, ki, a mint közbeszédből eléggé tudva van, hirlapja szabadalmát valóban botrányoztatólag bitangolja, annak a kormány megcsalására intézett kezelésével, ki, — méltóztassék Excellenciád nekem megengedni, ha a legnagyobb fokra hágott elkeseredésem belőlem ezt kicsikorja — úgy hiszem, inkább vétett szabadalma ellen, mint én.“ stb.

A kormányzó 24 óra alatt megadta a hivatalos választ azzal a megjegyzéssel, hogy a midőn a szerkesztő valamely kérését hozzá intézni szándékszik, ha felhevült állapotban érzi magát, mint ezt jelen esetben maga elismeri, íráshoz addig ne fogjon, míg vére le nem csendesedett és akkor is szavait higgadtabb kebelrel megfontolva, hasonló kitöréseket gondosan kikerülni igyekezzék.⁴¹³

A dolog nem maradt ennyiben. Szilágyi előbb 1845. jan. 19-én, másodszor 1845. okt. 25-én folyamodott „Szentséges Császári és Apostoli király I. Ferdinánd ő Felségéhez.“ A másodikban már nemcsak az engedély további megadásáért, hanem a Hétlaphoz időközben kirótt 100 pengő rhfrt. elengedéseért is kellett folyamodnia. Hivatkozott az 1840. jul. 28-án nyert szabadalmára, továbbá arra, hogy a Mult és Jelenre kirótt 100 frt. díjat egyszer már elengedte őfelsége, tehát kétszer nem fizethet. Ezeknek alapján 1845. jul. 3-án a Hétlap további kiadására, 1846. jun. 4-én a fölmentést illetőleg, kedvező választ nyert.⁴¹⁴

Szilágyi igyekezett függetlenné tenni hirlapja megjelenését az esetleges nyomdai akadályoktól, ezért már 1841. febr. 6-án Rhédei Ádám gr. támogatását kérte, hogy őfelségétől engedélyt nyerjen egy nyomda felállítására, melyet egyedül hirlapja kiadására használna. Az engedélyt megnyerte 1842. okt. 10-én;⁴¹⁵ de nincs tudásom a nyomda felállításáról.

⁴¹³ Az eredeti ügyirat Szilágyi iratai közt.

⁴¹⁴ Az eredeti kérvények Szilágyi iratai közt.

⁴¹⁵ Az eredeti folyamodvány Szilágyi iratai közt. — Az engedélyt 10.494—1842. főkörmányszéki sz. a. kapta meg.

A Hon és Külföld melléklapot szegszüntette 1842-ben s helyette Magyar Gyermekek Barát című alatt gyermek folyóiratot adott ki 1843. és 1844. folyamán.

1846. február. 17-dike után a Mult és Jelen vizsgálója Szabó Lajos helyett Bornemisza János br., az Erdélyi Híradóé Németh János helyett Szabó Lajos lett;⁴¹⁶ de a mint Szilágyinak 1845. márcz. 5-én Teleki J. gr. kormányzóhoz intézett kérése mutatja, vele nem közölték a változtatást hivatalosan. Kérnie kellett.⁴¹⁷

Ezekből világosan látszik, hogy a conservatív lap szerkesztője nem részesült több kedvezésben, mint az ellenzéki Erdélyi Híradó.

A Mult és Jelen évfolyamairól bő ismertetést adott Ferenczy József,⁴¹⁸ A magyar hirlapirodalom története című munkájában; de úgy ebben, mint az Erdélyi Híradó ismertetésében mellőzte az erdélyi ref. egyház ügyeire vonatkozó cikkek megemlégtését. Lehet, hogy nem is volt szándéka ezekkel foglalkozni; mi azonban kötelesek vagyunk azzal az elismeréssel adózni mindkét lapnak, hogy egyházi és iskolai kérdéseinket behatóan, sokszor heves szendélylyel tárgyalták, tisztázták. E viták éppen a Mult és Jelen megindulása után váltak nagyobb mérvűekké. A successio kérdéséről már fennebb volt szó. Itt azt emeljük ki, hogy a Mult és Jelen kezdett bővebb ismertetéseket közölni az erdélyi ev. ref. collegiumok tanügyi állapotáról; néha közölt ilyeneket a kolozsvári r. kath. lyceumról is. 1844. júl. 2-án, az 53-dik számban, a mai igényeknek is megfelelő statisztikai kimutatást adott iskolánkról. A többi intézetekről valószínűleg az odaváló tanárok irtak, hiteles adatok alapján s így a Mult és Jelen tanügyünk akkori történetének sokszor nélkülözhetetlen kútforrása.

E lap politikai részét lehet csekély értékűnek nyilvánítani, mert nem tudott magasabb szempontokra emelkedni, de a

⁴¹⁶ Teleki József gr. kormányzó rendeletének másolata Szilágyi iratai közt.

⁴¹⁷ A kérés Szilágyi iratai közt.

⁴¹⁸ A magyar hirlapirodalom története 1780—1867-ig. Budapest, 1887. 403—416. l.

társadalmi, történelmi, egyházi, tanügyi s más kérdések vitásában megállotta helyét. Ma meglep minket az az oktató hang, mely végig vonul a cikkeken, főként a jegyzetekben, de nem ítélfeljük el, nem rosszalhatjuk, mert akkor az olvasó közönség nagy részét valóban oktatni, nevelni kellett. A mi érdem van ebben, az oroszlan rész Szilágyi Ferenczet illeti belőle, mert ritkán dolgozott szerkesztő többet és többfélét lapjába, mint ő. Magyar nyelvű világtörténeti könyveink nem voltak. Szilágyi ezt pótolta cikkeivel. Ma talán unalmas olvasmányok, de akkor szükségét pótoltak annál is inkább, mert ez a conservatívnek kikiáltott szerkesztő, a világtörténeti eseményeket, a szó szoros értelmében a szabadelvűség és történelmi igazság követelményeinek megfelelőleg tárgyalta, sokszor merészen, a censura akkori korlátai közt. Ha egyébért nem lehetne, ezért méltó volna, hogy emlékezetét tiszteletben tartsuk.

Eltekintve a Mult és Jelen politikai, tanügyi és egyházpolitikai cikkeiktől a Hon és Külföld hasábjain közölte Szilágyi dolgozatait. Ilyenek: „Erdély történetei rövid átnézése a fels. Ausztriai ház idejéig“. 1841. 1—8., 11—25. számában. „Az újságok eredete, fontossága, egy historiai tekintettel az időszakai sajtóra“ 1—8., 11—18., 20., 21., nincs befejezve. Az 51—52. szám végén a következő nyilatkozatot tezte közzé: „Az újságok eredetét és fontosságát illető, még a 21. számban félbeszakasztott cikkely bevezetésével szerkesztő adós maradt. Annak a *magyar újság literatúrát* illető befejező ágát úgy mint kívánta és akarta, nem adhatta; úgy, mint adhatná, maga nem akarja. — Reméli azonban, ha e kedvetlenségével megbékélhetik, az érdeklött cikkelyt a 2-ik félévben bevégi oly alakban, mi a világosságtól félők szemeit ne bántsa“.

Úgy látszik, ezt sem teljesíthette Szilágyi; mert a 2-ik félév közleményei közt nincs nyoma. Méltán lehetett sajnálni e befejező közlemény elmaradását, mivel a magyar közönséget ez érdekelte volna leginkább. — „Statistikai adatok az erdélyi országgyűlésről“ 3., 4. sz. — Valószínűleg tőle származik „Nagy-Váradnak a törökök hatalmába esése 1660-ban“ 28., 29. sz. és sok más történelmi tárgyú, név-

telenül kiadott czikk, több oklevél kiadása pld. „Apafi Mihály levele feleségéhez Bornemisza Annához“. 34. sz., melyet Kemény Sámuel gr. gyűjteményéből közölt. — „Las Casas“ 53. sz. — „Mencsikoff és Dolgoruky“ 97., 98. sz.

Az 1842-ik évfolyamban „Nagy Péter orosz czár Párisban“ németből 4. sz. — A portugaliai charta. 43., 44. sz. A későbbi évfolyamokban névtelenül adta ki dolgozatait a hazai és világtörténelem köréből. — 1844-ben még verseket is fordított Lajos bajor király költeményei közül. Ilyenek a 296., 304. és 316. lapon közölt sonettek; de sem ezek, sem a 300., 312. és 324. lapon közlött eredeti versecskék nem érdemeinek figyelmet.

5. Szilágyi kellemetlenségei a szerkesztőség miatt.

A „Mult és Jelen“ szerkesztése csak izgalmakat, keserűséget okozott Szilágyinak. Másfél év sem telt el s már az udvari cancellária támogatásához folyamodott, annak védelmét kérte 1842. május 1-én kelt fölterjesztésében. A lap kiadására vonatkozó elhatározását következőképpen adja elé: Meggyőződése szerint a hazánkban több év óta elterjedt háborgások és zavarok egyik főokát abban kell keresni, hogy bizonyos párt, mely a közdolgozok igazgatásában magának nagy és döntő, de többnyire kártékony befolyást szerzett, a különben is politikailag míveletlen tömeg közé sok csalfa s az indulatokat könnyen mozgásba hozó, felbolygató eszméket s elveket szórt el, melyek arra voltak számítva, hogy a nevezett párt embereinek népszerűséget szerezzenek, a kormány minden intézkedéseit gyanussá tegyék s tekintélye kisebbitésével hatása és munkássága elé minél több akadályt gördítsenek; ezért föltette magában, hogy hirlapjával e kártékony szellem ellen fog dolgozni. A cancellária tudta, hogy ez így van s hogy a pártszellem működése nemcsak Erdélyben gyakorolt káros befolyást, de a felsőbb kormánynak is nem kevés alkalmatlanságot okozott. Annál könnyebb volt az ingerültség gyarapodása és az ebből fejlődött zavarok terjedése, mivel nem volt oly hirlap, mely azon mesterkedések ellenőre legyen, a közvéleményt

felvilágosítsa, ne félrevezesse; a csalfa és veszélyes koreszmék helyett józanabb elveket hirdessen s így nem rontására, hanem a fennállónak megtartására s lépcsőnként javítására czélzó iránya legyen; sőt az akkor honunkban egyedüli magyar politikai ujság mindig az ellenzék organuma volt s különösen a közelebbi időben oly szint váltott, oly szellemben szerkesztődött, minél fogva inkább a pártszellem zsoldosa lett, mint az igazság tolmácsa. Éppen azért, miután 1841 elején a Mult és Jelen kiadni elkezdte, a hol és a mennyiben módja volt, igyekezett az említett hirlapi kártékony irány ellen dolgozni, a megyei életet igazságos és részrehajlatlan előadással feltüntetni s a korszellem csend- és béke-zavaró mesterkedéseit a nyilvánosság ítélőszéke elé adni. Nem tartozik reá, hogy az eredményről szóljon, de bátran állítja, hogy minden botlásai mellett is tiszta volt szándéka és akarata. Azonban a kellemetlenség is bőven kijutott neki. Felsorolja az alábbi sérelmeket s azoknak törvény és igazság szerinti orvoslásáért, illő elégtételért esedezik.

1845. oct. 25-én és következő napjain folyt le Zilahon, Középszolnok vármegyének követválasztó, borzasztó és hallatlan kegyetlenséggel bélyegzett vérengző közgyűlése. Arról két tudósítás érkezvén hozzá, a Mult és Jelen 89-dik számában mindkettőt kiadta a censura engedélyével. Ennek következtében Ujfalusi Miklós és Szunyogh Rudolf, Teleki László gr. és Kovács Lajos, Szathmár vármegye vándor táblabírája társaságában 1845. nov. 15-én professori lakására rontottak s azt kívánták, hogy mivel ők magokat azon közgyűlési tudósítással bántva találják, *a)* nevezze meg levelezőit, vagy ha ezt nem akarná, *b)* akkor hirlapjában nyilvánítsa hazugságnak és rágalmazásnak a zilahi eseményekről irt mindkét rendbeli tudósítást s ha ettől is vonakodnék, *c)* azon esetben adjon magános elégtételt.

Szilágyi kinyilvánította, hogy levelezőit nem nevezi meg, mert sem becsülete, sem ujsága érdeke nem engedi; oly tényeket, melyek ott történtek, hol ő jelen nem volt, hazugságnak nem nyilváníthat; a kardforgatáshoz nem ért, de különben is, mint professornak, állása nem engedi meg a párviadalt; egyébiránt azon esetben, ha valósággal hibá-

zott volna s erről megfogják győzni, minden becsületével összeférő elégtételi módot megígért és ajánlott.

Teleki László gr., ki segédnek volt felszólítva, csak egy mende-mondán, pletykán alapuló sértődésével állott elő, mit állítólag Szilágyi róla mondott volna, de hogy kinek és hol? arról semmit sem tudott. — Kovács Lajos pedig, e veszedelmes bujtogató, azzal találta magát megbántva, mivel a Nemzeti Társalkodó 1841-dik évi folyamában „Érintések az erdélyi reformok körül” című ingerlő és a földbirtoknak honunkban felforgatására intézett lázító cikkét a Mult és Jelen 88., 90., 91. és 92-dik számaiban megczáfolni bátorzkodott Szilágyi.

A négy férfi nem hajtva Szilágyi ajánlatára, minden kiméletet félre tevő modorban, utczára kihalló lármával fenyegették, erőltették Szilágyit, hogy ha nem teljesíti kívánságukat, kerülje őket, mert úton-útfélen, a hol találják, leköpi, arczul vágják, megverik, e mellett minden kitelhető piszkot reá raktak, hunczfutozták s leírhatatlan kifejezésekkel illették. majdnem három óra hosszáig. Eltávozásuk után négyök aláírásával gunyiratot tettek ki ellene a casinoban más köz-helyeken.

Fölterjesztése mellé csatolta e gunyiratot, a Mult és Jelen 1845. évi 96. számának „Becsületmentés és igazolás” című mellékletét, melyben az ügyet a közönség elé terjesztette; továbbá az Erdélyi Hiradó 1846. évi 7-ik számát, melyben a négy támadó, úri és nemes modorban, de őszintén és egyenesen beszéli el azt, a mit vele elkövetett, tehát elismeri erőszakos tettét s így más törvényes bizonyításra nincs szükség.

Másik megtámadója az Erdélyi Hiradó szerkesztőségének egyik tagja, Szentiváni Mihály volt. A Mult és Jelen 1845. 104. számában Szilágyi a Hiradó országgyűlési közleményeibe becsúszott kettős tévedést helyreigazítván, inkább csak szójátékból ennyit irt: „lehet valaki dicséretes versfaragó, de ne csináljon országgyűlési közleményekből költeményeket”. Szentiváni e szavakat magára vevén, 1845. decz. 9-én goromba levelet irt Szilágyinak, orozva maró, alacson, gaz, szemtelen, czudar rágalmazónak, árulónak nevezte, úton-útfélen pofoncsapással fenyegette.

Szilágyi a főkormányszéktől Szentiváni megfenyítését s arra vonatkozó rendelet kiadását kérte, hogy a Hiradó szerkesztősege szűnjék meg az ő személye üldözésétől; de a főkormányszék magán sérelemnek vette az ügyet, elégtétel kiszolgáltatásába nem elegendett; a kérés második részét pedig egyszerűen mellőzte. E kérelmét is csatolván a fölterjesztéshez, panaszosan mondja Szilágyi, hogy a kormány nem akar neki elégtételt adni, országgyűlés folyama alatt nem lehetvén perelni, így sem segíthet magán, tehát teljesen oltalom nélkül kell élnie; ily állapot Marokkóban sem lehet. Annak igazolására, hogy az Erdélyi Hiradó szerkesztőségének tagjai mennyire hajlandók elégtételt venni, ha megbántva képzelik magokat, csatolta Kemény Zsigmond br. levelét, melyben ugyancsak hírlapi cikkért oly forma fenyegetéssel illette őt, hogy párviadalra hívó szándéka világos volt.

Megemlítette fölterjesztésében azt is, hogy Brassai Sámuel a Tilsch könyvkereskedésében, többek hallatára, igen goromba szókkal illette, piszkolta őt.

Mivel az erdélyi főkormányszéktől elégtételt nem kapott az udvari cancellariatól kért igazság-szolgáltatást, a sérelmekért elégtételt s azon egyének megbüntetését, a kik vele a leirt erőszakos és törvényellenes módon bántak. Teleki László gr. elleni panaszát visszavonja, mert meg van győződve, hogy mint heves, indulatos ifjut elcsábították a többiek, kik fényes családja nevével akarták elpalástolni a maguk gázottát, de meg azért is, mivel a gróftól, kit gondolattal sem kívánt bántani, már illő elégtételt kapott, midőn őt tettének illetlenségére és törvénytetenségére oly tekintélyű férfiú figyelmeztette, ki előtt neki a háládatosság legszentebb kötelességéből is meg kell hajolni.

Uffalusi, Szunyog, Kovács és Szentiváni ellen fenntartja panaszát, mert a három első őt, mint nemesi kiváltsággal felruházott professort, hasonlólag nemesi lakában támadták meg s ezt nem lehet magán sérelemnek tekinteni, sőt a valóságos publicum delictum esetei közé tartozik a Szentiváni fenyegető levelével együtt. A kormányszéktől sem elégtételt, sem védelmet nem nyervén, kénytelen volt egy hónapnál tovább

két terczerollal és stílétes pálczával járni az utcán. Mint ujságíró, számot tarthatna a kormány védelmére annál inkább, mivel előleges censura lévén, az annak engedélyével kiadott cikkekért semmi visszatörlésnek helye nincs.

Rendreutasítani kéri az Erdélyi Híradó szekeztőségének tagjait, hogy a mások jogait tiszteletben tartsák; mert a szerkesztőnek, censura mellett is, véleményeért üldözést szenvedni és személyes bátorságát veszélyeztetve látni, valóban nem kecsegtető, a különben is elég tövises szerkesztő pályán maradása.

Végül éles támadást intéz Méhes Sámuel ellen, ki szerinte az erdélyi political és egyházi *perpetuum mobile* s neki gyermekkorától fogva mérges ellensége, üldözője. — Az Erdélyi Híradó 1846. évi 7-ik számában gunyiratot adott ki ellene, holott ő, bár sikertelenül, lépést tett a kormánysszék elnöki hivatalánál, kiadása ellen. Mint censor nem teljesítette pontosan köteleességét; igazolja ezt a cancellaria 1837-ik évi 3954. sz. alatti rendeletében e kifejezés: „saepius jam admonitus redactor“. Az Erdélyi Híradó 1846. évi 12-ik számában is censori megvizsgálás nélkül adták ki az országgyűlési közleményeket, még pedig úgy, hogy a mult évi october 20-án kelt királyi rendelet ellenére, vitatásokat is közöltek.⁴¹⁹

6. Záradék.

Szilágyi Ferencz életének hátra levő része nem tartozik a collegium történetének keretébe; de jól esik tudni és elmondani, hogy e 27 év alatt sikerült kiengesztelnie az ellenszenves közvéleményt irodalmi és tudományos működésével. 1849. nov. 15-től 1852 december végéig szerkesztette a „Magyar Hírlap“ czimű napi lapot, Gehringer Károly b. teljhatalmu polgári biztos engedélyével. Közölte benne a hivatalos közleményeket és hirdetéseket; de a nem hivatalos részben biztosította függelenségét s fel is használta, a mint ez kitűnik Szabó Károly emlékbeszédéből.⁴²⁰ A Magyar

⁴¹⁹ E fölterjeszés eredetije Szilágyi iratai közt.

⁴²⁰ Szilágyi Ferencz emlékezete. 14–15. l.

Hírlap megszűntével, 1853 elején, átvette a kormány hivatalos közlönyének nyilvánított „Budapesti Hírlap” szerkesztését 1856 végéig. Ettől is meg kellett válnia, mert a lap magatartása nem találkozott a kormány helyeslésével. —

1857-től 1861-ig a soproni kerület iskolai tanácsosa s azon kerület protestans fő- és középiskoláinak felügyelője volt. — 1856-ban kezdte meg tudományos kutatásait, előbb a Horavilágra, azután Erdélynek XVIII. századi történetére s folytatta élete végéig, 1876. május 20-dikáig. E kutatások alapján írta akadémiai értekezéseit és vallásügyi cikkeit a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap hasábjaiába.

Kutatásaiban az igazság kipuhatolása ingerelte s kedvelte a hagyományos tévedések czáfolásában. Meggyőződéséhez tántoríthatatlanul ragaszkodott, politikai és egyházi téren egyaránt. Talán e miatt nem nyerte meg az emberek rokonszenvét. — Béla fiát Nagy-Körösön taníttatta. — 1856. november 27-én kelt adománylevele kíséretében 1000 drbnál több könyvet ajándékozott a nagy-körösi ref. gymnasiumnak, elhalt fia, Béla, emlékére. Az előljáróság, hálás köszönete mellett, örömét fejezte ki a fölött, hogy az adományozónak másik fiát, Sándort, az iskola rendes tanárai közé számíthatja s kötelezte magát, hogy „Szilágyi Béla könyvtára” czim alatt elkülönítve őrizi meg a becses ajándékot.⁴²¹

Szilágyi Ferencz a könyvtárt 1872-ben újabb adománnyal gyarapította.

33. Salamon József.

1830—1856.

Salamon József, hittani tudor, Zilahon született 1790. aug. 30-án. Nagyatyja, Salamon András, felső-magyarországi származásu, Haller ezredbeli zászlótartó volt, kinek gyermekei Antal és József a nagyszebeni katonai iskolában tanultak. József a katonai pályán maradt. Antal Zilahra ment egy

⁴²¹ Az egyháztanács levele 1857. jan. 1-ről Szilágyi iratai közt.

Haller ezredbeli kapitány mellé, ki Tunyogi Mihály nevű szűcs mesternél volt elszállásolva. Itt megtanulta házigazdája mesterségét, kilépett a katonai szolgálatból s mint városi polgár, majd esküdt, feleségül vette Wilhelm Mihály és Csatári Mária leányát, a szülők kora halálával árvaságra jutott hajadont, Wilhelm Borbárát. Wilhelm Mihály egy nyugalmazott porosz születésű tisztviselőnek volt unokája, kit III. Károly küldött a Meszes-hegy alá, a pestis elleni őrvonal felvigyázójául s ki a zilahi póstamesternét feleségül vevén, oda is telepedett.

Salamon Antal eredetileg r. cath. vallású volt s Nagy-Enyeden, mint vándorló szűcs legény, Váradi nevű szűcs-mesternél töltötte ki a szükséges hat heti időt, mely a ref. vallásra áttérését megelőzte.

Salamon Antal és Wilhelm Borbára fia volt Salamon József; 1790. aug. 31-én Bethlendi János zilahi lelkész keresztelte meg; keresztatyja Csáki Ferencz volt. Tanulását a zilahi iskolában kezdte, Óvári György rectorása alatt. Egyébként atyja szűcs mesterségre szánta fiát, ki később sokszor és élvezettel beszélgette el jó embereinek, miként változott meg apja elhatározása. Midőn egy délelőtti 11 óra-kor hazatért az iskolából, az atyai háznál találta Váradi Sámuel nagyenyedi orvos doctort, fiát annak a Váradi nevű szűcs mesternek, kinél Salamon Antal néhány hetet töltött. Az orvos, mint tudománykedvelő ember, kérdezgetni kezdte a gyermeket s észrevevén, hogy mily eszes és ügyes feleleteket ad kérdéseire, tudakozódni kezdett Salamon Antaltól fia jövőjére vonatkozó terveiről. Midőn a kérdezett azt mondá, hogy mesterségre szánta fiát, Váradi határozottan rosszalotta s ajánlotta, hogy tudományos pályára adja. A tekintélyes orvos és felesége unszolására hallgatva, tovább taníttatta fiát az öreg Salamon.

Zilahon az alsóbb osztályokat elvégezvén, a nagyenyedi collegiumba ment Salamon József. Itt a felvételi vizsgálatot sikeresen letévén, 1806-ban a deákok sorába lépett. A philosophiai, jogi és theologiai tanfolyamokat két-két év alatt befejezte.

Enyeden nagy pártfogója volt Váradi Sámuel orvos. Az

első évi vizsgálat sikeréről értesülve, buzdította Salamon Antalt fia tovább taníttatására. A második évre, a nyári szünidőn kezdve nevelői állást szerzett neki, Küküllő vármegye Mikeszása nevű községében, Öry Károly két gyermeke, József és Farkas mellett. Az Öry fiuk a szünidőket Nagy-Szebenben töltötték. Salamon ilyenkor az Enyeden maradott városi fiuk tanításával foglalkozott. Így lett a Bod Péter unokájának Barthos Sándornak tanítójává öt éven át, miért élelmezést nyert.

Tanítványa volt Ujfalvi Sámuel is, kinek atyja felszólította Salamon, hogy kísérje fiát külföldre, mint utitárs és nevelő, az ő költségén. Terve szerint Bécsben kellett volna megkezdeni a mérnöki tudományok hallgatását. De Salamon nem fogadta el az ajánlatot, mert édes anyjának második férje, Pataki Ferencz, ez időtájt halt meg, s hogy anyját segíelyezhesse, a logica osztály tanítója lett Nagy-Enyeden. Így maradt az egyházi pályán.⁴²² Első halotti beszédét Váradi Sámuel dr. édes anyja fölött tartotta.

Szilágyi Ferenczhez intézett levelében maga írja, hogy a később híressé lett keleti utazóval, Körösi Csoma Sándorral együtt tanult, vele együtt volt osztálytanító, Körösi a poética, Salamon a logica osztályban; ugyanakkor Bodola Samu a rhetoricában, Bodola Károly pedig a nagy német osztályban volt köztanító; de Körösi még egy évre Enyeden maradott, mint senior, Salamon pedig a két Bodolával a göttingai egyetemre ment.⁴²³

Enyeden végzett tanulmányairól, magán- és köztanítói

⁴²² A Salamon gyermekkorára vonatkozó adatokat részint Salamon önéletrajzából, részint Dombi Lajos gyulai ref. lelkész, esperes értekezéséből vettem, melyet a debreczeni ref főiskola hittanszaki Közlönyének 1874. évi 1., 2., 3., 4. számában adott ki negyedéves theologus korában. Személyesen ismerte Salamon; édes apja tanítványa volt Salamonnak; használta a szilágyszolnoki egyházmegye levéltárát stb. — Értékes dolgozat.

⁴²³ Szilágyi F.-hez intézett levele 1870. máj. 12.-ről Szilágyi iratai közt. Salamon adatai megegyeznek Duka Tivadaréval Körösi Csoma Sándorról — az Életrajz 9–10. lapján; de változtatni kell azt az adatot, hogy K. Cs. S. 1807-ben végezte volna gymnasiumi tanulmányait; mert 1806-ban kellett végeznie, ha Salamonnak tanulótlársa volt; ez pedig nem kétes.

működéséről, a nagyenyedi tanári kar, 8 rendes tanár sajátkezü aláírásával, elismerő bizonyítványt állított ki 1814. jul. 10-én.⁴²⁴

A göttingai egyetemre 1814. oct. 25-én iratkozott be.⁴²⁵ Útját Debreczen-felé vette s itt a nyári vásárkor összetalálkozván néhány theologussal Göttingába ment, hol a két magyar hazából többen voltak a hallgatók sorában: Péczeli József, ki debreczeni tanárrá lett, Somossi János, sárospataki tanár; Csorja Ferencz, nagyenyedi tanár; Király Mihály, egerbegyi lelkész és esperes; Incze József, kovásznai lelkész és esperes; Sebestyén István, fehérdi lelkész; Ferenczi János, dálnoki lelkész és esperes; Hegedüs Lajos, marosvásárhelyi pap; Tóth János komáromi tanár.⁴²⁶

Salamon a téli félévben hallgatott Eichorntól exegeticát Pál apostol leveleiről; Staedlin Fridriktől erkölcsi theológiát; Meyer Jos. Tobiástól kísérleti természettant; Heerentől Amerika és Anglia statistikáját; Schulze G. E.-től metaphysicát,⁴²⁷ Dombi L. értesülése szerint Stromeiertől vegytant; Lückétől János evangeliumát, hetenként két-két órán. — Bizonyítványait 1815. márczius 18-dika körül vette ki s nonsókára haza, innen Enyedre, majd Kolozsvárra utazott.

Tehát hazatért, otthon vert fészket Salamon magának és a zilahi iskolának. Két beköszöntő beszédet tartott; egyiket az iskolában, hol a ledülni készülő falak ötlöttek szemébe, de csüggedés helyett így szólt a közönséghez: örvendjete, mert az idő vasfoga nektek hagyta azt a dicsőséget, hogy ez iskolát, századunk izlése szerint, ti emelhesséte fel. — A másik beszédet 1815. nov. 15-én a templomban tartotta a következő textus alapján; Jer. I. 9. „Monda az Ur énnékem: Ne mond: Gyerme, vagyok én; hanem valamire küldlek téged, elmenj, és valamiket parancsolok néked,

⁴²⁴ Salamon József a zilahi ev. ref.-collegiumnak adományozta könyvtárát, családi és más iratait. — Az enyedi bizonyítvány eredetije a zilahi főgymn. lt.-ban.

⁴²⁵ A fölvételről kiállított bizonyítvány a zilahi főgymn. lt.-ban.

⁴²⁶ Szilágyi Ferencz. Salamon József életrajza Vasárnapi Ujság 1870. 19. sz. — Dombi Lajos értekezése 4. l.

⁴²⁷ Mindenikről külön bizonyítvány a zilahi főgymn. lt.-ban.

megmondjad.” Mindkettőben buzdította a szülőket gyermekeik jó nevelésére és az iskola iránt való áldozatkészségre.⁴²⁸ Viszály és rom várt rá Zilahon. Mindkettőt elenyészeltette. A viszály az iskola felépítése kérdésében, még külföldre menetele előtt keletkezett az egyház férfiai között. A kisebbség, mely okosabb volt és előrelátó, az egyháznak a piacon volt fogadója helyére akart építtetni. E teleknek a végén állott akkor a leányiskola könnyűszerű épülete. A szomszéd tágasabb telek is az egyháznak volt hagyományozva, de 200 frt. adósság terhelte s ezt előbb ki kellett volna fizetni s azután a másik telekhez lehetett volna csatolni. A többség a régi iskola szűk és alkalmatlan helyéhez ragaszkodott, mert nem volt az egyháznak 200 frtja az adósság törlesztésére.

Igy állott ez ügy, mikor Salamon külföldre indult. Bécsben fölkereste egykori zilahi tanulótársát, Szentgyörgyi Imrét, Teleki Sámuel gr. erdélyi cancellár elnöki irnokát. Elbeszélte neki, hogy a zilahi iskola épületét elindulása előtt bontották le, hogy nincs egyetértés az új iskola felépítése ügyében az említett 200 frt. adósság miatt. Szentgyörgyi bizonyosan elbeszélte ezeket a grófnak, ki más nap maga elé rendelte Salamont, eléadatta az iskola közelebbi történetét s ezután 1000 frtot ajánlott az iskola fölségelésére, megkérdezte, mire lehetne legcélszerűbben fordítani? Salamon egyenesen a 200 frt. adósság törlesztését javasolta, mert az említett két telek alkalmas az új épület fölemelésére s mert a gróf kegyes adománya és tekintélye előtt meghajlik a többség, a gróf pedig az új iskolaépület első alapítója lesz.

Alig érkezett Göttingába, már értesült Szentgyörgyitől, hogy az 1000 frtéért megjött a köszönő irat s az egyház hálája kifejezése mellett fordította ez összeget a kifizűzött célra.⁴²⁹

A viszály ezzel elsímult, következett az építés munkája. 1815. nov. 2-án, a leszedett collegiumi épület kőhalmazán

⁴²⁸ Mindkét beszéd a zilahi lt.-ban.

⁴²⁹ Sógora, Polgári Lajos, ezeket Salamon elbeszélése alapján írta meg Nagy Ferencz kolozsvári tanárnak 1867. szept. 16.-án A leírás megvan Szilágyi F. irományai közt.

tartotta Salamon beköszöntő beszédét, fogadalmat téván, hogy minden erejét és törekvését az iskola ujjaépítésére fogja fordítani s e fogadalmát 16 év lefolyása alatt annyira teljesítette, hogy 1830-ban az új épület nagy termében mondhatta el bucsuzó beszédét, midőn Kolozsvárra ment a theologiai tanszék elfoglalására.⁴³⁰

1817-ben meghívást kapott a szászvárosi tanárságra, melyről alkalom szerint átléphetett volna a gazdag jövedelmű papságra; két év múlva a debreczeni exegetica tanszékre, később az 1821-ben felállított bécsi theologiai tanintézetbe, majd a Nagy-Enyeden előregedett tanár Nemegyei János mellé rector professorságra, de szülőföldjén maradt addig, míg fogadalmát teljesíthette. Itt vette feleségül 1820-ban Polgári Terésiát, Polgári Márton zilahi egyik ref. lelkész és egyházmegyei helyettes esperes leányát. Az ő buzgolkodása következtében ekkorra már felépült az új tanári lakás az iskola mellett vásárolt telken s ide be is költözködött.

Az építés történetét maga írta meg 1870. febr. 14-én Szilágyi Ferenczhez intézett levelében. „A hozzám intézett kérdésre is felelek úgy a mint történt. Az 1820. esztendőben, mikor éppen a professori új lakház építéséhez kezdettem, megfordulván n. Kiss Lajos urnál s az építés is szóba jövé, természetesen kérdezte: mennyi pénzünk van? Erre én feleltem, hogy kő, téglá és mész elég van, de pénzünk csak 60 frt. Erre rögtön felkiáltott az öreg úr, hogy *már ez Isten-kísértés!* Alig mondta ezt ki, belépett egy tisztas úri ember, Szabó László, a ki mint bukovinai pensionatus császári tisztviselő jött még egyszer szülőföldjét Krasznát s ottani atyafiait meglátogatni, Zilahra érkezve pedig sietett egykori tanulótársát s barátját az öreg Kiss Lajost felkeresni. A véletlen és kedves találkozás kifejezései után engem ismertetett meg Kiss Lajos az ő barátjával, ki rögtön azt felelte, hogy ismer nevemről, mert írta az öcsce, hogy a fia, mint zilahi tanuló nálam lakik. Ekkor elbeszélte az öreg Kiss L., hogy éppen most micsoda beszéd folyt közöttünk s ő mit reflectált az én megkezdett

⁴³⁰ Salamon J. De statu ecclesiae 185. l.

építkezésekre. Szükségesnek tartám már most én is nyilatkozni ily módon: A kálvinisták nem követhetik rendszerint a zsidó bölcsét, hogy „*a ki tornyot akar építeni, számlálja meg előbb a pénzét*“, hanem biznak Istenben, a ki minden jó dologban segítségül van a jó emberek által is. „Igaz van a professor urnak“, felkiálta a tisztas *Szabó László*, s íme én is, ámbár utazó vagyok, szakasztok a célba vett építésre, s fordítván pugillarisát kivett s átada 200 frtot. — Ezen összeghez jött még csakhamar egy nőtlen elhalt udvari tiszt testamentumából ezer frt, mit ugyancsak az építésre fordíthattunk. Így a professori lak azon ősszel fedél alá is vevődött“.

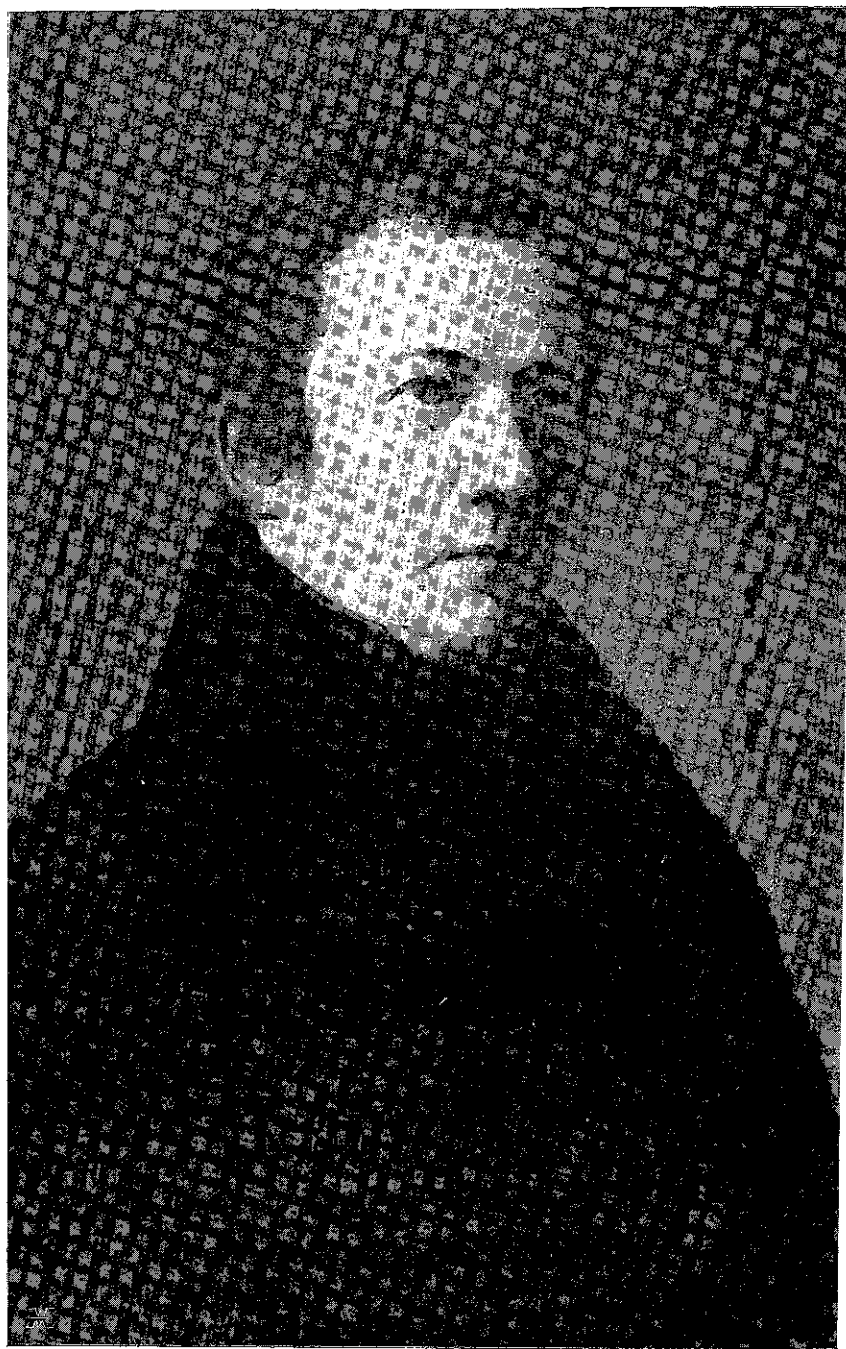
Salamon még 12 sorsjegyet is vett 1826-ban az iskola számára, de nem nyert. Szentgyörgyi Imre ezt írja neki 1827. ápr. 13-án: „Nincs hát egyéb hátra, hanem hogy nemes buzgóságodban továbbra is megmaradván, realis dolgokkal igyekezzetek a jobbakkal segíteni a hasznos iskola sorsán, nem pedig a csalóka szerencse ajtaján kopogtatva, haszontalanul vesztegetni a kevés erőt.“

Salamon József nemcsak Zilahon, hanem a főconsistoriumban is nagy elismerésben részesült. 1819. okt. 31-én kelt az a leirat, melyben a főconsistorium teljes megelégedését fejezi ki a növendékek tanítása és nevelése körül kifejtett hasznos, szorgalmas munkássága fölött. Ezen kívül miután más úton értesült arról, hogy a gondnoki kar és az egyházközség útmutatása mellett; de különösen a saját közhasznu igyekezete által a zilahi iskola gazdasági ügyeit rendezni, a szükséges épületeket fölemelni, az egész iskolát virágzó állapotba juttatni nagy tüzzel törekszik, azért, „noha minden ember csak önön virtuusai által teheti magát halhatatlanná“, a maga megelégedését a professor ur e ketős igyekezetéért, eddig kifejtett munkás szorgalmáért oly hozzáátétellel nyilvánítja, hogy a t. professor uram érdemeit másképpen is megjutalmazni alkalma lehet.⁴³¹

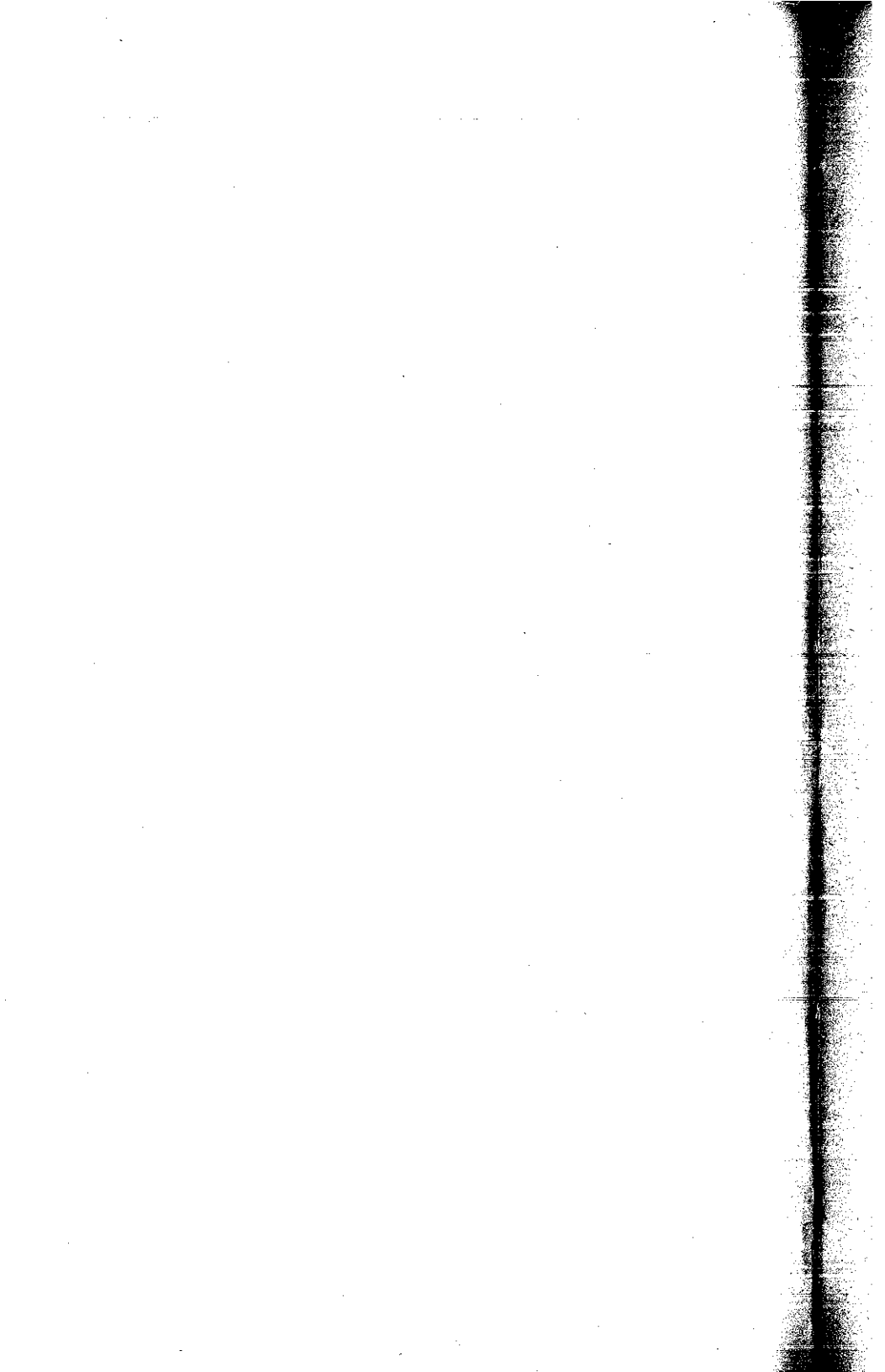
1816. máj. 15-én a Vervölgyön tartott partialis synodus kebelébe fogadta,⁴³² később megválasztotta a szilágy-szólnoki

⁴³¹ Szentgyörgyi levele, a főconsist. leirata a zilahi lt.-ban.

⁴³² Az engedély a zilahi lt.-ban.



SALAMON JÓZSEF DR.
1790 august. 30. — 1871, márcz. 19.



egyházmegye rendes ülnökének, majd aljegyzőjének; Középszolnok vármegye pedig előbb eskütnék 1822-ben, azután az alsószék táblabírájának s így alkalmat nyert a polgári törvénykezésbe való bepillantásra.⁴³³

1822—1823-dik évekről följegyezte Salamon az iskolának gyűjtött összegeket. Ezekről nincs szó a zilahi collegium nyomtatott történetében, tehát ide iktatom:

1822. febr. 6.	Magyarországról segély ..	3	frt.
1822. jun. 6.	A zoványi ecclesiától	10	„
1822. aug. 22.	Kéregetés a Szilágságból ..	104	„ 55 kr.
1822. „ 23.	Kéregetés Kraszna vármegyéből	60	„ 26 „
1822. „ 28.	Kéregetés Besztercze vidékéről	130	„ 05 „
1822. szept. 7.	Kéregetés Háromszékről ..	49	„ 03 „
1822. „ 8.	Kéregetés Hunyad vármegyéből	117	„ 57 „
1822. okt. 17.	Kerekes Sándor főgondnoktól	33	„ 40 „
1822. „ 19.	Luka Mártontól	20	„
1822. nov. 19.	Kraszna vármegyéből 49 véka elegyes buza, 13 véka málé	55	„ 49 kr.
	Összesen ..	583	frt. 40 kr.
1823-ban a zoványi ecclesiától	10	frt.	
1823. ápr. 23.	Közép-Szolnok vármegye tisztségétől	300	„
1823. jul. 5.	A vármegyei tisztségtől (nincs megnevezve)	200	„
1823. aug. 7.	Kéregetés a Szilágyságból ..	100	„ 27 kr.
1823. szept. 1.	Kéregetés Háromszékről ..	60	„
1823. „ 3.	Kéregetés Hunyad vármegyéből	112	„
1823. „ 10.	Kéregetés Besztercze vidékéről	77	„ 41 kr.
1823. „ 10.	A generalis synodus ajándéka	50	„
	Az 1823. évi gyűjtés ..	909	frt. 68 kr.

⁴³³ Ez adatok a Polgári Lajos följegyzéseiből valók a zilahi II.-ban.

1824-ben ajándék .. „ .. „ .. „ .. „ .. „	16 frt.
1824-ben kéregetés a Szilágyságból .. „ .. „	59 frt. 14 kr.
	75 frt. 14 kr.
	583 frt. 40 kr.
	909 frt. 68 kr.
A följegyzett gyűjtés összege ..	1568 frt. 22 kr.

2. Salamon zilahi fizetése, viszonya Wesselényi Miklós br.-hoz.

A zilahi ref. egyházközség 1815. szeptember 17-én tartott üléséből hívta meg Salamon Józsefet a professori székbe, Balogh Mihály egyházközségi és iskolai főgondnok és Kerekes Péter jegyző aláírásával. A fizetésről így értesítik: „minden gazda ad szüretkor másfél veder mustot, a kinek pedig nem terem (a minéműek kevesen vannak) az olyan a másfél veder mustnak a környüállásokhoz képest meghatározandó árát fizeti, -azonkívül hónaponként egy-egy véka buza adódik“. A meghívó levelet Kolozsvárra küldték, Salamon akkori tartózkodási helyére.⁴³⁴

Fizetését utczánként kapta. 1818. januarius 16-án Krasznautczáról 13 rhfrot, 17-én Székely-utczáról 28 rhfrot kapott; juliusban pedig promissio fejében 50 rhfrot. — 1821-ben borilletménye készpénzre váltva 100 rhfrot; egy veder bor ára 1 rhfrot 10 kr.*

E fizetés élvezése nem volt valami nyugalmas. Eleinte szabadon eladhatta korcsmákban; később, gazdasági okokból, a városi hatóság megszüntette a szabad korcsmárlást; de az iskolai előljárátság kieszközölte, hogy a borral fizetett tanító, a tilalom ideje alatt is elkorcsmároltathassa fizetésül kapott borát. Azonban 1825. máj. 13-án, minden előleges tudósítás vagy indokolás nélkül eltiltotta a hatóság e kiváltság élvezetétől. Salamon ismét az előljárátság közbenjárását vette igénybe. Azt mondja kérvényében, hogy csufság tárgyává tették őt, midőn az árultatás megkezdése után s nem azelőtt tiltották el. Az ő fizetése, gyülevész természeténél

⁴³⁴ Az eredeti meghívó a zilahi lt.-ban.

* Salamon J. naplója a zilahi főgymn. lt.-ban.

fogva, kisebb becsű másokénál s idegen helyen nem adható el; sőt itt helyben is, a szabad árulás idejében, gyenge minősége, rossz hire miatt, csak vesztegetődnék s a beszédésére, conserválására, elkorcsmároltatására fordítandó költségeket levonva, egy személy fenntartására sem volna elég. „Próbáltam beadni a gazdasági bizottságnak úgy, mint más zilahi polgárok; ekkor vagy az történt, hogy az akkori udvarbíró száz veder boromat sem vásárolván meg, a többi rajtam nyúlósodott és veszett s mégis az én borom neve alatt más száz veder idegen bort árultatott el; vagy az, hogy a hordóim elvesztek, elromlottak; a korcsmárosok mihelyt megtudták tőlem valónak, nem akarták elfogadni, benne vallott károkkal mentegették magokat s hirleltek engemet. Mindeniket sajnáltam, szégyeltem s fáradságos kötelességem mellett, mely egészen elfoglalt, ily panaszos és sanyarú kenyeret ennem, keserű dolog volt“. Az előjáróság melegen ajánlotta az engedély további megadását, mert a fizetés koczkáztatásával az iskola sorsát látta veszélyeztetve. A communitás figyelembe vevén a gymnasium mellett szorgalmasan fáradozó professor érdemeit, utasította a gazdasági bizottságot, hogy a professor urnak fizetésében kapott borait az udvarbíróval egymásután korcsmába adván, az abból bekapott pénzt lucrumostól együtt juttassa a professor úr kezébe. A magistratus nem fogadta el. Azt rendelte, hogy a szóban levő bort az udvarbíró előlegesen vegye meg s készpénzzel fizesse ki. E rendelkezés nem elégítette ki Salamont, de hallgatott négy évig. 1829-ben ősszel ismét folyamodik a magistratushoz; panaszosan adja elé, hogy készpénz fizetése egy krajczár sincs; a must fizetésnek, egyéb tudva levő gyengesége mellett, az az alkalmatlansága van, hogy begyűjtésére, conserválására, előre summásan kell készpénzt költenie. Egy negyedrésze ezen fizetésének majd mindenkor hátralékban marad, másik negyede nála keveset érő seprőben marad vagy apadásba vész s így mikor tulajdon szőlője termésével segíthet magán, egész fizetésének legfeljebb csak felét használhatja s ez is 14 év alatt csak tavaly történt meg először. Azonban károsodásának és szenvedésének itt nincs vége; boszantásokat, sőt szidalma-

zást kell szenvednie a legutolsó borbírótól vagy hajdútól is; erőltetve teszik ki borait szerte-szét a városon; általa vagy miatta károsítottaknak hírelik magukat az elárúsítók, e mellett hordóit igen gyakran elromolva kapja vissza s mikor mindezek keresztül mentek rajta, a város is kivesz belőle mintegy 140 rhírtot a rendes lucrumba.

A communitas 1825-ben bölcsen belátta, hogy ily levonás, a csupán borral fizetett tanító fizetéséből, nem igazságos, a tanító megélhetésére, valamint az iskolára nézve igen káros is lehet. Ha egy idegen, értelmes ember együtt olvasta volna vagy olvasná ma is a communitás válaszát a tanácsával, meg nem foghatná, miként lehetett a communitásnak helyes okokra alapított s iskolája mellett buzgó gondoskodását, minden okadatolás nélkül megakasztani.

Azt mondja Salamon tovább, hogy nagy reménységgel próbálhatott volna orvoslást, vagy legalább jövedelmesebb állapotot cserélhetett volna; de ezeket is csak most említi, mikor egyiket sem cselekedte (célzás a meghívásokra.) Kéri tehát a communitás 1825. évi május 10-én hozott határozatának újból való életbeléptetését, borainak értékesítésére nézve.

A tanács nem teljesítette a kérést, mivel a polgárok közakarattal, a magok megszorításával áldozták föl a közjónak a szabad korcsmárlás jogát; reméli és elvárja a kérelmező urtól azt a hazafiságot, hogy a városnak jó folyamatba csak most indult gazdálkodási rendszerét nem akarja meggátolni, külön szabadság kieszközlésével, a többi hazafiaknak nem kíván okot adni irigységre, zúgolódásra. — Az iskola ügyét szíven hordja a tanács s mihelyt veszedelmet gyanít, minden erejét ennek elhárítására fordítja, azokat pedig, kik a kérelmezőt bosszantani, károsítani vagy éppen szidalmazni fogják, példásan megbünteti.

Az ügy ezzel befejezést nyert 1829. nov. 24-én.⁴³⁵ Salamon nem kérelmezett többé. Egy év múlva elfogadta a kolozsvári tanárságot. Valószínű, hogy e bánásmód is ösztönözte őt az új állás elfoglalására.

⁴³⁵ E kérések eredetije a zilahi lt.-ban.

Salamon teljesen élvezte Wesselényi Miklós br. bizalmát, rokonszenvét. Igazolja ezt a bárónak 1828. apr. 19-ről Zsibón kelt levele. Arról van szó ebben, hogy Bethlen Imre gróf meghívta professornak Salamont Enyedre.⁴³⁶ Mihelyt meghallotta Wesselényi e hírt Kolozsvárt, rögtön kifejezte Katona Zsigmond előtt azon meggyőződését, hogy Salamon nem hagyja el állását. Azért merete ezt oly határozottan mondani, mert ismerte Salamont. „Nem mivel a zilahi iskolának én vagyok curatora óhajtóm, hogy barátom uram ott maradjon. Ez igen aprólékos s egyoldalu részrehajlás volna. Én sem az enyedi, sem a kolozsvári, sem a zilahi iránt egyiknek a másik felett elsőséget adó vonzódással nem vagyok, nem pártfogolom egyiket a másiknál inkább azért, hogy ide vagy oda való. Ugy nézem minden collegiumainkat s iskoláinkat, mint hazánk nemcsak tanuló s az által eszesítő, hanem mint nevelő s erkölcsiképpen művelő helyeit. Ezen tekintetbe egyik nekem oly nagy becsű, mint a másik. Céljok magas voltát nézve, ügyök szent s elémозdításokra minden igyekezet, hazafiui nagy kötelesség. Éppen ezért az egyiket segíteni, az egyiknek használni a másik kárával helytelen, sőt vétkes dolog. Enyeden barátom uram hiszem, hogy a maga helyén lenne — Enyed barátom uramnak bizonyosan híjjával fog lenni; de azért a maga épségébe fog maradni, az eddig ott levő helyes és hasznos dolgok el nem enyésznek, s továbbá is a még azon sarkalatosabb változás nem történik, hibái és híjánosságai is meg lesznek. Ellenbe Zilah (nem udvariaskodva mondom) bizonyos, hogy ezen vesztít ki nem pótolhatná, sőt meglábolnia is bajos lenne. Enyeden is tehet egy ember sok jót, de a mi éppen szükséges, nem reformálhatja. Azt a helyet más tanult ember is kipótolhatja, — ott inkább tanítani kell, — Zilahon egy emberbe van minden közepesítve, oda nevelő, oda munkás ember, oda huzamos iparkodás, elszánt buzgóság kell, — ha ilyen nem lesz, vagy az ott leendő nem ilyen fog lenni, az egész elmetsevész vagy egybeomlik. — Ezek okaim, melyekből lelkemből, hazafiui hévvel óhajtóm,

⁴³⁶ Bethlen Imre gr. levele a zilahi lt.-ban.

hogy barátom uram Zilahon maradjon Hogy mostani statiója az enyedinél sokkal fontosabb, bizonyos s kétségen kívül mind a jelen korban bizonyosabb befolyással és sikerrel ápolgatja és támogatja sok szülék reményét s több jó hazafit nevelhet, mind pedig a jövőre nézve több reménynyel biztató magvakat hinthet itt Zilahon munkálkodva, oskolánkat megalapítva s nevelve embereket és polgárokat, mint Enyeden, akármi jól is betöltve egy tanítói széket“. Együttal meghívja az ünnepekre Salamont.

Ily elismerő és hathatós levél tartóztatta Zilahon Salamont 1829-ben. — A jó viszony tovább is megmaradt. 1830. márcz. 18-án Wesselényi így ír Salamonnak: Kedves barátom uram! Rég feltett szándékom volt a holnapi napót kedves barátom urammal tölteni. A szándék, ezen száz meg száz bábák kezén keresztül menő gyermeke az akaratnak, már olyan közel vala a létel világában tétnek való megkereszteltetéséhez, hogy lovaimat fogták; de azonban olyan nem József napjához illő zivatar, hó, eső etc. kezdett lenni, hogy egészségem megkiméllését kívánó voltaért nem merék menni. — Fogadja azért kedves barátom ezen levelemtől, a mit személyesen szerettem volna mondani t. i. a legszivesebb s tisztább jó kívánságimat, melyekhez a magáénak való csatolását édes Anyám különösen megparancsolá.

A dr. Gyarmati hagyománya iránt azt gondolom, hogy annak mindenestre főkepenznek kell maradni, kamatját fordítsuk az építésre.

A jövő héten Kolozsvárra menvén, meg fogom gr. Betlen Gergelyt keresni.

Feleségét szívesen tisztelvén maradok igaz barátja

U. i. Kérem méltóztasson néhány pennákat csináltatni.⁴³⁷

3. Salamon J. működése Kolozsvárt.

Miután Hegedüs Sámuel tordosi pappá választották, a főconsistorium Salamon Józsefet nevezte ki a kolozsvári theologiai tanszékre, 1830. június 8-án.⁴³⁸ Az előjáróság

⁴³⁷ A két eredeti levél a zilahi lt.-ban.

⁴³⁸ 191–1830 főcons. jkvi. sz.

örömmel fogadta kebelébe Salamont s a meghívó levelet Tunyogi Cs. József tanár vitte hozzá Zilahra. Állását 1830. szeptember 7-én foglalta el a következő című beszéddel: Mi a vallás az emberiségre nézve? és mi a papnak elhivatatlátása? mely később az Erdélyi Prédikátori Tár I. füzetében megjelent.

Két év múlva a gymnasialis osztályok (I—VI. oszt.) tanvezetőjévé (paedagogarcha) s az akkor megújított könyvnyomda igazgatójává lett. Ugyanekkor bízták reá a nőegylet által alapított külmagyar-utcai népiskola felügyeletét. Ez utóbbi állásában hamar tanúságot tett a nevelésügy iránt kifejtett érzékéről. Az ingyen iskola nagy számu s különböző képzettségű tanítványokat gyűjtven össze egy tanító keze alá, a felügyelő meggyőződött, hogy ott csak *Lankaster* kölcsönös tanítás-módjával lehet segíteni, tehát fali ABC-t és hozzá való útasítást nyomtatott, melynek költségeit, 320 koronát, a főconsistorium fedezte gyűjtés útján.⁴³⁹ Ezer példányban nyomatták ki e kis útasítást, tájékozásiul addig, míg a korábbi megállapodás szerint a népiskolák számára megszabott könyvek elkészülnek; aztán szétküldték az egyházmegyéknek azzal az útasítással, hogy a tanítást így kezdjék meg.

A főconsistorium 1832-ben meg akarván tisztán különböztetni az egyházi és egyházpoltikai jogszolgáltatás határait, bizottságot küldött ki, melynek tagjai közt ott vannak a kolozsvári tanárok közül Méhes Sámuel, Tunyogi Cs. József és Salamon József is.⁴⁴⁰

A nyomda igazgatása ösztönözte részben arra, hogy megindítsa a Prédikátori Tár füzetait 1833-ban; ő fáradozott legtöbbet az Anyaszentegyház Énekes könyvének új dolgozatokkal s kijavított hangjegyekkel való kinyomatásán, továbbá Bod Péter Synopsis juris connubialis, valamint Praxis fori ecclesiastici című munkáinak, Benkő László magyar fordításában való kiadásán, melyet saját megjegyzéseivel is bővített. Önéletrajza szerint ez időtájt született az az elhatáro-

⁴³⁹ Az ehk. lt.-ban 356—1833. sz.

⁴⁴⁰ 199—1832. főcons. jkvi sz.

zása, hogy ha külön órákon is, egyházjogot tanítson theologiai tanítványainak. Erre annak elevenen érzett szükségére zilahi mellékshivatalaiban szerzett egyházjogi ismeretei ösztönözték és bátorították, melyeket a papi és polgári perlekedés körül gyakorlatilag szerzett. Az első év végén, az 1836—7-ik évi közvizsgálaton jelen volt gondnokok és egyházfőtanácsbíztosok azzal a gondolattal távoztak, hogy az egyházi jognak tanítását, mint kötelezett tantárgyat, főiskoláink jogi tanfolyamaiba fölvéteik. Így is lett. A következő évtől fogva az erdélyi ref. főiskolákban a jogtanárok vették át a tanítást; Kolozsvárt mindvégig Salamon folytatta.

Tanvezető (paedagogarcha) volt 1832—1839-ig,⁴⁴¹ igazgató 1839—1842-ig, később 1844—1846-ig⁴⁴² s végül 1850—1852-ig,⁴⁴³ majd ismét tanvezető 1852-től.⁴⁴⁴ Többszöri és huzamosabb hivataloskodása azt igazolja, hogy az előljáróság bízott kormányzó tehetségében és munkabíró erejében, mert e hivatalok mellett a nyomda felügyeletét is ő gyakorolta.

Már zilahi tanár korában arra volt útálva, hogy a tanügyet önállólag rendezze a vezetése alatti intézetben. Kolozsvárra jötte után az előljáróság és az egyházi főtanács rendszert igénybe veszik munkásságát a tanterv átalakítása vagy módosítása körül. 1839-ben az előljáróság tapasztalván a classica literaturának és deák nyelvnek elhanyagolását, tárgyalás alá vette, hogy minő eszközökkel lehetne azt ismét fölleveníteni, régi rangjára visszahelyezni mind az alsóbb, mind a felsőbb osztályokban. Az alsó osztályokról azonnal intézkedett, a felsőbb osztályok számára javaslatkészítőül Salamon Józsefet és Szilágyi Ferenczet küldötte ki.⁴⁴⁵ A részletes javaslatot, mely a tanügyről szóló fejezetben látható, elkészítvén, az előljáróság elfogadta, alkalmazásba vette.⁴⁴⁶

Az 1842/3-dik iskolai év téli közvizsgálatán, a betegeskedő Méhes Sámuel helyett, Salamon kérdezte ki a philo-

⁴⁴¹ 76—1832. és 23—1836. előlj. sz.

⁴⁴² 68—1844. előlj. sz.

⁴⁴³ 9—1850. előlj. sz.

⁴⁴⁴ 63—1852. előlj. sz.

⁴⁴⁵ 38—1839. előlj. sz.

⁴⁴⁶ 48—1839. előlj. sz.

sophusok osztályát az algebrából, miből kitűnik, hogy nemcsak a theologiai, hanem a matematikai tudományok terén is jártas volt. Az előjáróság reá bízta a matematikai tudományok tanítását a beteg tanár felgyógyulásáig.⁴⁴⁷

1842-ben az egyházi főtanács bizottságot küldött ki, hogy ez a kor szelleméhez illő tantervet készítsen az erdélyi ref. elemi közép- és felső iskolák számára. Salamon ennek is tagja volt,⁴⁴⁸ de a bizottság sokáig nem gyűlt össze. Csak 1848-ban látjuk működésének némi nyomát az enyedi és kolozsvári collegiumok fölterjesztéseiből s a bizottságnak ugyanezen év tavaszán fölvelt jegyzőkönyvéből.⁴⁴⁹ A lefolyt 6—7 év alatt egyedül Salamon József foglalkozott részletesen tanterv készítésével, de nem a bizottság felszólítása következtében, hanem a világiak köréből kitzűzött pályakérdés alapján, melyről alább bő ismertetés lesz. Kitűnik ebből, hogy Salamon nemcsak felfogta korának nézeteit, hanem vezető szerepet is játszott a tervezésekben.

4. Salamon József pályamunkája 1843-ban.

Az erdélyi ref. egyházkerületben 1818 óta többször fölmerült a tanügy rendezésének kérdése. 1818-ban, 1822-ben, 1830-ban, 1839-ben teljes vagy részleges újításokat léptettek életbe. 1842-ben az egyházfőtanács egy bizottságot küldött ki⁴⁵⁰ azon utasítással, hogy a kor kívánalmainak megfelelő tantervet készítsen az alsó és felső iskolák számára. Valószínű, hogy e határozat befolyása alatt tűzte ki valaki az alábbi pályakérdést, mely az Erdélyi Hiradó 1842. évi 26. számában jelent meg: Fejtsenek fel a' collegium — mint tudományos pályára készítő intézet rendszerének hiányai, 's a' műveltségnek ebből folyó akadályai; mutattassék ki mennyire háritatnának el ezek és azok egy központi egyetem, 's erre készítő gymnasiumok kapcsolatban levő rendszere által; minő elsőségekkel, 's reménynyel biztatna ez utóbbi rendszer a' most fen álló felett; mik lennének e'

⁴⁴⁷ Múlt és Jelen. 1844. 15. sz.

⁴⁴⁸ Az ehk. lt.-ban 47—1842 sz.

⁴⁴⁹ Az ehk. lt.-ban 71., 91., 92. 115—1848 sz.

⁴⁵⁰ Az ehk. lt.-ban 47—1842 sz.

terv létesítése és végrehajtásának gátló okai és körülményei; javaltassanak eszközök ezek elenyésztetésére?

A jutalom 200 pengő frt., melyet az aránylag legjobb munka nyerhet el, ha nem is oldja meg a kérdést kielégítőleg. A pályamunka megbírálására vállalkoztak id. Bethlen János, Teleki Domokos, Kemény Domokos, Teleki László, Méhes Sámuel, Zeyk Miklós, Dósa Elek. — A szokásos feltételek mellett 1843. január 1-én kellett beadni a pályamunkát, április 24-ére tűzték ki a pályadíj kiadását.

Az Erdélyi Híradó 1842. évi, decz. 23-iki (102-dik) számában a Nemzeti Társalkodó utolsó czikkéből csak annyit tudunk meg, hogy a kitűzött időre egy értekezésnél több nem érkezett be. A jutalomtevők tehát, a kitűzött cél elérhetése tekintetéből jónak látták a határidőt a következő év februarius utolsó napjáig kiterjeszteni. — Ugyanazon lap 1843. évi, április 18-diki 31-dik számában, 188. lapon, a Nemzeti Társalkodó tudósítója azt írja, hogy a beérkezett munkák bírálatára a jutalomtételkor kitűzött határidő felette rövidde vált; a bizottság a jutalomkiosztás napját július elsejére tűzte ki. — Több értesítést nem találtam ez ügyről az Erdélyi Híradóban. Talán nem is volt.

A pályamunkák közül csak a Salamon Józsefének fogalmazványát ismerem s az alábbi sorokban ezt ismertetem kivonatosan.

Azt mondhatnók, hogy e korszak felfogását találjuk meg benne s már ezért is érdekes, még érdekesebb annál fogva, hogy a nevelésügygyel hivatásszerűen foglalkozó, érett ítéletű, tapasztalt professor írta. Először a collegiumi hiányokról szól a következőkben:

Zárdszerű alakja nem felel meg a kor kívánalmainak. A collegiumban összeszorított ifjuság megunta a régi idő szokásait, gyakorlatait, siet lerázni, kijátszani s e miatt megnehezedett a fegyelemtartás. — A rossz példa egyebütt is, de különösen az együttlakásban felette káros, szaporítja a korhelyeket, megvesztegeti az erkölcsöket; a rossz példától lehetetlen elszigetelni az együttlakó gyermekeket.

A felsőbb tudományok hallgatói három classisra oszlanak ugyan, a három tudományszak szerint, de mivel a

tanítók hiánya miatt két osztály együtt tanul, ebből többféle hiány származik, mert a két osztály közül egyik sohasem hallgathatja kellő rendben a tudományokat. A philosophiai osztályban egyik osztály előbb hallgatja az új, mint az ó- és középkor történetét. — Egyik osztály sem végzi be az oda tartozókat, hanem át kell menni érette a másikba. Például a philosophiai szakon nem tárgyalják a physicát és a gyakorlati philosophiát; ezeket a törvénnyel együtt kell tanulni. Ebből az a kár következik, hogy a kik egyetemekre, műegyetemre vagy bányász iskolába készülnek s kiktől a philosophiai tanfolyam bevégzését megkívánják, csak a két évi jogi tanfolyam hallgatása után érhetnek czélt, tehát két évet vesztenek. Veszt a theologus is ugyanazon okból, ezenkívül a theologiai tudományokat csak egy professortól hallgathatván, naponként legfennebb három órát kap, tehát két év alatt sem készülhet el úgy, a mint kellene. — Két közvizsgálat van évenként; a gyenge tanulók ismételni kötelesek, de mivel az ismétlés tananyaga csak minden második évben fordul elő, egy év helyett kettőt vesz az ifjú.

Erdélyi egyházkerületünkben bámulatosan czélszerűtlenül szoródik szét a jog és theologia tanítása. Négy collegium mellett egy-egy professor küzködik e szakok terjedelmes tudományaival, kik egyik intézet mellett együtt, teljes kiterjedésben és kitűnő kedvvel vételkedéssel és előhaladással taníthatnák. — Ne vádoljuk az elhunytakat, kik buzgón tették azt, a mit tehettek. Vádoljuk inkább magunkat, kik e jelen században lényeges javításokat teheténk vala, de inkább a dolognak külsőjén babráltunk. Megérdemelnők pedig az utókor átkát s ellenségeink gúnyos kaczeját, ha tovább is fenntartanók e tanfolyamokat megosztott helyzetökben.

Nem elég Erdélynek a három nemzet és négy vallás, mi reformatusok négy felé osztjuk magunkat a négy collegiummal, melyeknek ifjusága egymást lenézi, balítéleteket táplál egymás iránt s kevesen vannak, kik tanulásuk helyének balítéletein fölülemelkednek.

A mi rendszerünk szerint ifjaink nem választhatván tanulmányaikat kitűzött czéljok szerint, mindent kell tanulniok, mi egy osztályra ki van szabva. Encyclopaedicus, összevont

tanításunkkal minden tanítványunkból universalis tudóst akarunk nevelni s tudnak aztán ex singulis aliquid, ex toto nihil; lesznek sokhoz kapók, kevésbé bírók. Szóval, midőn a mivelt nemzetek szak szerint igyekeznek nevelni fiaikat, mi csaknem szándékosan féltudósokat szaporítunk, kik semmi elhivatásra nem készülvén különösen mindenre alkalmazsoknak hiszik magokat, ostromolják a hivatalok ajtóit s terhőkre válnak néha a társaságnak is; lelkes papok helyett lesznek lélekvesztők, solid törvénytudók helyett legulejusok s per-szaporítók; így a félszeg művelődésnek szomorú következései a hivatalok minden ágán keresztül a kormány s törvényhozás zöldasztaláig károsan működnek.

II. kérdés. Mutattassék ki, mennyire háríttatnak el a collegiumi rendszer hiányai s a műveltségnek abból folyó akadályai egy középponti egyetem s erre készítő gymnasiumok kapcsolatában levő rendszere által? Miből önként fog kiválgalni, hogy e rendszer a collegiumi felett minő elsőséggel biztathat?

Egy középponti főiskola a zárdai együttlakást eloszlatván, az első kérdés elején érintett hiány elenyészne. Nem kényszerülvén az ifjuság tetszése elleni öltözködésre, bizonyos órákhoz kötött fölkelésre, lefekvésre s az együttlakás kívánta többi tenni valókra, nem gyökereznek meg benne az ezek elteni törekvés; sok iskolai hiba s az ezek miatti fenyték megszűnnék; az iskolaiszony, mely most annyira szembetűnő, önként elenyészne. A lélek s különösen a jellem kifejlesztésére az ifju embernek bizonyos magára bizatása, bizonyos szabadság szükséges. Elérhető ez az együttlakás zárdaszerű alakjának megszüntetésével.

A collegiumi együttlakásban ismeretes *várdázásnak* (éjjeli örködés), mit a korhelek üznek s ezzel a jobb igyekezetűeket is korhelekké teszik, nincs helye és értelme a különlakásban. Nem hallgatják itt a gyenge gyermekek a rosszra hajlott ifjak trágár beszédeit s a növendékek nem látják az erkölcsöt éppen megrontó példákat; nem lehet annyira félni, hogy minden vigyázatot kikerülő találkozások, titkos bűnökre, testet és lelket ölő szokásokra vezessék, a legszebb reménnyel fejlődni kezdett növendékeket is.

A középponti főiskola felállítása, megfelelő számú professorokkal, megszüntetné a többi hiányokat, nem veszteneék felesleges éveket sem a szorgalmas, sem az ismétlésre utasított ifjak. A philosophiai osztályt végzett ifju a jogászi két évet megnyervén, azonnal kezdené orvosi, mérnöki, bányászati pályáját; a papi hivatalra készülők is egyenesen a philosophiai osztályból mennének át a theologiai tanfolyamra s ha itt három évet kellene is tölteni, a kiemerítőbb tanulmányozás végett, mégis nyernének egy évet.

A négy collegium mellett működő theologiai és jogi tanárok egyesítése egy főiskolában a tudományok művelésére előnyös volna. — A testületi szellem tanároknak és az ifjuságban egyenlősülne; a szünni kezdő *debrecenisismus*, *enyedismus* és más *ismus* visszaszító színe és szaga végképpen elenyészne. A szíveknek azon összeorradását, mit az együtttanulás helyén és idején tul a munkás életre, a haza minden tájékára magukkal kivigyének s azt az egész honra kiterjedő egymást ismerést és becsülést, melynek jó következményei felszámíthatlanok, csak egy központi solidabb művelődéstől lehet várni.

Salamon e főiskolát nem kívánta egyetemnek nevezni addig, míg egyetemi rangra méltó voltát tettelegesen be nem bizonyította.

Áttér ezután a gymnasiumokra s kijelenti, hogy a főiskola mellé teljes kiterjedésű realgymnasiumot óhajt, melyből a jól végzett s érett voltukról bizonyítványt nyert ifjak egyenesen a főiskola philosophiai tanfolyamára lépnek.

A realgymnasiumban négy részt különböztet meg:

I. Az *elemi iskola*, melyben a gyermekek egy évet töltenek, ha az iskolába lépéskor már tudtak olvasni, de ha az iskolában kell megtanulniok, két évet töltenek egy tanító alatt és pedig a két éves tanfolyamon a kölcsönös tanítás módszere mellett, melynek sikeres voltát eléggé bizonyítja a kolozsvári külmagyar-utczai iskola, honnan a gyermekek a *conjunctica* vagy elől kezdve a második osztályba lépnek; vigyázni kell, hogy a létszám 100-nál több ne legyen.

II. A *középfiskola*, mely a porosz rendszer szerint három osztályból áll, hatodik, ötödik és negyedik számmal jelölve.

Az ötödikben kezdődik a deák nyelv, de a kik előre elhatározták, hogy a realis felső osztályokra törekednek, fölmenthetők a deák nyelv tanulása alól. Végezvén a negyedik osztályt, azok, kik művészi pályára vagy más paralell iskolákba szándékoznak, átlépnek

III. A *realis két felsőbb osztályba*. Ide kell utasítani azon növendékeket is, kikben eddig csekélyebb észtehetség mutatkozott a felsőbb tudományok iránt, vagy csekély előmenetelt tanusítottak. Minő haszon lenne, ha a mostani deák-ságig felhaladó ifjak kétharmada e határnál elválva a realis két felsőbb osztályba térne!

IV. A *humanistica*, hová a negyedik osztályból azok lépnének, kik tudományos pályára készülnek s arra alkalmassak is, megjegyezvén, hogy szegény gyermekeket kitünő talentum és bebizonyított szorgalom nélkül ide nem is kellene átbocsátani. Három osztályból áll e szakasz: a harmadik, második és első számmal jelölve vagy az ugynevezett rhetorica, poëtica és logica vagy oratoria osztályokból.

Kik e felsőbb osztályokat jó előmenetellel végezték, átmennének egy encyclopedica osztályba, mely átmenetül szolgál a gymnasium és főiskola között, készület és gyakorlat helye és éve az ifjunak arra, hogy a tudományok főbb ágaival megismerkedjék, az eddig tanultakat több önmunkassággal ismételve.

Kik az év végén tartott szigorú vizsgálat alapján a tanulásból és erkölcsi magaviseletből, érettségükről jó bizonyítványt kapnak, átbocsáthatók a philosophiai tanfolyanra, a többiek a műegyetemre, paedagogiumba, katonai intézetekbe vagy gazdasági pályára léphetnek.

A tantárgyakat és tanításmódot illetőleg útal Salamon a pesti főiskolára vonatkozó pályamunkára, mely elég tájékozást adhat a későbbi tervező bizottságnak; de azért mégis összeállítja a tervet nyolcz osztályra.

Jellemző, hogy nem is gondol rendes tanárok alkalmazására a gymnasiumban; minden osztályban csak a hittani tanfolyam vagy paedagogicum seminarium 3-ik évét elvégzett ifjak tanítóskodásáról van szó, meg a külföldi egyetemokről visszatért papjelöltekről addig, míg papi állást

kapnak. Egy-egy tanító 30 órát tanítna hetenként, tekintettel arra, hogy az eddig alkalmazott osztálytanítók naponként 4 nyilvános, 2 magánórát tanítottak, szerdán és szombaton pedig 3—3 órát.

Egy-egy tanító fizetése 200 frt volna conv. pénzben, collegiumi lakással és azzal a reménnyel, hogy velök lakó tanítványaiktól kosztot s egyéb jutalmat is kaphatnak.

E fizetések fedezetéül a tandíj szolgálna. 350 tanulót vesz középszámítással egy gymnasiumra. Ezek közül nem fizető 50 (szolga). A megmaradt 300 $\frac{1}{12}$ része 25 gyermek az év elején fizetne conv. pénzben 20 = 500 frtot, $\frac{2}{12}$ része 50 gyermek fizetne conv. pénzben 10 = 500 frtot, $\frac{3}{12}$ része 225 gyermek fizetne conv. pénzben 5 = 1125 frtot, összesen 2125 frtot, melyből nemcsak kitelnék a tanítók fizetése, hanem maradna is belőle. Az írás, rajz- és énektanítók fizetésének pótlásáról gondoskodnának a collegiumok külön alapjai.

A tanítás rendszerét illetőleg a szakrendszert léptetné életbe, mert az eddigi osztályrendszer hiányait az életbe léptetett javítások mellett sem lehetett elenyésztetni, mivel ritkán akadt olyan köztanító, ki a maga osztályának minden tantárgyát maga is elégségesen tudta volna, vagy haszonnal tanította volna; egyik a latinban, másik a mathesisben volt gyenge, német nyelvet tanítani pedig szinte egyik se volt alkalmas, nem említve a természettudományokat, melyeket külföldön sem régóta tanítanak. A német nyelvre sok órát szoktak szánni; Enyeden már a legalsó osztályban elkezdik, sőt közbe, *nagy német* nevezettel, egy egész osztályt tettek s mégis a gymnasiumot végzett ifjak nagyobb része sem írni, sem olvasni nem tud németül. — Így volt a göröggel is, midőn a felső osztályok közül egyiket éppen *görögnek* nevezték. — Mindazáltal el kell ismerni, hogy a köztanítók között évenként több lelkes buzgóságú ifjú működött, de hány készületlennel vagy hanyaggal kellett egész éven át vesződni, néha csak azért, hogy ne veszítsék el tanítói jövedelmeket. Az ilyenek sem ki, sem be nem töltötték naponkénti négy órájokat. — Így ítéletet lehet mondani a magántanítókról is. — Az eddigi magántanítók tehát

a gyermekekre nézve tulajdonképpen nélkülözhetők; mint-hogy azonban az előkelő ifjaknak ezután is lesznek magán-nevelőik, a tehetősebb szülők jól teszik, ha akár valamelyik szaktanító mellé helyezik gyermekeiket, akár egy felsőbb osztályu érettebb ifjút vesznek szállásukra a kisebb tanulók mellé correpetitornak s a végeti, hogy az otthoni magaviseletre vigyázzanak. A szállás vagy e mellett még a koszt is elég jutalom lenne az ilyeneknek. Ott, hol a központi főiskola lesz, a felsőbb tudományok hallgatói közül is lehet ily házi felügyelőket választani.

A tanítási rendszert egy berlini gymnasium 1835-diki kimutatásából vette Salamon, a mint maga mondja, azon különbséggel, hogy néhol kevesebb órát és kevesebb bejáró tanítót hozott javaslatba és hogy a két alsó osztályba a rendes tanító mellé jobbnak látta csak egy szaktanítót fölvenni a német nyelv kedvéért, hogy ne kellessék a gyermekeknek több tanítóhoz szokni, figyelmüket s vonzalmukat megosztani.

A szaktanítók nevelése külföldön vagy a bécsi műegyetemen történhetik. A collegiumok kiválaszthatnák végzett ifjaik közül az alkalmasabbakat s arra birhatnák, hogy saját költségükön a berlini egyetemre vagy az említett polytechnicumba menjenek. Bécsben lehet nyerni ösztöndíjat öfelségétől. A berlini és marburgi egyetemek segélyeit föl lehetne használni e célra. — Az enyedi collegium saját pénztárából adhatna segélyt. Így két év múlva meg kezdhetné működését a realgymnasium két collegium (enyedi és kolozsvári) mellett; addig megmaradna az együttlakás. A szaktanítók képzése külföldön s a paedagogicum seminariumban történhetik.

A realgymnasium felállítható így, rövid idő alatt, a négy collegium és két gymnasium (zilahi, szászvárosi) mellett.

A mostani gymnasiumi deák ifjuság alkotná az encyclopediai osztályt, melyből az arra megérették, mint másunnan a központi főiskolába mennének.

Lenne tehát ekkor erdélyi egyházkerületünk kebelében hat realgymnasium és egy központi főiskola, melyben az aluiról jól indult ifjaink teljesebb kiképzést nyernének pol-

gári vagy egyházi pályára. Nagyobb egyházközségeinkben, Deesen, Szilágy-Somlyón, Kézdivásárhelyen és Tordán polgári iskolák volnának állíthatók, melyek a valóságos gymnasium határáig, a rhetoricáig terjedhetnének.

Jól esik hihetni, hogy hazánk magasb állású fiai is látván gymnasiumaink javult helyzetét, érezvén másfelől a házi magánnevelés kétes értékét, sietni fognak növendék gyermekeiket ez intézet társas nevelésére bízni. A szülőknek felnőtt fiaikban talált meglegedésök, a munkás életre kilépett egykori tanítványok hálás érzete nevelni, erősíteni fogják ez intézetek állását s a buzgón pártoló kezek rövid idő alatt kipótolgatják az első kezdet hiányait.

* * *

A középonti főiskola. A realgymnasiumokat szigorú vizsgálat után jó osztályzattal s elég érettséggel végzett ifjak, kik tudományos pályára készülnek, a központi főiskolába lépnek, hol rendes és rendkívüli tanítók a philosophiai, jogtani és hittani rendes és rendkívüli tudományokat minden évben, mindenesetre négy tanfolyamban, vagy két év alatt elvégeznék.

A tanítókról és tudományokról a következő rövid kimutatást adja Salamon: Négy collegiumunkban 24 rendes professor lévén, kettőt-kettőt mindenik mellett meghagyván a gymnasiumbeli és kivált encyclopaediai osztály tanítására és az egésznek igazgatására; ekkor a központi főiskola mellé 16 professort lehetne összpontosítani, kik közül hárman a theologiai, hárman a törvény, — nyolczan a philosophiai tudományokat tanítanák, ketten pedig a tanítóképző-intézet vezetésére és tanítására lennének választva. A munka következőleg oszlanék meg a professorok között:

A) A philosophiai osztályban tanítva

I. A szemléleti philosophia professora encyclopaediát, alap-philosophiát, logicát, metaphysicát, empirica psychológiát és philosophia historiáját két félévben, hetenként 10 órán.

II. A practica philosophia professora jus naturaet, ethicát, vallásphilosophiát, aestheticát, a tanítóképzőben paedagogicát.

III. A mathematica professora algebrát, geometriát, trigonometriát, astronomiát; a tanítóképzőben egy félévben arithmetica és geometriát.

IV. A felsőbb analysis és a mathematica 2-ik professorának tárgyai: a mechanica, optica, dioptrica, chronologia, ars rationaria.

V. A physica professoráé: a tulajdonképpen physica, chemia, technologia.

VI. A természettudományok professoráé: a naturalis historia, mineralogia, geognosia, botanica, zoologia.

VII. A historia professoráé: közönséges historia, haza története, geographia a jogászoknál statistica.

VIII. A philologia professoráé: héber nyelv, görög gyakorlás azok számára, kik a theologiai osztályba akarnak lépni; római literatura a tanítóképzőben.

B) A jogi tanfolyamon.

I. A jogi tudományok encyclopaediája, római polgári és fenyítő törvény, diplomatica, heraldica, palaeographia, honi jog története.

II. Jus publicum s ennek története, stylus curialis, egyházi, bányászati és váltótörvény.

III. Jus privatum, ennek történeteivel, praxis judiciaria, politia, medicina forensis.

C) A theologiai tanfolyamon.

I. Systhematica theologia, dogmatica, moralis és egyházi historia.

II. A theologiai tudományok encyclopaediája, Ó- és Új testamentumi bevezetés s mindkettőnek exegese, archeologia és bibliai philologia.

III. Practica theologia: homiletica, liturgica, cura pastoralis, biblica és symbolica theologia. A homileticum seminarium vezetése egész éven keresztül egy órán.

D) A tanítóképző intézetben. (Paedagogicum seminarium.)

I. Egyik professor, ki az intézet directora, tanítná hetenként 10 óra alatt a vallást, didacticát és írásbeli gyakorlást.

II. A másiknak tárgyai volnának az alaktan, földrajz és Magyarhon története, gazdaság, főleg kertészség, testgya-

korlás, kisdedováás; a 3-ik osztályban német, franczia és magyar litteratura 13 vagy legfeljebb 16 órán. — Ha e második tanító alkalmas nem volna az ének és zene tanítására, külön egyént kellene alkalmazni.

Készített Salamon órarendet is fél évekre osztva a tanárok működését, de a tantárgyak feltüntetése után ez melőzhető.

A tervező véleménye szerint ily középponti főiskola, tanítóképző intézettel együtt felállítva egyházunk ujászületésének hajnala lenne s nagy következményű az egész hazára nézve. A czélnek megfelelőleg nevelt iskolamesterek és a neveléssel mind elméletileg, mind gyakorlatilag megismertek papok közreműködésével a magyar földnépet értelmesebbé tennék, mely a kor kívánatai következtében reá kiterjesztendő nemzeti létnek jótétéményeit meg is érdemelné, használni is tudná! Falusi iskoláink jobb karba állítása, kisdedováókkal egybekötve, nagy mértékben befolyyna az oláh nemzet magyarosítására és értelmessé tételére, miből egymáshoz való szívesebb vonzalom és közszellem születhetnék.

Helyesen tenné a szász nemzet is, ha jogi és theologiai tanárai közül egy-egy párt e főiskolához csatolna, vagy a most Bécsben létezőknek ide áttételét kérné, hogy fiai ne menjenek a távoli Pozsonyba vagy másfelé. Így a magyar ifjak a német nyelv kedvéért is hallgatnának német professorokat, a szász ifjak pedig a nélkülözhetetlen magyar nyelvet éppen így tanulhatnák meg ifjaink társaságában s talán a közelebbiről keletkezett idegenkedést szíves egyetértés váltaná fel.

E főiskola nem zárná el ifjainkat a külföldi egyetemekről még azon esetben sem, ha e főiskola egyetemi rangot nyerne.

A III. kérdés ez volt: „Mik lennének ezen főiskola vagy egyetem létesítése és végrehajtásának gátló okai és körülményei s mik az eszközök ezeknek elenyésztetésökre?

Mielőtt a gátló okok fejtegetéséhez fogna, kijelenti Salamon, hogy a központi iskolát legalkalmasabb, legczélszerűbb módon Kolozsvárt lehetne elhelyezni. A nemzeti élet gyü-

lekezési ponja ez, hol az ifju előre megismerkedhetik azokkal, kikhez idővel élet és kötelesség viszonyai köthetik, hol a több oldalú kiképzés, a művelt társalgás között kisimulnak az ifjú darabosságai, elgőzölögnek a kisvárosiság holló szugolyi időtlenségei s látván a társaság életét nagyobb keretben, megtanulja az eddig nagyon hiányosan felfogott élet mesterségét, megtanulja, hogy czélszerű készülés mellett, illedelmes magaviselet és művelt oldalról való megismertetést szereznek a társaságban kinek-kinek állást és működési kört, a betyárság pedig és hetyke önhittség, valamint a magába zárkozottság, nevetséges voltuk mellett, legbiztosabban elzárják az ifjak elől, boldogulásuk lehetséges útjait. Kolozsvárt a test és lélek fejlesztésére már sok intézet készen van, ilyenek az úszó-, vívó-, zene- és énekiskolák, ezek és az európai művelt nyelvek mesterei jutányos áron megkaphatók. Nagy-Enyed kicsinysége, Marosvásárhely a királyi tábla által való elfoglaltatása miatt, nem tudnának elég szállást adni a középponti iskolának. E mellett nemcsak a tanulóknak, de a tanítóknak is szükségök van surlódásra, oly körökre, melyekben az önbecsülésnek ösztönei nemes táplálékot találjanak, de intrigákká el ne fajulhassanak. Szükségök van különböző természeti és művészeti gyűjteményekre, könyvtárakra, muzeumokra, s ezeket reményünk szerint nemisokára fel is állítják Kolozsvárt, mint nemzeti intézeteket, hogy közhaszonra szolgáljanak.

Ezután áttér Salamon a gátló okokra és azok elenyésztetésére. Két körülmény könnyíti meg neki a maga elé tett kérdésekre a felelet megadását. Egyik az, hogy a négy collegium nyújthat segílyt, másik az, hogy az alapító-leveleknek nem szavait, hanem az alapító vagy hagyományozó szándékát kell nézni.

Első kérdés: Honnan lehet venni azon pénzalapot, mely a tervezett 16 professor fizetésének tőkéje legyen?

Mielőtt e kérdésre szállhatnánk, tudni kell legalább hozzávetőleg, mit élvez a 16 professor most a különböző collegiumok mellett és mennyi kellene Kolozsvárt?

1. Nagy-Enyedről el kellene hozni legalább öt professort, kiknek készpénzfizetése

800 frt lévén ezüstben, az egésznek	
összege	4000 ezüst frt.
2. Marosvásárhelyről négy professort 400	
frtjával	1600 „ „
3. Sz.-Udvarhelyről két professort 400 frtjával	800 „ „
4. Kolozsvárról alkalmaznának öt professort	
400 frtjával	2000 „ „
Összesen ..	8400 ezüst frt.

A Nagy-Enyedről átjövőknek szállással együtt kellene most 1000 frt., míg ezek élnek: 5000 frt.; a többi 11-nek szállással együtt 800 frt., együtt 8800 frt. — A mostani kolozsvári professorok szállásai idővel a négy öregebb professornak szolgálhatnának fizetés-pótlásul és még két honorarius professornak szállásul.

A 16 professor fizetése tehát, néhány évig, 13.800 frt lenne ezüstben, de a mostani enyediék elhunytával egyenlőkké válván a fizetések, lepadna 12.800 frtra.

Az enyediéket kivéve, a többi helyekről alkalmazott professorok fizetését pótolni kellene a tervezés szerint 5400 vagy később 4400 frttal. Salamon meg van győződve, hogy a négy collegium pótolni tudná ez összeget mostani pénzerejéhez képest, ide számítván azt is, hogy idővel 1 theol. és 1 jogi tanszék apadásával ezeknek levonandó fizetések is a jövedelmet nevelné. Ehhez járulhatna az üresen maradt professori szállások hasznobére, vagy az eladásukból származott tőkének kamatja is.

A végrehajtás szempontjából Kolozsvárt egy állandó központi pénztári hivatalt kellene felállítani, míg a nemzeti bank ebben némi segítséggel lehetne. Ez a pénztári hivatal egy anyakönyvbe összeelná a négy collegium mindennemű tényleges vagyonát, kölcsönkötvényeit s az értékeket külön-külön két kulcsú ládákban tartaná, a jövedelmeket külön kezelné; ennek keretébe lehetne vonni a főconsistorium pénzkezelését is. Így előállana egy közös vallási és tanulmányi alap. A pénztári hivatal terheinek egy részét hordozná a főconsistorium, mely különben az összpontosított őrködést és számoltatást folytatná.

Ha készen volna egy ily anyakönyv, ebből ki lehetne

választani a megnevezett, helyhez kötött alapítványokból annyi jövedelmet, a mennyi egy jól szervezett realgymnasium költségeire szükséges, azután a professori fizetések mostani tőkáját, továbbá az olyan legatumokat, melyek esetleg meghatározott helyen tanuló ifjaknak rendelvek, végül a megnevezés nélküli alumniumok összegét stb. Ennek alapján meg lehetne adni a feleleteket az előfordulható kérdésekre. — Szükséges volna tehát bekivánni a 4 collegium bevételeinek és kiadásainak rövid kimutatását a fennebbi czimek szerint.

2-ik kérdés: Azon beneficiumok, melyeket most a deák ifjak 4 collegiumunk mellett élveznek, miként pótolhatók ki a központi iskolában?

A legrégibb alumniumokat oly kegyes szándékkal alapították, hogy azokkal a tanuló ifjak egy iskolai év alatt leg-sürgetőbb szükségeiket fedezhessék. Bizonyítják ezt a nagyenyedi principis beneficiumok, melyekhez régebben konyhára tartozó dolgok is voltak csatolva. Sőt csak a múlt század első felében is a 30—40 frtos alumniumok elégségesek voltak egy iskolai éven keresztül egy ifjunak élelme költségeit hordozni. És így a régibb alumniumok a mai stipendiumok jelentésében voltak alapítva. Mai időben is a 100 frtos beneficiumok egy ifjunak évi kosztját és kenyérét, rendkívüli drágaságot kivéve, elbirják; a kisebb összegek pedig inkább csak jutalmaknak nézendők. Vannak olyan kegyes alapítók, kik három s több 30 frtos alumniumokat tettek le egy-egy collegiumhoz, ezeket össze lehetne olvasztani egy stipendiummá, megtartva az alapítók nevét; az apróbb alapítványok jutalmul oszthatók.

A fennebb említett anyakönyvből ki lehetne választani a helyhez kötött alumniumokat s ezeket a központi iskolában ezután is az azon gymnasiumból jött ifjaknak kellene adni; a többiek pedig a központi iskola helyhez nem kötött rendelkezése alá esnének.

„In legatis non verba sed mens testantis spectatur“. E canonica regulánál fogva nem kell szükkeblűen magyarázni az elhunyt alapítók akaratját s helyhez kötő magyarázattal akadályozni egy terjedtebb és solidabb tudományos művelődés eszközlését. Rendszerint az alapítók maguk tanultak azon

collegiumban, mely mellé alapítványukat letették s ha lakásuk körébe esvén a hely, vidékük fiaí s éppen atyafiai lebeghettek szeméik előtt; minden esetben a vett művelődésért hálaérzet s a tudománynak terjesztése, szegényebb ifjakknak ezen célra segítése, a szorgalomnak jutalmazása s ezek által többeknek is ösztönzése voltak a régibb kegyes alapítóknak is nemesebb nézeteik. És így, ha ugyanazon célokra s még teljesebb kinézéssel egy középponti iskola mellé alkalmaztatnak az adományok, nem bántódnak meg az elhunyt jótevők árnyai, sőt a jobban használt alapítványaikban annál méltóbban is tiszteltetnek; a ma élő patronusok pedig és a kegyes hagyományt teljesítő utódok nézetük kinyilatkoztatására fel is szólíthatnak.

Azon elődök, kik 1622-ben, május első napján országosan egybegyűlve egy akadémiának Kolozsvárt leendő felállítasáról a 6-ik törvénycikket *communi ore et suffragio* hozták, hazájukra kedves májusi fényt akarának deríteni. És ha annak kulcsát keresem, miért halmozódott több alapítvány az enyedi collegium körül, abban találom, hogy ebből remélték a közönségesen óhajtott középponti iskolát felvirágoztatni. Nemzeti d. e. fejedelmeink a kolozsvári collegiumot is kegyes pártolások alá vették, minek ma is nagy fontossága lenne, ha a tizenhatezer kőso árát csak egy ezüst frtjával is lehetne a két garas helyett incassálni s mondhatni, hogy a középponti iskola felállításának és fennállása költségeinek legnagyobb részét fedezni bírná. Majd a 18. század kezdetén egy vándor iskola sorsa osztotta meg a jótevők kegyes gondjait s így emelkedett a marosvásárhelyi collegium. Végre jelen századunkban is éppen szemeink előtt egy buzgó férfiú által ápoltt iskola, fia hálaérzetből származott nagyszerű alapítványával s több kegyes alapítvány kapcsolatában Székelyudvarhelyen a negyedik collegiumi rangra emeltették a helyett, hogy ez is egy derék gymnasiummá alakítottatott volna.

Igy visszatekintve collegiumaink történeteire s érezve egy nagyobb intézetnek sürgető szükségét; nem láthatom, mi gátolná statusunk igazgatóságát abban, hogy ezen alkalmas helyeken álló négy főiskolából, de mind a mellett szűkkörű

tudományos intézetekből, teljes kiterjedésű gymnasiumok alakíttassanak s a feleslegből egyik mellé középponti iskola állíttassék, melyhez a most elszórva levő alumíniumok való-
ságos stipendiumokban központosíttassanak!

Mintha hallanám mégis megújulni az ellenvetést: nem fog a középponti iskola mellett annyi ifju segítettetni, mint most a négy collegium mellett, hol czipóval, számo-
sabb alumíniummal, legatióval, magántanítványokkal és ingyen szállással szoktak magukon segíteni. Ez ellenvetésre sokat lehetne mondani, de csak ezeket jegyzem meg: sok korhel ifju huzalkodott fel a könnyű megélhetés mellett, kik ha a collegiumban nem tenghetnek, másfelé fordultak s a társaságnak is hasznosabb tagjai lettek volna. Nem is óhajtunk a középponti iskola mellé annyi ifjat, mennyi most a négy collegium mellett deakoskodik, sokkal üdvösebb levén mind magunkra, mind a társaságra nézve, hogy jól elrendelt realis iskolák és gymnasiumok legalább kétszer oszszák meg a tanulókat az élet különböző nemeire, mielőtt a talentumosabbak felsőbb, tudományos műveledésre kíválnának; ezek pedig könnyebben tudnak magukon segíteni, mint gondolkók s az összpontosuló stipendiumok is ilyeneken segítenek. A legatiók órája ütött s azt hisszük, hogy a sátoros ünnepek harmadik napját s a legatiókat minél előbb meg kell szüntetni, mint ez már egyebütt is megtörtént. A legnagyobb szükség szülte szokás észrevétlenül ragadt fel az iskolákra; miatta vacatióinknak káros rendszere alakult, istentiszteletünk méltósága aljasult, az alamisna is, melyet patrocínium nevezet alatt ebben keresnek ifjaink, panaszossá vált s ugyanezért nem kívánatos dolog-e az ilyen *cantatiókkal* minél előbb felhagyni? A mi illeti a magántanítóságot: a jelesebb ifjak ezután is felvétetnek magánházakhoz correpetitoroknak s órákat adva is tudnak magukon segíteni. De egy más ellen-
vetésre megyek át.

3. kérdés. Hát azon szegény szolga gyermekek, kik az eddigi rendszer mellett szállást, kosztot s még néhol ruházatot is kaptak és jeles emberek váltak belőlük, miként segítenek ezután magukon?

Igaz, hogy a szolga gyermekek közül sok jeles ember

vált, papok, professorok, orvosok, ügyvédek, gazdatisztek stb., kiknek homályban maradni kár lett volna; de a nagy tömegből mindig kevesen voltak jelesek. Számosak a szolgák ma is collegiumainkban; de a ki ismeri őket, nem fogja tagadni, hogy nagyobb része dolog kerülő, tanulni korhel, talentum nélküli. Ilyenek számát előmozdítani káros magukra nézve, kikből mesteremberek válhattak volna, káros a társaságra nézve is, midőn ilyenekből felhuzalkodott akármi állás- és kötelességbeli emberekkel kellett bajlódni. Ha falusi és városi iskoláink jobb karba állíttatnak, módja lesz ott tanulni minden gyermeknek; helybeli tanítóiktól ajánlhatva a realgymnasiumok mellett mindig fognak találni vidéki és városi tehetősebb szülőket, kik gyermekeik mellé szolgáktól és vetélytársaknak fölveszik s minden szükségessel ellátva a gymnasiumon keresztül elősegítik; a gyengéket, korheleket pedig éppen a jó rendnek kellett ezután a gymnasium sorompóitól elmozdítani s a realis osztályba vagy az addig tanultakkal más életpályára útasítani. A székely gyermekek kapnak ingyen kenyeret ezután is Enyeden s ha Kézdivásárhelyen is egy gymnasium alakulhat, kevesebbnek lesz szüksége ezen segedelemre is. E mellett a szegény, de jeles elméjű gyermekek semmi tandíjjal vagy évi befizetéssel nem terhelhetnek s így ez az ellenvetés is elenyészik.

4. kérdés: A középponti iskolához szükséges épületeket, tantermeket, museumokat, professori lakásokat micsoda pénzalapból lehet felépíteni és fenntartani?

A terv szerint Kolozsvárt kell fölépíteni a középponti iskolát. Ha a kolozsvári collegium mostani területét fölmérik az úgynevezett Bethlen Gábor bástyájáig s onnan lefelé a mostani sütőház és typographia kertjét, annyi üres tér marad, hogy erre a főiskola minden épülete elér. A mostani négyszögű, új, két emeletes épület befogadja a realgymnasiumot, a tanítókat képző intézetet, annak tanítóit, ennek tanulóit lakással is. Van könyvtára s még egyszer akkora helye a mostani nagy auditoriumban, hol elférnének a többi collegiumokból hozandó és a gymnasiumokban nem szükséges theologiai, jogi és philosophiai könyvek, mellette pedig két olvasó szoba is volna. Van már museum, chemiai

laboratorium és három auditorium. E meglevő épületekhez szükséges volna egy sor két emeletes épület, hat tágas és világos auditoriummal, egy nagy teremmel istentiszteletekre és ünnepélyekre, egy szobával az igazgatóság gyűléseire s mellette egy másikkal levéltárnak, továbbá két tágas szobával a felső emeleten a pénztári hivatal számára.

Mindezen épületeket elő lehetne állítani díszesen, a belső felszereléssel együtt 40,000 ezüst frttal, az ott maradó intézet fogyatkozása nélkül.

Ezután következik a legnehezebb kérdés, hogy micsoda pénzből lehetne fölépíteni és fenntartani a tervezett épületeket?

Professori szállásokat Salamon szerint nem kellene építeni, mert az egyház tudna két szállást adni illő bérért s így a professorok szinte felének már állandó szállása lévén, a többiek farkas-utczában és király-utczában vagy egyebütt fogadhatnak szállást. Gazdaságosabbnak tartaná a collegium melletti mostani szállásokat pénzzé tenni, minthogy a professorok a főiskola mellett nyernek alkalmazást. E pénz kamatja növelné a fölemelt professori fizetések tőkéjét, ha egészen ki nem pótolná is.

Salamon azt hiszi, hogy nem szól törvénytelenül, midőn azt erősíti, hogy az enyedi collegium minden realitása, anyaszentegyházunk kebelében és felvigyázata alatt, a nevelés és tudományos művelődés nagy céljára van adományozva s a mint Gyulafehérvárról áttették Enyedre, fejedelmi engedéllyel Kolozsvárra is áttehetik. De nem szükséges. Az egyházi főtanács fölhatalmazásával, egy tekintélyes honfi személyes közreműködése mellett, ki lehetne eszközölni a londoni bankból járó pénznek ide áttételét s most az építés segítségére, majd a fenntartásra lehetne fordítani. Ezen kívül egy teljes kimutatás meggyőzne arról, hogy az enyedi collegium tőkepénzéből és kamathátralékából két év alatt lehetne annyit kiszakítani s begyűjteni, az ott maradó intézet kára nélkül, a mennyivel az épületet föl lehetne emelni e két év alatt. Gyűjtést nem indítna Salamon addig, míg az intézet meg nem kezdené működését; akkor a megnyert bizodalom önként is támasztana kegyes jóltevőket s az idő meg-

mutatná, kikhez és micsoda kútfőkhöz kell folyamodni a fennmaradt szükségek pótlására, könyvtár s más intézetek alaptőkéjének összeszerzésére.

5. kérdés. Vajjon legfelsőbb helyen nem találna-e akadályra ezen középponti iskolának és éppen ily módon való összeállítása?

Salamon nem kételkedik a fejedelmi jóváhagyáson, mert az intézet felállítása nem terheli a catholicus studiorum fundust, megtörténik a nép terhelése és segélykérés nélkül, régibb alapítóink akaratja sem szenved sérelmet. Midőn 1764-ben Mária Terézia Erdélyben protestáns alattvalói számára egyetemet akart felállíttatni, akkor ettől a két hitfelekezet gondnokai, anyagi erő hiánya s más akadályok miatt vonakodtak. Most, midőn meglevő s csak összeszedett forrásokból nem egyetemet, hanem csak úgy nevezhető academicum collegiumot akarnánk központi iskolául összealkotni, miért kételkednénk a fejedelmi engedély felől.

Az akadályok ezekkel el vannak hárítva. A collegiumok kimutatásainak beérkezéig, a pályakérdés feltevői, bírálói, magokhoz veendő tagokkal megállapíthatnák véleményüket a központi iskola helyéről, a szükséges épületekről, a tanítás tervéről s ezt bemutatnák az egyházi főtanács népes gyűlésének.

A rendes professorok összeállítására vonatkozó tervet mellőzve, figyelemre méltó, hogy Salamon négy rendkívüli professor alkalmazását is javasolja 200 pengő forint honorariummal s a tanítványoktól befolyó díjak élvezetével. Ezek közül egyet a hittani, egyet a jogi, kettőt a philosophiai szakhoz kellene kinevezni, pótolnák az akadályozott rendes professort, közülök képződnének az új rendes professorok, egyébként lehetnek papokká és gymnasiumi tanítókká.

A gondnoki kart alkotnák a kir. kormány hitsorsos tanácsosai, a kolozsvári collegium curatorai; egyházi részről a püspök, a collegium mindenkorai rectora; négy professort és négy papot, valamint a világi gondnokokat is az egyházi főtanács népes gyűlése választaná.

A gondnokság alatt állana a senatus academicus, a mai professoratus a rector elnöklete alatt.

Közvetlen a rectortól és senatustól függőleg szervezendő

laboratorium és három auditorium. E meglevő épületekhez szükséges volna egy sor két emeletes épület, hat tágas és világos auditoriummal, egy nagy teremmel istentiszteletekre és ünnepélyekre, egy szobával az igazgatóság gyűléseire s mellette egy másikkal levéltárnak, továbbá két tágas szobával a felső emeleten a pénztári hivatal számára.

Mindezen épületeket elő lehetne állítani díszesen, a belső felszereléssel együtt 40,000 ezüst frttal, az ott maradó intézet fogyatkozása nélkül.

Ezután következik a legnehezebb kérdés, hogy micsoda pénzből lehetne fölépíteni és fenntartani a tervezett épületeket?

Professori szállásokat Salamon szerint nem kellene építeni, mert az egyház tudna két szállást adni illő bérért s így a professorok szinte felének már állandó szállása lévén, a többiek farkas-utczában és király-utczában vagy egyebütt fogadhatnak szállást. Gazdaságosabbnak tartaná a collegium melletti mostani szállásokat pénzzé tenni, minthogy a professorok a főiskola mellett nyernek alkalmazást. E pénz kamatja növelné a fölemelt professori fizetések tőkáját, ha egészen ki nem pótolná is.

Salamon azt hiszi, hogy nem szól törvénytelenül, midőn azt erősíti, hogy az enyedi collegium minden realitása, anyaszentegyházunk kebelében és felvigyázata alatt, a nevelés és tudományos mivelődés nagy czéljára van adományozva s a mint Gyulafehérvárról áttették Enyedre, fejedelmi engedéllyel Kolozsvárra is áttehetik. De nem szükséges. Az egyházi főtanács fölhatalmazásával, egy tekintélyes honfi személyes közreműködése mellett, ki lehetne eszközölni a londoni bankból járó pénznek ide áttételét s most az építés segítségére, majd a fenntartásra lehetne fordítani. Ezen kívül egy teljes kimutatás meggyőzne arról, hogy az enyedi collegium tőkepénzéből és kamathátralékából két év alatt lehetne annyit kiszakítani s begyűjteni, az ott maradó intézet kára nélkül, a mennyivel az épületet föl lehetne emelni e két év alatt. Gyűjtést nem indítna Salamon addig, míg az intézet meg nem kezdené működését; akkor a megnyert bizodalom önként is támasztana kegyes jóltevőket s az idő meg-

mutatná, kikhez és micsoda kútfőkhöz kell folyamodni a fennmaradt szükségek pótlására, könyvtár s más intézetek alapítókéjének összeszerzésére.

5. kérdés. Vajjon legfelsőbb helyen nem találna-e akadályra ezen középponti iskolának és éppen ily módon való összeállítása?

Salamon nem kételkedik a fejedelmi jóváhagyáson, mert az intézet felállítása nem terheli a catholicus studiorum fundust, megtörténik a nép terhelése és segélykérés nélkül, régibb alapítóink akarátja sem szenved sérelmet. Midőn 1764-ben Mária Terézia Erdélyben protestáns alattvalói számára egyetemet akart felállíttatni, akkor ettől a két hitfelekezet gondnokai, anyagi erő hiánya s más akadályok miatt vonakodtak. Most, midőn meglevő s csak összeszedett forrásokból nem egyetemet, hanem csak úgy nevezhető academicum collegiumot akarnánk központi iskolául összealkotni, miért kételkednénk a fejedelmi engedély felől.

Az akadályok ezekkel el vannak hárítva. A collegiumok kimutatásainak beérkezéig, a pályakérdés feltevői, bírálói, magokhoz veendő tagokkal megállapíthatnák véleményüket a központi iskola helyéről, a szükséges épületekről, a tanítás tervéről s ezt bemutatnák az egyházi főtanács népes gyűlésének.

A rendes professorok összeállítására vonatkozó tervet mellőzve, figyelemre méltó, hogy Salamon négy rendkívüli professor alkalmazását is javasolja 200 pengő forint honorariummal s a tanítványoktól befolyó díjak élvezetével. Ezek közül egyet a hittani, egyet a jogi, kettőt a philosophiai szakhoz kellene kinevezni, pótolnák az akadályozott rendes professort, közülök képződnének az új rendes professorok, egyébként lehetnek papokká és gymnasiumi tanítókká.

A gondnoki kart alkotnák a kir. kormány hitsorsos tanácsosai, a kolozsvári collegium curatorai; egyházi részről a püspök, a collegium mindenkor rectora; négy professort és négy papot, valamint a világi gondnokokat is az egyházi főtanács népes gyűlése választaná.

A gondnokság alatt állana a senatus academicus, a mai professoratus a rector elnöklete alatt.

Közvetlen a rectortól és senatustól függőleg szervezendő

egy *becsület-törvényszék* ily formán: a tanítóképző intézet 3-ik vagy felső osztályának tagjai választanak *egyet*, a theológusok, jogászok és philosophusok *kettőt-kettőt*. Ennek kötelessége volna a rectorral együtt végezni a künnlakó ifjúságra való felvigyázást, intené barátságosan a tévedőket, a rectorral egybeülve megítélné a kisebb kihágásokat. Ez alsó törvényszék tagjainak ügyessége, jelleme, jó gondolkozásmódja nagy mértékben irányítván az ifjúságot, nagy fontosságú a megválasztásuk.

Ezekben foglalta össze nézeteit Salamon a pályakérdés felől s végül bocsánatot kér, ha tévedett.

A jegyzetek közt mondja, hogy a tanítás rendszeréről készített kimutatást csak azért csatolta dolgozatához, mert a szakrendszer életbe léptetésének könnyűségét s azt akarta bebizonyítani, hogy nem kerül többbe. Egy bizottság majd apróbb részletekig kidolgozza a tantervet.

Az elemi első osztályba csak 7-ik évöket betöltött gyermekek vehetők be és olyanok, kik már tudnak olvasni. Az elemi tanulás két évig tart. A második osztályba így csak a 9-ik évöket betöltött gyermekek juthatnak.

Ott hol a realiskola elválik, egy osztálylyal lehetne szaporítani a gymnasiumot, alsó harmadik osztály vagy alsó rhetorica nevezet alatt. A növendékek így 17-ik évök betöltésével végeznének s szigorú vizsgálat alapján nyert bizonyítvánnyal lépnének a központi főiskolába. A gyengébb tanulók kötelesek ismételni az encyclopedika osztályt.

Közvizsgálatokat félévenként kell tartani, de csak a rendszer tantárgyakból. A közvizsgálat mostani rendszere hiányos, tehát módosítani, javítani kell.

A tervhez órarendet is csatol Salamon a VIII osztály számára a tantárgyak, órák számának és tanítók megnevezésével; azon tanítókat nevezvén meg, kik akkor alkalmazva voltak a kolozsvári ref. collegiumban.

A régi tanterv szerint egy osztály heti óráinak száma 24; magántanítással töltöttek be 12 órát. Összesen 36 óra.

Az új tanterv szerint egy osztály heti óráinak legmagasabb száma 33; magántanításra fordított idő napjában 1 óra = 6 óra. Összesen 39.

„Némely köztanítónak nem jutott 24 óra, de majd kitanáljuk ezeket is“.

Egy tantermet külön kell szakítani a földrajz, physica és természetrajz tanítására, a mint ez már megvan a szépírássra. Itt tartanak a földabroszokat, ásványgyűjteményt s a rajzokat a természetrajz tanításához.

Az órák száma régen és most:					régen	most
1.	Latin nyelvre	..	..	..	50	60
2.	Görög nyelvre	..	..	..	3	12
3.	Német nyelvre	..	..	..	24	24
4.	Magyar nyelvre	..	..	..	8	12
5.	Vallásra	..	..	..	8	16
6.	Természetrajzra	..	..	..	8	24
7.	Földrajzra	..	..	..	26	16
8.	Arithmetikára	..	..	..	16	48
9.	Historia	..	..	..	—	8
10.	Psychologia és logica	..	..	..	2	2
11.	Physica, chemia	..	..	..	—	24
	Írásbeli gyakorlás	..	..	..	12	12
	Ének	..	..	..	16	8
Összesen					173	246

Salamon e dolgozatot 1843. tavaszán vagy nyarán írhatta, mert fogalmazványán följegyzí, hogy a pályázat határideje, sőt az eredmény kihirdetésének ideje is eltelt, de ha nem pályázhatik is a feltételt teljesítőkkal, meg lesz írójának az a jutalmazó öntudata, hogy a nagyszerű célra dolgozók sorából ki nem maradt.

Egyébiránt a czimlapon megjegyzi, hogy ez ügyben nem történt semmi lépés.⁴⁵¹

1850. július 15-én szólította föl a kormányzóság Salamont, hogy vegyen részt a tanügy rendezése végett összehívott nagyszebeni tanácskozmányban.⁴⁵² Wohlgemuth már 1850. május 8-ról meghívta Szebenbe, szóbeli értekezésre s a kolozsvári adóhivatalnál 100 frtot utalványozott költségei

⁴⁵² A felhívás eredetije a zilahi lt.-ban.

⁴⁵¹ A fogalmazvány eredetije a zilahi főgymn. lt.-ban. Nyomatás közben megtaláltam levéltárunkban Salamon pályamunkáját letisztázva, úgy a mint beadni szokták, negyedréten. — Az egész 80 lap. A melléklet 6 lap. Jellegje: „Az ember csak tanítás és nevelés által válhatik igazán emberré“. — A jelige alá valaki az 1845. évet írta, tehát ez évben adta be.

fedezésére. — A tanácskozmányok 1850. szept. elején befejeződven, a kormányzóság megköszönte Salamon rendkívüli szolgálatait, kitűnő segédkezését s fölmentette a további megbízás alól oly megjegyzéssel, hogy szolgálatát, rövid idő múlva ismét igénybe veszi.⁴⁵³ Ez évben tehát kétszer járt Szebenben.

Az év végén még egyszer igénybe vették szolgálatát. 1850. decz. 26-ról ír neki Szebenből Szabó József, ideiglenes iskola-tanácsos. Az oktatásügyi miniszter sürgetésére felszólítja Salamont, hogy előre értekezvén a reformatus és unitarius professorokkal, sőt más efféle ügyes emberekkel is, igen sietve küldjön feleletet a következő kérdésekre: 1. Miféle könyveket kaphattak eddig magyar nyelven iskoláik számára? 2. Ugyanazon könyvek mennyiben felelnek meg a czélnek, a professoratus véleménye szerint? 3. Lehet-e a czélszerűekből megfelelő számú példányokat kapni? 4. Erdélyben vagy Magyarországon vannak-e most actu ily könyvek munkában, s lehet-e remélni, hogy talán nemsokára kaphatnánk valami jó munkákat? 5. Kiket lehet Erdélyben — jutalom mellett — felszólítani originalis, magyar nyelven irandó, iskolai könyvek dolgozására? 6. Kiket lehet felszólítani valamely jó, német iskolai könyvnek magyarra fordítására?

A miniszter őszintén kívánna könyveket teremteni a földből is. Azért tehát igyekezzünk mi is őt segíteni tehetségünk szerint, mert mi magunk fogjuk hasznát venni.⁴⁵⁴

Salamon válasza nincs meg iratai közt, pedig érdekes volna. Valószínűleg megtalálható az országos lt.-ban.

Szabó József levele hivatalos irat volt. Tárgyalta tanári karunk 1850. decz. 30-án; de a határozat csak abból áll, hogy megbízta Salamont a válaszadással.⁴⁵⁵

Az 1851. és 1852-ik évben a kolozsvári ev. ref. főgymnasiumi érettségi vizsgálatok vezetésével volt megbízva. E megbízást a következő három évben azért nem teljesíthette,

⁴⁵³ Az erre vonatkozó iratok a zilahi lt.-ban.

⁴⁵⁴ E levél a zilahi lt.-ban.

⁴⁵⁵ 112—1850. tan. jkvi sz.

mert a kolozsvári ref. főgymnasium igazgatója volt, melylyel nem lehetett összekötni a kormány megbízását.

1855. június 28-án véglegesen lemondott a gymnasiumi igazgatóságról, miután többször megtette ugyanezt s ugyanannyiszor engedett az előjáróság felszólításának, a körülmények kényszerűségének. Most részint kora, részint a theologia melletti elfoglaltsága miatt nem maradhatott állásában, csak azt kérte, hogy míg a theologia átmegy Enyedre, bírassa régi szállását, megfelelő bér mellett.

Az előjáróság méltányló elismeréssel fogadta el a lemondást s készséggel átadta a szállást bér fizetés mellett.⁴⁵⁶

1856-ban bevégezte 41 évi professori szolgálatát, mint a nagyenyedi, akkor Kolozsvárt működő theologicum seminarium rendes tanára, midőn rendes fizetése 1050 o.-ért. írt. volt készpénzben és 500 frt. értékű szállása.

1856-ban iskola-tanácsossá lett oly hatáskörrel, hogy felügyeletet gyakoroljon az erdélyi reformatus és unitarius gymnasiumok és népiskolák fellett. Saját költségén költözött Nagy-Szebenbe: első évi fizetéséből 400 frtnál többet vonta le honoris taxa cím alatt. E minőségében öt évet töltött be s a közpályán eltöltött 46 évi működés után nyugalomba lépett 1862-ben.

Iskola-tanácsossá kinevezése az 1856. évi febr. 11-én kelt királyi elhatározás alapján, 1856. évi febr. 27-én történt.⁴⁵⁷ Fizetése 1600 frt. volt azon jogosultsággal, hogy előléphet az 1800 frtos rangosztályba. — Elölépéséről nem tudok, de az bizonyos, hogy teljes fizetését élvezte nyugdíjúl s a Ferencz József rend lovag keresztjét nyerte kitüntetésül.

A köznevelés előmozdításában jelentékeny része van Salamonnak. Kiemeli ezt a Rikán belöli helv. hitvallásu egyházközönség közgyűlésének bizottsága is, 1859. szept. 15-én kelt levelében, midőn fölemlíti, hogy ezelőtt csaknem egy évtizeddel, távol a székhelyföldtől, Kolozsvárt, Salamon József pendítette meg az eszmét, egy Rikán belől felállítandó tanintézet szükségességéről. A korszerű szózat nem hangzott

⁴⁵⁶ 37 - 1855. előlj. sz.

⁴⁵⁷ A kinevezési oklevél másolata a zilahi lt.-ban.

el a pusztában, siker koronázta a Rikán belöliek törekvéseit s örömmel értesítették Salamont, hogy óhajításukra az egyházi főtanács Vajna Sándort az igazgatói tisztben megerősítvén, beiktatása 1859. szept. elsején történt s így a Salamon által legelőbb fölmerített eszme megvalósult. — Jelzik azt is, hogy van 4 osztályu elemi iskolájok; ezúttal nyílt meg a gymnasium első osztálya, oly reménységgel, hogy évenként egy-egy új osztály nyílhatik meg. A tanító személyzet, az igazgató tanáron kívül, 4 osztály- és segédtanítóból áll. A tanulók száma 160.

Kérik, hogy a sepsi-szentgyörgyi „normal-iskola“ átadását, melyet eddig csak a katholikus püspökség közbelépése függesztett föl, eszközölje ki nagy befolyásával, mert ez jelentékeny lendületet biztosít az új iskolának. Különben azt hiszik, hogy az az igazgatás nélküli iskola magában és magától a felbomlás pontján áll, mivel növendékei naponta sereglenek új tanintézetekbe s október elsején, mikor ott a tanév kezdődik, kevés tanítványok lesz. E levelet aláírták Gödri Ferencz, a Rikán belőli 4 ev. ref. egyházvidék elnöke és Benedek Áron jegyző.⁴⁵⁸

Salamon egészségére nem volt jó hatása a szebeni tartózkodás. 1860 nyarán engedélyt kért, hogy lakását Kolozsvárra tehesse. Indokai a következők voltak: Kolozsvárt két főgymnasium van, melyek hatósága alá tartoznak; Szebenben nemcsak egy sincs, mint a többi iskolatanácsosnak, hanem a hozzá legközelebb esők is 13—18 mértföldnyire vannak s így az oda és visszautazás nagyon terhes. — Kolozsvárról, Székely-Udvarhely kivételével, bármelyik fő-gymnasiumhoz elutazhatik egy nap alatt. — Az írásbeli jelentéseket nem a hivatalos helyiségben, hanem ott-hon végzi most is, tehát Kolozsvárt is elvégezheti, onnan beküldheti illetékes helyére. — A gyűlések kedvéért sem szükséges Nagyszebenben tartózkodnia, mivel 4 év alatt négyszer sem történt meg, hogy az iskolatanácsosok véleményét szóbelileg vagy írásbelileg kérték volna.

⁴⁵⁸ A levél eredetije a zilahi it.-ban.

Az engedélyt megkapta 1860. november 24-én s átköltözött Kolozsvárra.⁴⁵⁹

Iskola-tanácsosi eljárásáról eddig (1900. júl. 23.) csak egy adat jutott kezembe, a nagyenyedi gymnasium megvizsgálásáról fölvev eredeti jegyzőkönyv⁴⁶⁰ 1857. május 19-ről. Ez az oka, hogy egész terjedelmében közlöm.

Az 1857-ik évnek májusa 19-ikén a reformatusok nagyenyedi gymnasiumában tanítói értekezlet tartatott, melyben jelen voltak: Vajna Antal, igazgató, Mihályi Károly, Szabó György, Kasza Dániel rendes tanárok, Nagy Károly, Sente József, Boros Gábor szaktanítók, Lészai László, Bodor Lőrincz, Ferenczi Ferencz, Gyulai Sándor, Tót Mózes, Maksai Dániel, Veres Elek, Ágoston Pál és Tankó Ferencz köztanítók és osztályfőnökök.

Cs. K. iskolai tanácsos méltós. és főtiszt. Salamon József úr aa. a gyűlésben megjelenvén és az elnöki széket elfoglalván legelőbb is nyilvánította, hogy azon négy nap alatt, melyeken a felgymnasiumi három és az algymnasiumi osztályokat, mindeniket a maga fontos voltához mért idő alatt kikérdezte, örömmel tapasztalta a növendékeknek mind a nyelvekben, mind a mér- és természettani ösmeretekbeni előhaladását s felhívta a tanítói kart, azon jó geníust, mely ezen tanintézet felett lebeg, továbbra is viseletökkel az iskolának megnyerni. Ajánlotta a miniszteri tanterv szellemének tanulmányozását s szellemének, nem csupán betűjének, pontos, lelkiismeretes és szakértő betöltését, hogy nem annyira sok és sokféle s föl nem emésztett ösmeretekkel töméssek meg a növendékek elméje, hanem a külföldi beféléknek egymással összevágó s az értelmi tehetségek kiképzésére s gyarapítására irányzott, ugyanazon tárgyat több oldalilag feldolgozó tanítással mind inkább inkább öregbedjék, mely célra sikeres eszközként két eljárást ajánlott: egyiket, hogy a felesnek vélt tanórákra annyi foglalkozást adjanak fel a tanítók, mennyit szorgalmas tanítványaiknak tehetségeik megerősítése és szellemi erőik kimerítése nélkül megbírnak, de a mennyi őket el is foglalja; másikat az ugyanazon osztályban foglalkozó tanítóknak mind a feladatok mennyiségére, mind a tanítványok tanórán kívüli foglalkozására nézve egyetértést és ez egyetértés nyomán a növendékek tanidejének sem meg nem tömését, sem üresen nem hagyását. — Ezen utmutatásokat követve reménylette hogy nemcsak, hogy nem lesznek terhelők és elmeölők a tanórák, melyeket némelyek sokalnak, sőt inkább a hasznosan elfoglalt gyermekek erkölcsaikben nemlegesen is, igen-

⁴⁵⁹ Az iratok a zilahi lt.-ban.

⁴⁶⁰ A jegyzőkönyv a zilahi lt.-ban.

legesen is gyarapodni fognak; a fenyték fenntartása megkönnyítetik és az iskolai előjáróság megelőzvé a kihágásokat s elháritván a szorgalmas tanítás és tanoltatás által azoknak alkalmosságait, nem lessz fenytetni kénytelen. Ajánlotta különösen a tiltott, engedélyezett vagy ajánlott iskolai tankönyveknek köz tudatban tartását, az előleges tantervnek és a zártudósításoknak maga idejében felküldését. S végre nyilvánítván, hogy gymnasiumunkban a tanterv szellemét is értelmesen felfogottnak, az arra vezető eljárást is okszerűleg alkalmazottnak, az igazgatói teendőket is, pontosan teljesítettnek örömmel tapasztalta, felszólította az értekezlet tagjait, hogy a kinek akár a tantárgyakra, akár a tanórákra, akár egyéb iskolai tárgyra nézve, saját tapasztalásából merített észrevétele volna indokaival együtt előterjeszteni szíveskedjék.

Uj Indítványa senkinek sem lévén azon eszmék fölött folyt a tárgyalás és bizodalmas eszmecsere, melyeket a fenn tisztelt tanácsos úr a fönnebbiek szerint szőnyegre hozott s ez foglalta el az értekezlet idejét; ennek végével a tanítói kar is örömét nyilvánítván a fölött, hogy a fenn tisztelt tanácsos úrhoz ily huzamos idő alatt lehetett szerencséje, tőle bucsúját vette.*

Bodor Lőrincz
jegyző.

Vajna Antal m. k.
igazgató tanár.

6. *Salamon megjegyzései az Entwurfra.*

Salamon József nem elegyedett politikai vitákba, de az egyházi és tanügyi kérdéseket fölkarolta, beléjük mélyedett. Az egyházi képviseleti rendszer életbe léptetéseért 30 esztendeig hevült, harczolt, magán levelezés, hirlapok útján. Mihelyt kiadta az osztrák miniszterium tanügyi rendeleteit, a szabadságharcz elnyomása után, mindjárt összehasonlította a mi rendszerünkkel s megállapította, hogy a tanulmányok kiszabásában nagyon hasonlítanak egymáshoz, mert mindenik a porosz mintából alkotta meg tanrendszerét. Rövid, áttekintő megjegyzéseit a következőkben teszi meg:

I. A tanulmányokat és tanítás rendszerét illetőleg.

a) A classica literatura nemcsak a *latin*, hanem a *görög* is, de ezt így állította meg a főconsistorium is 1847-ben s életbe is léptette.

* Eredetiye a zsitvai ev. ref. coll. lt.-ban.

b) A miniszteri tanrendszer különös figyelemben részesíti a *természettudományokat*, a főconsistorium szintén fölvette ezeket új tervébe.

c) A miniszteri rendelet a szakrendszert lépteti életbe, ugyanezt megtette a főconsistorium s már életbe léptette. Az osztályrendszernél sikeresebbnek is mutatkozik, ha a két rendszert czélszerűen kötik össze, a mint ez nálunk főszempontúl szolgált a közoktatók kinevezésében s köztük a tanulmányok kiosztásában.

d) A miniszteri tanrendszer megszünteti a magántanítókat, mint nélkülözhetőket; de a főconsistorialis rendezés megtartja bizonyos módosítással s ezen régi és hasznos gyakorlatot nálunk ma is megtartották az együttlakással egybeköelve.

II. Felvigyázat.

Ezt a miniszteri tanrendszer egy felelős directorra bizza, ki az országos iskolatanács alatt áll; nálunk pedig mind- eddig még collegialiter folytatódik, a főconsistorium fennhatósága alatt; a polgári cs. k. kormány rendeleteit is rendszeren a főconsistorium útján vesszük.

Gymnasiumaink helybeli kormányzását nálunk is egy tanárnak kellene átadni és nem mint most, rector és paedagogarcha között megosztani; egység és felelősség így lenne eszközölhető és megkívánható, a mit most kívánni nem lehet, a kötelességek határvonala nem lévén tisztán kijelölve.

III. Köztanítók.

A miniszteri rendelet 12 tanárt kíván egy teljes gymnasium mellé s nagyobb fizetéssel, mintsem iskoláink elbírhathnák. — Ha nálunk a rendes tanárok — a paedagogarchát kivéve — annyi órát taníthatnának, mint a publicus praeceptorok, még nyolcz egyénre volna szükség; ezeknek, előléptetés reménye alatt, elég lenne 200 vagy legfőlebb 300 conv. frt fizetés s annál fogva, hogy papokká vagy rendes tanárokká lennének, a nagyon hasznos változtatás fennmaradna.

A ministeri tanrendszer megadja ugyan a testületek gymnasiumai mellett azon jogot, hogy a tanárokat, például nálunk, a főconsistorium válassza, de az országos iskolai tanácsnak feljelentetni kívánja, a directort pedig éppen a ministerium erősítené meg.

E tekintetben, ha a közoktatók elrendezését a collegiumok előljáróságánál lehetne is meghagyni; de a rectort szükséges volna, az előljáróság ajánlata nyomán, a főconsistoriummal kineveztetni; a rectorra kellene bízni az egész intézet közelebbi felvigyázatát. Így remélni lehetne, hogy a ministerium is hajlandóbb lenne nálunk hagyni iskoláink igazgatását s ez magában véve is hasznosabb lenne.

IV. Tanulóktól járó fizetés.

A ministerium Schulgeldet határoz; a főconsistorialis rendezésben is határozott tandíj szerepel az előbbi *promissio* helyett. A szegény gyermekek — s nemcsak az iskolai szolgák — minden fizetés alól mentesek. Erre a ministeri tanrendszer is utat nyit. Azt lehet mondani, hogy a szülőket most nem nyomja annyi teher, mint előbb s ha inkább érzik is, ennek okát bizonyosan a jelen idő szerencsétlenségében lehet megtalálni.

Még egy pár kérdést vet föl Salamon s ezekre is mond véleményt.

1. *Nem terhelik-e a tanulókat a sok órával és tanulmánnyal?*

A ministeri tanrendszer hetenként 24 órát számít. — Régebben hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken volt 4 óra naponként az osztályban, 2 óra privata, tehát naponként 6 óra, összesen 24 óra; szerdán, szombaton a délutáni énekkel 3 óra az osztályban, 2 óra privata, tehát naponként 5 óra, összesen 10 óra; ezen kívül vasárnap is volt két óra, tehát egy héten összesen 36 óra.

A tanulmányokban sem volt annyi változás, mely már magában is pihenésnek, megfrissülésnek vehető. — Ezen kívül minden órát csak $\frac{3}{4}$ -nek lehet venni, mivel minden órában kibocsátják a tanulókat egy negyedórára, így ha szorosan számítjuk, a negyedórákból kitelő 6 óra levonásával, csak 18 óra lenne a hetenkénti elfoglaltság.

Magába a tanulásba az, hogy készültebb szaktanítók értelmesen és könnyítve tanítanak, a magántanulásra keveset hagynak, sőt éppen arra törekeshnek, hogy a tanítás órái alatt magukévá tehessék, — bizonyosan sok könnyítést hozott be a régi, terhes memorizálás helyébe.

2. *Miként lehetne a görög nyelv alól fölmentést nyerni?*

A ministeri tanrendszereből (ennek 14. lapjáról) németül idézi Salamon azt a helyet, hol meghatározza a gymnasium célját s így folytatja: E szerint a gymnasium tudományos pályára előkészítő intézet, pld. orvosi, jogi, bölcsészeti és hittani gradusok elnyerésére s ebből kiindulva talán csakis az ilyenekre törekvőknek kellene tanulni a görög nyelvet; azokat pedig, kik gazdászatra, más realis célokra s csupán polgári pályákra készülnek, föl lehetne menteni.

Nagy fogyatkozása hazánknak, hogy realis iskolái nincsenek; ezekkel lehetne segíteni a bajok nagy részén. Az algymnasiumból egyenesen a felső realiskolába lehetne átmenni s itt megfelelő míveltséget szerezni azoknak, kik ipari, kereskedelmi pályára törekhszenek; az olyanokra nézve pedig, kik polgári hivatalos pályára s külső, állami hivatalokra szándékoznak lépni, bátran kihagyhatónak tartom a görög literaturát és azt hiszem, hogy e módosítást magától a ministeriumtól is meg lehetne nyerni.⁴⁶¹

E megjegyzésekből látszik, hogy Salamon korának színvonalán állott, hogy alkalmazkodni tudott egyházunk szégyenes körülményeihez, megértette mi jó, mi módosítani való a ministeri rendelkezésekben s hogy realiskolák felállítása mily nagy hasznára válnék hazánknak.

7. *Salamon levelezése Bodolával.*

Bodola Sámuel püspökkel jó baráti viszonyban volt. 1856-tól 1860-ig több levelet váltottak egymással az egykori tanuló társak. Ezekből kitűnik, hogy rendszerint Salamon tett szolgálatokat magán- és közügyben, a helytartóságnál.

Egyebekről is van szó természetesen. 1856. júl. 11-én

⁴⁶¹ A fogalmazvány a zilahi lt.-ban.

ezt írja Salamonnak: „Az enyedi papok fizetését felküldék nekem; ez az ecclesia még csak a levegőt nem számította pénzbe, de szállást, canonica portiot, fát, stolát, mindent felszámítva, úgy sem tudta kétezer váltó rhrtra felvinni az első pap fizetését; a másodiké szinte négyszázzal kevesebb ennél is. — Botos⁴⁶² nálam a fizetést lejegyezte s a mint monda, így bajosan lesz kedve a vejének oda menni”.

1856. júl. 15-én kéri, hogy segítsen kiszabadítani titkárát, Péterfi Ferenczet, a besorozás alól, a mi sikerült is Salamonnak 1857. octoberéig; továbbá támogatását kéri ahhoz, hogy fia, János, az urbéri törvényszékhez bejusson tanácsosnak, Marosvásárhelyre vagy Szilágysomlyóra.

1856. aug. 11-én kérdi, hogy adhat-e be kérést a helytartósághoz a szegény Fábián Dániel s hasonló pap társai rehabilitációjá dolgában, kéri az ügy előkészítését s a camera-ticum kiadása iránt is tegyen lépéseket. Aug. 22-én a rehabilitatio kérdésében már köszöni a kedvező eredményt, mert szegény Fábián és Dáné nincs hova lehajtsák fejüket, nincs honnan megszerezzék napi kenyerüket. — October 24-én visszaküldvén Décsei Károly levelét, tudatja Salamonnal, hogy a főconsistorium 120 pírtoťt útalt ki Décseinek, csak az a kérdés, hova küldjék, Smirnába-e vagy hova? — Kérést küld a földtehermentesítési bizottsághoz, melyben előleget kér a karulyfalvi püspöki jószágért s reméli, hogy Salamon jó kézbe juttatja. Ugy is történt. Dec. 10-én azt írja a püspök, hogy bámulásra méltó gyorsasággal kapott választ, tehát új kérelmet küld, melyben minden püspöki jószágért kéri a kamat fizetést. Tudakozódik a dézmkárpótlás megnyeréséről, mely nélkül a kolozsvári egyházközség pusztulásra jut.

1857. február 20-án megírja, hogy a főconsistorium a kormány rendeletével szemben nem fogadta el sem mostanra, sem ezutánra a német nyelvet tanítási nyelvnek. Aztán így folytatja: „Azt mondog ugye erre, elveszítjük a nyilvánosságot. Megengedem, de a mint látom, erre is később statusunk,

⁴⁶² Botos István kolozsvári ref. énekes, a veje Székely Iván volt, ki kézdívásárhelyi pap lett később.

mint a német nyelvet tanítási nyelvnek elfogadni". — „Az enyedi teljes előljáróság a Torockzai Miklós gr. szentgyörgyi jószágát illető urbéri kamatot a grófnak átbocsátotta. Mint mondják, mintegy 28,000 frt. Ilyen generosusok vagyunk mi Kolozsváron".

„Kedvetlen vagyok a kolozsvári ecclesia állásán; részvétlen, fizetni nem akaró hívekből áll ez; hibát keres fübe, fába, csak hogy ne fizessen és hiányzik a szegény Csiszár békítő modora". Végül tudatja, hogy már elkezdte tanítani a reformatio történetét, még pedig gyönyörrel, szép számú tanítványok előtt. — Márcz. 17-én megköszöni Salamonnak, hogy a püspöki jószágokért nagy összeg kamat-hátralék kifizetését előkészítette. — October 19-én az aequivalens adó ügyében kéri támogatását; 25-én megköszönhette 8300 c. rhfrt. urbéri kárpótlás kiutalását; dec. 28-án az amnestiát nyert papok sorsára hívja fel figyelmét. Ezekre 1853-ban azt rendelte a ministerium, hogy csak alárendelt papságban, megpróbált papok felügyelete alatt nyerjenek alkalmazást; „ez azt tenné, legyenek segédpapok, milyenek vannak a catholicus és lutheranus atyafiak közt. Felfejtettem a helytartóságnál, hogy nálunk ez nem lehet, és mikor ezen rendeletnél fogva a helytartóság az Albert megválasztását Kézdivásárhelyre cassaltatni rendelte, akkor kértem a helytartóságot, hogy Fábiant Szilágycsehbe, Albertet Nyárad-Szentimrére erősítse meg. Ez a tárgy, a mire figyelmedet kérem, ne szenvedjenek kenyér nélkül ezek a szegény papok".⁴⁶³

A levelezés 1860-ban szűnt meg a két öreg közt, mikor Salamon készült átköltözni Kolozsvárra.

8. Salamon levelei Szilágyi Ferenczhez.

Salamon J. huszonhat évig szolgált Kolozsvárt; a két utolsó évben az akkor ott felállított theologiai seminarium mellett már mint nagyenyedi tanár. Ez idő alatt 1848-ban, az erdélyi ev. ref. egyházkerület Bodola Sámuellel őt kül-

⁴⁶³ Bodola Sámuel levelei a zilahi lt.-ban. — Salamon leveleiből egyet sem kaptam meg a Bodola utódainál.

dötte követül Pestre, a magyar protestánsok nagy convent-jére, a convent pedig Apostol Pált és Salamont választotta jegyzőjéül.

1850-ben az akkori kormány kétszer rendelte Salamont Nagyszébenbe a többi egyházak küldötteivel, az egyházi igazgatás és iskolák rendezése feletti együttes tanácskozássra.

1856. febr. 12-én őfelsége a reformatus és unitarius iskolák tanácsosává nevezte ki s ezért május elején Nagyszébenbe költözött. Innen indult ki évenként az iskolák látogatására s az érettségi vizsgálatok megtartására.

A szebeni levegő igen éles volt neki, gyakran kapott torokfájást, a mint ezt 1858. márczius 24-diki levelében panaszolja Szilágyi Ferencznek, ki ekkor már a soproni kertület protestáns iskoláinak felügyelője volt s tudakozódott az ügyek intézése módjáról. Ez utóbbiakról a következőket írja Salamon: A reformatus és unitarius főconsistoriumoktól jövő ügyiratokat, vagy általában a mi iskoláinkat illető kérdéseket s egyeseknek, különösen az érettségi vizsgálatra bocsátást érdeklő kérdéseket, sőt néha az ide feljövő ecclesiái panaszokat is, kezemhez küldi az előadó, én pedig rávezetem az elintézés módját s beadom a referensnek, a ki ha valamit hozzáadni vagy elvenni kívánna, közli velem s azután vagy a helytartó-tanács elnökéhez, vagy a consilium elibe terjeszti és ha itt valamit változtatnak rajta — a mi talán kétszer történt — ráírják: Videat Schulrath N. N. ante expeditionem s ha ragaszkodnám a magam írásához, a ministeriumhoz menne föl elhatározásra. Ezt nem tettem soha.

Én különben a szállásomon dolgozom, mert a mi hivatalunk oly szűk, hogy nekem és a görög orthodox Schulrathnak külön szoba nem jutott s nekem másodmagammal kellett volna együtt lennem, a görög collega pedig éppen negyedmagával szorult egy nagyobb szobába. Itt a szállás nagyon szűk és szörnyű drága. A szászok mégsem akarnak építeni, mint ők mondják két okból, mert nincs pénzök, és nem is bizonyosak, meddig marad itt a Statthalterei. — Prudentes ac circumspecti!

Írja továbbá, hogy az öreg Bedeus beteg, talán fel sem kel többet, Binder a püspök Bécsben van, nem is akar

Szebenben lakni; a szász atyafiak nagyon megütődtek ezen és sürgetik a főconsistorium organisatiójának megerősítését. A mi synedriumunk reformja még szükségesebb... Képzelteti coll. úr, kikből áll most nálunk az egyházi főtanács: az ornatissimus elnök, reverendissimus püspök-helyettes, a kolozsvári reverendus papok és spectabilis tanárokból. — Az urak merőben kivonták magukat. — Kétségkívül sok dolog nincs inyök szerint és nem látják helyét s idejét az oppositionnak. — Megemlíti aztán, hogy kötelességükké tették újabban a népiskolák látogatását is, de ezt csak a synodus és főconsistorium nagy ellenszenve mellett lehet teljesíteni. A szász atyafiak békével tűrik, sőt a mint Schuller collega állítja, szeretik is, a többi confessioknak pedig szeretni kell.

A kolozsvári ev. ref. collegiumról szólva, felhossa, hogy ha az elhalt Régeni helyett Gyulai Pált választják, az iskolára nézve nyereségnek tartja, de reá nézve igen kényelmesnek nem hiszi.

Panaszolt Szilágyi a tétlen superintendensekre. Salamon azt mondja erre, hogy nálunk az esperesek is indolensek nagy részint, a papság pedig sülyed a tudatlanság és nem tanulás miatt. Végül kéri a protestans egyházak organisatiójának sürgetését, különösen az erdélyi reformatusokét és unitariusokét. — Egyébiránt jelzi, hogy nyugalomba akar lépni s érlelni kezdi e szándékát.

A két iskola-tanácsos már korábban megkezdte egymással a levelezést. Salamon egy évvel korábban lépven szolgálatba, Szilágyi tőle kérdezősködött az iskolai állapotokról s kapott is érdekes felvilágosításokat. Szilágyi Ferencz 1857. végén megfordult Kolozsvárt. Salamon 1858. febr. 15-én Nagyszebenből keltezett levelében sajnálatát fejezte ki... hogy csak akkor tudta meg, miután már el is hagyta volt mindkettőjük hosszú munkásságának és szenvedésének helyét; aztán így folytatja: „A mi iskoláink nyilvánossága csak ideiglenes s a Damocles kardja felettök függ. A szász atyafiakért nyertük meg mi is s addig bírjuk, míg ez a kérdés: mely iskolák alkalmasok az Organisations-Entwurf kívánatainak megfelelni? a ministerium előtt el fog határozatni.

Iskoláinkról annyit írhatok, hogy a directorok a felküldetni szokott programjokban magokat teljesen az Org.-Entwurfhoz s az e tárgyban kelt felsőbb rendeletekhez szabják; év végén a zárjelentésben ismét azt mutatják ki, hogy mindenben alkalmazták magokat; én pedig látván csakugyan az igyekezetet, a magam tudósításában azt írom, hogy iskolánk törekszenek az Org.-Entwurf kívánatainak megfelelni.

Annyi igaz, hogy visitatiomat sehol sem szeretik, csak színlelik, mert bármily csinosan és néha nem is directe, de a hibákat kimutatom, s azt mindenütt meg kellett mondanom, hogy a kényelmet félre kell tenni és erőfeszítéssel is munkálni kell. Általában véve mégis legjobban megyen Kolozsvárt, minek főokát abban találom, hogy a theologiai seminarium ott van s a theologusokból alkalmas privat praeceptorok válnak, kik a tanítványokat részint előre készültkben segítik, részint correpetálnak velök; de ha Enyedre lemegy a seminarium, akkor a kolozsvári gymnasium meggyengül s az enyedi lesz az első. Egyébként azt tapasztalja Salamon, hogy a mostani VI-dik osztálybeliek vannak oly érettek, mint a régi logicusok; a latin nyelvet kivéve, sok egyéb tárgyból több ismeretök van. Általában terhesnek látszik a sokféle tanulni való és a heti órák nagy száma, mely a német nyelvvel nagyon szaporodott. Tanítási nyelvről a német nyelv használatba vételét sürgetik, előbb csak a felső osztályok egy-két tárgyával, de az a cél, hogy lassanként a német nyelv legyen a tanítás nyelve. Merőben ellene szóltak a reformatus és unitarius főconsistoriumok s ez a tárgy is a ministerium előtt áll. Hát Magyarhonban miként áll ez a tárgy? A római kath. iskolák közül csak a gyulafehérvári ígérkezett többre; a többiek pedig s azok között a kolozsvári piarista tanárok csak a legfelső osztályban s egy pár tantárgyban alkalmazzák.

A lutheranus atyafiak teljességgel nem őszinték senki irányában nálunk sem, nemcsak Magyarországon, hol lutheranus övnek szokták hívni az olyan övet, melynek egyik fele arany, a másik fele pedig ezüst fonállal van kivarrva.

E levélben jelzi Salamon többek közt azt is, hogy készül nyugalomba, mert a 68-dik évet tölti ez év augusztusában.

Visszatér mint n.-enyedi tanár nyugalomra, mely életre neki 1000 pengő frtot biztosított a főconsistorium.⁴⁶⁴ A nyugalomba lépés azonban csak négy év múlva 1862-ben történt meg, midőn öfelsége a Ferencz József rendjellel tüntette ki.

A Szilágyi Ferenczczel folytatott levelezés ezután vált sűrűbbé, mikor már mindketten nyugalomba vonultak. Szilágyi éppen 1862 óta kezdett nagyobb arányú irodalmi működéséhez és minthogy általában erdélyi és reformatus egyházi kérdések foglalkoztatták, mindenikben megkérdezte a Salamon véleményét; adatokat tőle, vagy közbenjárásával szerzett. Legvilágosabb példa erre Szilágyinak „A tudomány és igazság érdekében“ cz. czikke,⁴⁶⁵ melyben Dózsa Elek egyházjogtanát ismertette s az anyagot Salamontól kapta, sőt fel sem használta mind, a mit kapott.

1864. Május 4.

Az engemet közelebbről illetőkről továbbá irhatom. Az egyházi jogot kezdettem tanítani 1836/7. iskolai évben, látván, hogy világi kitűnőbb egyéneink még 1833-ban egyházi canonainkat sem ismerik, az egyházi igazgatásról azért is ferde fogalmaik vannak. De tapasztaltam papjainkban is a tetemes járatlanságot, mely minden józanabb reformnak akadálya volt. Az első Examenemre Szentgyörgyi Imre nem csak maga jelent meg, de másokat is figyelmeztetett s ugyanezt ő tette az első indítványozásra, hogy minden collegiumainkban tanítsák, még pedig ne a theologusoknak, hanem a juristáknak, kik között a leendő theologusok is jelen vannak. Leírnám a foglalatját még most, de minden theologiai irományaimat Szebenbe menetelemmel átvette volt prof. Incze, az ő halálakor pedig én Szebenbe lévén, árváinak tutora a vingárdi pap Takáts, a prof. öttse magához vette a könyvekkel együtt, s tőle a hitvány embertől több leveleimre is vissza nem kaptam. Cursusom kezdődött az Egyház fogalmán s egy rövid észteni joggal, továbbá

⁴⁶⁴ Valószínűleg ily feltétellel fogadta el az iskolatanácsosságot; más-ként nem volna érthető, hogy mi okból számít felekezeti nyugdíjra.

⁴⁶⁵ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1864 22 -23. sz.

az ekklák közötti viszonyról a különböző ekklák tanításai szerint sat.

A fokozatos képviselőtről is meg készítettem a rám bízott dolgozatot, de mind a bizottmány, mind a főconsistorium abban állapodott meg, hogy most csak az egyházmegyékre (tractus) terjesztessék ki s erre nézve is előre minden tractus kérdeztessék meg.

Zilah, 1866. decz. 31.

A főconsistoriumról azt írja, hogy az egyházi igazgatásnak ilyen formája nincs több a világon. A régi erdélyi diaetát pótolja, ábrázolja ma is, melynek minden nemes ember tagja volt. „Még a papi gyűlés is minden papok gyűlése volt — duobus e denis quibusvis domi relictis — s mint diaeta volt évenként egy generalis és rend szerint két partialis vagy particularis diaeta; így különböztették meg a synodusokat is generalis és partialis synodusra. Majd a rendszerezett, de évekig kimaradozott diaetát akarták az urak 1709-ben egy főconsistoriummal pótolni, a mint a tagok előszámlálása tisztán mutatja s hiában kívánta a generalis synodus, in meliori forma felállíttatni, mert az 1713-beli 50 személyben összeválasztott főconsistorium tagjai soha többé ki nem egészítették s maradtunk a régivel. Ez volt az igazi *territoriale systema*, magyarul földes úri igazgatás s bár megszűnt már a feudális viszony, mégis fenntartani akarják a földesuri igazgatást az egyházban és az általuk s magok közül választott curatorokkal kiterjesztették a tractusokra is, sőt néhány nagyobb ecclesiának is magok neveznek ki curatorokat.

Az egyház igazgatásának összes hatalma, joga a gyűlekezetek összességénél áll, a protestantizmus elve szerint; nálunk pedig az összes egyház áll nagyobbára e földesurak gyámsága és szárazdajkasága alatt. Ők vezetik járszalagon, ők rágják meg azt a falatát is elébb, a miből aztán részeltetik a gyűlekezetet s így annak izét is ők veszik el. Ezt az eszmét kifejeztem volt az 1864-diki gen. synoduson.

A nagy-szebeni — csupa curatoriummá leapadott igazgatást jól nevezi collega úr oligarchianak. Általában azon

pártfogást és oltalmat, melyet a prot. egyház eleitől fogva nyert a diaetát és igazgatást constituáló uri rendtől, nagyon drágán fizette meg az egyház három század alatt. Önállóságának szinte elvesztésével. Nálunk az autonomia csak az uri rend hatalom-gyakorlását, vagy bitorlását jelentette s a mit a papi successionalis hivatalnokok gyakoroltak, azt is csak az aristocratia szárnyai alatt folytathatták. Csuda, hogy a székely protestansok ezt az állást eltűrhették, kik a reformatio előtt a milkoviai püspökség alatt állottak, csuda, hogy nem alkottak külön superintendentiát! A nemzeti fejedelmek legyezgették is őket, a mennyiben a négy tractusnak számára egy *communilas* gyűlést engedélyeztek. — Az erdélyi főconsistorium történelmi fejlődése és működése nevezetes cikket fogja tenni a k. collega úr értekezésének s erre nézve van is coll. urnak elég historiai adata, tapasztalata és lelkesültsége is, én pedig a mint az eddig irt sorokat elolvasám, arról győződtem meg, hogy most nem vagyok képes ezen tárgyról sem keveset, sem tömönten és rendben írni.

Ugy látszik, hogy coll. úr a két utolsó püspök korát halhatatlanítani kívánja. Jól esik. Mindketten együtt szaladtak el Enyedről s egyik sem menté meg e püspöki archivumnak avagy csak azon részét, mely egy vasas ládában volt s a nagy fejedelmek adomány-leveleit, egyéb ritka irományait foglalta magában.

Hallotta a collega úr, hogy Bodola Sámuelnek mind a gen. synodus, mind a főconsistorium emlékoszlop emelését határozta, még pedig az egész superintendentiában begyűjtendő összes ajándékból. Éppen a mult héten gyűjtöttek Zilahon is, de nálam nem voltak még eddig s ugyan jól tették. Hát azt tudja-e k. coll. úr, hogy N. P. (Nagy Péter) a jelenlegi püspök felmondott a kolozsvári papságról? s bárha ez ecclesia önként ajánlott káplán-tartást, ezutánra pedig a papválasztási jogáról is lemondott, hogy a megüresedő helyre mindenkor az új püspököt hívhassa meg első papjának, mindamellett az ecclesia ezen írásban átküldött ajánlatára N. P. úr, csakugyan írásba tett feleletében, mind törvényeink tiszta kívánalmát, mind a magyar pro-

testantismus szellemét s mind különösen a kolozsvári ecclesia szép áldozatát megtagadta. Ezen feleletében több jelentéken és erőtelenségek mellett úgy nyilatkozott, miszerint: „az ecclesia ajánlatát, mint nagy megtisztelést szíves készséggel fogadta volna, ha ez által erdélyi anyaszentegyházunkban érvényre juttathatta volna, egy a körülmények miatt felhagyott protestans elvet, t. i. hogy a protestans püspök első az egyenlő rangú lelkészek között s következőleg tényleges lekipásztora annak az egyháznak, a melyben lakozik“. Tovább ismét szórul szóra: „Indokaimat őszinte nyíltsággal nem azért fejtettem fel a t. képviseleti közgyűlés előtt, mintha ezáltal kimondott határozata módosítására akar-nám bírni, hanem azért, hogy a t. k. k. is meggyőződjék arról, hogy nekem vágyaim, vonzalmaim ellenére *magasabb szózatot* követve előbbi *főpásztori* levelemben tett nyilatkozatom mellett kell maradnom“ stb.

Az ecclesia kénytelen volt a helyzetben megnyugodni, de az új elvet el nem fogadta. Mit mondanak erre a magyar-honi protestans superintendentiák, ha erről értesülnek? Ha nem kell papnak lenni a püspöknek, majd vihetik ezen hivatalt az úri rendből is, kivált, ha a successio is megmarad s talán éppen erre lehet kinézése a magasabb szózatnak is“.

„Tudjuk a mi gymnasiumaink s collegiumaink foggyatkozásait; de szeretném a mások ítéletét is olvasni. Hiába tagadnók azt, hogy a mi iskoláink sokat hoztak át a katholicusok rendszeréből, mint p. o. a deákok bennlakását, clericalis egyenruhát sat. s ettől annyira nem tudtunk menekülni, hogy még ezen század elején is, mikor a főconsistorium nagy reformot gondolt végrehajtani a collegiumok körül, az addig viselt tóga helyett a reverendát hozta be“ sat.⁴⁶⁰

9. *Salamon József nyomtatásban megjelent beszédei, munkái, kérésatok.*

„A magyar Izrael siratja a maga Sámuelét.“ Halotti beszéd Teleki Sámuel gr. felett. Kolozsvár, 1825. 8r. —

⁴⁶⁰ A levélben Schwarcz Gyulának a Közoktatásügyi Reformról írt munkáját kérte.

„A ditséretes emlékezet.“ Halotti beszéd Wesselényi József br. felett. Kolozsvár. 1827. 8r.

Halotti beszéd id. Kis Ferencz felett. 1827.

Halotti beszéd id. Kis Ferenczné, Vajasdi Susánna felett.⁴⁶⁷

„Polgári koszoru.“ Halotti beszéd Laskai Sámuel felett. Kolozsvár, 1828. 8r.

Halotti beszéd Éltető Anna, Tunyogi Miklósné felett. 1828.

Halotti beszéd Bánffy Pál br. krasznavármegyei főispán felett. 1829. — Beszéde a sófalvi templom fölszentelése ünnepén: A templom méltósága stb. Kolozsvár, 1835. 8r.

Emlékbeszéd Bánffy László br. collegiumi főgondnok felett. Kolozsvár, 1840. 4r.

Egyházi beszéd Radák Mária brnő hitbeni megerősítése alkalmával. Kolozsvár, 1847. 4r.

Kolozsvárt talán első irodalmi ténye a Nemzeti Társalkodó 1832. I. félévi 8—16. lapján jelenik meg ily cz. alatt: Rövid értekezés a lithographiaról,⁴⁶⁸ melyben megismerteti a közönséggel a lithographia feltalálóját, a lithographia mi-voltát, jelentőségét, hasznát s végül kérdi, mi az oka, hogy a kolozsvári ev. ref. collegium nyomdája mellett miért nem állítják föl, holott arra való mester és anyag is van? Ez volt egyik lépése arra, hogy felállítsák a lithographiát nyomdánk mellett, a mi be is következett nemsokára.

Egyébíránt munkatársa volt később is a Nemzeti Társalkodónak, de névtelenül irt s cikkeit nem állapíthatjuk meg; az 1838-ik évfolyam végén a munkatársak közt az ő neve is szerepel.

Az Erdélyi Prédikátori Tár füzeteiben következő értekezései, beszédei stb. jelentek meg: I. füz. Értekezés ezen T. kérdésekről:

Mi a vallás az emberiségre nézve? és mi a papnak elhivatása. (Ez kolozsvári beköszöntő beszéde 1830. szept. 7. Szilágyi Fer. jegyzése szerint.) — Confirmatiokor elmondott beszéd. — Prédikáziói bővebb rajzolatok különös esetekre. — A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza. —

⁴⁶⁷ Ezt Salamon J. könyvtárának jegyzékében láttam beírva.

⁴⁶⁸ Az eredeti kézirat a zilahi ev. ref. főgym. lt.-ban.

III. füz. Csernátoni Bod Péter rövid életrajza. — A közönséges istentiszteletről. — Értekezés. A mások munkáinak használásáról. — Prédikáziói rajzolatok. — Kátékhizáziói rajzolat. — Tudakozás Szenczi Molnár Albert képéről. — IV. füz. Prédikáziói rajzolatok. — V. füz. Szathmári Pap Mihály rövid életrajza. — VI. füz. A bukovinai magyar reformata ecclezsia. — VII. füz. Szathmári Pap Zsigmond és Szentzi Molnár Albert életrajza. — Egybehasonlítása a reformata eklézsiák igazgatása módjának. — VIII. füz. Prédikáziói rajzolatok. — Agenda. — IX. füz. K. Ajtai Benkő József rövid életrajza. — A protestáns egyház igazgatásáról általában, s különösen az erdélyi evang. ref. egyház igazgatása formájáról.⁴⁶⁹

A Hon és Külföld 1841. évi 44-dik számában „Az elegyes házasságok kérdése különösen az erdélyi törvények szempontjából“ cz. értekezése jelent meg.

U. azon folyóirat 55. számában van még egy cikke: „Figyelmeztetés ily cz. könyvecskére: Az erdélyi hírlapokban a vegyes házasságok ügyében közlött hírek hontörvénszerű észrevételek által igazítva. Kolozsvárt a kir. Lyceum betűivel. 8r. 40. l. Irta Stärker József, kolozsvári (r. kath.) hitszónok.⁴⁷⁰ (Petrik nem említi e könyvet.)

1843-ból két cikke ismeretes. 1. *Észrevételek*. Az erdélyi reform. egyház idei jun. 25-ik s több napjain Al-Csernátonban tartott közssinatáról a Mult és Jelen 57. és 58. számaiban megjelent közlésre. — 2. Visszaigazítás. Az Erdélyi Híradó idei 63. számában t. H. G. kolozsvári ev. ref. lelkész urnak megjelent *gyanúsító* inkább, mint *őszinte* nyílt feleletére⁴⁷¹ stb. A vita alapjául a Mult és Jelen 61-dik számának Toldalékában Salamon J.-tól névtelenül megjelent *Észrevételek* szolgáltak. Én éppen ezeket nem láthattam, mert könyvtárunk példányából hiányzik. (1901. V. 29.)

A „Protestans Egyházi és Iskolai Lap“-ban két terjedelmes cikke jelent meg. Egyik: A budai zsinat 1791-ben,

⁴⁶⁹ Nevét nem írta alá; de 1863. jun. 2-diki levelében tudatta Szilágyi Ferenczcel, hogy ő írta.

⁴⁷⁰ A „Figyelmeztetés“ eredeti kézirata a zilahi lt.-ban.

⁴⁷¹ Megjelentek: Toldalék Mult és Jelenhez. 1843. II. félév 61—67. sz.

(1843. évf. 26. 27. sz.) másik az 1861. évi folyam 40., 41., 42., 43. számában e czim alatt: „Successio és képviselő az erdélyi evang. ref. superintendentiában”. Kiadta ezt külön lenyomatban is. (Könyvtárunkban nincs meg.) Előlegesen Török Pál superintendenssel közölte s ennek jóváhagyásával jelent meg.⁴⁷²

Nagyobb önnálló munkája: *De statu ecclesiae evangelico reformatae in Transsilvania commentatio theologico-historica, quam pro summis in theologia honoribus inter sacra secularia celeberrimae academiae Georgicae Augustae die XIX. sept. anni MDCCCXXXVII consequendis, summe venerando theologorum in eadem academia Georgia Augusta ordini obtulit — — Claudiopoli et Lipsiae apud Fridericum Volckmar bibliopolam. 1840. 8r. 196. l.*

E munka megírására az adott alkalmat, hogy a göttingai egyetem, fennállásának századik évfordulóját ünnepelve 1837-ben, a theologiai kar, egykori kitűnő tanítványát, Salamon Józsefet, tudori oklevéllel tüntette ki; egyszersmind arra szólította fel, hogy írjon egy értekezést az erdélyi ref. püspökség ismertetésére latinul; mert a külföldnek nincs e célra használható kúforrása. Így született meg a ma is méltán híres *Commentatio*.⁴⁷³

E munkát részletesen ismertette a külföld előtt a *Theologisches Literaturblatt. Zur allgemeinen Kirchenzeitung. 1842. Nr. 10., 11.* Bírálatba nem bocsátkozik, azonban örömet fejezi ki a cikk írója, hogy valahára lehet már tudni valamit a külföldnek az erdélyi reformatusokról is, miután a lutheránusokról 1722 óta a Schmeizel, 1836 óta a Heyser munkájából nyert felvilágosítást.

Salamonnak itthon ellenfelei akadtak. Marosvásárhelyt egy 12 lapos 4. réttű füzet jelent meg ellene „könyv-ismertetés” czim alatt.⁴⁷⁴ Megtámadta a munka 2-ik szakaszát,

⁴⁷² A Török Pálhoz intézett levél fogalmazványa a zilahai lt.-ban

⁴⁷³ E munka keletkezésének történetét Polgári Lajos jegyezte föl; de tudtom szerint még senki sem említette a göttingai theologiai kar megbízását.

⁴⁷⁴ Könyvismertetés. Nyom. a marosvásárhelyi ref. kol. betűlvel 1840. 4r. 12.l. — Aláírás a végén: Márt. 19. 1840. írta egy ref. pap (Valószínűleg Bodola Sámuel.)

A Kolozsvári
Könyvtár
tárhelye

mely az erdélyi ref. ecclesiák igazgatása módjáról szól s mely hibáztatja a generalis notarius választása módját. Az ismertető jónak tartja, hogy a megválasztott generalis notarius, új választás nélkül lépjen a püspöki székebe s mindenáron azt akarja elhitetni, hogy Salamon sérteni kívánta az egyházi főhatóságot s a világi elem előkelőit. A hol teheti azoknak nevét is említi, kiket szerinte sérteni akart Salamon, holott ez egyetlen nevet sem hozott fel. — Nem fogad el az ismertető semmi megjegyzést, a mi a papok hanyagságára, a tanulás elhanyagolására vonatkozik, de a bizonyítással adós marad. — Salamon válaszolt e támadásra ily czim alatt: Felelet. Ily czimű munkáról: *Commentatio de statu ecclesiae ev. reform. in Transsilvania etc.* f. 1840. év Aprilis hónapjában M.-Vásárhelyen egy ref. pap nevezet alatt nyomtatott, és az Erdélyi Hiradó útján is szét küldetett Könyv-ismertetésre.

A válasz 7 nyomtatott 4r. lapra terjed. A szerző ragaszkodik kifejezett álláspontjához s meg is védi azt a protestans elvet, hogy a püspököt választani kell s hogy az egyházmegyei espereseket és főjegyzőket időszakonként újból kell választani.

A vitának ez volt a sarkpontja. Elméletileg győzött Salamon, de a gyakorlatban nem érte örömét győzelmének. Hosszú élete alkonyán mégis ily irányban kezdett átalakulni az egyházkerület szervezete. Halála után 14 évvel már választás útján töltötték be a püspöki széket.

A külső támadások ellen könnyen védelmezte magát Salamon, de kellemetlenséget okozott neki a keblő főhatóság, a főconsistorium, midőn 1840. május 12-én⁴⁷⁵ Kemény Ferencz bárót kérte föl, hogy vizsgálja meg e munkában az egyházi statust és főconsistoriumot érdeklő részeket. A vizsgáló a Salamon J.-hez intézett levél kifejezése szerint úgy találta, hogy a 27., 28., 29., 30. §-ban, melyekben a szerző a generalis notarius választásáról, a *candidatio feletti* kérdés kifejlődéséről, a főconsistorium és generalis synodus közötti viszonyról ír, az adatok leírásában az egyházi status

⁴⁷⁵ Az ehk. II.-ban 183—1840. sz.

becsületét sértő kifejezéseket használ (66., 67., 70., 71. lap); azok előtt, kik a dolgok folyamatát nem ismerik, gyanússá teszik; a candidatióban és választásban mind a főconsistorium, mind a generalis synodus úgy tűnnek föl, mintha törvénytelenül jártak volna el. — Továbbá nemcsak a testületek (97., 98., 66., 70. l.), hanem közbecsülést érdemlő egyesek is (70., 71. l.) a jegyzőkönyvekkel ellenkező és be nem bizonyítható állításokkal vannak illetve, a papi hivataloskodók közül többen a hűtlenség bélyegével érintve.

E kifejezések miatt hibáztatandónak nyilvánítja Salamont, ki megemlíthette volna, hogy a főconsistorium a candidatio és választás szabályait a gen. notarius választás-módját, a gen. synodussal egyetértve megállapította 1839. október elején; megemlíthette volna annál inkább, mivel könyve 1840-ben jelent meg. Ebből kitűnt volna, hogy a gen. notarius választás-módja, főconsistoriumunk és a gen. synodus között kölcsönös tanácskozás tárgya volt és nem botránykozás köve. — E hibáztatást is kikerülhette volna a szerző, ha törvényeink értelmében püspöki vizsgálat útján adta volna sajtó alá munkáját.⁴⁷⁶

E bírálatban nem a bíráló tárgyismerete, hanem egyénisége volt súlyosabb jelentőségű. Egyébiránt állításait nem vonta vissza Salamon, nem változtatta meg sem akkor, sem később, sőt magánlevelezéseiben még élesebb modorban hibáztatta e feltüntetett visszasságokat. Munkáját nem tekintette püspöki vizsgálat alá tartozónak, mivel tartalma nem dogmaticai, hanem egyháztörténelmi.

A hittudori címet csak 1845-től kezdve használhatta, némelyek szerint azért, mivel Nopcsa Elek br., udvari cancellár Salamonnak ellensége volt s a tudori czimmal élhetést tartalmazó kérvényt nem juttatta a felség elé; csak akkor nyerhette meg e jogot, midőn Jósika Sámuel br. lépett Nopcsa helyébe.⁴⁷⁷

Irodalmi működése körébe vonható az is, hogy „Jus

⁴⁷⁶ Kemény Ferencz br.-nak 1840. szept. 29-én kelt levele Salamonhoz a zilahli lt.-ban.

⁴⁷⁷ Dombi Lajos értekezése.

ecclesiasticum“ czim alatt kéziratot adott tanítványai kezébe 1836-tól kezdve s e tárgyat eleinte renden kívül, majd, mint rendes tárgyat tanította, saját kezdeményezése alapján. Erről a következőket írja 30 év múlva, 1866. decz. 31-én Szilá-Ferencznek: „Az 1826. és 1833-ik évi organisatiók is megérdemlik, az ismertetést. Ezekben is a diaeták surrogatumát keresték a mi uraink, valamint a főconsistorium felállításában. Professor D. E. (Dózsa Elek) az ő Egyházjogtanában megörökitette az 1833-iki organisatiót; de nem akarja ezen munkájában is tisztán elismerni, hogy a mi canonaink fejedelem II. Rákóczi György által confirmáltattak. Azon nagy számból állott bizottmányban, mely az 1833-iki organisatiót előkészítette, sokan voltak, a kik azt sem tudták, ha vannak-e egyházi törvényeink. B. K. D. (Báró Kemény Dénes vagy Domokos? nem tudom kit jelöl e rövidítés) tőlem kérte el a Gelei canonokat, hogy megismerkedjen velők. — Ezen kedvtelen tapasztalat birt engemet arra, hogy tanítványaimnak egyházi jogot tanítsak. A N. cons. Szentgyörgyi Imre buzgósága pedig azt eszközölte, hogy a főconsistorium mindenik főiskoláink mellett megrendelje, azzal a különbséggel, hogy jogászoknak tanítsák“.

Egyházjogtani kéziratára vonatkozólag azt írja Salamon Szilágyi F.-nek 1868. márcz. 30-án, hogy mikor Szebenbe költözött, minden írását elkérte s átvette tőle a néhai Incze collega s ez ideig nem tudta visszakapni az ő gyermekeinek gyámjától, Takács József vingárdi ref. paptól; megkísérti Elekes Károly gyulafehérvári esperes és püspökhelyettes közreműködésével visszaszerezni. Tanítványaitól is kért másolatot, de ezek sem tudtak adni, mert az utánok következőknek adták.

„De van egy expediens — így folytatja tovább. — „Meg lesz k. collega urnál az Erdélyi Prédikatori Tár IX. füzete és bizonyosan megvan a Commentatiom s a kettőből kedve szerint kivonatját lehet venni az én egyházi jogtanomnak. Az elsőben a 132. lapon kezdődik ilyen czikk: A protestáns egyház igazgatásáról sat. Ha ezen czikk §§-ait végig nézi kedves collega úr és a Dósa Elek Egyházi jogtanának mutató tábláját kinyitja, meg fog győződni, hogy

én azokat a §§-okat az én cursusomnak *közjogi* részéből készítettem s megigérvén a folytatását, bizonyosan teljesítem volna. De ugyanazon 1839. évben készítettem s adtam sajtó alá Commentatiomat s az ígért folytatást szinte ebbe tettem belé. Így p. o. a főconsistoriumról szóló cikket a 126. lapon kezdve. Az előbbi részben pedig, a II. sectionban, a legnevezetesebb tárgyak előjönnek, melyeket a Dósa *Tartalomjában* egy tekintettel megtalálhatni. Tanítottam én a Házasságról is az egyházi magánjogtan, valamint az ide tartozó kérdésekről is, de már nem írásból, hanem a Bod Péter Synopsis Juris Connubialist, mely már akkor magyar nyelven kijött volt, vettem fel tanítványaim előtt s röviden keresztül magyaráztam.

A fennebbiek bizonyosan az én egyházi jogtanom kéziratából vannak kivéve s örömet folytattam volna az Erd. Prédikatori Tárban is, ha a Commentatiom megtámadtatása el nem ijesztett volna. Így pedig megszűnt a Préd. Tár is. — Tudja k. collega úr, hogy ezen tárgy felett a harcsháború hírlapi úton szinte öt évig tartott.

Ha valaha kiadnák Salamon Józsefnek Szilágyi Ferenczhez intézett leveleit, meggyőződhetnék az olvasó közönség, hogy a 70 éves, tudós öreg, valóságos irodalmi munkavezető gyanánt szerepelt Szilágyi mellett, akár a Wesselenyiekről, akár a Zilahról, akár az Erdély életéről szóló munkáit nézzük Szilágyinak. Sokszor ad tájékoztatást, különösen az erdélyi egyháztörténet kérdéseiben; elismerő és hibáztató megjegyzéseket közöl vele Dózsa Egyházbogtanáról, melyeket Sz. felhasznál; kutat a főconsistorium, Zilah városa, az egyházközségek levéltáraiban, levelezést folytat papokkal, tanárokkal, hogy adatokat gyűjtsön Szilágyinak, másoltat s mindig szerény marad. Némelykor ki is köti, hogy nevét ne említse. Talán ez az oka, hogy Szilágyi alig emlékezik meg, talán csak egyedül Zilah történetében, arról a nagy mérvű támogatásról, melyben körülbelül 10 évig segítette Salamon.

A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1848-dik évi 47. számában rövid életrajzot irt Kovács Ferencz sz.-somlyói ev. ref. lelkésztől; ugyanezen lap 1863. évfolyamának 4—7.

számaiban „Fokozatos képviselet“ cím alatt szállott síkra a successio megszüntetése érdekében, névtelenül, három csillag jellel. E cikksorozat ellen intézett támadást u. e. lap 13. számában Lámpási⁴⁷⁸ álnévvel, „A csillagosi úr buzgó szerelme“ cím alatt. Az ellenfél tudta ki ellen ír. Gunyból heves ifjúként szerepelteti, de mellesleg odaveti, hogy a ki püspökséget kíván, jó dolgot kíván. A közvélemény úgy volt tájékozva ekkor, hogy Salamon püspökségre vágyakozik, tehát megértették a célzást.

E cikkekre a 19. számban felelt Salamon „Lámpási urnak“ cím alatt, kifejtvén, hogy nem volt célja forradalmi útra terelni az egyházat, midőn a képviselet életbeléptetésére szorgalmazta, mert a kérdés nem új, már 34 év óta foly a vita róla. — Egyháztörténeti szempontból érdekes, a mit az 50-es évekről ír. „Erdélyben 1850-ben minden dícsasteriumok, s a ref. főconsistorium is nem létezőknek tekintetvén, egy rövid ideig tartó provisorius testületet akart a ministerium felállítani, csupán a folyó ügyek kezelésére; s volt terv adva egy bizottmányra nézve is, mely az egyházi főtanácsot újra szervezze. Ezen conferentia jegyzőkönyvét néhai püspök Antal János és az unitarius püspök Székely Sándor urak is aláírták s az egyik 1000, a másik 600 pfrt évi fizetéspótlék felől biztosítást vittek haza, mely segélyt, míg éltek, vették is.

Lámpási úr ugyanazon lap 23. számában kiegészíti ez adatokat a következő sorokkal;

A testben és lélekben összeroncsolt fő lelkipásztornak az aláírást a forradalomtól mindenéből kifosztottnak a fizetéspótlék elfogadását rossz neven senki sem vette; de azért mihelyt tehetette, gondoskodott arról anyaszentegyházunk, hogy fő lelkipásztora ne szoruljon fizeléspótlásra; 1854-ben a zilahi közzsínaton az egész anyaszentegyház megróttta magát és a püspök fizetése pótlására évenként 1000 frtot, szállása bérében pedig 200 frtot határozott s ezt repartíálta is az egyházak között.”

* * *

⁴⁷⁸ Lámpási álnév alatt valószínűleg Nagy Péter írt.

Van Salamonnak ilyen című értekezése: Kinek joga a háromszori kihirdetés alóli dispensatio? A kézirat-töredék egy ivre terjed. Folytatása vagy elveszett, vagy a többi iratok közt lappang. Alkalmat az adott rá, hogy Antal János erdélyi ref. püspök elvette a dispensatio jogát Cs. S. (talán Csiszár Sámuel koloszvári lelkész) esperestől, viszsza sem adta s valahol (talán a hirlapban vagy az egyház-községhez intézve) azt írta, hogy a dispensatio *csupán püspöki jog*. Salamon azt vitatta, hogy nem püspöki jog, hanem a synodusé és azoké, kiknek az egyházi törvényhozás delegálta,⁴⁷⁹

Valószínűleg 1834-ben történt, hogy valamelyik Méltóságos úr a következő kérdést intézte Salamonhoz: „Melyik közönséges iskola mellett és mi módon kellene egy olyan nevelő intézetet felállítani 30 vagy 40 egykoru gyermekekre nézve, melyben a lehetőségig tökéletes, jó characterű, erős physicum és kimivelt lelkű hazafiak neveltődjenek?”

Salamon szívesen megadta a választ 4—5 írott ivre terjedő értekezés alakjában. Előbb szemlét tartott, Rousseautól kezdve, a külföld hasonló természetű kísérletei fölött, megemlékezvén a dessau, schneppfenthali, a Pestalozzi yverduni, a Fellenberg hofwyli, Tessedik szarvasi intézeteiről, melyek közül az yverduni és hofwyli iskolákból is kitiltotta az osztrák kormány az ausztriai alattvalókat 1819-ben. A kézdivásárhelyi és egerbegyi iskolákról szólva tovább így folytatja: „Mit fejt ki a kézdivásárhelyi csupa katonai intézet,⁴⁸⁰ megmutatja az idő”! — De ha valamiként kivetközteti növendékeit nemzeti jellegükből, úgy a születése óráján a nemzet átka lesz. — Az egerbegyi fundatio is pedig úgy hozott volna várt gyümölcsöt, ha a nemesen áldozó vitéz *Sükösd* maga lehetett volna nevelő.⁴⁸¹

Eredményül azt állapítja meg, hogy ez intézetek, még fejedelmi pártolás mellett is, csak addig virágozhattak, míg

⁴⁷⁹ A kézirat a zilahi lt.-ban.

⁴⁸⁰ Ez iskola 1823-tól 1850-ig állott fenn.

⁴⁸¹ Az egerbegyi fundátorról és Sükösdről semmit sem tudok bővebben.

lelkes alapítóiék éltek. Utódaik nincsenek, intézeteik elpusztultak, tehát ilyenek felállítása nem kívánatos. „Mi történne, ha nyilván kimondódna, hogy *egy külön intézetben ép* testü és kimivelt lelkü hazafiak neveltetése vétetik czélba!” „Regibus suspectiores sunt boni, quam mali, semperque his aliena virtus formidolosa est.” (Sallust. Catil. c. 7.)

A hely szüke nem engedi meg ez értekezés további kivonatolását, csak azt emelem ki, hogy a szerző lelkesen és meggyőző okokkal védelmezi a köznevelés előnyét a magán vagy különleges nevelés fölött; fenntartani kívánja felekezetünk szabadságát iskoláinak szervezése, a tantervek módosítása tekintetében; elhárítani óhajtja iskoláinkról azt, hogy a régi tervek szerint a r. catholicusokéival egyenlő rendszerűekké tegyék; kimutatja, hogy részben szegénységünk miatt, részben hanyagságból nem javítottuk gyökeresen tanrendszerünket. Ezeken kívül különösen az önmunkásságra vezetés hasznos voltát részletezi, elítéli a memorizálást; a latin nyelv sikerebb tanítását attól várná, ha előbb a magyar nyelvtant tanítanak meg a növendékeknek s csak aztán kezdenék a latin tanítását.⁴⁸²

Halotti beszédet mondott Bethlen Farkas gr. özvegye Mikó Katalin grófnő fölött 1841. május 20-án, midőn a bonyhai sirboltba öröknugalomra helyezték.⁴⁸³ Nem tudok róla, hogy a beszéd nyomtatásban megjelent volna. Nem jelent meg a Csiszár Sámuel kolozsvári ref. pap fölött 1852-ben mondott beszéde sem.

Szentgyörgyi Imre nyug. udvari tanácsos rövid életrajzát összeállította bizonyosan valamely újság számára, talán Szilágyi Ferencznek küldötte, vagy a Vasárnapi Újságnak.⁴⁸⁴

A Pesti Napló 330. számában⁴⁸⁵ egy kolozsvári levelező Erdélynek országos férfiakban való veszteségeiről ír. Erre megjegyzéseket tevén azt mondja Salamon, hogy „*pictor*

⁴⁸² A kézirat eredetije a zilahi lt.-ban. Hiányzik belőle az utolsó iv, melyben intézeteink fogyatkozásait kívánta előadni, — Így, csonkán is érdemes volna kinyomtatni.

⁴⁸³ Erdélyi Híradó 1841. sz.

⁴⁸⁴ Fogalmazványa a zilahi lt.-ban.

⁴⁸⁵ E szám a második évfolyamé lehet.

Szabót, az Erdélyi Híradó utolsó éveiben külföldi czikkek szerkesztőjét, kinek halála önmagára nézve is jótétemény volt, országos veszteségnek nem találjuk“.

E megjegyzésből annyi irodalomtörténeti haszon van, hogy megtudjuk, ki volt az Erdélyi Híradó egyik külföldi czikkezője.

Az Entwurf-ról azt mondja Salamon, hogy ez az átmeneti tanterv, kevés, de szükséges módosítással éppen az egyházi főtanács által megkezdett *fokozatos átalakításnak* folytatása. Legyen meggyőződve a levelező és olvasó is, hogy a százados tölgyről nem viruló sarjak, de száraz ágak metszettek le, és a többé nem toldozgathatott, roskadozó ház helyett, az idő kívánatainak megfelelőbb épületet szinte új, organicus részekből s tagokból kellett felállítani.⁴⁸⁶

Polgári Lajos zilahi polgármesterről rövid életrajzot írt 1868-ban; felküldte Szilágyi Ferencznek, ki valamelyik lapban közzé tette, vagy fölhasználta forrásul, de nem tudom hol.⁴⁸⁷

Salamon József 1833 óta tevékeny részt vett egyházunk mozgalmaiban szóval és tollal. 1864-ben Szilágyi Ferencz tőle kért véleményt Dósa Elek egyházjogtanára vonatkozólag. Salamon levél és jegyzetek alakjában felküldötte neki véleményét, Szilágyi pedig cikket írt belőle a Protestáns Egyházi és Isk. Lap 1864. évi 22., 23. számaiban; de nem használta föl az egészet. Az egyházjog tanulói most is érdeklől olvashatják, tehát nem tartom feleslegesnek nyilvánosságra hozatalát.

Kolozsvárt, 1864. május 4.

Általános megjegyzésem a D(ózsza) egyházi jogtanjára, hogy az, valamint a polgári törvénykönyve éppen azért adatott ki urfőtanítványai által, hogy 848 előtt boldog állapotnak legyen egy hivő tájképe. Jól jegyzi ezt meg Coll. úr az Egyh. jogtanra nézve is. Azt hinné az ember, hogy ezt D(ózsza), úgy a mint 847-ben betette volt irományai közé, tanítványai kérésére csak kivette onnan s egyenesen átadta nyomtatásra: de nem így áll a dolog, mert sok helyt van emlékezés 1861-ben történt intézkedésekről is,

⁴⁸⁶ A zilahi ev. ref. főgymn. lt.-ban.

⁴⁸⁷ A kolozsvári ev. ref. coll. lt.-ban.

mint pl. o. a 28. lapon, s a papok öltözetéül magyarka szabatik 148 l. 1858-ban; így megemlékezheteti volna az 1853-beli Patensről, vagy új polgári törvénykönyvről is, melynek egyik nevezetes szakaszát teszi a házassági törvény. Ennek különösen a vegyes házasságot illető némely kedvezményeit használják papjaink és legalább egy jegyzékbe megemlíthette volna. Inkább kél ki D(ózsza) rendezetlenségünk védelmére és még az 1833-ki monsturnak dicséretére is, mintsem a világiaknak, különösen a mágnásoknak 1709-től kezdődő hatalom túlterjeszkedését megrójjá. Az 1833-ki organisatiót is a tájkép kiegészítéséül teszi be D(ózsza) az ő jogtanába s pedig már ma a mágnások sem elevenítenék fel új életre, ha tehetnék is. Kezdenek kibékülni a fokozatos képviseléssel is, de sietni nem akarnak s határtalan befolyásukat — míg csak lehet, gyakorolni kívánják. Jobbnak látnám azonban, ha az austriai újabb törvény nem említéseért csak gyengén róná meg Coll. úr.

D(ózsza) maga megjegyzi, hogy ő az Egyh. jogtant össze-kötetésbe hozta a magyar törvénytudománnyal, s különösen a corpus Jurist. Verbóczit sat. azért hozza fel, mert a papok (akkor r. cath. és görög rítusbellek) mesterek, leviták kiváltságai már ott gyökereznek s azután a protestáns papokra is rá alkalmazták. Ezek a vám, s adó kiváltságok ma nem állanak s az Approb. törvény sem áll a papverés büntetéséről. A privilegium fori is csak annyiban használtuk még, hogy ha a pap épen papi kötelességében hibázik, ezért a püspöknek írja át a kormányzék megbüntetés végett, p. o. kihirdetés vagy arról bizonyítvány nélkül esket össze házasságot a vegyes házassági törvény ellenére, vagy veszen át r. katolikust a mi vallásunkra, nem tartva meg a rendeletei sat.

2. A miket D. a leviták-iskolatanítókról etc. jogtanába föl-vett, azokról én a practica theológiába tanítottam s oda is tartoznak egyenesebben. Külömben D., mint Coll. ur is megjegyzi, nagyon is apróságokra tér ki...

3. A 111—148. lapokon leírt házassági ügy és viszonyokra nézve szinte semmi megjegyzést nem lehet tenni; mivel azok a H. t. J. R. és a polgári törvényekből vannak összeszedve, s nagyon szükséges lenne, hogy papjaink s papi bíránk figyelemmel és kombinálva olvasnák. A mai napi praxis is kevés különbséggel azokat tartja szembe előtt. Tudtomra két eltérést látok: az egyiket Dózsza teszi, a mikor a kihirdetés vagy dispensatio nélküli házasságot nem tartja clandestínumnak, holott némely Tractusokban ezen hiány miatt éppen annullálják is a házasságot, ha valame-lyik fél kívánja. A másik egy rosszulértés; de a mit nem D., hanem a bírák követnek el, sokszor, t. i. a 139. lapon 4. sz. alatt az engesztelhetetlen gyűlölség, mely válás okául szolgálhat, azt teszi tulajdonképpen a mikor mindkét fél egymás iránt engesztelhe-tetlen, nem pedig mikor csak egyik fél állítja és bizonyítja magá-

ról. Sok helyt a bírák az egyik fél állítására is megítélik a válást. — Előbb ugyan külső kényszerítésen is keresztül viszki, de azután elválasztják. Dózsa jót fogta fel az invincibi eodiumot.

Az, hogy Dózsa ezen Egyh. jogtan egész szövegében az austr. polg. és büntető jogot ignorálja, és még pedig szándékosan, teljesen igaz, de ezt tüzetesen és kiereszkedve az ő hibázatására, véleményem szerint, nem lehet keményen inpu gnálni. Annyival kevésbé pedig, mivel ezen törvények gyakorlatának, kivált a törvényszékek lassú és gyarló munkásságuk mellett, szinte semmi üdvös következtetése nincsenek. Az egész országbeli perfolytatás ellen keserű panaszok vagynak, és a büntető eljárásbeli humanitás is, melyet a törvény szelleme kíván, nem a mi népiünknek való még. A political administratióra is nagy panaszok vagynak, s ezeknek egy részét a sok gyujtogatások, lopások s más büntények megszorodása, csak a mennyiben a hirlapok is közlik, nagy mértékben igazolni látszanak. Könyörögnünk kell, hogy Erdély állapotán mi előbb javítás történjen. Nagy keserűséget és ingerültséget okozna tehát most a coll. recensiója, ha ezen tekintetben éles hibáztatást foglalná magában. Jelen állapotunk különben is provisoriussnak, és átmeneti állapotnak tekintetik.

Egyébíránt megjegyezheti coll. úr, hogy a fejedelmi supremae inspectionis és advocatio jogát tisztában kell nála kifejtteni, kivált mikor az Egyház legislatio jogát szinte tulterjesztetni látszik. Az 1833-ki organisatiónak már a genesis is törvenytelen, a mennyiben a tractusok és bennök maga az Egyház meg sem hallgatott, de idétlen és monstrosus maga a mi született is, és ha D. azt mondja, hogy maga az egyház vette vissza, bizonyára a fejedelem is méltán és jure suo cassálta. Elég adatai vagynak coll. urnak ezen organisatiót illetőleg; s nincs miért írjak többet. Mozog a főconsistorium is, a mint az ide mellékelt cikkekéből is láthatja coll. ur, melyre nézve az a kérés: legyen szives coll. ur az én tiszteletem mellett dr. Ballagi urnak kiadás végett átadni. Mielőbbi szükséges lenne s ha késni kellene, jobb lesz, ha elmarad egészen is. Láthatja coll. ur a május 3-ki Közönyben a dézsi Tractus indítványát, s ezt kellene az én cikkemnek is előmozdítani, melyre nézve még az a kérés is van, hogy ha valakit amplifficalni szükségesnek látná coll. ur, kivált a hol az tinnepély contradictiójáról emlékszem, vagy ha ez nem elég világos lenne, tegyen hozzá coll. ur, vagy változtasson rajta.

Kolozsvár, 1864. május 8.

Tisztelt kedves Collega ur!

Nem kis meglepetéssel vettem kezembe negyedik kedves levelét coll. urnak, midőn én abban ursoriumot gondoltam és épen egyebet találtam. Azóta megérkezett kétségkívül az én válaszom

is a három előbbire, meglehet breviter et confuse, de annyi látszik belőle, hogy az én gondolatom a dr. B.-ével egybentalálkozott. A jelenleg Erdélyben fennálló jogalapnak és jogviszonyoknak mellőzéseért Dózsa-t nem itt lehetne hibáztatni, hanem inkább polgári jogtanában. Azomban ott sem támadta meg senki tudomra. Tempus se expedit. — A tudomány és igazság érdekében sok jót, hasznost el lehetne mondani, sine ira et studio és ezért igazsággal senki sem haragudhatik.

Vannak a Dózsa jogtanában némely dicsérettel kiemelendő pontok, így p. o.

a) Hogy az egyházigazgatást képviseleti alapon kellene rendezni 21. és 31. lapokon.

b) Hogy a most püspöki vizsgálat alatti Ekklákat Esperességek alá kellene visszahelyezni, kétszer is ki mondja 42. és 44. lapon.

c) A püspöki hivatal betöltésének módját is csak úgy védi, mint az ügyvéd igyekszik menteni hibás cliensét, azonban ezen § végén megismeri, hogy a protestantizmus szellemében az egyház általi választásra kell törekedni; csakhogy a képviseleti szervezet beállítása előtt nem reméli a successiónak megszüntetetését.

Vannak hibáztatni való állítások is p. o.:

α) Nagyon hibás fogalom, midőn a plenum főconsistoriumot *Nationalis Synodusnak* nevezi a 23-ik lapon.

β) A 12-dik Canon a provincialis vagy nationalis synodusra teszi a törvényhozás — vagy változtatás jogát: Dózsa pedig ismét a plenum főconsistoriumnak adja a 32. lapon.

γ) A 91. canon említett generalis congregatiót is, melyben a Püspököt meg kellene másodsor inteni — ismét a főconsistorium teljes gyűlésének veszi, — holott itt az espereseken kívül az egész papság jelenléte értetik, és akkor a consistoriumnak neve sem létezett mostani értelmében, hanem éppen mint a congregatio, csak is egybegyűlést jelentett. 47. lapon.

δ) Tagadja Dózsa, hogy a fő Magistratuson a fejedelem értetik, holott a Szalmár-Németi gen. syn. 6. conclusiójában előfordul *summus noster Magistratus* éppen a fejedelmet teszi. 25. lap.

És ha az Appr. I. R. 1. T. 3 articulusában a többes számban említetik is; fő Magistratusok — a mi vallásunkon volt fejedelmeket is érthette általában.

Ezeket én csak röviden említem, mint olyan dolgokat, melyeket részint dicsérni, részint röviden hibáztatni lehet. Hiszem, hogy coll. úr ezeket, és még többeket is már kijegyzett magának.

A függelékben levő organisatiót is, mint nem időre született gyermeket, gondolom megemlíti coll. úr.

Már most nyugodtabban várom én is az ismertetést. — Kérem coll. urat a felküldött cikkek átolvasására, s ha szükségesnek

látja — kijavítására, és mielőbbi kiadására, hogy még a Grlis Synodus előtt tartandó part. synodusok némileg figyelemztessenek. Szívesen várom a Renan külön példányát is; s barátságába továbbra is ajánlott vagyok őszinte szíves barátja

Salamon József.

U. i. A grlis Notariusságra candidatusok: Elekes Károly fejérvári esp., Nagy Péter, Mihályi Károly, és Hegedüs János tanárok.

D. E. E. Jogtanát illető jegyzetek. I-ső R. Egyházi Közjogtan.

p. 5. az 5-ik sz. végén — csak annyit mond most is, hogy II. Rákóczi György megegyezésével ki nyomattak a canones ecclesiastici és nem akarja elősmerni, hogy külön diplomában megerősítettek: holott a Tiszántuli Püspökök életében — melyet Tóth Ferencz adott ki Győrben 1812. p. 115 ezen diplomát kinyomtatva is lehet olvasni.

Sok megjegyezni való van ezen diplomában.

Ezen eszme fordul elő a 33-ik lapon is.

p. 7. 4. sz. a gyakorlatnak csakis törvény hiányt pótló ereje lehetvén polgári és egyházi törvények feletti tekintéllyel nem bírhat, azokkal összeütközése esetében. A successió csak gyakorlat, még pedig az 1726 beli synodusnak a tiszta törvényhez visszatérés fenhagyása mellett. Miként állíthatja tehát Dózsa Elek úr p. 151. 1. 2. sz. alatt, a successiónak törvényességét? s. a. t.

p. 14. A' praedestinatio nem fundamentalis hitczikk; miért excommunicálták hát Huszti Andrást? és az előtt Radnóthon 1673-ban Deési Mártont nem fundamentális különbözésért a professorságból tették le — s csak a fejedelmi és tanácsossainak pártfogása tartotta meg a többi vádlottakkal együtt. Smirn. Polyc. p. 100.

Ugyanitt azt mutogatja D. E. hogy az A. C. I. Tit. 3 czikke ellenére a nem sarkalatos hitczikkeket az Egyház módosíthatja. Nem mernék senkit bízni a mostani Synodus és főconsistoriummal is.

p. 20. Az utolsó sorokban a törvényhozó hatalom két testületekre van átruházva a Synodusra és plenum consistoriumra. Ez a név nem jön elő sem polgári sem egyházi törvényeinkben.

p. 21. Szükségesnek tartja D. E. úr is a képviselői rendszernek életbeléptetését, a fokozatos képviselet czikkiróját pd. szinté excommunicálnák.

p. 23. Rossz megfogás és helytelen magyarázat a nationalis Synodusról. Több Superintendentiák együttes gyűlése nevezetik így.

Sajtó hiba lesz: N. Enyeden az idézett polit. eccl. congregatio nem 1688-ban hanem 1682-ben tartatott. Később ki van javítva, alább ugyanezen 23-ik lapon azt írja, hogy Szebenbe Egyh. főtanácsí gyűlések nem tartattak. Hát a melyben Huszti András

excommunicatióját megerősítették, nem főconsistorium volt e? Hiszen még a jelenvoltak nevei is tudatnak. Hát a melyben Huszti Györgyre nézve a kolozsvári Professoratushoz rendezkednek, nem főconsist gyűlés volt e? s. a. t.

a 24-ik lap kezdetén szép leírása vagy rajza adatik a főconsistoriumnak még a mai napi állására is illik.

Az egész 24-ik §. értelmezése ismeretes.

pag. 31. a 26-ik §. végén így kiált fel: „Tehát az egyház szervezése s. a. t. égető szükség és élet kérdése is egyházunknak.“ Miért támadta meg tehát a successió és képviselőlet -- cikkíróját éppen -- 1861-ben, egyházi névkönyben éppen a Püspök? és miért támadta meg oly gyanúsítólág a fokozatos képviselőlet cikkíróját Lámpási úr?⁴⁸⁸

pag. 42. az 1. sz. végén helyesen jegyzi meg, hogy püspöki vizsgálat alatti Ekkliákat az illető Tractusokba vissza kellene kebelezni.

pag. 47. A püspök ellen panaszt emelhet az esperesek testülete in generali Congregatione, az egyházi főtanács teljes gyűlése előtt. Hiszen a törvény 1648-ban kelt, a főtanács pedig 1709-ben állott fel. Nem azt teszi tehát a generalis congregatio, hanem a generalis Synodust, melynek minden pap tagja volt.

pag. 48. 2. sz. Tractuale consistorium. Ezt állította fel Gr. Teleki Mihály és mint köszvényes ember a maga házában tartotta. Részt vettek benne a curatorokon kívül Esperes, Notarius és talán a Director is. Ez az intézkedés bevételt a Görgényi s talán a Küküllői Tractusban is; de mikor 1824-ben az udvarhelyi synoduson felmerült az a kérdés: ha valjon nem kellene é a Tractuale Consistoriumot minden Tractusokba bevenni, a határozat a lett, hogy a mely Tractus nem kívánja, azt nem lehet rá kötelezni, és azóta sem vették be több Tractusok. Nem 825-ben történt mint a könyvben van. — Én éppen jelen voltam, és a Szilágyi Tractus nevében ellene szólottam.

pag. 51. Az egyházi igazgatásnak [a polgárral összehasonlítása s. a. t.

pag. 56. Az egyházi főtanács teljes gyűlését teszi D. E. ur legfőbb büntető széké, p. o. a püspök ellen támasztott vádló kereset (mert a főtanács teljes gyűlés a nationalis Synodus helyét pótolja) a püspököt korlátok közé szoríthatja, le is teheti. A professorokra nézve is mindezt a plenum Consistorium teheti -- a 833-dik évi szervezés szerint.

Az a 300 férfiból álló improvizált gyűlés, mely 836-ban mindenestől cassáltatott: -- még is ez pótolja a nationalis Synodust! ferde fogalom!

⁴⁸⁸ E cikk a Protestans Egyházi és Iskolai Lap 1863. évi 13. sz.-ban jelent meg.

Fennebb a 423-dik jegyzetben láttuk, hogy Salamon J. kiigazította annak az életrajznak egy-két adatát, melyet róla Szilágyi Ferencz irt a Vasárnapi Ujság 1870. évi 19. számában.

1856-ban és később elítélték Salamont a miatt, hogy az iskola tanácsosi tisztet elvállalta. Szilágyi úgy tüntette föl, hogy Salamon aggodalommal fogadta el. — Salamon 1870. május 12-én így szól Szilágyinak e czélzásról:

„Sajnálom azonban, hogy a k. collega úr által is megjegyzett sorok becsusztatódtak,* mert én valósággal is, mikor láttam, hogy minden nemzetiség és vallásfelekezet részire iskolai tanácsosok neveződtek s láttam a nyomtatásban kiadott instructiót, és a mikor tisztában voltam magammal azon elhatározásomra nézve, hogy én egyházunk autonomiája s országunk törvényei ellen nem fogok cselekedni: az ott felhozott aggodalmat nem éreztem s valósággal rá alkalmat sem szolgáltatam egész functiom alatt is. Engedjen meg tehát kedves collega úr, ha úgy nyilatkozom, hogy én a megjegyzett sorokat ignorálnám. Azon időben nagyon is intimidálva voltunk s mindenütt rosszat láttunk; most pedig igen bátrak s úgy tetszik igen hajlandók vagyunk a recriminációkra“. **

Szilágyi nem igazította helyre cikkét nyilvánosan, de a kolozsvári collegiumnak megküldött példány végére ezt írta: Helyreigazítás.

A 230. l. 2. hasábján a kék plajbászszal alávonat szavakat így kell *kiigazítani*: „miután a főfelügyelési jog a protestantismus szelleme, mint az erdélyi törvények szerint a fejedelmet illeti, — elfogadta s lelkiismeretesen a törvények értelmében gyakorolta“.

Salamon a nyugalom éveit Zilahon töltötte. Valószínű, hogy ez a május 12-diki levél az utolsó volt Szilágyihoz. — 1871. márczius 19-én éjjel után félórával fejezte be 81 évre terjedő, hosszú és szép életpályáját.

* E megjegyzés az életrajz utolsóelőtti bekezdésének végső soraira vonatkozik, melyeket Szilágyi kék írónnal aláhúzott.

** Szilágyi levelezése Salamonnal a coll. lt.-ban.

Végrendeletében 900 forintot s két kis darab földet hagyott a zilahi collegiumnak azzal a „kikötéssel“, hogy annak jövődelmét a zilahi ref. egyháztól fizetett két tanár élvezze, fizetésén felül; a collegiumnak hagyta 380 drbból álló értékes könyvtárát, könyvtartókkal együtt. A végrendelet alapján szállott az iskolára olajfestésű arczképe is.

Zilahon temették el a lehető legnagyobb ünnepélyességgel, a mit csak itt kifejtteni lehetett. Sirját ma is álló hatalmas emlékkövel jelölték meg „egykori tanítványai és barátai“.*

A halotti vagy búcsuztató beszéd dicsérő szavai elhangzottak, nincsenek meg. — Talán jobb is, hihetőbb is, ha tettei beszélnek róla az életrajz adataiban, hogy hű volt hazájához, egyházához a legnehezebb viszonyok között, hogy élete legvégső szakáig fáradhatatlanul dolgozott és gondolkozott hazája, különösen egyháza és a tanügy előbbvitelé érdekében. — Okos, bölcs volt.

Két intézet őrzi áldott emlékét!

34. Herepei Károly.

Herepei Károly kolozsvári lelkész volt, midőn a Lengyel István halálával megürült philosophiai tanszékre az egyházi főtanács megválasztotta 1834. aug. 24-én.⁴⁸⁹ Működése csak egy évre terjedt itt; az egyházi főtanács már 1835-ben Nagy-Enyedre tette át.

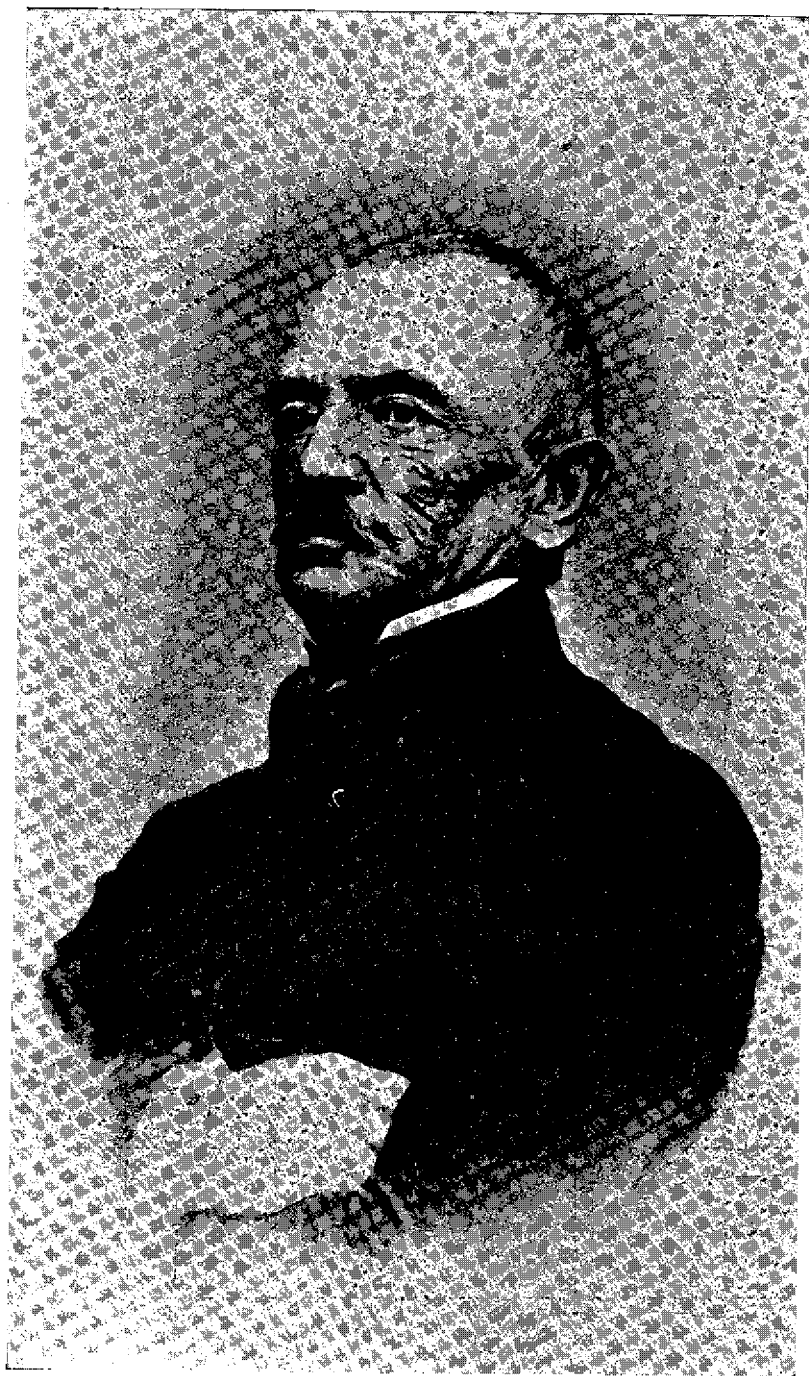
35. Nagy Ferencz.

1835—1872.

Ürögdi Nagy Ferencz szül. 1804-ben márczius 8-án, Sajó-Szent-Andráson, Dobokavármegyében. Szülői voltak Nagy Sándor és Debreczeni Borbála, ki ref. papi családból

* Kincs Gyula dr. zilahi igazgató szíves közlése 1905. nov. 2.

⁴⁸⁹ Az ehkor lt.-ban 310—1834. sz.



NAGY FERENCZ
1804. márcz. 8. — 1876. febr. 22.

származott Torda vidékéről. — Nagy Ferencz testvérei közül László és Paulin korán elhaltak, Rózália Salak Ferencz baczai ev. ref. pap felesége; János szül. 1818-ban, meghalt 1865-ben, mint az erdélyi gazdasági egylet titkára.

Nagy Sándor családja Biharvármegyéből, Ürögdről szakadt Erdélybe, a családi hagyomány szerint, Bocskay idejében. Ürögdről vette nemesi előnevét.

Nagy Sándor jeles képzettségű ember volt, tudott francziául, folyékonyan beszélt németül; gyermekei nevelésére sokat áldozott; egész jövedelmét arra fordította, hogy gyermekeit úri módon neveltesse s e célra szent-andrási ingatlan birtokát is elzálogosította. — Árokalfján Bethlen János gr. gazdatisztje, később összes jószágainak igazgatója volt.⁴⁹⁰

Nagy Ferencz a marosvásárhelyi ev. ref. collegiumban végezte elemi, gymnasiumi, theologiai és jogi tanulmányait. A collegium anyakönyvében először 1811. jan. 31-én fordul elő neve ily jegyzéssel: „árokalfjai nemes gyermek cellista, 7 éves, Bodó István tanítványa“. 1818-ban subscribált 18-ad magával. A sorrendben 4-dik helyet foglalt el s ezt meg is tartotta végig. 1824-ben befejezte tanulmányait. 1824/25-ben a grammatica, 1825/26-ban a német osztály tanítója volt.⁴⁹¹ 1825/27-ig Lázár Dénes és Mór mellett nevelősködött. 1828-ban a szokásos vizsgálatokat letette mindhárom (nagyenyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi) főiskolánál. 1829—1830-ban külföldi akadémiákat látogatott; de csak a bécsiről van biztos tudásunk.

Kiválóbb tanulótársai voltak: Dósa Elek, a híres jogtudós, Herczeg Lajos mérnök, Bélteki Ferencz orvos dr. és Antalfy János.

1831. július 17-én választották meg ótordai segédpapnak és iskolai rectornak. Fizetése 1. a dézma-negyed fele része buzából, borból, törökbuzából, juhok s méhek szaporodásából; de a szalmából csak annyit kap, a mennyire szüksége van, mert a többi a rendes papnak marad a szokás

⁴⁹⁰ Szász Domokosné, szül. Nagy Ilka följegyzési szerint.

⁴⁹¹ Koncz József marosvásárhelyi tanár levele 1885 febr. 17-ről Szász Domokosnéhoz. Ugyanő írta le 1819–24-ig N. F. tanjegyeit. E szerint a legtöbb tárgyból „eminens“.

alapján. 2. Késpénz 51 mfrt. 60 pénz. 3. Tüzi fára 16 mfrt. 66 pénz. 4. Minden stolapénz azon hétben, melyben szolgálatot teljesít. 5. A keresztesi, postaréti és hegyi három drb. törökbuza föld a rectoriségért. 6. A királyi kamarától évenként 7 rhfrt. 36 kr. 7. Ugyanonnan a rectoriségért 2 rhfrt. 30 kr. 8. Tisztességes lakás és veteményes kert a templom kerítésén belől.

Kötelességei: 1. Köteles a segédpap eddig is, míg fölszentelhetik a püspök urtól facultatiot szerezni.

2. A papi hivatalnak felét folytatni minden második hétben; ha a rendes papot hivatala vagy betegsége gátolja, köteles helyettesíteni. Ennek jutalma az azon időben befolyó stola.

3. A rectori egész fizetésért és a papi fizetésnek egy részéért tartozik mind a fiú-, mind a leányiskolára felvigyázni, a tanítókat tanítani, oktatni, a tanításban utasítani; az időről-időre kiszabandó leczkékről a keze alatt levő tanítókat számadoltatni, továbbá ügyelni, hogy a tanítók mit olvasnak, mire készülnek s hogy a collegiumi cursusok nem hallgatása miatt hátramaradásuk ne történhessék, tanítani is köteles a segédpap.

Minthogy pedig a szülők közül sokan kívánják gyermekeiket felsőbb iskolákba küldeni, ezeket köteles tulajdon keze alá venni s ha nem többet, legalább minden nap két órát tanítani, hogy a tiszteletes consistorium által meghatározott napon vizsgálatot teheszen velők. Mindkét iskoláért a segédpap felelős.

4. Successiot a papságban nem ígér az egyház.

5. A mostani körülményekhez képest nőtelennek kell lenni, nagy családot, sok házi cselédet nem tarthat.⁴⁹²

Az ótordai segédpapságban körülbelül három évet töltött Nagy Ferencz. 1834-ben Wesselényi Miklós br. és családja a zilahi iskolának adományozta a korábban kölcsön adott 2000 v. czéd. rhfrtot egy tanári fizetés alapjának pót-

⁴⁹² Harkányi Miklós ótordai ref. pap és Finta András curator eredeti levele 1831. júl. 17-ről, Nagy Ferenczhez, ki akkor Deésen lakott. — Mellékleten a fizetés feltételei. Szász Domokosné lt.-ban.

lására. E tanszék elnyeréseért folyamodott Nagy Ferencz ; a Wesselényi-család elfogadta, a főconsistorium ennek alapján a professori állásra kinevezte 1834. április 9-én.⁴⁹³ Fizetése 300 frt, conv. pénzben, tűzifa a br. erdejéből és lakás.

Alig telt el egy év s már új megbízást nyert Nagy Ferencz. Herepei Károlyt, a kolozsvári főiskola professorát, a főconsistorium n.-enyedi professorrá nevezte ki. A megürtült bölcsészeti tanszékre Bárdi István, Ercsei János és Incze Ferencz pályázók mellett Nagy Ferencz nyerte meg a kinevezést szavazattöbbséggel 1835. aug. 23-án.⁴⁹⁴

Az új állás javadalma 559 mfrt. váltóban ; 80 véka búza, 21 veder bor, 5 mázsa só, két bárány, 20 kalongya szalma ; a főconsistorium pénztárából 85 mfrt.⁴⁹⁵

A főconsistorium és a collegium előljárósága 1835. november elejére kívánták Nagy Ferencz megjelenését, ki szeptember 19-én haladékokat kért ; de az előljáróság sürgette a megjelenést 1835. szept. 28-án, mert az ifjuság nagy hátramaradást szenvedett az utóbbi két év alatt a professori székek ürességben volta miatt.

E sürgetés mellett is csak 1836-ban foglalhatta el székét.

1836. februarius 9-én történt meg Nagy Ferencz beiktatása a philosophia, statistica, geographia és német nyelv tanszékébe. A főconsistorium rendeletének felolvasása után Ugron István főgondnok intézett az új tanárhoz szép beszédet a köznevelők, professorok fontos hivatásáról. Erre következett az új tanár székfoglaló beszéde e cím alatt: Mi a filozofia! mit kell a filozofiának teljesíteni? s azt eddigelő mennyiben teljesítette? — A tanári kar nevében Méhes Sámuel igazgató tanár üdvözölte Nagy Ferenczet.⁴⁹⁶

Átköltöztetése költségeire 100 váltó rhtot szavazott meg az előljáróság, fizetését 1836. elejétől utalta ki.⁴⁹⁷

⁴⁹³ A kinevezés irata Szász Domosné lt.-ban. Wesselényi Miklós br. meghívó levelével együtt.

⁴⁹⁴ A kinevezés irata Szász Domokosné lt.-ban.

⁴⁹⁵ Az előljáróság értesítése 1835. aug. 30-ról Szász Domokosné lt.-ban.

⁴⁹⁶ Erdélyi Híradó, 1836. 13 sz.

⁴⁹⁷ 3—1836. előlj. sz.

Tanári széke elfoglalása után mindjárt a tanári és előjárósági jkvek vezetője lett; ez utóbbit 1844. május 20-ig vezette.⁴⁹⁸ Kedve telt az idegen szavak magyarosításában. A *theoretika* philosophiat *elmélő* philosophiának, a collegium seniorát a collegium *öregebbjének* írta, concurrens = csődültek, degradáltak = lecsusztattak stb., a latin-görögös szokat néha az eredetinek megfelelőleg pld. *tythographia*, máskor a magyar kiejtés szerint írta pld. *filosofia*.

1842-től a gymnasium tanvezetője volt.

1848. július 28-tól rectorrá választotta az előjáróság Tunyogi Cs. József helyébe⁴⁹⁹ s így a forradalom alatt is ő töltötte be a rectori széket; sőt a pénztáros, Aknai Mihály, távoztával, a pénztári számadásokat is ő végezte 1850-ig. 1850—1852. júl. 7-ig ismét tanvezető volt.

A forradalom alatt elpusztult nagyenyedi collegium theológiája Kolozsvárra menekült; 1855-től fogva e collegium fizetésén működött a tanárok közt Nagy Ferencz a bölcsészeti tanszéken.

Mikor 1860-ban a nagyenyedi theológiát haza költöztették, Nagy Ferencz Kolozsvárt maradt s itt a theologiai előkészítő osztályt a gymnasiumi professorok segítségével tanította, a Nagyenyedről élvezett fizetés mellett.

Nagyenyeden betöltötték ugyan az ő szakját; de azért sürgették átmenetelét. A kolozsvári előjáróság arra kérte az enyedit, hogy engedje Nagy Ferenczet Kolozsvárt maradni; mert különben a theologiai előkészítő osztály itt megsemmisül, a collegium szegénysége miatt.⁵⁰⁰ Így maradt itt Nagy Ferencz nyugalomba léptéig, 1872-ig.

1837-ben alapított családot, feleségül vevén Simon Juliánát, Simon András tordavármegyei alispán leányát. E házasságból született Nagy Miklós, most a Vasárnapi Ujság szerkesztője és Nagy Ilka, Szász Domokosné.

A megérdemelt nyugalmat, negyvenegy évi szolgálat után, alig négy évig élvezte. Meghalt 1876. februarius 22-én este 10 órakor, 72 éves korában.

⁴⁹⁸ 2—1836. előlj. sz.

⁴⁹⁹ 50—1848. előlj. sz.

⁵⁰⁰ 29—1860. előlj. sz.

A collegium tanári karának gyászjelentése szerint: a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa, a tordaaranyosi gazdasági egylet elnöke, az erdélyi gazdasági egyletnek alapítása óta választmányi tagja, számos éven át titkára, a kertészeti szakosztály elnöke, a nemzetközi ampelographiai bizottság erdélyrészi tagja volt.

Végső kívánsága szerint Tordán, szőlőskertjében temették el. Végtisztessége Kolozsvárt, 1876. febr. 25-én roppant néptömeg részvéte mellett történt. Koporsóján ott díszlett az erdélyi gazdasági egyesület babérkoszorúja, melyet az egyesület elnöke Mikó Imre gr. e szavakkal tett le: „Az erdélyi gazdasági egylet ezen egyszerű, de nem kevésbé őszinte jelével kívánt legfáradhatatlanabb, legmunkásabb vezetőtagja érdemeinek elismeréséül adózni.“ — A tordaaranyosi gazdasági egyesület képviselői voltak Kemény György br. és Wolf Gyula dr.^{500a} — Tordán februarius 26-án hasonló pompával ment végbe a temetés. Kolozsvárt a háznál Szász Gerő esperes, Tordán a sírnál Szabó Sámuel tanár beszélt.

Kevés tanárunk mélyedett annyira tanításügyünk javításának kérdésébe, mint Nagy Ferencz, ámbár az is meg lehet, hogy nem maradtak másokról adatok. E gyér adatok is elég tanúságot tesznek arról, hogy állandólag eleven tudatában voltak a hiányoknak s csak a szegénység gátolta a javítások sikeres életbe-léptetésében.

Nagy Ferencz kezdte meg a statistikai kimutatások összeállítását 1842/3-ban s folytatta míg tanvezető tanár volt. Valószínűleg ő is közölte az Erdélyi Híradóban. Az 1844-dik évi jelentésében indokolta s általánosítani óhajtotta a többi iskoláknál is. Ő kezdeményezte az elemi iskola szervezését, a miben része lehetett annak is, hogy kis fia, Miklós, 1846-ban lépett az iskolás korszakba s tényleg ő is lett az egyik első tagja a szoktató osztálynak. Ő küzdött a testi fenyték korlátozása érdekében s ő ajánkozott arra, hogy óráiból kettőt neveléstan tanítására fordít a deákok osztályaiban; mert a köz- és magántanítók eljárása a tanítás, nevelés, fegyelme-

^{500a} Kelet. 1876. 46. sz.

zés körül nagyon hiányos volt. A tanítók illő előkészület és ismeretek nélkül fogtak a nevelés fontos munkájához s e miatt sokszor a legjobb akarat és buzgóság mellett is vagy ferde irányt adtak növendékeik lelkének, vagy csak sántikálva haladtak a biztos út, vezető iránytű s kellő ismeretek hiányában. Józan belátását árulta el, midőn kijelentette, hogy csak a szorosabb értelemben vett neveléstanból s a tanítás módszerének azon részeiből kíván előadást tartani, melyek a mi nevelésünkkel, tanításunkkal, fegyelmezésünkkel szoros kapcsolatban állanak s ennélfova hallgatói jobban megérthetik. — Az előljáróság örömmel fogadta s gyakorlati alkalmazását a tanári karra bizta.⁵⁰¹

Nem lehet biztosan megállapítani, meddig állott érvényben e gyakorlat. Az 1861. évi tanügyi szervezkedés után az volt szokásban, hogy azon VI-dik osztályosok, kik magántanítók akartak lenni, kötelesek voltak megtanulni a „Szervezeti javaslat” végén kiadott magántanítói utasításokat, melyekből még engem is Nagy Ferencz kérdezett ki a VII-dik osztályba lépés alkalmával. Így folyt ez az 1884-dik évi conventi tanterv életbe léptetéséig. A kikérdezést rendszeren az igazgatók végezték.

Gondolkozását, neveléstani, tanítási elveit két jelentésben domborította ki az 1843. és 1844-ben, melyek alább egész terjedelmökben következnek s bizonyosságot tesznek arról, hogy intézetünkben öntudatosan, tanácskozás alapján törekedtek a tanítás és nevelés módját helyesebb és jobb útra terelni.

Ritkán van alkalom arra, hogy tanáraink méltatását tanítványaiktól nyerjük. Éppen azért szívesen iktatom ide T. Szathmári Károly, enyedi tanár följegyzéseit.

„A mit józan, magyar felfogással előadott, azt alaposan tudta s előadásában oly tiszta módszert használt, hogy tanítványainak legtöbbje a tantárgyat nemcsak megtanulta, hanem meg is értette.

A rendszer, melyet követett, ha jól emlékezem, eclecticus volt; különösebben Kant, Herbart és Schelling felfogása-

⁵⁰¹ 40—1846. előlj. sz.

hoz csatlakozott; világos feje Hegel homályosságaival kevésbé tudott megbarátkozni.

Az öreg urat, mint háta megett neveztük, mindnyájan szerettük; mert tanári kötelességeit igen komolyan és szigorúan vette; órát sohasem mulasztott el, ha csak nagyon beteg nem volt; tantárgyát akként tudta beosztani, hogy ismétlésével együtt, megerőltetés nélkül bevégeztük az iskolai év végére. De még jobban megnyerte szívünket felemelő, nyájas modorával, mely bizonyos úrias eleganciával vegyült és a mely kellemessé tette vele az érintkezést. —

Nagy Ferencz magához emelte tanítványait, minek annyival nagyobb hatása volt reánk, mert tanártársainak egynemelyike ridegen eltaszította magától az ifjúságot; a régi iskolák e hívei megközelíthetetlen magasságban érezték magukat tanítványaik fölött.

Egyébiránt Nagy Ferencz nyilvános jellemének alapja a humanismus volt. — Tanári hatásán kívül kétségen kívül legnagyobb érdeme a gyümölcsfa nemesítés körül kifejtett buzgalma. Az ő érdeme volt, hogy a collegium épülete körül szemét dombokból álló udvar (curia) nagyrésze szép gyümölcsös kertekké alakult át, hol a fiatal nemzedék az oltás minden nemében gyakorlati utasítást nyert.⁵⁰²

Az 1843. évi jelentés így szól:

Méltóságos insp. curatoratus!

Egy iskolai év lefolydógált már, mióta a mélt. curatoratus ezen kolozsvári főiskolabeli gymnasium vezetésével csekély személyemet megbizni méltóztatt.⁵⁰³ Mik történtek ezen hivatal körében a lefolyt év alatt s mi tenni valók lesznek ismét jövődre nézve, ha a mélt. curatoratus is helyesnek látandja, kötelességemnek tartom a m. curatoratus eleibe terjeszteni. Mi illeti

Az első. Hogy valamely hivatal azt teljesítse, mi tőle váratik, sok függ ugyan ki és mikép képviseli a

⁵⁰² A Szász Domokosné lt.-ban levő eredetiből.

⁵⁰³ A coll. lt.-ban G. 67—1844. sz.

hivatalt, de nem kevesebb érdeme van, Cicero megjegyzése szerint a helynek körülményeknek, s főképp azoknak, kik a hivatal körül segédül állanak. Részemről sok okom volt a gymnasium ez évi mind szellemi, mind erkölcsbeli eredményeire egy nemével tekinteni az örömnél; de tagadhatatlan, hogy ezen öröm érdeme nagy, sőt legnagyobb részben a classicus praeceptorok érdeme volt, kik valamennyien jó lelkiismerettel s a lehető buzgósággal tevék kötelességeiket. Már az év kezdetével átláttam, hogy könnyű munkánk leend ezen férfiakkal s távolról sem elegendve abba, hogy a fennálló rendszer bontogatásához fogtunk volna, mert tudtam, hogy az nem tartozik körünkbe, arra mindazáltal fölszólítva érzem magamat, hogy a mennyiben a felsőbb jogok sérelme nélkül eshetik, a rendszer némi kiáltóbb szakadásaira egyideig-meddig való foltot illeszsek. Láttam azt hogy a *mathesis* és *diák nyelv* elég czélszerűséggel s kiterjedésbe taníttatnak, a vallás minden osztályban elég szorgalommal gyakoroltatik, de tudtam azt is, hogy a természeti tudományok oly kicsin figyelemmel kezeltettek, hogy szinte nevét sem érdemli a figyelemnek, ennél fogva a lehetőségig jó és olcsó kézi könyveket keresve, a két syntacticába a németországi iskolákba bevett . . . rendszer szerinti természet historiából hetenként 2—3 órán felolvasásokat tartottam, a rhetoricában gazdasági, a poeticában technologiai természet historiát, a logikába pedig népszerű physikát vittem be, mind sárospataki kézi könyvek szerint. Nagy gyönyörűséggel tanulták a gyermekek mindeniket, és sem a nyilvános, sem a magán vizsgálatok alkalmával nem találtam egyet is, ki ezen tudományokból jól és értelmesen ne felelt volna. Végre a múlt iskolai évben Sárkány József osztályának egy kis botanicát tanítván, ezen évben három classisból válogatott ifjaknak taníttattam, s gondoskodtam, hogy a jövő évben is legyen ki tanítsa ezen szép tudományt. Igen sokat nyerünk, ha a természeti tudományokat ifjainkkal meg tudjuk szerettetni.

Vajha a geographia is ily sikerrel taníttathatott volna! Ezen hasznos tudomány azonban minden igyekezet mellett is nem vergődhetett fel kellő állására. Ennek oka 1. az, hogy kézi könyveink nincsenek, s a köztanítóknak egy része nem tudván németül, a német munkákat nem használhatja. 2. Nincsenek földabroszok kellő mennyiségben, a mik vannak idegen nyelven írvák, s a szükségnek nem megfelelők, pénze pedig sem a tanulóknak sem a collegiumnak, miből ezen fontos szükség pótoltságát nincsen. Így áll a geographia főiskolánkban, és segíteni rajta csak úgy lehetne, ha czélszerű kézikönyvek íratnának, s azok minden iskoláinkba bevétetnének. Így a köztanítók dolgoznak valamit, a gyermekek leírják rosszúl, megtanulják még rosszabbúl, inkább könyv nélkül, mint illő tájékozással a földképeken, melyek hiányosak s drágák lévén felette bajosan is megszerezhetők.

A német nyelv dolgát is úgy forgattuk több évek óta mint a Figaro kalapját. Kolozsvárra szállásom alkalmával a köztanítók tanították, kevés sikerrel. Azután Nemesányi Károly úr ex nobili officio föl vállalta tanítását a három felső classisban, majd organizált fizetést adtunk s adunk maiglan érette, mondhatom még kevesebb sikerrel megy a dolog. Okát abban találok, hogy 1. Nemesányi úr három osztálynak ad hetenként egy-egy órát, a mi annyi mint semmi. 2. a köztanítónak repetálni kellett a Nemesányi által eléadottakat, vagy a nyelv nem tudás, vagy bizonyos eltévesztett becsületi fogalom miatt, csak immet-ámmal teszik s a gyerekek két szék közt pad alatt maradnak.

Az írásban szép előhaladások történtek, egy Deutsch Móríc névű ifjunak szállást és mérsékelt fizetést adván hetenként 6 órában 150 gyermeket tanított két osztályban.

Ezen kívül sok szülék privát órákat is vesznek tőle. Részemről az írásbeli állás jelenleg kielégítő. Ha a mélt. curatoratus bármely kicsiny summát applacidalna rajz példányok vásárlására, lehetséges volna, hogy annyi gyermek közül 10-12 bele szeretne a rajzolásba, ez is nyereség volna.

A Kollonovits
földrajzi könyvtára.

A musikát az izlés nemesítés s erkölcs szelidítés ezen hatalmas vehiculumát, úgy lehet tekinteni, mint halottat. Ennek is nem egyéb oka, mint szegénység. A közelebbi években szépen kezdett virágozni; de az instrumentumok elromlottak, pénz nem volt, mivel másokat hozassanak. Azonban mind a szt. énekek, mind a harmonia elég szorgalommal gyakoroltatnak.

A mi illeti a gymnasium erkölcsi állását s a fenyíték kezelését, örömmel jelenthetem a m. curatorusnak, hogy az iskolai év alatt semmi botránkoztató jelenség, mi egy vagy több ifjak részéről erkölcsi megromlásra mutasson, nem adta elé magát. Másfelől a fenyíték szelidülve ugyanis a kor igényeihez alkalmazva gyakoroltatik, de a durvább vagy a testi fenyíték is sok éretlen magántanítók által gyakoroltatik, s épen erre nézve bátor leszek a tulsó lapon egy tervet terjeszteni a m. curatos eleibe, a 2-ik pont alatt a teendők sorába.

A görög nyelvbe a bámulásig szép előmenetelt mutattak be a poéták, mi annál öröndetesebb, hogy a poëtica tanítója meghagyatván, jövőndőbe is fogják folytatni.

A második pont alatt mint elsőt a teendők sorába említnem kell a paedagogarchiai szék sanctioját, melyet míg kérnék a mélt. curatoratustól, előlegesen meg kell mondanom, mi légyen az, s mi célja.

1. A paedagogarchai szék a köztanítók ülése hetenként, vagy többször is, ha szükség kívánja, a paedagogarcha elnöksége alatt. Tárgyai közé tartozik általánosán véve minden, mi a nevelést közelebbről vagy távolabbról érdekli, s ha a felhozott dolog czélszerűnek találhatik s a paedagogarcha körét túlhaladja, a professoratus vagy curatoratus eleibe terjesztetik helybenhagyás vagy elhatározás végett, részletesen pedig tárgyai közé tartozik, *a)* minden class. praeceptor számadása külön-külön azon héten tanított tárgyról a tanítás sikeréről, szóval növendékeinek szellemi és erkölcsi állásáról, *b)* az a végre kinevezett esküdt diá-

kok jelentése, a magántanítók azon héti hivatalbéli eljárásáról; ezek következésébe jönnek aztán a czélszerű rendelkezések a hibák, fogatkozások orvoslása iránt sat. c) intézkedések a tanítók és tanítványok közti viszonyok felett, sat. d) a nevezetesebb kihágások felett, melyek azonban tisztán paedagogicumok, határozások tételnek. Célja tehát ezen széeknek a nevelés szellemi és erkölcsi részei körüli eljárásoknak folytonos evidentiában tartása, a hibáknak, vagy egész kikerülése, vagy, ha megtörténnék, rögtönös orvoslása a jó rendnek, mely lelke mindennek, állandó fenntartása. — Ezen intézkedésnek számos jó következését, rosszát pedig egyet sem tapasztalván, könyörgök a mélt. curatoratusnak méltóztasson azt megerősíteni s a körébe tartozó dolgoknak vonalát elvonván, sanctioja által határozatainak annál nagyobb tekintélyt és hatást eszközölni.

2. Szorosan összekapcsolandónak vélem a paedagogarchai székekkel a fenyítés kezelését. Tagadhatatlanul kivívta magának a hatalmat s az elvi tekintélyt azon igazság, hogy a testi fenyíték nem csak hogy nem lehet eszköze akár az értelmi, akár az erkölcsi kifejlődésnek, sőt mindkettőnek éppen ellenére van; a szelidültebb kor közértelme reá ütötte a civilizáltabb nemzetek közt ezen igazságra a helybenhagyás pecsétjét. Saját régiebb és újabb tapasztalatim után, azon erős meggyőződésre jöttem, hogy a testi fenyíték magában is czélszerűtlen, de az éretlen vagy még nem eléggé ért diák ifjúság kezében épen célrontó, sőt veszélyes; ennél fogva azt mind a köz mind a magántanítók kezéből, nem nyilván, de négy szem közt minden esetre, kiveendőnek vélem, csakis a megfeddést, erkölcsi hatást s házi árestom büntetéseit hagyván nálók, classisokba degradatiót sat. ellenben az oly eseteket, melyek eddig testi büntetést vontak magok után, a paedagogarchai szék elibe följelentendőknek vélném, mely a dolog megvitatása után mondhatná ki a szükség esetébe a testi fenyíték szükségességét, meghatározván

egyszersmind annak módját és mértékét. A fenyíték ezen mód szerinti kiszolgáltatásának az a jó követke-
zése lenne *a)* elvevődnék az alkalom a különben is
heves vérű fiatal tanítótól, hogy indulatja első hevé-
ben sokszor igaztalanul v. mérték felett brutalizálja a
gyermeket; *b)* nem lévén hatalmában botot, vesszőt
használni, erkölcsi hatást lesz kénytelen gyakorolni
nevendékére s másfelől saját erkölcei is szelidülni
fognak; *c)* a szék elibe vitetvén a nevezetesebb ese-
tek, minden ily alkalom eszméket fog kicserélni a bün-
tetés céljáról, természetéről s alkalmazása módjáról stb.,
mi minden esetre tanulságos lesz mind a köz mind a
magán tanítókra nézve; *d)* azon időköz, mely az el-
követett hiba és a széktartás közt folyand le, a gyer-
mekre nézve a magába szállás s megtörődés ideje
leend, azon képzetek, melyekkel addig társalkodik a
büntetéstől való félelem hathatós eszközök lesznek
mindazon hibák eltávoztatására, melyek következtében
a szék eleibe idéztetnék. — Egyéb indokokat elhall-
gatva, csak azt tartom megemlítendőnek, hogy a dur-
vább, közrend vagy csendesség, szóval a criminalitás
körébe tartozó hibák rectori intézkedések alá tartoz-
ván, ezen szék tárgyai nem lennének.

3. A német nyelvre nézve az volna véleményem
hogy már az alsó syntacticába, mint meg is történt,
elkezdetvén tanítása a Csengeri féle alapítványból 100 R.
forinttal fizetett tanító csak a poétikában és logicában
tanítson, de mindenik osztályban hetenként 2 órát,
összesen tehát 4 órát, eddig egy osztály kapott heten-
ként egy órát, így kapna hetenként 2-öt, de a kik az
alsó osztályokba semmit se tanultak a németből, nem
kellene, hogy megakasszák a többet tudókat, így sok-
kal több sikert remélek, ha a haladás lábairól az ólom
saruk levonatnak.

4. A geographia jobb lábra állításán, míg nem
lesznek kézikönyveink s ezeknek megfelelő nemzeti
nyelven készített földképek; a musika felelevenítésén,
míg nem lesznek pártfogók, kik a szent ügyért áldozni

nagylelkűek legyenek, nem is tudom föltalálni, hogy lehessen segíteni.

5. Sok köztanító fáradalmas szorgalma után sem kapná meg sok szülék hanyagsága miatt illő bérét, nincs más kényszerítő eszköz hatalmunkban e végre, mint a promotio megtagadása. Ezt azonban csak elvileg óhajtanám kimondatni, alkalmazását pedig, egészen és olyformán bízám a paedagogarchiai szék eszélyére. hogy miatta az ártatlan gyermek ne büntetődjön, hogy az oskolától valaki el ne idegenedjék, és végre, hogy a tiszta alapokon nyugvó követelés ne látszassék zsarolásnak sat.

Végre megemlítek még némi statistikai adatokat: a gymnasium népessége így állott. Logica az első félévben: 32, most 31. Poëticában: 31. Rhetoricában 32 és most 31. Felső syntact.: 46, most 42. Alsó syntact.: 36, most 34. Gram.: 56, most 55. Conj.: 48, most 53. Element. 30—31. Ezekhez járul az első félévről s másodikról 10—15 lógó, kik nem járnak classisba. Tehát az egész évi népesség a gymnasiumba középszámmal 325. 8 év óta figyelmezek az iskola népességére — rendszeren 300 vagy ennél valamivel több vagy kevesebb. —

Ezek után alázatos tisztelettel vagyok a Méltóságos insp. curatoratus

alázatos szolgája

Nagy Ferencz.

Oldal jegyzet. Legszebb írók: ötön, ezeknek írása a metszéssel vetekedik, Deési István és Farkas, Méhes Rudolf, Török József és Szilágyi Kálmán. Ezen az úton indult meg az elemi osztályból Kiss Gyula.

Méltóságos gondnoki kar!

Egy kerek éve mult el már, hogy a jelen évet megelőzőt 1842/43-dik iskolai évről szóló hivatalos tudósításomat a gymnasium állásáról, előhaladásáról, vagy haladását gátló körülményeiről s ezekből kifolyólag némi czélszerű javításokat tárgyzó tervezéseimet, a

m. gondnoki karnak azon alázatos kéresemmel nyújtottam vala be, hogy főleg írásom utóbbi része tanácskozás alá vétetvén, ha mi benne használatos és ajánlatos találtatnék, emeltessék határozati rangra s teljesezésbe vételéről tétessenek meg a szükséges rendelkezések. Miután azon írásomra mindeddig határozat nem tételett, ezennel mindazokat, miket abban eléadtam — némelyekre ugyan némi módosításokat ajánlva, jelenleg bátorkodom a mélt. gondnoki kar figyelmébe ajánlani, tisztelettel kérvén, hogy mindazokra, mind a jelenleg fölterjesztendőkre nézve, még az ifjuság eloszlása előtt méltóztassanak határozatukat megtenni.

Jelentésemet most is a gymnasium facti speciessén kezdem. És itt 1. elsőben is azon örvendeztető körülményre kell a mélt. gondnoki kart figyelmeztetni, hogy ezen iskolai évben a gymnasium általános népessége 45-el szaporodott. 1842/43-ban volt a gymnasium általános népessége 325, jelenleg 370 a mint az a mellékelt statistikai táblából sub A megtetszik; melyhez hasonlók készítésére talán jó volna a főbb iskolai előjáróságokat is fölszólítani. Nevezetes eredmények birtokába jutnánk az ily kimutatások által, melyek ha nem is lennének örömmre indítók országunk v. felekezetünk értelmi fejlődése felett, annyit legalább tudnánk hányadán állunk. sat.

2. A mult évben tervezett paedagogarchiai széket valamint a testi fenytéket tárgyzó tervemet is — míg azokról határozat keletkeznék, — csak kísérletképpen életbe léptetvén, mindeniknek nevezetes hasznait tapasztaltam mind a jó rendre, pontosságra, kivitelre s kormányzásra, mind arra nézve, hogy a kormányzás s kivitel, a kihágások elékertilése eseteiben, a szelidültebb kor, s humanusabb nevelési elvek kívánataihoz képest kezeltessek. Így történt, hogy ezen egész iskolai év alatt csupán csak három eset fordult elé, melyeknél a testi büntetést alkalmazni kellett és ezen három eseten kívül a classisokba vessző és korbácsról szó sem volt s mégis annyi különböző szülék, körülmé-

nyek s befolyások alól iskolánkba került 370 gyermek rendesen tanult, s nem kevesebbet, mint máskor; — czégéres kihágásokat nem követett el, vagy ha követett el némelyik megjobbult minden lealázó testi büntetés nélkül. Egy év tapasztalása még erősebben meggyökereztetten bennem azon hiedelmet, hogy a testi büntetés, a legtöbb esetben merőben szükségtelen és a kít csak testi fenyíték s nem a jobbról való meggyőződésen alapuló okok vezetnek a jobbulásra, annál a jobbulás csak álszin; kít a körülmények minden pillanatban eltántoríthatnak a kötelesség útjáról. — Valamint arról is, hogy ezennel még több joggal esedezhetem a méltóságos gondnoki karnak, a) hogy a paedagogia körébe szorosan tartozó agendumokra nézve a paedagogarchai szék activitassa, (a paedagogarcha elnöksége s a class. praeceptorok ülnöksége mellett) elhatározassék. b) A testi fenyíték eltörlésének eszméje mondassék ki — fennhagyatván, hogy a terhesebb vagy ismételt hibáknak esetében, mikor minden egyéb remedium kifogyott, a paedagogarchai szék ítéletesen használhassa — de sem publicus sem privatus tanítónak, hivatalának elvesztése terhe alatt azt gyakorolni szabad ne legyen.

3. A kék könyvtárba megjelent rajzmintákat, az 5 alsóbb osztályokba bevívén, főleg a magántanítóknak tevéni kötelességökké, hogy az ott eléadott szabályok szerint adjanak elméleti oktatásokat a rajzban növendékeiknek, s ha nem is példányképpen, legalább mint útmutatók segítsék elő a szabályokkal egybehangzólag a gyakorlatot. Csak egy év alatt már sokan sokra mentek. — Némelyeknél szunnyadó tehetségek nyíltak és fejlettek ki, mások idejüket jól használni tanulták ezen működés alatt. Vannak kik egy év alatt annyira gyakorolták magokat, hogy földabroszokat is képesek copirozni — mint annak már a téli vizsgálatok alatt mutatványait adták. Hogy a rajz, bár ily modorban, jövődre állandó tanulmány legyen meghatároztatni instálom.

4. A latin nyelv, mathesis elég szorgalommal tanítatott. A geographia tanulásának sorsa mit se javulhatott. Nem volt módunk az akadályokon segíteni. Kézi könyveink, mappáink nincsenek. Sőt annyira szegény ezen nemből a magyar irodalom, hogy készpénzzel se tudtunk becsületes könyveket szerezni. Azonban a midőn most a rajzolásba annyira kezdik magukat a növendékek belegyakorolni, hogy a szerencsésebb fölfogással bírók maholnap mappák copirozására is alkalmasok lesznek — bátorkodom instálni a mélt. curatoratust, méltóztassék azon 60 pengő forintokból álló pénzüsszeget, mely évenként iskolai könyvek szerzésére van legálva és több évek óta nem éppen a legatum értelme szerint kezelte — egy két évre mappák szerzésére fordítatni rendelni — így, a) a rajztanulók jó mappákból jó másolatokat készíven annyira sokasodnának osztályonként a mappák, hogy a nagy résznek ha nem jó könyve, lenne jó mappája s így, b) legalább a geographia tanulásának egyik szükséges eszköze meglenne, míg czélszerű kézi könyvek készülnének. Ha talán ezen 60 pengő forintot e végre soknak találná a mélt. curatoratus, német kézi könyvek szerzésére is lehetne egy részét fordítani — melyek mire valók legyenek, bátorkodom, a következő pont alatt felhozni.

5. A geographiai tanulmány föl nem emelkedhetésének a kézi könyvek s mappák nem léte mellett oka az is, hogy a class. praeceptorok közül alig akad meg egy kettő, ki csak valamicskét tudjon németül, olyan pedig, ki német kézi könyvekből czélszerű geographiai cursust tudna tanítványainak készíteni, felette ritka. A német nyelv tanításában sokféle uton indultunk meg a közelebbi években s a következők azt mutatja, hogy egyik út se arra való, hogy vele a kívánt czélt megközelítsük. Erre nézve az az alázatos véleményem, hogy a német nyelv ügyét illetőleg in capite et membris való reformatiót kell eszközölni. Ez pedig csak úgy történhetik meg, ha 1. általános elvül mondatik

az ki, hogy ezután a német nyelv a latin nyelvvél párhuzamos arányban fog mind a gymnasiumban mind a felső osztályoknál taníttatni még pedig, 2. a felső osztályokat illetőleg ki kellene mondani, hogy senki se kap tanítványt, ki az illető német nyelvmestertől előmenetelesen nem tanult. 3. Senki se legyen classicus praeceptor, ki a praeceptoru rigorem adáskor be nem bizonyítja, hogy ő tud a nyelvből annyit, mennyi classisa tanítására szükséges. 4. A gymnasiumban már az elemi osztályban kezdessék el a nyelv tanítása oly formán, hogy az 5-ik osztályig inclusive a német nyelv etymológiája és syntaxisa az azokra tartozó grammaticai gyakorlatokkal együtt végeztessék el, — a három felső osztályban pedig már jelesebb német prosaicus és költői írók munkái fordíttassanak, magyaráztassanak. És már itt van ismét azon hely, hol ismét fel kell hoznom, hogy a kézi könyvek szerzésére alapított legatum egy részét, az ily classicus német írók iskolai használatra átalakított munkáinak megszerzésére kérem.

6. Dicsekedve említém múlt évi tudósításomban, hogy a gymnasialis osztályokbeli előhaladásnak egyik főoka az volt, hogy a körülmények szerencsés összehatalálkozásánál fogva a class. praeceptorok szinte mind alapos készületű és jó akaratú ifjakból állottak. Ez nem mindig van így — noha a jelen évi köztanítók nagyobb számától a megérdemlett méltánylást nem lehet megtagadni. S fő oka a praeceptorok által okozott hiányoknak s hátramaradásnak többnyire az szokott lenni, hogy nem mindig vannak alkalmas egyének kikből választani lehetne (nem is említve azt, hogy az absolvált ifjak valami successionális hivatalnak nézik a praeceptorságot, melyre mindennek joga van, aki bene male absolvált), és vélekedésem szerint talán az is, hogy a praeceptorok választása inkább általános tudománybeli képzettség, mint meghatározott osztályokra való előkészület után megyen. Ennek jó vagy legalább kívánt következése nem lehet. — Mert hát egy ifju, kinek jócska készülete van, akármelyik classis eltanítá-

sára alkalmas legyen, kissé megfeszített kívánság. Tervem tehát, melynek következésébe mind alkalmasabb tanítókat, mind általok jobban és alaposabban nevelt fiatal-ságot várnék, az: mondassék ki, hogy jövődre nézve a köztanítói állások concursusok útján fognak betölteni. Még pedig nem általános lesz a köztanító-ságra való concursus, hanem meghatározott classis elnyerésére lesz a concursus. Concurálhat minden ifjú, a ki végzett. A concursus állni fog az osztálynak kitűzött tudományokból, a classisbeli tanoknak értelméhez szabott értekezésből, mely a tanári kar vagy paedagogarcha által kiadott materia szerint fog iratni s a professoratus által elítéltetni. Nyelvekből, mathesisből, geographiából, mint azok tudását a classis kívánni fogja. Így a leendő tanítónak okvetlen készülni kell — meg kell tanulni egy vagy két classis tanulmányait alaposan, mert csak úgy remélheti, hogy azzá lehessen, a mi lenni akar, s így végre nem fogván jogot adni az öregebség — a gyengékből a jó, a jók között a legjobb fog győzni. S mindenestre az ifjuság fog előhaladni, főiskoláik s általa a haza értelmesebb ifjuságot nyerni.

Tisztelettel lévén a mélt. gondnoki kar

alázatos szolgálja
Nagy Ferencz.

1844. jun. 24.

Az előljárátság e javaslatokat most már tárgyalta, elfogadta és életbe léptette.⁵⁰⁴

Nagy Ferenczet bölcselkedő lelke, nemes szíve, korán ösztönözte arra, hogy embertársainak jólétét előmozdítsa. Irodalmi és társadalmi úton igyekezett józan életre s így boldogulásra vezetni az embereket. 1845. márcz. 8-án az ő vezetése alatt alakult meg Kolozsvárt a mértékletességi egyesület. Szívhez, észhez szóló szavakban ő festette le a nyomort, a lelki és testi aljasultságot, melyet a szeszes italok,

⁵⁰⁴ 67—1844. előlj. sz.

különösen a pálinka okoz. Eléadta röviden az eddig alakult mértékletességi egyesületek történetét; az Erdélyből három év alatt gyűjtött statistikai adatokat; az egyesületek jótékony hatását stb. A gyűlés elfogadta az eléterjesztett alapszabályokat s fölterjesztette megerősítésre.⁵⁰⁵

Az egyesület megalakulása alkalmat adott másoknak is, hogy az eszmét fölkarolják. Az Erdélyi Hiradó lapjain több cikk jelent meg a mértékletesség pártolására.

1845. szept. 21-én tartották az első ülést, melyen elnökölött Léo Ferencz kegy. szerz. pap s nyomdaigazgató, jegyzett Nagy Ferencz tanár. Ekkor bocsátották ki a „mértékletű könyvecskéket“ aláírási lapokkal az iskolákhoz és czéhekhez; az aláíró 1—10 évig fizetheti az évenkénti 2 p. garast stb. A jegyző bemutatta a mértékletű emléket. E csinos négyszögű könyvmat a lyceumi könyvmatá terméke. Fölül az egészség istennőjének képe látható e felirattal: *egészség*, mellette a következő jelszavak: *mértéklet, józanság*; alól Erdély czimere s következő szavak: *népboldogság, teljes lemondás*. — Közben: *Fogadalmi emlék* s ezen sorok: Én N. N. fogadom becsületeimre, hogy semmi névvel nevezendő pálinkát, orvosi egyenes rendelvénnyel kivéve, nem iszom. Tőlem függő gyermekeimnek, sőt vendégeimnek s barátimnak sem adok. Cselédeimnek s napszámosaimnak adásra csak elkerülhetlen szükség kényszeríthet. E fogadalmi emlékből a diszpéldány árát, mely igen szép, 20, a másikat 6 p. kiban állapították meg.⁵⁰⁶ Ugyanekkor tették meg a lépéseket a szervező nagy gyűlés előkészítésére.

Az 1846. márcz. 19-én tartott gyűlésen még nem sok tagot jelenthettek be, tekintélyes egyént sem nyerhettek meg elnöknek. Nagy Ferencz felolvasást tartott a következő cz. a.: „A mértékletű ügy jelen állása hazánkon kívül és hazánkat illetőleg“,⁵⁰⁷

Irodalmi munkásságáról a következőket tudtam összejegyezni:

⁵⁰⁵ Erdélyi Hiradó. 1845. 20. sz.

⁵⁰⁶ Erdélyi Hiradó. 1845. 77. sz.

⁵⁰⁷ Erdélyi Hiradó. 1846. 218. l. Megjelent a Vasárnapi Ujság 622. sz. ban.

A Nemzeti Társalkodó 1838. évi folyamában. I. félév 6, 8, 9. sz. Egy szó a hazabani utazásról. — 6. sz. Statisticai jegyzetek a toroczkói vasbányákról. — II. félév 17, 18. sz. Hazai képek. — 26. sz. Levéltöredék Toroczkóról.

1839. évf. I. félév 46. I. Orleáni Mária, a württembergi hercegné végnapjai. (Fordítás a Journal des Debats hosszabb cikkéből.) — 69. I. A közkatona és kapitánya. (Fordítás francziából.) 132. I. Egy regényes hajótörés.

Kiadta „Beke Sámuel Vasárnapi Beszédei“ című könyvet. Kolozsvár. 1840. 8r. 272. I. Ára 1 frt 20 kr. p. p. (Lásd Nemzeti T. 1840. II. félév 20. sz.)

Ide tartozik annak megemlézése, hogy 1846. jan. 12-én, a Pestalozzi emlékére Teleki Domokos gr. házában tartott ünnepélyen Nagy Ferencz indítványozta a „Pestalozzi Kör“ megalakítását.⁵⁰⁸ A kör alapszabályainak szerkesztésére kiküldött bizottság, Brassai Sámuel tanár házában, Salamon József ref. collegiumi rector professor elnöklése alatt, 1846. jan. 25-én és febr. 1-én üléseket tartván, egyszerű szabályzatot állított össze.⁵⁰⁹

A Nemzeti Társalkodóban „Árokalyi“ álnév alatt is írt.⁵¹⁰

1842-ben jelent meg tőle: „statisticai adatok Európa országainak jelen állásáról táblákban, a legújabb kútfők után“.⁵¹¹

Midőn 1834-ben az ótordai egyházból eltávozott, szép bucsúbeszédet mondott, mely nyomtatásban is megjelent „Az elválás öröme és fájdalma“ cz. a.⁵¹² A Kriza János szerkesztése alatt 1847-ben megjelent: Erdélyi prot. egyházi beszédek közt is jelent meg egy beszéde, melyet az Erdélyi Híradó a gyűjteményben legjobbnak ítelt.⁵¹³

Egészen külön méltatást érdemel Nagy Ferencz működése gazdasági téren. Az apai vér lüktetett benne. Minden érdekelte, a mi a magyar nép boldogulását előmozdítja. Leg-

⁵⁰⁸ Mult és Jelen. 1846. 5. sz. 30. l.

⁵⁰⁹ Mult és Jelen. 1846. 10. sz.

⁵¹⁰ Erdélyi Híradó. 1842. I. 265. l.

⁵¹¹ Erdélyi Híradó. 1842. I. 265. l.

⁵¹² Egyházi beszédek gyűjteménye. Kolozsvár, 1837.

⁵¹³ Erdélyi Híradó. 1847. 658. l.

szívesebben a gyümölcs és szőlőtermeléssel foglalkozott. Fölkereste a gazdasági írókat s ezek segítségével „Mentor” czim alatt két vaskos kötetet adott ki, nagyobbára gazdasági czikkeket közölvén benne. Különösen a pálinka ivás ellen izgatott. Megismertette a magyar közönséggel a külföldi mértékletességi egyesületeket s igyekezett reményt gerjeszteni, hogy nálunk is lehetne sikeresen működni e téren. Számokban mutatta ki a sör, bor és pálinka alkohol tartalmát, hogy szembetűnővé tegye az óriási és veszedelmes különbséget.

Nagy Ferencz tehát kész ember gyanánt szerepelt már, mikor fölmerült az „Erdélyi gazdasági egyesület” megalakításának eszméje. Az alakításban jelentékeny szerepet vitt s a létrehozás örömét élvezte 1844-ben. — Az ifjú egyesület azonban nem sokáig állott fenn. Az 1848—49-dik évi szabadságharc alatt elpusztult vagyona, megszűnt működése, de újja szervezése körül ismét ott látjuk Nagy Ferenczet 1853—54-ben.

1854. februárius 26-án újból megalakult az egyesület, a gyűlés titkárrá választotta Nagy Ferenczet, ki a jegyzőkönyvek vezetése mellett más irodai teendőket is végzett, sőt egy pár évig pénztáros és az egyesület ingó és ingatlan vagyonának felügyelője is volt.

Az országos magyar gazdasági egyesület emlékkönyve 1885-ik évi V-ik füzetében, Galgóczy Károly szerkesztő, 8 lapot szentel Nagy Ferencz gazdasági működésének méltatására. — Ebből tudjuk, hogy 1854-ben ő szervezte és alkotta az egyesület szőlő- és gyümölcsfa-iskoláját Kolozsvárt a Honvéd- (régén Külső-Közép) utczában bérlett telken; szerkesztette az egyesület naptárát, Évlapjait; rendezte évenként az egyesületi gyümölcs-, szőlő-, bor-, termés-, állatkiállításokat és versenyeket Kolozsvárt s Erdély nevezetesebb városaiban; egyesületi központi borcsarnok létrehozatalában is közreműködött s az egyesület által rendelt szőlőseti és borászati szemleútasításokban.

Az 1856. május 12-diki választmányi ülésen fogalmazó és kezelő szakra oszlott a tikárság, Nagy F. a kezelő szakban maradt 1860. április végéig. Ez idő alatt telepítette

be az egyesület állandó fa és szőlő-iskoláját, a Tordakapuban szerzett telken, különös gondot fordítván arra, hogy az erdélyi viszonyok szerint legértékesebb szőlő- és gyümölcs-fajokat gyűjtse össze.

1859. július 25-én már nagyon kedvező jelentést tehetett a közgyűlésnek a közönség érdeklődéséről, mely az első tavaszon 2000-nél több csemetét vásárolt s melynek igényeit nem lehetett kielégíteni; jelenthette azt is, hogy külföldről és Magyarország legjelesebb bortermő vidékeiről az egyesületi titkárság útján, 1854-től 1859-ig, új szőlőtelepek alakítására 249.000 sima és gyökeres fajszőlővesszőt rendeltek meg.

Az egyesület 1860-ban már megerősödött annyira, hogy fizetéses titkárt válaszszon, ekkor Nagy F. átadta a titkárságot s 1860. maj. 11-dike óta a választmány tagja lett és maradt haláláig. Azoban a jegyzőség és titkárság időközi megüresedése alkalmával a helyettesítést rendszerint ő végezte; számos évig elnöke volt a kertészeti szakosztálynak. A hol tiszteletbeli, ingyenes munkát kellett végezni a bizottságokban, kiküldetésekből, kiállítások rendezése körül, bírálatoknál, költségelőirányzatok megállapításánál, számadások vizsgálatánál majdnem mindig részt vett.

Főtényezője volt a tordaaranyosi gazdasági egyesület alakításának, melynek elnöke lett. Részt vett a gazdasági vándorgyűlésekben, az ezekre kitűzött gazdasági kérdések megvitatásában. — Így szerzett érdemei elismeréséül az erdélyi gazdák vándorgyűlése 1875. évi gyűlésén „Nagy Ferencz urnak a közügyek, kivált a gazdaság terén szerzett számos és bokros érdemeinek némi méltánylásául teljes elismerést és hálás köszönetet szavazott”⁵¹⁴

Különben a gyümölcsészet és szőlőszet volt kedvelt foglalkozása. Irodalmilag és gyakorlatilag e téren hagyott állandó nyomokat. Ismereteinek, tapasztalatainak bővítése végett 1858-ban beutazta Erdély és Magyarország bortermő vidékeit, az egyesület megbízásából. Értékes jelentései a közgyűlések tárgyai közt; a hosszabbak önálló cikkek gyanánt az egyesület Évlapjaiban, majd Havi füzetekben, később ugyan-

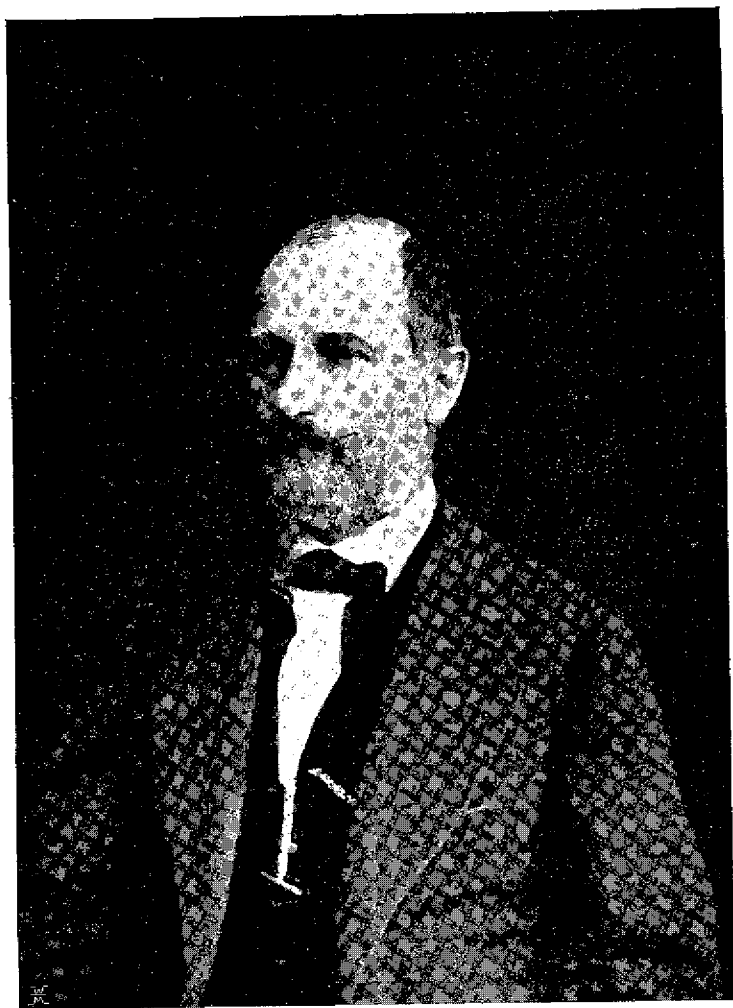
⁵¹⁴ Kelet. 1876. 44. sz.

annak „Erdélyi Gazda“ czimű közlönyében jelentek meg. Az egyesület Évlapjai 1861-ik évi füzetében „Erdélyi ős gyümölcsfajok ismertetése“ czím alatt terjedelmes értekezést adott ki.

A szőlőszet és gyümölcsfa tenyésztés terén azt hirdette és gyakorolta, hogy nem a sok, hanem a vidék, talaj, éghajlat és piacz minősége szerint jól megválasztott termőfaj a fődolog. Tordán, hasonló elvek szerint alapított, ápolt gyümölcsöse és szőlője élőpéldaképpen igazolta tanai helyességét. A kiállításokon saját termésű gyümölcszeivel mindenütt megjelent, sok kitüntetést és jutalmat nyert velök.

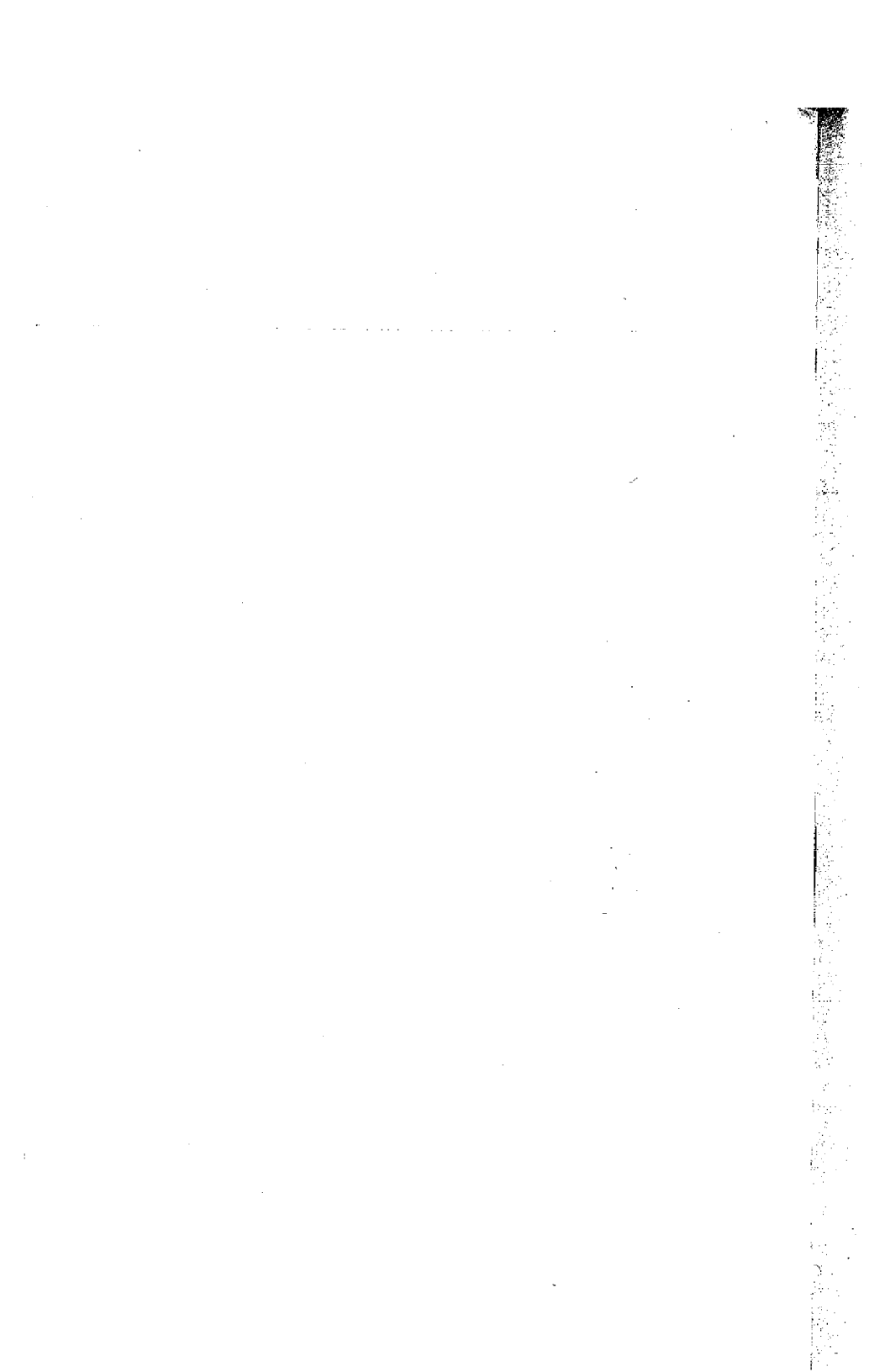
Szakirodalmi munkásságát, a különböző folyóiratokból összeszedhetett czimek tüntetik föl: Gyümölcsfatenyésztés. Hetilap, 1852. 3. sz. — Dinnyészetem. U. o. 1852. 9. és 1853. 12. sz. Az erdélyi gazdasági egyesület jegyzőkönyvéből. U. o. 1854. 51., 92. sz. — Nagyenyeden a helyi és vidéki gazdasági állapotok és fejlődések megvizsgálása. Erdélyi gazdasági egyesület havi füzetei I. 1856—57. 26 l. — Quast, kolozsvári kés- és kardmives. Kolozsvári Közlöny. 1857. márcz. 12. 47. sz. Tárca. — Erdélyország borvidékeinek megtekintésére kiküldött bizottmány jelentése. Gazdasági Lapok, 1860. 2. 9. 15—17. sz. — A debreczeni gazd. egyesület. U. o. 1867. 31. sz. — 1868. 28. 32. sz. — Az erdélyi gazd. egyesület. U. o. 1868. 11. 14. sz. — Erdély borászatáról. U. o. 1871. 42. sz. — A szőlő megpusztulása Erdélyben. U. o. 1874. 43. sz. — Almák, körtvék, Falusi Gazda 1863. I. 18. sz. — Egy szó a szőlőrüggyel való szaporításhoz. U. o. 1864. I. 12. sz. — Karikás vagy főkés mívelés? ábrákkal. U. o. 23. sz. — Beyruti dinnye, rajzzal. U. o. II. 4. 5. sz. — Gazdasági tudósítások Erdélyből, u. o. 11. sz. — Erdély ős gyümölcszei, u. o. 14. sz. — Szász pap alma, Syn. Schwedischer Carl, csokros tányér, rajzzal. Gyümölcsészetünk érdekében. U. o. 1865. I. 2. sz. — Gyümölcsészeti küzdelmek Erdélyben. U. o. 8. sz. — Havasi vadoncz — Muntinisco alma, ábrával. U. o. 10. sz. — A debreczeni gazd. egyesület. U. o. 1868. II. 1. 4. — Fekete tányér alma, Kertész Gazda 1865. 4. sz. — Maros-szék gyümölcszei. Máдай kormos, ábrával. Jeges alma, ábrával. U. o. 33. 34. sz. — Gyümölcsészet. Csontár osztály. Paulina

(Degenfeld Imre grófné) őszi barack, rajzzal. U. o. 1866. 29. sz. — Figyelmeztetés a bortermelő közönséghez. U. o. 1867. 40. sz. — „Transilvania“ körte. U. o. 1871. I. 9. sz. — Erdély borászata, melyből mi is tanulhatunk. U. o. II. 16. sz. — Egy szőlőtelep a Keresztesmezőn, Borászati Füzetek, II. 1870. 732. l. — Mi a legjobb szőlőköltető? U. o. II. 1871. 472. l. — Az Erdélybe behozott külföldi szőlőfajok és a szőlők különböző művelési módjai érdekében, u. o. IV. 1872. 29. l. — A fagy rombolásairól a torda-aranyosi szőlőhegyekben, u. o. V. 1873. 349. l. — Erdély borászatáról, Magyar gazdasági egyesületi közlemények, II. 1871. 412. l. — Adatok gyümölcscsészétünkhöz (Kis József gyümölcscse Csákyán), Erdélyi Gazda 1869. 12. sz. — Erdély dinnye-termesztése, u. o. 14. sz. — Szőlőszeti levél, a fagy hatása, u. o. 4. sz. — Borászati levelek, Dr. Entzék körútja az Aranyos és Közép-Maros vidékein, u. o. 14. sz. — Gazdasági tudósítás, Torda, u. o. 10. sz. és 1870. 17. sz. — Egy szőlőtelep a Keresztesmezőn, u. o. 20. sz. — A „Transilvania“ és Gregoire, u. o. 1871. 2. sz. — Mi a legjobb szőlőköltető, u. o. 12. sz. — Marosvásárhelyi vándorgyűlés és tárlat, u. o. 18—22., 24. sz. — Szüret után okszerű szüret, u. o. 22. sz. — Az idei szüret eredményei, Erdélyi Gazda 1871. 23. sz. — Az idei borév Erdélyben, u. o. 1872. 21. sz. és Borászati Füzetek IV. 1872. 725. l. — Egy új növényintézet Mező-Csánban, Erdélyi Gazda 1872. 23. sz. — Nagy Ferencz beszéde a torda-aranyosi gazdasági egyesület tárlatának megnyitásakor, u. o. 20. sz. — Az 1872-diki borév, Erdélyi Gazda 1873. 12—14. sz. és Borászati Füzetek V. 1873. 225., 275. l. — Felhívás Erdély bortermelőihez, Erdélyi Gazda 1873. 49. sz. — Erdély és gyümölcsei, u. o. 49—50. sz. — A mezőhegyesi és kisbéri állami ménesek rövid ismertetése, u. o. 18—19. sz. — Egy borizelési estély Paget urnál, u. o. 1874. 3. sz. — Gyümölcsiparunk múltja, jelene és jövője, u. o. 11—15., 17—18. sz., Gazdasági Lapok 1874. 18., 20., 22., 23., 25., 26., 29., 31. sz. — Nagy Ferencz beszéde a torda-aranyosi gazdasági egyesület közgyűlésén, Erdélyi Gazda, 19. sz. — A szőlő megpusztulása Erdélyben, u. o. 39. sz. és Borászati Lapok 1874. 19. sz. — Egy vagy



TAKÁCS JÁNOS

Szül. 1813. júl. 14-én. — † 1881-ben.



több faj művelés a szőlőszetben, Erdélyi Gazda, 32—34. sz. — Gamauf Vilmos és Nagy Ferencz titkárok, Erdélyi gazdasági egyesület, Erdélyi Gazda 1871. és 1872. évfolyam több számában stb.

E czikkek csak összevont részletei annak a nagy munkásságnak, melyet élőlészóval, gyűlésekben és magántársaságokban kifejtett Nagy Ferencz. Jó példáját követte e téren egyik tanártársa Kócsi Károly.

36. Takács János.

1844—1849. 1856—1867.

Takács János Kolozson született 1813. július 14-én. Szülői voltak: Takács András kolozsi ev. ref. lelkész és Szabó Zsuzsánna. Takács András Abrudbányáról jött Kolozsra 1812. jul. 16-án s itt 16 évig lelkészkedett, nagy buzgósággal munkálkodván az egyház virágzóvá tételén. Két nagy kort ért fia volt, János és József, mindkettő a nagyenyedi collegiumban végezte tanulmányait. — József vingarédi pap lett, itt is halt meg az 1870-es években.

A kolozsi anyakönyvbe az van bejegyezve, hogy 1828. október 26-án meghalt Tiszteletes Takács András uram, életének 47-ik, papságának 17-ik esztendejében, az ecclesia javainak s új templomának építésében fáradhatatlan szorgalmának örökös emlékezetét hagyva fenn. A kolozs-kalotaszegi egyházmegye assessorai és directori hivatalát több éven át példás buzgósággal folytatta. Özvegyet és négy árvát hagyott hátra.⁵¹⁵

Takács János Kolozson szerezte elemi ismereteit; gymnasiumi, bölcselmi, jogi és theologiai tanulmányait kitűnő eredménnyel végezte a nagyenyedi collegiumban, hol tanárainak szeretetét, Szász Károly professornak barátságát is megnyerte; a seniori hivatalt közmegelegedésre töltötte be.

Szókimondó, heves és nyers természetét már deák korá-

⁵¹⁵ Id. Borsos Sándor kolozsi ev. ref. lelkész szíves közlése az anyakönyvből. Levele kelt 1899. ápr. 10.

ban elárulta, midőn 1833-ban, nyilvános tanítás alatt, szembe-
szállott professorával, Péterfi Alberttel. — Az eset úgy tör-
tént, hogy június 8-án reggel, a kérdezés befejezése után a
professor kijelentette, hogy rendkívüli kérdezést tart a követ-
kező csütörtökön d. e. és d. u. — Takács illedelmesen
kérte, hogy az egyik kérdezést tegye át kedden délutánra,
a mint ezt már korábban rendelte; mert így könnyebben s
jobban elkészülhetnek; de Péterfi nem akarta elfogadni a
délutáni órát s ebből keletkezett a szóváltás; a professor
intette Takácsot, hogy hallgasson el, mire ez így felelt:
„miért hallgatnék és miért ne disputálnék, szabad nekem is
megmondani vélekedésemet“. A professor rendreutasította,
sem mire kellőnek, rossz lelkűnek nevezte s azt mondta,
hogy az egész collegiumot felháborítja, „huzza le már a
falakat is, hát velem is veszekedni akar?“

Takács nem nyugodott meg. Panaszos kérést nyújtott be
a tanári karhoz, hogy becsületének e szókkal történt meg-
sértésére valami módon orvoslást adjon.

Takács ügyét felkarolták: Kemény Zsigmond br. és Dohi
Pál publicus deákok s hasonló tartalmú kérést nyújtottak be
a tanári karhoz 29 togatus deák aláírásával, kik közül 22
visszavonta aláírását részint az igazgató, részint a tanári tes-
tület előtt.

Az ügy 1833. június 30-án az előjárósági ülés elé került,
melyen Bánffi Ferencz br. főgondnok elnökölt Tövissi Ger-
gely algondnok, Kovács József, Tompa János, Baritz János,
Csorja Ferencz és Péterfi László professorok jelenlétében.

A tárgyalás rendén Takács János magáénak ismerte be-
adott kérését; Kemény Zsigmond br. és Dohi Pál pedig
kérsők készítése módjára nézve elismerték, hogy kérvényök
aláíratása végett szobáról szobára jártak tanuló társaiknál, sőt,
hogy egyhangu akaratjokat kinyilváníthassák, esti kilencz óra
után Kemény Zs. szobájában gyűlést is tartottak, holott tör-
vény tiltja esti kilencz óra után egyik szobából a másikba
menetelt.

Péterfi Albert kifogást tett az ellen, hogy Szász Károly
professor is biráskodjék fölötte, de az előjáróság nem adott
helyet e kívánságnak, mivel Péterfi nem hozott fel semmi

kielégítő okot. — Egyébiránt a jelen voltak névsorából kitűnik, hogy Szász Károly nem jelent meg a gyűlésre, ellenben ott volt a Péterfi testvére, László.

A határozat tartalma ez: 1. Takács János a professorával való szembeszállással oly hibát követett el, mely a törvények szerint kizárást vagy legalább kemény reversalist von maga után; de mivel igaz vallomást tett, arra itéli az előjáróság, hogy a megsértett professortól az előjáróság, a tanári kar, a collegiumi juratusok és tanulótársai jelenlétében engedelmet kérjen s kemény feddésben részesüljön.

2. Kemény Zsigmond br. és Dohi Pál pedig ugyanazok jelenlétében törvénytelen lépéseiket nyilatkoztassák helytelennek, törvénytelennek, rendet háborítónak s az előjáróságtól, a tanári kartól s Péterfi Albert professortól engedelmet kérjenek.

Péterfi e határozatban csak oly feltétel alatt nyugodott meg, ha az ő fogalmazása szerint szerkesztett formában megy végbe a bocsánatkérés és ha jegyzőkönyvi határozatban kimondja az előjáróság jövőre, hogy a ki még ily hibát követ el, úgy bűnhődjék, mint az iskolai rend és csend megháborítója és valóságos lázító, továbbá, hogy az ily törvénytelen módon készített kérvény el ne fogadtassék.

Az előjáróság elfogadta az első feltételt, a másodikat habozott elfogadni. Ekkor Péterfi újabb vizsgálat megejtése végett a főconsistoriumhoz fölebbezett;⁵¹⁶ azonban fölebbezését visszakérte a főconsistoriumtól, megnyugodott az előjáróság ítéletében s ezzel az ügy befejezést nyert.⁵¹⁷ — Nem is történhetett másképp, mert a vizsálya Péterfi adott okot először a rendkívüli órák önkényes és korábbi rendelkezésétől eltérő megállapításával, másodszor dűrva kijelentéseivel.

A theologiai tanfolyam befejezése után Nagy-Enyeden maradt Takács néhány évig. Nem tudható, mikor jött Kolozsvárra. Méhes Sámuel 1841-ben ajánlja a természetrajzi tanszékre, melyet ő alapított; — a főconsistorium elfogadta 1841. máj. 3-án.⁵¹⁸ Ez évben indult külföldre. A főconsisto-

⁵¹⁶ Az ehk. lt.-ban 329—1833. sz.

⁵¹⁷ Az ehk. lt.-ban 330—1833. sz.

⁵¹⁸ Az ehk. lt.-ban 143—1841. sz.

rium megengedvén, hogy külföldi útjának költségeire, buzgó hitsorsosaink közt gyűjtést eszközöljenek, az előjáróság a gyűjtéshez könyvecskéket adott ki. Gyűjtők voltak Zeyk Miklós, Török János, Magyarósi József, Mihályi Károly és Szász Ferencz.⁵¹⁹ Azonban a gyűjtés nem sikerült. Az előjáróság 300 rhorintot utalt ki a nyomda béréből Takács költségeinek törlesztésére.⁵²⁰ 1843-ban a főconsistorium engedélyezte, hogy 1844. júliusáig maradjon külföldön s a Wesselényi István br. alapítványának kamatját kiutalta az 1844-ik évre.⁵²¹ Először a bécsi műegyetemen, később a berlini egyetemen tanult. Berlini tanuló korában beutazta egész Németországot, Francia- és Angolország egy részét, Svájcot, Hollandiát, Belgiumot.⁵²²

1844. május elején már itthon volt Takács. Beiktatása május 11-én folyt le Ugron István, Kemény Sámuel gr. és Szacsvai Zsigmond gondnokok jelenlétében. Ugron István az alapító professor, Méhes Sámuel, érdemeit méltatván s a természettudományok nagy hasznát rövid, velős beszédben eléadván az új professort szívesen köszöntötte, új hivatalába beiktatta. A főconsistorium kinevező rendeletének felolvasása után megtartotta Takács beköszöntő beszédét, melynek első részében kifejtette, hogy a természet kincseivel megáldott honunkban a gyári és ipari viszonyok ébresztettek részvétet a természettudományok iránt; második részében a gyakorlati iskolák szükségét fejegette s a különbséget ezek és a tudós iskolák vezetése közt. — Az iskola részéről Tunyogi József rector professor, az ifjuság nevében Demeter Károly, a felső syntactica osztály vezetője üdvözölte Takácsot. — Az ünnepély végeztével a főiskola gondnokai, tanári kara testületileg mentek Méhes Sámuel professor lakására, ki szerénységből nem jelent meg az ünnepélyen; itt Ugron István a haza oltárára tett szép alapítványt újból megköszönte a megtiszteléstől elérzékenyült Méhes Sámuelnek. Déliben a collegium egyik főgondnoka Kemény Sámuel gr. fényes

⁵¹⁹ 40—1841. előlj. jkvi sz.

⁵²⁰ 2—1843. előlj. jkvi sz.

⁵²¹ 44—1843. előlj. jkvi sz.

⁵²² Vasárnapi Ujság. 1881. 28. sz.

ebédet adott, melyen a főiskola előjáróin kívül más főiskolák professorai s több úri vendégek voltak jelen. Május 12-én este az ifjuság fáklyászenével kedveskedett Méhel Sámuelnek és új professorának.⁵²³

Már ifj. Szilágyi Ferencz életrajzában rámutattam, hogy a „Mult és Jelen” részletesen foglalkozott az iskoláztatás ügyével; ugyanezt mondhatom az Erdélyi Híradóról is, kivált a Mult és Jelen megindulása óta. A Méhes lapja részéről természetes volt, hogy a Takács János működését figyelemmel kísérte. 1845. febr. 18-án dicsérettel emlékezik meg a téli közvizsgálatok sikeréről, de panaszkodik a szülők részvétlensége miatt. Az alsó osztályok közvizsgálatain alig jelennek meg 10—15-ön; a felsőbb osztályuakén néha senki sincs jelen. A természettan vizsgálatán még voltak néhányan, de u. a. nap délután a vegytanon csak egy tanár volt látható; pedig a tudomány is, az új tanár, Takács János is, ki most először tartott nyilvános közvizsgálatot, megérdemelték volna az érdeklődést, annál is inkább, hogy a vegytanból, a kolozsvári ref. collegiumban, ez volt az első vizsgálat, mivel a tanszéket csak most állították fel. Ha nevelő s tanító intézeteink iránt is ennyire közönyösek vagyunk, ugyan mi iránt mutatunk melegséget?⁵²⁴

A kolozsvári tudományos és társadalmi élet mozgalmában, e helybeli három collegium tanárai vezető szerepet vittek. Takács sem maradhatott ki. 1846. tavaszán az iparműkiállítási társulat tagjai közé sorakozott s a szervezkedés alatt ideiglenes jegyző volt.⁵²⁵ Ugyanezen évben Berde Áron unitarius tanárral szövetségbe, megindította a „Természetbarát” című folyóiratot⁵²⁶ 1847. szept. 18-án vált meg e folyóirattól.⁵²⁷ Saját neve alatt csak egy rövid közlemény jelent meg. Különben maga írja, hogy a Természetbarát szerkesztésével járó bajokban kevés részt vett. Tehát nem valószínű, hogy névtelenül, vagy álnév alatt irt volna.

⁵²³ Mult és Jelen. 1844. I. f. év 39. sz. — Erdélyi Híradó 1844. 39. sz.

⁵²⁴ Erdélyi Híradó. 1845. 14. sz.

⁵²⁵ Erdélyi Híradó. 1846. 212. l.

⁵²⁶ Erdélyi Híradó. 1846. 257. l.

⁵²⁷ Természetbarát. 65. sz.

A természettudományi társulatnak 35 évig volt tagja 1846-tól 1881-ig. A tevékeny munkások közt szerepel 1850-ben, a társulatnak első titkára 1851—55-ig, alelnöke 1877—1879-ig; tiszteleti taggá választották az 1880-dik évi közgyűlésen.

Tanári működése zavartalan volt 1845—1848-ig, de a szabadságharcz félbeszakította működését. 1849. tavaszán, a közmunka és közlekedési minister kinevezte codifikáló titkárnak. — A szabadságharcz lezajlása után elfogták, bebörtönözték Kolozsvárt a kormánysház épületébe.⁵²⁸ Nyolcz havi fogságából kiszabadulván, Pestre költözött, Szőnyi intézetében tanított, magánórákat is adott s így tartotta fenn magát.

1851. márcz. 9-én olvasták föl bucsuzó levelét az előjárósági ülésen. Kifejezi ebben, hogy nem szándékozik többé szeretett honába, Erdélybe visszatérni; tehát bejelenti lemondását, egyuttal hálás köszönetet mond a gondnoki és tanári kar bizalmáért, méltánylásért, melylyel körülvették hivataloskodása rövid ideje alatt.⁵²⁹

1856-ban engedélyt nyert, hogy visszatérjen Erdélybe.

Tanári működése első időszakában a tanári és előjárósági ülések jegyzője volt 1844. június 2-tól 1848. szept. 21-ig; tanvezető tanár 1848. július 28-tól 1849. június 15-ig, mikor e tiszteet hivatalosan átveszi Régeni István tanár. — Június 15-én jelentette Nagy Ferencz igazgató, hogy Takács János a fáradhatatlan és erélyes tanár alkalmazást nyert a ministeriumban.⁵³⁰ Egyébiránt már május 12-én engedélyt nyer Takács J. az előjáróságtól, hogy felesége után utazhasson s így tényleg ekkor szakította meg tanári működését.⁵³¹ Tanári széke üresen maradt; az előjáróság úgy segített magán, a hogy tudott, segédtanárokat alkalmazott;

⁵²⁸ Székely Ivánné, Incze Sarolta, kézdivásárhelyi ev. ref. papné, Takács János unokahugának értesítése 1902. decz. 18-ról. Deési Gyula, kolozskalotai esperes beszélt nekem 1904. XI. 9-én, hogy Inczéektől ő vitt ez épületbe Takácsnak süteményt és czédulákat.

⁵²⁹ A coll. lt.-ban 32—1851. sz. a.

⁵³⁰ 28—1849. előlj. sz.

⁵³¹ 22—1849. előlj. sz.

1851. nov. végén Farnos Károly nagyenyedi tanári nevezte ki a matematikai tanszékre a nagyenyedi fizetéssel. Farnos meghalt 1855. márczius 6-án. A tanszék ismét megüresedett; de Tunyogi József igazgató jelentése szerint, a tanítók számának megszorítása miatt, a pénztár is üres volt, sőt hiány mutatkozott; tehát előbb a jövedelemeket kellett számba venni, tervet készíteni, a mi meg is történt s ennek alapján a tanárok egy szívvel lélekkel ajánlották Takács János visszahívását nemcsak a tanári, hanem igazgatói tisztre is; az előjáróság ajánló fölterjesztést tett az egyházi főtanácshoz, hogy Takács Jánost fogadja el harmadik tanárul a mennyiségtani és természettani tanszékre.⁵³² Az egyházi főtanács elfogadta az ajánlatot s ama szomorú korszak természetének megfelelőleg kérte és megnyerte a cs. k. helytartó tanács jóváhagyását Takács J. alkalmazására nov. 23-án ^{13,164}_{1851.} sz. a.⁵³³ Az előjáróság 1855. dec. 5-diki gyűléséből ismét felszólította Takácsot, hogy nyilatkozzék, elfogadja-e a felajánlott tanári széket? Az 1856. febr. 4-ikéig megérkezett válasz szerint Takács elfogadta az állást ígérvén, hogy márczius elejére lejön Pestről, ha az elemek engedik. Az előjáróság örömmel értesült a hírről s 200 korona útiköltséget utalványozott.⁵³⁴ Azonban a zord időjárás miatt nem jöhetett le Takács; engedélyt nyert, hogy az idő enyhülével, később költözzék, mikor kis gyermeke egészségét nem kockáztatja. Az előjáróság márczius elsejétől útalta ki fizetését; de nem vonta le az előlegezett 200 korona útiköltséget;⁵³⁵ szállásául rendelte a Salamon. József eltávozásával megürült szállást, mely ma, 1903. nov. 3-án, farkas utca 13. számú emeleti szállás. Még indokolta is az előjáróság ennek kijelölését azzal, hogy a felügyelet az emeletből jobban gyakorolható.⁵³⁶

Takács április első felében érkezhetett Kolozsvárra; már-

⁵³² 31—1855. előlj. sz. május 11.

⁵³³ 72—1855. előlj. sz. decz. 5.

⁵³⁴ 6—1856. előlj. sz.

⁵³⁵ 15—1856. előlj. sz. márcz 8.

⁵³⁶ 24—1856. előlj. sz.

czius 26-án már utban volt Incze Dániel jelentése szerint s az április 19-diki előljárósági ülésen megjelent.

A gymnasium igazgatását 1856/7-re már átvette. Megelőzőleg az előljáróság megbízásából részt vett a collegium vagyoni állapotának megvizsgálásában,⁵³⁷ levelezett Deák Zsigmond tübingai és Kócsi Károly berlini egyetemi tanulókkal, hogy megnyerje őket a görög nyelv és természetrajz tanítására.⁵³⁸

A szüreti szünidő után azonnal éreztette fegyelmező erejét. Az előljáróságnak jelentette, hogy 37 tanuló nem jött be a szorgalomidő első napjára; e mulasztásért megbüntette ugyan őket bezárással, de a további rendetlenségek kikertülése végett jónak látná, ha az előljáróság valamely más büntetést rendelne. — Az előljáróság azt határozta, hogy meg kell várni e szelidebb büntetés hatását s ha lesznek még ezután is, kik későn jönnek, gondoskodni fog oly büntetismódról, melylyel azok lakoljanak, kik a késői bejövetelnek valódi okai.⁵³⁹

A fegyelmezésen kívül különös figyelmet fordított a jó tanítók toborzására, ezeknek megtartására. Szerencséje is volt abban, hogy oly főgondnok vezetése alatt szolgált Ugron István személyében, ki nemcsak a gazdasági, hanem a tanügyi dolgokat is mondhatni szakértő figyelemmel kísérte. Türelmesen végighallgatta a közvizsgálatokat. — 1859-ben teljes meglegedését fejezte ki a nyári közvizsgálatok sikere fölött; ezért az előljáróság Takács János buzgalmát tüntette ki, jegyzőkönyví köszönetet szavazott neki; ezen kívül a főgondnoknak is hálás köszönetét fejezte ki a vizsgálatok végighallgatásáért.⁵⁴⁰

Midőn az egyházi főtanács új és czélszerű tanterv készítését elhatározta, az előljáróság, Szacsvey Zsigmond főgondnok mellett, Takács Jánost küldötte ki az 1860. decz. 29-diki értekezletre.⁵⁴¹

⁵³⁷ 49—1856. előlj. sz.

⁵³⁸ 83—1856. előlj. sz.

⁵³⁹ 114—1856. előlj. sz.

⁵⁴⁰ 120—1859. előlj. sz.

⁵⁴¹ 200—1860. előlj. sz.

Igazgatóságának első időszaka hat évre terjedt. — 1862. febr. 17-én, változó egészségi állapotára való tekintettel, lemondott az igazgató-tanári állásról.⁵⁴²

Ugron István főgondnok, Takács Jánosnak az igazgatói és tanvezetői két hivatal hat évi együttes folytatásában tanúsított buzgalmaért, erélyeért és pontosságáért az előjáróság összes tagjaitól visszhangzott méltányló elismerését nyilvánította.⁵⁴³

1866/7-re másodszor is megválasztotta az előjáróság igazgatónak; de most már csak egy évet szolgált e minőségben, mert 1867-ben ministeri osztálytanácsossá lett.

Takács János, ministeri osztálytanácsossá történt kinevezése következtében, 1867. aug. 24-én mondott le tanári állásáról. „Az előjáróság tudásul vevén a lemondást, kijelenti a Takács távozása fölötti fájdalmát s lelkes buzgalommal folytatott működéseért, a legméltányosabb elismerés mellett kifejezván szíves köszönetét, áldás- és szerencsekívánátát nyilvánítja új pályájához s ezt írásban beadandó lemondása után hivatalos átiratilag is ki fogja fejezni“.⁵⁴⁴

Az elismerést teljes mértékben megérdemelte Takács. Valósággal első volt a testületben, ha birtokot szerezni, adományokat kellett gyűjteni, kétes követeléseket kellett fölhajtani vagy közvetítéssel kieszközölni; ha a helybeli egyházközséggel az osztozást véglegesen lebonyolítani, ha az erdélyi ref. tanárok országos özvegy-árvai segélyalapját kellett megteremteni.

Fegyelmezése nagyon szigorú volt. Heve sokszor elragadta; de ha igazságtalannak látszó kitörései miatt fölléptek ellene az ifjak: engedni is tudott. — Egész legendák keringtek szigorúsága felől az ifjuság közt. Azonban indokolta szigorúságát az a körülmény, hogy a fegyelem és bennlakás szabályainak „igáját“ nehezen tűrő jogászok és theológusok fölött kellett gyakorolni az igazgatást. Egyébként a fegyelmezést az akkori politikai viszonyok is nehezítették.

⁵⁴² 33—1862. előlj. sz.

⁵⁴³ 90—1862. előlj. sz.

⁵⁴⁴ 97—1867. előlj. sz.

Takács János irodalmi működése szűkkörű volt. Láttuk fennebb, hogy részt vett egy évig a Természetbarát szerkesztésében, saját vallomása szerint csekély mértékben. — Később a Csengery Antal szerkesztése alatt megjelent Budapesti Szemle XVI. köt. 160. s köv. lapjain közölte az erd. országos múzeum ülésén felolvasott értekezését: „A nap világának vegytani hatása“ cím alatt. A bevezetésben sajnálkozva veti föl a kérdést: mi az oka, hogy a természeti jelenségek vizsgálásának ezen virágzó korában nem igen halljuk, hogy magyar physicus vagy chemicus, valamely eddig még meg nem fejtett természeti jelenség kutatásával sikeresen foglalkozott volna? Sok okát lehetne ennek felhozni, de félünk, hogy még tán az innét (az erdélyi múzeumból) kizárt politikába is bele kellene elegyednünk. Annyit azonban bátran állíthatunk, hogy legtöbbször nem az ösmeret, nem az akarat, sőt nem is a tehetség hiánya az ok. Bennünket kolozsváriakat illetőleg, csak azon szerencsétlen helyzetet említem meg, hogy itt csak valamely kísérletre szükséges eszköz megkészítése is teljes lehetetlen. Pedig a természetet csak kísérletek útján lehet titkai feltárására csalogatni. Sőt ha máshunnan rendelünk is meg már ösmeretes, közhasználatban levő eszközöket: akkor is legtöbbször éppen nem a legjobbakat, nem a legpontosabban készítetteket kapjuk.

Ezt hozta föl mentségére, hogy nem a maga kísérletei vagy fölfedezéseivel áll elé; hanem két világhírű tudós, Bunsen és Roscoe tanároknak a tudományra és gyakorlati életre vonatkozó igen érdekes vizsgálatait adja elé.

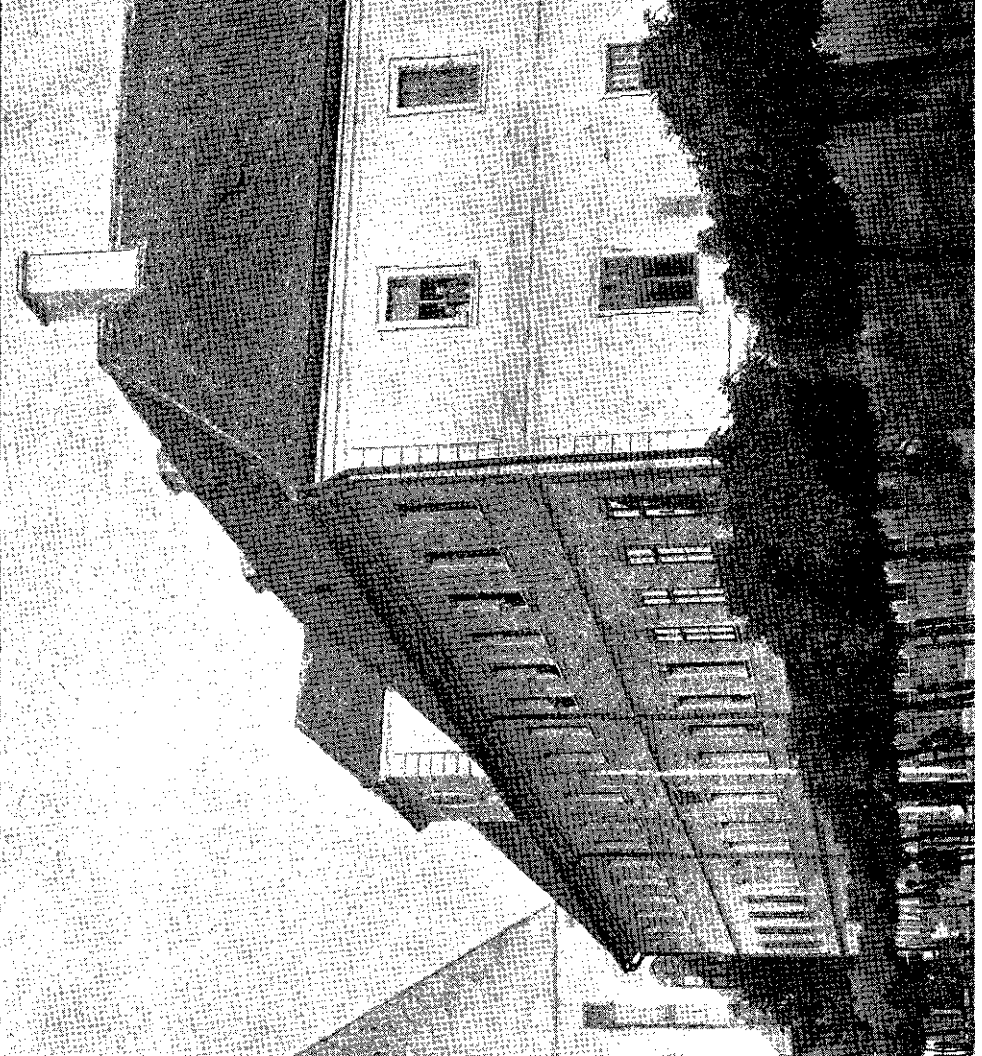
1867-ben a magyar miniszterium megalakulván, a táviróügyek vezetésére ember kellett. Gorove miniszter figyelmét Takács János igazgatókra hívták föl, ki elméletileg foglalkozott ez ügyekkel; szervező tehetsége, erélye ismeretes volt. A felszólítás után Takács előbb részletesen megismerkedett a reá váró feladatokkal és csak azután vállalta el a megbízást.

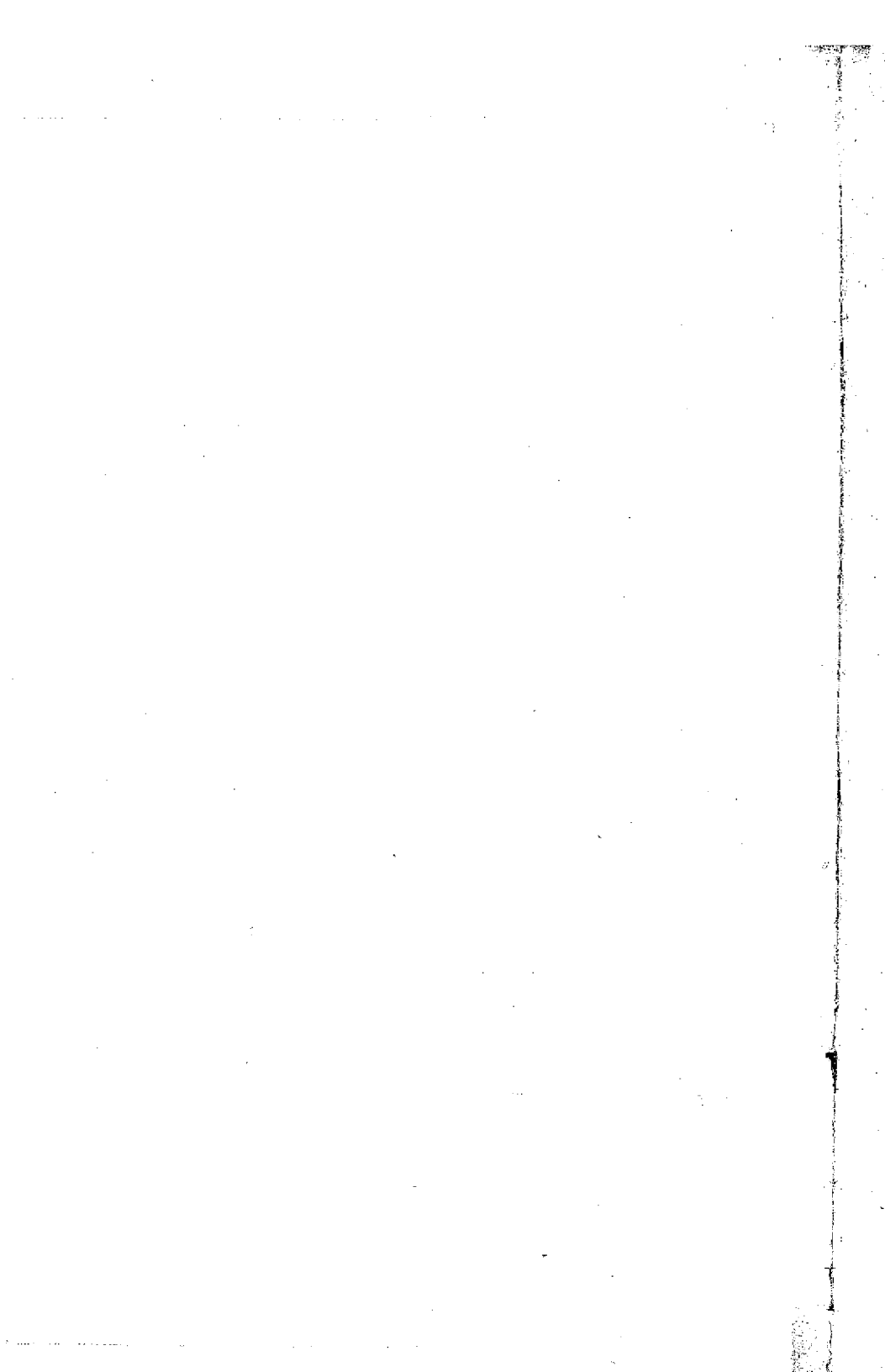
1867. július 15-től haláláig, 1881. július 6-ig állott a m. kir. távirda élén, igazgatói minőségben. A közvélemény úgy tudta, úgy is hirdette, hogy nagy érdemeket szerzett e téren, nemcsak a távirdaügy kitűnő szervezésével, új vona-

lak építésével, hanem azzal is, hogy a magyarországi távirdákat *magyarrá* tette ; a szükséges felszerelések előállításában tekintettel volt a magyar iparra. Érdeméül említik azt is, hogy a magyar távirdaügynek európai színvonalra emelésén sokat fáradozott.⁵⁴⁵ Ez állításokat senki sem czáfolta meg azóta.

Jellemének bámulatos vonása volt az, hogy néha nyersnek mondható szigorúságával, lelkiismeretes pontosságával párhuzamosan nyilvánult szeretetre méltó volta, a társaságot földerítő, tréfás kedélye, a társadalmi érintkezésben pedig megnyerő, lekötelező modora. — Népszerűségét, a hivatali tisztikar szeretetét ezzel nyerte meg.

⁵⁴⁵ Vasárnapi Ujság 1881.28. sz.





TARTALOM.

	Lap
A tanárok életrajza 1728—1848-ig	4
12. Csepregi Turkovics Ferencz 1728—1758	5
13. Verestói György 1728—1764.	12
14. Huszti András, első jogtanárunk 1733—1742.	21
Huszti ifjú kora 1733-ig.	21
Huszti munkássága és ellátetése	30
Huszti jellemzése, zaklatása	44
15. Huszti György 1741—1767.	52
16. Csomós Mihály jogtanár 1758—1796.	57
17. Pataki Sámuel dr. 1758—1794.	61
18. Bodoki József 1764—1799.	67
19. Szathmári Pap Mihály. 1767—1812.	71
20. Méhes György 1776—1809.	88
21. Pataki Mózes 1778—1816.	96
22. Biró Ferencz jogtanár 1796—1820.	98
23. Sófalvi József 1783—1794.	102
24. Id. Szilágyi Ferencz 1797—1828.	107
25. Herepei János 1806—1812.	127
26. Méhes Sámuel doctor philosophiae 1809—1845.	129
Méhes Sámuel ifjúsága	129
Méhes Sámuel a tanári pályán; családi élete	144
Az ifjú Anacharsis kladása és az Erdélyi Híradó, különböző megbízások	148
Méhes Sámuel alapítványa és lemondása	154
Méhes Sámuel az egyházban és a politikai életben	157
Méhes Sámuel munkái, kéziratai	163
27. Hegedüs Sámuel 1812—1814., 1830.	167
28. Nagy György 1815.	177
29. Bereczki János 1815—1821.	179
30. Tunyogi Csapó József 1820—1858.	181
31. Lengyel István 1816—1833.	188
32. Ifj. Szilágyi Ferencz 1821—1848.	196
Szilágyi Ferencz ifjúsága	196
Szilágyi Ferencz tanársága, családi élete, viszálykodások	200

Szilágyi Ferencz irodalmi működése 1841-ig	216
A Mult és Jelen	221
Szilágyi kellemetlenségei a szerkesztőség miatt	229
Záradék	233
33. Salamon József 1830—1856.	234
Salamon zilahi fizetése, viszonya Wesselényi Miklós br.-hoz	242
Salamon J. működése Kolozsvárt	246
Salamon József pályamunkája 1843-ban	249
Salamon megjegyzései az <u>Entwurfra</u>	274
Salamon levelezése Bodolával	277
Salamon levelei Szilágyi Ferenczhez	279
Salamon József nyomtatásban megjelent beszédei, munkái, kéziratok	286
34. Herepei Károly	304
35. Nagy Ferencz 1835—1872.	304
36. Takács János 1844—1849. 1856—1867.	329

Értelemzavaró sajtóhibák.

26. lap alulról 10. sorban protástantizmus helyett protestantizmus
28. l. felülről 16. sorban vávaskodás h. vádaskodás
52. l. felülről 2. sorban polgárág h. — ság
54. l. felülről 16. sorban éa h. és
56. l. felülről 17. sorban modaramine h. moderamine
73. l. felülről 1. sorban misi h. nisi
74. l. felülről 5. sorban $\frac{2}{3}$ -át h. $\frac{1}{3}$ -át
95. l. felülről 14. sorban sérvét h. tervét
99. l. felülről 11. sorban a főconsistorium kívánja magára vállalja,
h. a főconsistorium kívánja, magára vállalja,
108. l. felülről 6. sorban helyiség h. helység
110. l. felülről 10. sorban száncozom h. szándékozom
112. l. alulról 9. sorban természeti nemzetközi h. természeti,
nemzetközi
115. l. felülről 15. sorban bezdte h. kezdte
141. l. felülről 5. sorban Végre monda h. Végre, monda,
150. l. alulról 13. sorban később h. később
151. l. alulról 5. sorban kiállt- h. kiállí-
153. l. felülről 17. sorban benő h. brnő
157. l. alulról 9. sorban egyháztatácstól h. egyháztanácstól
160. l. alulról 18. sorban bérdesben h. kérdésben
172. l. felülről 1. sorban pótofta h. pótolta
197. l. felülről 1. sorban bedig h. pedig
205. l. felülről 6. sorban didörömböztük h. kidörömböztük
210. l. alulról 13. sorban kötelélek h. kötelékek
211. l. felülről 18. sorban állásba h. állásába
217. l. felülről 1. sorban Későb h. Később
251. l. alulról 15. sorban vételkedéssel h. vetelkedéssel
252. l. alulról 15. sorban elteni h. elleni
252. l. alulról 13. sorban önkéni h. önként
264. l. felülről 3. sorban aluminiumok h. alumíniumok
264. l. felülről 19. sorban műveledősre h. művelődésre
292. l. felülről 4. sorban Szilá h. Szilágyi
299. l. felülről 2. sorban viszki h. vizsik
322. l. felülről 7. sorban consursus h. concursus
328. l. felülről 2. sorban Figyelmeztés h. Figyelmeztetés